VICTOR HUGO

SEFİLLER

BİRİNCİ CİLT

ROMAN oda YAYINLARI

VICTOR HUGO

SEFİLLER

DÜNYA KLASİKLERİ

Romantik akımın ilk kuramcısı ve şefi Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı bu romanı 19. Yüzyıl'ın en çok tanınmış ve sevilmiş klasik yapıtlarının başında gelir.

Klasik tiyatronun yapay ve dar dünyasını kıyasıya eleştirerek modern dram tarzını ortaya atan, çağının sanatçılarını derinden etkileyen Hugo, yaşadığı yüzyıla damgasını vuran belli başlı sorunları, halkın özgürlük tutkusunu *Sefiller*'de değişik bir biçim ve şiirsel bir tarzla dile getirir. Bu bakımdan *Sefiller*, roman olduğu kadar trajik bir şiir, görkemli bir söz ustalığının örneğidir.

Halk bir sessizliktir.
Ben bu sessizliğin
yılmak bilmez avukatı olacağım.
Dilsizler için konuşacağım.
Halkın dili haline geleceğim.
Tıkacı çıkarılmış
kanlı bir ağız gibi konuşacağım.
Her şeyi bir bir söyleyeceğim.

ISBN 975-385-334-3
ISBN 975-385-335-1

SEFİLLER

VICTOR HUGO

Türkçesi: NURTEN TUNÇ

ISBN 975 - 385 - 334 - 3

ISBN 975 - 385 - 335 - 1

Dizgi: Tunç Reklam (0212) 292 64 86

Baskı: Umut Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

1. Basım Kasım 2004

ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Tünel, Kumbaracı Yokuşu 119 Beyoğlu - İSTANBUL

Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53 Fax: (0212) 249 79 62

www. oda yayinlari. com. tr.

BİRİNCİ BÖLÜM

FANTİNE

BİRİNCİ KİTAP

HAKTANIR BİR ADAM

1

PİSKOPOS MYRIEL

Mösyö Charles François Bienvenu Myriel, 1815 yılında, Digne şehrinin piskoposuydu. Yetmiş beşine merdiven dayamış bu adam, 1806 yılından beri burada görevliydi.

Anlatacaklarımızın dışında olsa bile, bu Piskoposa dair, burada göreve başladığından bu yana yayılan dedikodulara değinmek istiyoruz; doğru ya da yanlış, kişinin hayatı ve alınyazısına ilişkin kulaktan kulağa yayılanların, genellikle, yaptığı işlerden daha önemli işlevler üstlendiğini söylemeliyiz.

Mösyö François Bienvenu Myriel, Aix Parlamentosuna mensup bir üyenin oğluydu. Anlatılanlara bakılacak olursa, babası da kendisinin yerine geçmesini ve aynı görevi sürdürmesini istediği için, onun hayli genç bir yaşında dünya evine girmesini sağlamıştı. Böyle vakitsizce evlendirmeler bu tür aileler arasında epey rağbet görüyordu. Daha yirmili çağlarında evlenen Myriel, bütün bunlara karşın kendisinden uzun uzun söz ettirmişti. Alımlı bir delikanlıydı, fazla uzun boylu sayılmamasına rağmen, kibar ve göz alıcıydı. Epey de nükteli konuştuğu için kadınlar katında hayli beğeni kazanmıştı. Evlenmesi onun dingin bir hayata kavuşmasını sağlamadı. Delikanlılık yıllarını çeşitli zevkler ardında koşarak harcadı. Fakat bunların yanı sıra, Fransız İhtilaliyle gelen karışık ve çetin yıllar, ailelerin mahvo-

lup dağılışı, Myriel'in hayatında da bazı değişikliklere meydan verecekti. Charles Myriel, İhtilalin ilk haftalarında ailesiyle İtalya'ya göçmek zorunda kalmıştı. Yıllardır ince hastalığa yakalanmış olan eşi, orada hayata gözlerini kapattı. Çocuksuzlardı. Bu vefat Charles Myriel'i altüst etti ve hayatının değişmesine zemin hazırladı. Adeta alınyazısını değiştirdi. Moral bakımından yıkılmıştı. Eski Fransız sosyetesinin parçalanıp çözülmesi, kendi ailesinin yıkımı, onu hayli yıpratmıştı. Zevkperest delikanlı, önceleri tek başına olmayı istedi, her şeyden vazgeçip inzivaya çekilmek istedi. Nasıl olduğunu kimsecikler bilemedi, fakat İtalya'dan döndüğünde Myriel, dine adamıştı kendini.

Takvimler 1804'i gösterdiğinde Myriel, Brignolles'de rahipti.

Yaşı alabildiğine geçkin olduğu için, zorlu bir yalnızlık içinde geçiriyordu günlerini.

Napoleon'un taç giyme töreni için hazırlıklar hızlandırılırken, kimi işleri yüzünden ara ara Paris'e giden Rahip Myriel, Kardinal Fesh'i görmeye gidiyordu. Konakta dayısını ziyarete gelen Napoleon'la karşılaştı. Kocamış bir din adamının kendisine üsteleyerek bakmasına işkillenen Napoleon, aniden bir yaverine, yüksek sesle:

«Gözlerini benden ayırmayan şu adam kim acaba?» diye sordu.

Myriel hazırcevap biriydi; kayıtsızca karşılık verdi:

«Majesteleri! Siz herhangi bir adama bakıyorsunuz, ama ben karşımda çok önemli bir adam görüyorum. Bu fırsatı ikimiz de değerlendirebiliriz.»

O günün akşamı, İmparator, dayısına bu hazırcevap din adamının adını sordu. Hemen sonra, Myriel, Digne şehrinde boş duran Piskoposluk makamına tayin edildiğini hayretler içinde kalarak haber aldı.

Charles Myriel'in, delikanlılık yıllarına ilişkin dedikoduların gerçeğe uygunluk derecesi nedir bilmiyoruz.

İhtilalden önce onun ailesini tanıyan hayli az kişi vardı.

Sonraki yıllarda, Charles Myriel, gevezeleğin bol, zekânın

sınırlı olduğu bu şehre yerleşince, oradakilerin öfkesini üzerine çekti. Ayrıca, piskopos olması da, bunda hayli rol oynamıştı. Ama yine de, hakkındaki dedikodular salt boş sözler olabilirdi. Gereksiz gürültü, anlamsız konuşmalar, maval da olabilir diyebiliriz.

İşin esası ise, tam dokuz yıl Digne'de görevine devam ettikten sonra, hakkında söylenmiş ne varsa unutulmuştu. Bunların sözünü bile etmeye kimse kalkışamazdı.

Charles Myriel, Digne'ye yerleşirken, yanına, o güne kadar evlenmemiş kız kardeşi Matmazel Baptistine'i de almıştı. Evlerindeki tek hizmetçi Madam Magloire da Matmazel Baptistine ile akran bir kadındı. Önce Papaz'ın hizmetçilik görevinde bulunan Madam Magloire şu sırada, hem Matmazel Baptistine'in hizmetini, hem de evdeki işleri görüyordu.

Ağabeyinden on yaş küçük olan Matmazel Baptistine, narin yapılı, uzunca boylu, solgun benizli bir kadındı. Hayatı boyunca güzel olmayan evde kalmış kız, geçen yıllar sonucu iyi yürekli olmanın güzelliği olarak adlandırılan bir güzelliğe ermişti. Gençliğinde sıskalık sayılan zayıflığı, kocamışlığında saydamlığa evrilmişti. Bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Cinsiyetini geç anlaşılsa da gösteren bedeni ışıkla dolu bir kütleye benziyordu. Parıltılı gözlerinin sürekli öne eğikliği, bir ruhun dünyada kalabilmesinin gerekçesi oluyordu.

Madam Magloire ise gürbüz, pamuk tenli, yuvarlak yüzlü bir kadındı. Hep koşturduğu için, soluğunu sıklaştıran astım krizi yüzünden, sürekli nefes darlığı çekerdi.

Charles Myriel, şehre adım attığında konumuna ve onuruna yaraşan Piskoposluk Konağına yerleştirildi. Vali ile Belediye Başkanı, onun ilk ziyaretçileri oldular. Piskopos da garnizon komutanı generali ve emniyet müdürünü ziyarete gitti.

Yerleşme yeni tamamlanıyordu ki, şehir, yeni Piskoposun ne yapacağını sabırsızca beklemeye koyuldu.

2
CHARLES MYRIEL'İN «MONSENYÖR BIENVENU»(*) UNVANINI ALMASI

Piskoposun konağı şehir hastanesinin yanındaydı. Doğrusu, bu bir konak da değil, krallara yaraşır bir saray gibiydi. Geçen asrın bitimine yakın, Monsenyör Henri Puget tarafından inşa edilmişti. Muhteşem bir binaydı. Piskopos daireleri, salonlar, odalar en kusursuz biçimde döşenmişti. Eski Floransa tarzına uygun kemerlerle bezeli şeref avlusu, güzelim ağaçlar ve çiçeklerle dolu epey ferah bir bahçesi vardı. 29 Temmuz 1714'te Monsenyör Henri Puget, burada, tanınmış yedi din adamına bir şölen vermişti. Bu yedi adamın portreleri hâlâ yemek salonlarını süslemenin yanı sıra, o benzersiz 29 Temmuz 1714'ü de bir masanın mermerine altın harflerle kazıyarak ölümsüzleştirmişti.

Bitişiğindeki hastane ise, ufak bir bahçesi olan tek katlı bir binaydı.

Şehre gelişinin üçüncü gününde piskopos, hastaneyi ziyaret etti. Bu ziyaretini bitirdiğinde başhekimden, konağa gelmesini rica etti. Şöylece bir konuşma geçti aralarında:

«Doktor, şu sırada kaç hastanız var?»

«Yirmi altı hastamız var, efendim.»

«Evet, benim de saydıklarım bu kadardı.»

«Yataklar iç içe geçmiş gibi, efendim...»

«Evet. Benim de böyle bir gözlemim oldu.»

«Koğuşlar fazla dar, aslında oda gibi, odaları havalandırmak öyle zor oluyor ki.»

«Bunu ben de fark ettim.»

«Biraz iyileşen hastalara güneşli günlerde hava aldırmak istiyoruz, fakat bahçe çok dar.»

«Evet, anladım, doktor.»

«Salgın bir hastalık başladığında, hasta sayısı genellikle yüzü bile geçer, ne yapacağımızı şaşırırız.»

(*) Monsenyör: Piskoposların bir unvanı. Bienvenu: 'Hoş geldiniz' demektir.

«Sizinle aynı fikirdeyim, doktor.»

Piskopos, oturdukları salonu inceledi. Bir yandan da bazı hesaplar yapıyordu. Sonra kendi kendisiyle konuşur gibi:

«Beni dinleyin, doktor, bir hesap hatası var. Siz tam yirmi altı kişi, beş küçük odada balık istifi yaşıyorsunuz. Halbuki biz, sadece üç kişi, altmış odalı bir konağa kurulduk. Bu doğru değil, bundan eminim. Siz benim şu konağa yerleşin, ben de hastaneye yerleşeyim.»

Ertesi sabah yirmi altı çaresiz hasta, Piskopos'un konağına, Piskopos da hastaneye yerleşmişti.

Eskiden sahibi olduğu servetten Charles Myriel'e hatırı sayılır bir şey kalmamıştı. Ailesi ihtilal günlerinde borca batmıştı. Kız kardeşinin de yılda beş yüz franklık bir geliri vardı ama, bu da sadece onun kişisel harcamalarına ayrılırdı. Piskoposun ise, on beş bin franklık bir maaşı vardı. Hastane binasına yerleştikten sonra, bu maaşla kendince bir bütçe düzenledi:

Ev giderlerine ayrılan para

Küçük Papaz Okuluna	: 1500 frank
Papaz Örgütüne	: 100 frank
Dini törenlere	: 100 frank
Montdidier Misyonerlerine	: 100 frank
Paris'teki yabancı misyonlara	: 200 frank
Kutsal ruh toplantılarına	: 150 frank
Anaokulu örgütlerine	: 300 frank
Arles'deki yetimleryurduna	: 50 frank
Cezaevlerini İyileştirme Derneğine	: 400 frank
Tutuklulara Yardım Derneğine	: 500 frank
Tutuklu aile babalarına kefalet için	: 1000 frank
Zor durumdaki fakir öğretmenlere	: 2000 frank
Alp dağları tahıl depolarına	: 100 frank
Digne, Manosque ve Sisteron'daki fakir kızların eğitimine	: 1500 frank
Yoksul ve düşkünlere	: 6000 frank
Kişisel harcamalarıma	: 1000 frank
Toplam	**: 15000.000 frank.**

Digne'deki Piskoposluk yıllarında Charles Myriel, bu çizelgeyi hiç aksatmadan uygulayacaktı.

Matmazel Baptistine bu bütçe planı hoşgörüyle karşıladı. Bu kutsal va kocamış kız için, Charles Myriel hem bir ağabey, hem de bir Piskopos'tu. Aile bağları bakımından yakın akrabası, dostu ve din bakımından kendisinin üstü olarak görüyordu onu. Ona, saygılı bir sevgi duyardı.

Kâhyaları Madam Magloire sesini biraz yükseltecek oldu. Piskoposun özel harcamalarına sadece bin frank ayırmasından hiç de hoşlanmamıştı. Bu bin franka Matmazel Baptistine'in o beş yüz frankı da eklenince bin beş yüz frank ediyordu ki, Piskopos ve iki kocamış kadın bu parayla güç bela geçiniyorlardı.

Bu arada civar kiliselerin rahipleri de kendisini ziyarete geldiklerinde, Piskopos onları ağırlamayı hiç savsaklamazdı. Şehre yerleşmesinin üç ay sonrasında, bir gün öfkelencek gibi oldu Piskopos:

«Bu kadar tutumlu davranmamıza rağmen, yine de güç bela geçiniyoruz.»

Madam Magloire bu çıkıştan hoşnuttu, hemen atıldı:

«Öyle ya, Piskopos hazretleri araba giderlerine ayrılan ödeneği istemediler ki. Oysa eskiden, piskoposların yol ve araba giderleri de karşılanırdı.»

Piskopos ihtiyar kadından yana çıktı:

«Hakkınız var, Madam Magloire.»

Biraz zaman geçince, istediği ödenek kabul edildi. Yılda üç bin frank tutan bu ödenek *Piskopos'un araba, haberleşme ve ulaşım giderleri* içindi.

Üzülerek belirtelim ki, şehrin ekabir takımı, buna öfkeyle karşı koydu. Üstelik bir senatör, *Beş Yüzler Meclisi*'nin eskiden üyesi olan biri, İlahiyat Fakültesi Dekanına hışım dolu bir mektup yolladı:

«Araba giderleri için ödenek mi? Bu ne anlama geliyor? Dört bin nüfuslu ufacık bir yer için buna ne gerek var ki? Bu azmış gibi bir de haberleşme ve yol giderleri? Bu gezilerin faydası ne olabilir? Bu dağlık diyarlarda yol da yok. Herkes her yere

atla gider. Durance nehrindeki köprü bile sadece öküz arabalarını taşıyacak kadar sağlamdır. Ah şu din adamları... hepsi de birbirine benziyor, hepsi de doymakbilmez ve pinti... Bu yeni gelen önce ermiş gibi görünmeyi denedi. Fakat, onun da foyası ortaya çıktı. Piskopos Hazretleri binmek için, at arabası isterlermiş. Eski piskopos gibi, bu da rahatı seviyor... Ah efendim İmparator bizi şu tutuculardan kurtaramadı ki. Onları başınızdan atmadığınız sürece, işler düzelmez. Papaya da yuh, aslında ben hiçbirine kulak asmam ya...»

Fakat Piskopos'un bu isteğine Madam Magloire epey sevinmişti. Hemen Matmazel Baptistine'ye koşup güzel haberi verdi:

«Ah Matmazel, artık efendimizin de kapalı bir arabası olacak. O da kendisini düşünme vaktinin geldiğini nihayet anladı. Şu üç bin frank epey iyi oldu, belimizi biraz düzeltebiliriz.»

Üzülerek söyleyelim ki, Madam Magloire'ın heyecanı boşunaydı, çünkü daha gün bitmeden, Piskopos hazırladığı bir mektubu kız kardeşine uzattı:

ARABA VE YOL GİDERLERİ İÇİN ÜÇ BİN FRANK

Hastalara et suyu dağıtmak	: 1500 frank
Draguignan düşkünleryurduna	: 250 frank
Aix Anaokuluna yardım	: 250 frank
Yetimlere	: 500 frank
Kimsesiz çocuklara	: 500 frank
Toplam	**: 3000 frank.**

Charles Myriel'in bütçe düzeni böyleydi.

Kilise ve dini işler için, ihtiyaç duyulan paraları, Piskopos varsıllardan alıp, yoksullara verirdi. Bir süre sonra bağışlar oluk gibi akmaya başladı.

Parası olan da, olmayan da Charles Myriel'in kapısına koşardı. Bazıları kendileri için ayrılan yardımı almaya gelir, bazıları da bağışta bulunmaya gelirdi. Aradan bir yıl geçince Piskopos iyilik ve yıkımların para kasası olmuştu. Elinden epey yük-

lü paralar gelip giderdi. Gelgelelim kendisi, hayat tarzını hiç değiştirmemişti. Dünyada, acılar ve yıkımlar o kadar fazlaydı ki, din adamının dağıttığı paralar, güneş gören kar gibi eriyip gidiyordu. Piskopos ne kadar bağış alırsa alsın, yine de para yetiştiremiyordu. İşte o zaman, kendi giderlerinden kısıp, sadakaları vermeye çalışıyor ve bu yüzden de epey dar bir bütçeyle yaşıyordu.

O günlerde Piskoposların yazılarına, mektuplarına, dilekçelerine bütün adlarını yazmaları âdettendi. Oraların yoksulları Charles François Bienvenu adları içinde ona en yaraşanı seçtiler: Bienvenu. Artık onu sürekli «Monsenyör Bienvenu» diye çağıracaklardı.

Myriel kendisini üçüncü adıyla çağırmalarından hoşnuttu:

«Bu addan memnunum,» derdi. «En azından Monsenyör unvanının resmiyetini kaldırıyor.»

Betimlediğimiz portenin makul olmadığının farkındayız. Fakat aslına sadık kaldığını belirtebiliriz.

3
İYİ KALPLİ PİSKOPOS'UN ÇETİN GÖREVİ

Araba ödeneğini ihtiyacı olanlara veren piskopos, gezilerini buna rağmen boşlamıyordu. Yerbilimsel anlamda sarp bir bölge olan Digne'de piskoposluk epey zahmetli bir iş sayılırdı. Hiçbir düzlük yer yokmuş gibi olan bu dağlık arazinin yolları da hayli zorluydu. Ama ziyarete gitmesi gereken sayısız dinsel kuruluş bulunuyordu. Fakat Piskopos Myriel bu zorluğu da yenmeyi başardı. Uzak olmayan yerlere yürür, ovada iki tekerlekli arabayla gider ve dağlara katırla çıkardı. Zaman zaman, kız kardeşiyle, Madam Magloire'ı da yalnız bırakırdı. Kağnıyla çıkabildiği dağ köyleri de vardı.

Bir gün, eski bir dinsel merkez olan Senez'e eşekle gitti. O sırada hiç parası olmadığından, başka binit bulamamıştı.

Şehir valisi kendisini karşılamak için koştuğunda, onun

eşekten inmesine parmak ısıran ya da ayıplayan bakışlarla baktı. Valinin yanında duran birkaç kentsoylu da kahkahalar attılar. Piskopos, onlara şunları söyledi:

«Vali Hazretleri ve kentsoylu beyler, bana şaşkınca baktığınızı fark ettim. Kim bilir, belki de benim gibi önemsiz ve parasız bir rahibi efendimiz İsa'yı taşıyan bir hayvanın üzerinde gördüğünüz için beni fiyaka yapıyor diye kınayabilirsiniz! Fakat emin olun, beyler, bunu fiyaka niyetiyle değil, yalnızca zorunluluktan yapıyorum.»

Böylesi gezilerinde epey uysal, cana yakın ve ilgi çekici konuşur, vaaz vermez, söyleşir gibi konuşurdu. Örneklerini hep o çevrelerden seçerdi. Oralardaki bir köyün sakinlerinin nasıl birbirlerine yardımcı olduklarını gittiği bir başka köyde anlatır, hayırsever kasaba ya da köyün kutsanmış bir yer olduğunu söylerdi. İhtiyacı olanlara yardım etmeyen bir bölgede şöyle derdi: «Briançonlu'lara bakın. Fakirlere, dul ve yetimlere ekin biçme hakkını diğerlerinden üç gün önce verdiler. Evleri oturulamaz hale geldiğinde onları, para istemeden tamir ediyorlar. Böylece, Tanrı'nın sevgisine eriştiler. Bir asırdır orada bir cinayet bile işlenmedi.»

Kârları konu olduğunda tutkulu olan köylerde ise: «Embrunlüler'e bakın. Ekin biçme vakti, bir aile reisi hasta, oğulları askerde, kızları şehirde hizmetteyse, köy rahibi vaazlarında ona yardımcı olunmasını ister; pazar günü, sabah duasından sonra, bütün köy ahalisi, kadın-erkek, yaşlı-genç, zavallı adamın tarlasına gidip ekinini biçerler, samanını, tahılını ambarına taşırlar,» derdi. Para ve miras için tartışan ailelere şunu: «Devolny dağlılarına bakın, öyle vahşi bir yer ki, elli yılda tek kuş şakıması bile duyulmaz. İşte orada, bir ailede baba bu dünyadan göçünce, damat bulup evlenebilsinler diye, oğlanlar her şeyi kızlara terk edip gurbet ellere para kazanmaya giderler.» Davalara düşkün, köylülerin her şeyini mühürlü kâğıtlar yoluna heder ettiği bölgelerde: «Şu Queyras vadisinin iyi insanlarını görmüyor musunuz?» derdi. «Üç bin nüfuslu bir yer. Hey Yüce Tanrım! Tıpkı küçük cumhuriyet gibi. Ne yargıç, ne savcı tanır-

lar. Muhtar her işi görür. Herkesi adil biçimde vergiye bağlar, geçimsizlikleri parasız giderir, mirasları vekâlet parası istemeden bölüştürür, ilamları para harcamadan yapar. Safların sözüne kulak verir.» Aynı zamanda, cehaletle savaşmayı hiç boşlamazdı. Öğretmensiz köylerde şunları söylerdi:

«Bakın Queyras'dakiler neler yaptılar? Sayıları fazla olmadığı için okul açamadılar, fakat bütün vadiden devşirdikleri o seyyar öğretmenler dağ tepe demeyip, her hafta bir başka köyü okutuyorlar. Bu seyyar öğretmenlerle karşılaştım. Şapkalarına iliştirdikleri kalemlerden tanıdım onları. Okuma belletenlerin sadece bir kalemi, okuma ve matematik belletenlerin iki kalemleri oluyor. Okuma, matematik ve Latince belletenler ise şapkalarına üç kalem iliştirir. Cahil olmak çok korkunç. Sizler de Queyras köylülerinin davrandıkları gibi davranabilirsiniz.»

Uğradığı her yerde, kendisini sevdirir, acıları gidermeye gayret eden sevecen ve sorumluluk sahibi bir baba gibi dolaşarak, dağlarda tepelerde taban teperdi.

4
TEORİ VE PRATİĞİN BİRLİĞİ

Konuşmaları keyifli ve sevimliydi. Herkesin düzeyine uygun davranmasını bilirdi. Evinde beraber yaşadığı kocamış kadınlarla sürekli şakalaşır, bir çocuk gibi içten kahkahalar atardı.

Akrabası olan Lo Kontesi, mirasa konacak oğullarından her zaman söz ederdi. Oğullarının en küçüğü bir teyzeden yıllık yüz bin franklık bir gelire kavuşacaktı. Ortanca oğlu, amcasının ölümünden sonra onun Dük unvanına konacaktı. En büyük oğlu ise, dedesinin unvanına, şato ve bütün mallarına konacaktı. Çoğu zaman, Piskopos bu lafazan kuzeninin sözlerini anlayışla dinlerdi. Fakat bir seferinde, Kontes, konuşurken onun kendisini dinlemediğini fark etti, kınar gibi, bağırdı:

«Ama Kuzenim neler oluyor size böyle? Nerelere daldınız? Sözlerimi dinlemiyorsunuz.»

Piskopos ona şöyle dedi:

«Aziz Saint Augustin'in özlü bir sözünü hatırladım da... Şöyleydi: 'Dünya malına bel bağlamayın'.»

Başka bir seferinde, şehir asillerinden birinin ölüm haberini bildiren mektup geldiğinde epey şaşırmıştı. Mektupta, ölenin tüm unvanlarını yazmışlardı. Aynı zamanda, taşınmazları da eklenmişti. Piskopos: «Yüce Tanrım!» diye söylendi. «Tanrı katına bu unvanlarla mı çıkacak?»

Çoğu zaman, özel bir ifade içeren, cana yakın bir alayla konuşurdu. Paskalyadan önceki o kutsal «Büyük Perhiz» haftasında, Digne'e uğrayan genç bir rahip, yoksullara yardım etme konusunda alabildiğine etkili konuşmuş ve parlak bir vaaz vermişti. Şehirde emekli olan, epey varsıl bir alsatçı olan Mösyö Geborand, kilise kapısında, bekleşen yaşlı dilenci kadınlara biraz sadaka dağıtmıştı. Bu öyle önemsiz bir miktardı ki, ayrıca, altı dilenci kadın bunu aralarında bölüşecekti bir de, hiçbirine yeterli para kalmayacaktı. Piskopos Bienvenu kiliseden çıkarken kız kardeşine:

«Dinle kardeşim, Mösyö Geborand, cennete birkaç kuruşluk bir bilet alıyor,» dedi.

Halbuki kendisi yardım toplarken, asla yorulmak bilmez, inatla varsılların kapılarına giderdi. Şehrin epey ilginç adamlarından olan Ohamptercier Markisi kocamış ve epey elisıkı biriydi. İki yönlü kılıç gibi bir yandan Kralcı, bir yandan da Voltaire(*) hayranı olmayı yan yana getirebilmişti. Piskopos onu evinde ziyaret edip kendisine:

«Marki hazretleri, bana yoksullarıma dağıtmak için bir şeyler verebilir misiniz?» diye sorduğunda, adam hışım dolu bir sesle şu karşılığı verecekti:

«Monsenyör, benim kendi yoksullarım var.»

«O halde onları bana verin!»

(*) Voltaire: Fransız aydını (1697-1778) ve filozof. İhtilal yanlısı diğer filozoflarla ilk *Ansiklopedi* 'yi yayınlamıştı.

Kilisede şöyle bir vaaz verdi bir gün: «Aziz kardeşlerim, iyi dostlarım! Fransa'da bir milyon üç yüz yirmi bin köylü evinde üç delik var; bir milyon sekiz yüz binde de iki delik; bir kapı, bir de pencere. En sonunda üç yüz kırk altı bin kulübenin de bir deliği var: sadece kapı. Bu da, kapı ve pencere vergisi adlı bir şey yüzünden. Bu evlere biçare aileleri, kocamış kadınları, küçük çocukları yerleştirin, sonra da salgınlara, hastalıklara bakın! Ne üzücü! Tanrı havayı insanlara bağışlar, kanun ise bunu onlara satar. Kanunu suçlamıyorum, Tanrı'ya şükrediyorum. İsere'de, Var'da her iki Alpler'de, Yukarı ve Aşağı Alpler'de, köylüler el arabalarına bile sahip olmadığından, gübreyi sırtlarında taşıyorlar; mumları olmadığından çıralar, çam sakızında bekletilmiş ipler yakıyorlar. İşte Yukarı Daupine bölgesinde durum bu. Altı aylık ekmeği aynı anda hazırlayıp, tezekte pişirirler. Kışın, bu ekmeği baltayla parçalayıp, yenir hale gelmesi için de bir gün boyunca suda bırakırlar. Kardeşlerim, merhametli, iyi yürekli olun! Bakın, etrafınızda ne çok zavallı var!»

Bienvenu Myriel, güney Fransa'nın Brovans eyaletinde doğduğu için, oranın bütün lehçelerini rahat rahat konuşurdu. Bu da yöredekilerin hayli hoşuna giderdi. Her şiveyi bilen bir din adamı, hiç zorlanmadan ruhlara da işleyebilirdi.

Aslında varsıllara da yoksullara davrandığı gibi davranırdı.

Asla önyargılı davranmazdı. Doğru bir karar alabilmek için suçu uzun uzun incelerdi, «Hataya neden olan yolu inceleyelim» derdi.

O şirin gülümseyişiyle itiraf ettiği gibi, gençliğinde kendisi de günah işlemişti. Bundan dolayı hiç de yobaz olmayan, kendince bir fikri vardı. Sürekli aynı şeyi söylerdi.

«Ademoğlu kendisine bir yük ve hem de bir ayartıcı olan bedenini, sürükler. Zaman zaman, onu alteder, zaman zaman onun arzularına yenilir. Kişi özvarlığına egemen olmalıdır. Fakat üstesinden gelemeyeceği kimi durumlarda boyun eğip düşebilir. Fakat bu düşüş dizler üzerine olup, duayla bitmeli. Bir aziz olmak, olası değildir, doğru ve haktanır olmak, yeter. Günah işleyebilirsiniz; ama kesinlikle doğru yoldan çıkmayın. Hak-

tanır olun, ademoğlunun yasası, alabildiğine az günah işlemektir; hiç günah işlememek meleklerin işidir. Dünyadaki her canlı, günaha boyun eğebilir, bu bir tür yerçekimidir.»

Toplum kurbanı kadınlar ve yoksullara biraz daha anlayışlı davranırdı. Sürekli şunu derdi: «Kadınların, çocukları, hizmetçilerin, zayıfların, yoksulların ve cahillerin günahları; eşlerinin, babalarınını, efendilerinin, güçlülerin, varsılların ve bilgililerin suçlarından gelir.»

Olayları herkesten farklı biçimde algılayıp, değerlendirirdi, kendi sözleriyle o «yüreğinin sesine uyardı.»

Bir gün, bir salonda bir cinayetten konuşulduğunu duydu. Sevdiği kadının ve ondan doğma çocuğu uğruna bir yoksul, kalpazanlık yapmıştı. O günlerde bu suçun cezası idamdı. Dostunun bastığı sahte paraları piyasaya sürerken kadını yakalamışlardı. Adam hakkında kesin kanıt bulunmuyordu. Fakat kadın onu ele verebilirdi. Halbuki genç kadın, bütün suçlamaları inkâr ediyordu. Derken, Krallık Savcısının aklına şeytanca bir fikir geldi. Kadın konuşsun diye onu kıskandırmayı denedi, ona âşığının başka bir kadınla ilişkisi olduğunu söyledi. Bunu düzmece mektuplarla ispat etme yoluna gitti. İşte o zaman kıskançlıktan gözü kararan kadın her şeyi itiraf etti. Adam, Aix şehrinde yargılanacaktı. Bu konu her yerde konuşuluyor ve herkes savcının zekâsına hayran kalıyordu. Kadının kıskançlığını alevlendirip onu itiraf etmeye zorlaması epey hoş karşılanmıştı. Piskopos bu öyküyü hiç yorum katmadan ilgiyle dinledi, ve sordu:

«Adamla kadının yargılanma yeri neresi?»

«Aix Ceza Mahkemesi!»

«Peki, fakat Krallık Savcısını kim yargılayacak?»

İşte Piskopos Bienvenu böyle biriydi.

Aynı Digne şehrinde, acıklı bir olay yaşanmıştı. Bir cambaz, cinayet suçlamasıyla yargılandı. Cambaz bilgili olmasa da, o kadar kara cahil de sayılmazdı. Dava, şehirde fazlasıyla şamataya meydan vermişti. İnfaz gününden bir akşam önce cezaevi

rahibi rahatsızlandı. Rahibe haber verdiler, ama o gitmeyi istemedi: «Bu cambazın yanı bana uygun değil,» diye karşı koydu, «hem ben de rahatsızım.» Bunu duyan Piskopos, hemen kararını verdi:

«Rahibin hakkı var, bu bedbaht adama gitmek benim işim.»

Hızla cezaevine gitti. Cambazın hücresine girdi, onu adıyla çağırdı ve onunla epey dostça konuştu. Ona kardeşlik, babalık ve rahiplik etti. Avutmaya çalışarak, gerçekleri gösterdi. Bu adam ölecekti. Ölüm onun için dipsiz bir kuyuydu. Cambaz büsbütün umursamaz davranamayacak ölçüde okumuştu. Piskopos ona rehberlik yaptı, bu kuyunun dibinde kendisini bekleyen ışıktan söz etti. Ertesi sabah tutukluyu infaza götürmeye geldiklerinde, Piskopos, onunla gitti. Darağacına onun yanı sıra çıktı, bir gün önceki o mahvolmuş, o perişan adamın yüzü aydınlanmış gibiydi. Artık ruhunun selamete erdiğinden emindi ve giyotinin altına başını yerleştirdiğinde, Piskopos Myriel, ona şu sözleri söyledi: «Ademoğlunun öldürdüğünü Tanrı yaşatır. Kardeşlerince kovulan, babasına kavuşur. Dua et, inan ve ebedi hayatı kazan. Tanrı orada seni bekliyor.»

Üzülerek belirtelim ki toplum genellikle davranışları gerçekçi ölçülerle değerlendirmekten uzaktır. Piskopos'un bu eşsiz davranışı şehirde birçok değerlendirmeye neden oldu. Yüksek sosyete mensupları, onu fiyakacılıkla suçladılar. Ama bunu şehrin sosyete salonlarında yaptılar. Şehirdekiler bu kutsal din adamının, bu asil davranışına yürekten katıldı. Piskopos'a gelince, ölümdeki şiddeti ve giyotini bu kadar yakından görmek, onda bir altüste neden oldu. Birkaç hafta, toparlanamadı. Aradan bir süre geçince eski haline döndü; ama bir daha o infaz yerinden geçmemeye dikkat etti.

Darağacı, insan ayakta, dimdik durduğunda bile karadüş gibi görünür. İnsan kendi gözleriyle giyotini görmediği sürece, ölüm cezasına karşı biraz olsun umarsız kalır, eksiksiz bir fikir edinemez, «evet» ya da «hayır» der; fakat onu gördükten sonraki altüst oluş epey şiddetli oluyor, artık karar vermeli, tarafta-

rı veya karşıtı olmalı. Bazıları, Maistre gibi, buna bayılır; bazıları da, Beccaria gibi, bundan iğrenip korkar. Giyotin yasanın hesaplaşmasıdır; adı «intikam alma»dır, kendisi tarafsız olmadığı için, sizin de öyle olmanıza rıza göstermez. Onu gören, esrarengiz bir titreyişe kapılır. Bütün toplumsal sorunlar giyotin bıçağının etrafına soru işaretleri bırakır. Darağacı tahta bir iskele, bir makine değildir; darağacı tahtadan, demirden, ipten mamul cansız bir gereç değildir. Tanımı güç, karanlık özel girişimlere, dizgelere sahip bir tür yaratığa benzer; diyebiliriz ki, bu iskele görüyor, bu makine duyuyor, bu gereç algılıyor, bu tahta, bu demir, bu ipler bir şeyler bekliyorlar. Onun varlığının, ruhu içine gömdüğü karabasanda darağacı celladın suçortağıdır; kemirir, insan eti yiyip, kan içer. Yargıçla marangozun işbirliğiyle oluşmuş bir yaratıktır darağacı. Kendi verdiği ölümlerden yapılma bir tür korkunç hayat sahibi bir hortlağa benzer.

Müthiş etkili ve derindir. İdamın ertesi günü, dahası çok sonraları, piskopos epey bitkin görünüyordu. O lanetli andaki insanüstü huzuru kaybolmuştu; toplumsal adaletin hortlağı sürekli ardındaydı. Genellikle bütün işlerinden aydınlık bir sevinçle dönen bu adam, şimdi kendini suçlar gibiydi. Zaman zaman kendi kendine söyleniyordu, kısık sesli bir monolog sergiler gibi kekeliyordu. İşte, bu konuşmalardan kız kardeşinin bir akşam duyup da bir yere yazdığı, «Bu kadar vahşice olduğunu sanmıyordum. İnsanların kanununu görmeyecek kadar, Tanrı kanununa saplanmak, hatadır. Öldürmek sadece Tanrı'ya hastır. Ne hakla insanlar bu meçhul şeye ilişebiliyorlar?»

Günün rastgele bir vaktinde, onu hastalar ve ölüler için çağırabilirlerdi. Bunu, en acil işi bilir ve asla boşlamazdı. Dul ve yetimler onu çağırma gereğini duymazlardı. Bienvenu, habersizce gelir, çocuğunu kaybeden ananın, eşini kaybeden adamın yanında, sessizce uzun uzun otururdu. O susma vaktini bildiği gibi, konuşma vaktini de bilirdi. O «acınızı kalbinize gömün» demezdi, aksine acıyı giderek koyultup, acıya bir ağırbaşlılık, bir kutsallık eklerdi. Sevdiklerini kaybedenlere, sürekli şunları söylerdi:

«Ölümü dipsiz bir uçurum, bir çürüyüş gibi görmeyin. İlgiyle bakınız, sevdiğinizin canlı ışığına, göklerde rastlayabilirsiniz.»

O, inancın insan için vazgeçilmez olduğunu bilirdi. Acılanan insanlara, gökte parlayan yıldızları gösterip ona Tanrı yolunu gösterirdi.

5
MONSENYÖR BIENVENU'NUN AYNI CÜPPEYİ YILLAR BOYUNCA KULLANMASI

Piskopos'un dış dünyası da iç dünyasından fazla farklı değildi. Onu yakından tanıyanlar için, kendisini yargıladığı bu yoksul hayat, aslında hayli yüz ağartıcı ve özlenir bir yoksulluktu.

Bilgelerin ve ihtiyarlamış insanların çoğu gibi, Bienvenu Myriel'in de, uykuya ayırdığı zaman epey sınırlıydı. Fakat bu kısacık uykusu çok derindi. Sabah uyandığında yaklaşık bir saat boş durur, düşünür, düşüncelerine bir düzen verirdi. Daha sonra, katedralde ya da evinin dua odasında bir tören yapardı. Bunun ardından, inek sütüne batırılmış bir dilim çavdar ekmeğiyle kahvaltı eder ve işe girişirdi.

Bir piskopos vakti epey sınırlı bir insandır. Piskoposluk daire yazmanıyla her gün konuşması gerekir; hemen her gün de rahipleriyle bir araya gelip görüşür. Dinsel kurumların denetlenmesi, ayrıcalıkların dağıtılması, incelenecek kocaman bir dinsel kitaplık vardır, dilekçeler yazılacak, izinler, verilecek vaazlar, rahiplerle belediye başkanlarının anlaştırılması, haberleşmeler, yönetsel yazışmalar... bir yanda Devlet, bir yanda Papalık; sayısız iş.

Bu kabarık işlerden, ayinlerden, dua okumalardan kalan vaktini önce yoksullara, hastalara ve ihtiyaç sahiplerine ayırırdı. Onlardan kurtardığı zamanı ise işe verirdi. Kimi zaman bahçesiyle uğraşır, kimi zaman okur, yazardı. Bu iki işi de tek kelimeyle ifade ederdi: Bahçede çalışmak. «İnsan zihni de bir bahçedir» derdi.

Öğlen olduğunda tekrar yemek masasına otururdu. Kahvaltısı kadar basit bir yemek yerdi.

Öğleden sonra saat iki olduğunda hava elverişliyse gezintiye giderdi. Şehirde ve kırlardaki, en fukara evlere uğrardı. Bastonuna abanıp, dalgınca yürürdü. Üzerinde kalın mor paltosu, ayağında kaba çivili ayakkabılar ve mor çorapları olurdu. Başındaki, piskoposluk şapkasıyla oralardaki herkesin saygı duyup sevdiği bir din adamıydı.

Geçtiği yerler, bir bayram şenliği yaşar gibi olurdu. Isıtır ve aydınlatır gibi görünürdü. Yaşlılar ve çocuklar, onun yoluna koşarlardı. Piskopos karşılaştığı bu çocukları kutsar ve onların hayır dualarını alırdı.

Kimi zaman durup, çocuklarla şakalaşır, genç anneleri bir gülümseyişle selamlardı. Yanında para var ise yoksulları ziyarete gider, cüzdanı boş kaldığında ise zenginleri görmeye giderdi.

Cüppelerini yıllar boyu kullandığı için, eskilikleri görünmesin diye şehirde, sürekli mor paltosunu giyerdi. Yaz sıcağında, bu durum onu epey huzursuz ederdi.

Akşam yemeği saati sekiz buçuktu. Madam Magloire ona ve kız kardeşine hizmet ederdi. Öğle yemeğindeki gibi gösterişsiz yemekler yerdi.

Fakat yemekte çevre köylerin rahiplerinden bir konuk olduğunda, Madam Magloire, fırsatı değerlendirip, Piskopos'a leziz bir balık ya da bir av eti hazırlardı. Kendi başlarına olduklarında, zeytinyağlı sebzeler ve az yağlı bir çorbayla karınlarını doyururlardı.

Yemeğin ardından, yarım saat kadar Matmazel Baptistine ve Madam Magloire ile söyleştikten sonra, odasına kapanır, tekrar yazmaya girişirdi, kâğıtları, bazen de kitapların kenarlarını yazılarla doldururdu. Bilgili bir adamdı, epey eğitimliydi de. Beş-altı tane el yazması, hayli ilginç yapıtlar bırakmıştır: Bir tanesi, Tevrat'ın «Tekvin» (Yaratılış) bölümündeki ayet hakkındaydı: «Başlangıçta, Tanrı'nın ruhu sularda yüzüyordu.» Bu ayetin, üç ayrı çevirisini birbiriyle ölçüyordu: Arapçasında:

«Tanrı'nın rüzgârları esiyordu» der. Flavius Joséphe: «Gökteki bir rüzgâr yere doğru atılıyordu» der. En sonunda Onkelos'un Gildani dilindeki bölümü de: «Tanrı'dan gelen bir rüzgâr suların yüzeyinde esiyordu» der. Piskopos Myriel, bir diğer yazısında da, bu yapıtın yazarının büyükamcası olan, Ptolémais Piskoposu Hugo'nun dinsel eserlerini incelemiş, Barleycourt takma adıyla, geçen asırda basılan çeşitli broşürlerin bu piskoposa ait olduğu kanıtlanmıştır.

Kimi zaman, okurken, okuduğu ne olursa olsun, koyu düşüncelere dalardı. Bunun sonunda da, hemen elindeki kitabın sayfalarına bastırılamaz bir hevesle birkaç satır karalardı. Yazdığı bu satırların çoğunlukla, içinde bulundukları kitapla ilgisi olmazdı. Elimizde, bir kitabın sayfalarına düşülmüş bir not var. Bu kitabın adı, *Lord Germain'in General Clinton Cornwallis ve Amerika'daki Amirallerle Yazışmaları*'ydı. *Versailes'da Poinçot Kitabevi, Paris'te Des Augustins rıhtımında Pissot Kitabevi.* Düştüğü not ise şu: «Ey, sen ki varsın! Din adamı sana Tanrı diyor; Tevrat yorumcusu Yedi Macchabées Kardeş, Yaradan diyor; Efeslilere gönderilen yazı, Özgürlük diyor; Barch, ebediyet diyor; Mezamir, Bilgi ve Gerçek; Jean, Aydınlık diye adlandırıyor; Krallar, Yüce Varlık diyor; kullar, Rab diyor; fakat Hz. Süleyman, Gafur (Bağışlayıcı) adını vermiş; işte adlarınızın en güzeli.»

Saat dokuz civarında, her iki kadın da, onu alt katta tek başına bırakıp, üstteki odalarına çekilirlerdi.

6
PİSKOPOS'UN EVİNİN KORUYUCULARI

Değindiğimiz gibi, Bienvenu Myriel'in evi, zemin katla, birinci kat arasındaydı. Altta üç ve birinci katta üçer oda ve bir de çatı katı vardı.

Yarım dönümlük bir bahçe evinin arkasını çevrelerdi. Piskopos alttaki odaları kullanırdı. Sokağa açılan kapısı olan ilk odayı yemek salonu niyetine kullanırdı, ikinci odada uyurdu, üçün-

cü oda ise dua ve çalışma odasıydı. Bu evde koridor olmadığından, dua odasından çıkmak için yatak odasından, oraya girmek için yemek odasından geçmesi gerekirdi. Dua odasının bir köşesinde perde çekili bir girinti vardı; buradaki yatakta habersizce gelen bir konuk yatırılırdı.

Bahçedeki hastanenin ilaç konulan odasını, mutfak yerine kullanırlardı. Bahçedeki ahırda Piskopos'un beslediği iki inek vardı. Her sabah sağılan sütler hastanedeki hastalarla bölüşülürdü.

Büyük olan Piskopos'un odasını kışın ısıtmak epey zor olurdu, Digne'de odun ateş pahasıydı. O, ahırın bir köşesini bir paravanla ayırmıştı ve bu bölmede fazla soğuk olan kış günlerini geçirirdi. Buraya «Kışlık salon» diyordu.

Bu kış salonunda sayılı mobilya bulunurdu; bir masa, dört de hasır iskemle. Yemek odasında da aynı beyaz tahta masa ve hasır iskemleler vardı, pembe boyalı bir dolap dışında aralarında fark yoktu. Böylesi bir başka dolap da dua odasında «sunak» niyetine kullanılırdı. Varlıklı ve dindar kadınlar beyaz işlemeleri bir örtüyle saklı bu sunak yerine, şehrin gerçek bir sunak satın alması için para toplamışlardı. Fakat Piskopos her seferinde bu parayı yoksullara vermişti.

Sürekli aynı sözleri ederdi:

«Sunakların en güzeli, ilahi avuntuya kavuşan ve bu nedenle Tanrı'ya şükreden bir zavallının ruhudur.»

Kilisede, hasırdan iki dua iskemlesi, yatak odasında da yine kolları hasırdan bir koltuk duruyordu. Tesadüfen yedi-sekiz konuğu olursa –vali, general, karargâhtaki kurmay heyeti, rahip okulunun birkaç öğrencisi gibi– ahırdaki kışlık salonun sandalyelerini, kilisedeki dua iskemlelerini, yatak odasındaki koltuğu getiriyorlardı, böylece, konuklara yaklaşık on bir kişinin oturacağı kadar yer bulunmuş oluyordu. Her yeni gelen misafire bir oda boşaltılıyordu.

Kimi zaman on iki kişi oluyorlardı; o zaman piskopos, bunun zorluğunu göstermemek için, kışsa ocağın önünde ayakta bekliyor, yazsa bahçede gezinmeyi öneriyordu.

Kapalı yataklıkta da bir sandalye vardı fakat hem hasırları parçalanmış, hem de üç ayağı kalmış olduğundan yalnızca duvara dayanırsa iş görebiliyordu. Baptistine'in odasında, bir zamanlar yaldızlı olan çiçekli Çin canfesi kaplı irice bir koltuk vardı ama, merdiven epey kullanışsız olduğundan, onu yukarı pencereden çekerek çıkarmışlardı; bu yüzden, yedek mobilya sayılamazdı.

Matmazel Baptistine'in en çok istediği şey, sarı kadife çiçeklerle süslü maun bir salon takımıydı. Üzülerek belirtelim ki, böyle bir şey nereden baksan beş yüz franktan aşağı olamazdı. Zavallı kadın, bu düşünü hiç gerçekleştiremeyecekti. Fakat ne önemi vardı, dünyada isteğine kavuşan kim vardı ki?

Piskopos'un yatak odası, epey sade döşeliydi. Bahçeye açılan camlı bir kapının tam karşısında, yeşil şayak perdelerle örtülü demir bir somyası vardı. Tuvalet masasının üstünde, gümüş kaplı tarak ve fildişi fırçalar eski aristokrat sosyete adamının, ince beğenisini gösteriyordu. Şöminenin yanındaki kapılardan biri dua odasına, diğeri yemek odasına açılırdı. Kitaplarla yüklü, camlı bir dolap, kitaplık niyetine kullanılırdı. Mermer taklidi şöminede, çiçekli vazolar şeklinde süslü bir çift ocak ızgarası ve ayna asılması gereken duvarda bir haç duruyordu. Şöminede genellikle ateş olmazdı.

Bahçeye çıkmak için kullanılan cam kapının önünde, üstünde hokka takımı duran büyük bir masa vardı, üstü kâğıtlar ve ciltli kalın kitaplarla doluydu. Masanın hemen önünde bir hasır koltuk, yatağın yanında ise dua iskemlesi dururdu. Duvarda iki portre vardı. Bunlar ünlü din adamlarının portreleriydi. Herhalde bir zamanlar epey yüklü miktarda bağışta bulunmuş olmalıydılar ki, resimleri hâlâ odadaydı. Piskopos da onları yerinden indirmemişti.

Pencerenin tek kalın perdesi, o kadar eskimişti ki, yenisini almamak için Madam Magloire, tam ortasına yama vurmuştu. Bu yama haç şeklindeydi. Rahip bu perdenin tam da, bir din adamının evine uygun perde olduğunu söylerdi.

Evdeki odalar kirece boyanmıştı. Bu haliyle kışla veya hastane odalarını andırıyordu. Ancak son yıllarda boyalı kâğıtların altından çok hoş resimler çıkarılmıştı. Bunları temizlik yaparken Madam Magloire bulmuştu. Galiba hastane olarak kullanılmadan önce burası bir kentsoylunun evi olmalıydı. Bunun dışında bir neden olamazdı.

Odaların zemini kırmızı tuğladan yapılmıştı. Madam Magloire onları her hafta bol suyla yıkardı. Yatakların önlerine örme hasırlar konmuştu. İki kadının hayatını sürdürdüğü bu ev tertemizdi. Piskopos'un esasen tek lüksü de temizlikti. O, temizlik için:

«Temizliğin yoksullara zararı dokunmaz, onlardan bir şey götürmez» derdi.

Unutmadan söyleyelim ki Bienvenu Myriel'in, eski servetinden, altı kişilik gümüş, çatal, kaşık ve bıçak kalmıştı. Bir de büyücek gümüş bir kepçe. Madam Magloire bu takımları özenle korur, parlatır, dikkatle kullanırdı. Onların temiz beyaz örtülerinde parladıklarını görmekle gururlanır gibiydi.

Piskopos Myriel'in, gerçek portresini çizdiğimize göre, onun önemsiz ve zararsız bir düşkünlüğüne de değinmek isteriz. O, sürekli şöyle derdi:

«Çoğu şeyden vazgeçtim, ama gümüş takımlarla yemekten vazgeçemedim.»

Bu gümüş takımlar dışında, Piskopos'un teyzelerinin birinden kalma iki kocaman şamdan da vardı. Saf ve ağır gümüşten imal edilen bu şamdanlar konuk olduğu günlerde yanardı.

Piskopos'un yattığı odada, yatağının tam baş ucundaki dolaba akşamları, Madam Magloire bunları yerleştirirdi. Şunu da ekleyelim ki anahtar her zaman dolap kilidinin üstünde olurdu.

Bahçe haç gibi çizilmiş dört çizgiden ibaretti. Çizgilerin üçüne Madam Magloire sebze ekerdi; dördüncüsü Piskopos'un özel bahçesi gibiydi, orada çiçek yetiştirirdi. Birkaç kez Madam Magloire, buna karşı koyacak olmuş, çiçeklerin gereksiz olduklarını söylemiş, ama Piskopos şöyle demişti:

«Yanılıyorsunuz Madam Magloire. Güzellik en vazgeçilmez ihtiyaçtır.» Biraz düşünmüş ve şunları eklemişti:

«Bazen en vazçeçilmez ihtiyaçtır.»

Üç-dört çiçek tarhıyla dolmuş bu küçük bahçe, Piskopos'u fazlasıyla oyalardı. Gerçi bitkibilim alanında sınırlı bilgiye sahipti ama böceklere düşman değildi. O minik canlılara fazla kıyamazdı. O, bitkileri incelemez sadece çiçekleri severdi. Tohumları rastgele eker ve sürgünleri her akşam yeşil bir demir kovayla sulardı.

Evin kilitli tek kapısı bile yoktu. Değindiğimiz gibi yemek odası kilise meydanına açılırdı. Piskopos, buraya taşındığında, kapılarda cezaevi kapıları gibi sürgüler ve kilitler bulmuş, hepsini çıkarıp atmıştı. Sokak kapısı her zaman açıktı. Tokmağı döndüren hemen içeri girebilirdi. İhtiyar hanımlar önceleri bu durumdan rahatsız oldular, fakat daha sonra, onlar da Piskopos'un güvenine ortak olup kilitsiz hayata alışmışlardı.

Piskopos Myriel, şöyle derdi:

«Doktorun kapısı asla kapalı olmamalı, fakat papazın kapısı sürekli açık olmalı. İşte aradaki küçük fark!»

Sonra şunu da eklerdi:

«Ben de doktor gibi değil miyim? O, bedenleri sağaltır, bense yürekleri ve ruhları. Benim de onlarınki gibi hastalarım var. Ben de onlara bedbahtlar derim.»

Bir kâğıda şunları yazmıştı: «Kapınızı vuranın adını sormayın; hele de adından utanan birinin, size sığınmaya ihtiyacı olduğunu kesinlikle unutmayın.»

Madam Magloire'ın üstelemeleriyle, civar köylerde papazlık eden bir adam, bir gün Piskopos'a kapısını kilitsiz bırakmakla dikkatsiz davrandığını söyleyecek olduğunda, ondan şu yanıtı duydu:

«Gerektiği zaman, bir din adamı da bir asker kadar cesur davranmalı. Fakat aradaki fark şu; bizim cesaretimiz uysal ve sessiz olmalı.»

7
CRAVATTE

Piskopos Myriel'in karakterini eksiksizce tanımlamak için, bir olayı anlatmadan geçemeyeceğiz.

Ollioules boğazlarını talan eden Gaspard Bes'in çetesi dağıldıktan sonra, haydutlardan biri, önceleri Nice'de saklanmış, sonra Piemont'a gitmişti. «Cravette» adlı bu haydut, çeteden kalan birkaç talancıyı yanına alarak, tekrar Fransa'nın güneyinde ortaya çıktı. Yine yol kesip, gelip geçeni soyuyordu. Üstelik Embrun ilçesine kadar uzanmaya bile kalkışıp, bir gece kilisedeki en değerli ayin eşyalarını aşırmıştı. Cravatte oradakilere yaka silktiriyordu. Askerleri ardına takmışlardı, fakat nafile. O, bir yılan gibi ellerinden kayıyordu. Bütün bu karışıklıkta, Piskopos onun bulunduğu yerlerde göründü. Yine bir gezideydi. Chastelar'da Vali, Piskopos'u karşılayarak, kendisinden geri dönmesini rica etti. Cravatte, Arche ilçesine dek dağı tutmuştu. Yolu sürdürmek, birkaç zavallı askerin canını tehlikeye atmak sayılırdı. Piskopos:

«Ben de bu yüzden tek başına gitmeye karar verdim ya,» dedi.

«Bunu aklınızdan geçiremezsiniz, efendim!» diye bağırdı Vali. «Şaka mı bu?»

«Hayır, öyle ciddiyim ki asker istemiyor ve bir saat sonra yola çıkıyorum.»

«Tek başınıza gideceksiniz yani?»

«Evet, tek başına gidiyorum.»

«Efendim bunu yapamazsınız!»

Piskopos o uysal sesiyle:

«Dağda, küçük bir köy var. Üç yıldır oraya uğramadım. Oradakiler, benim iyi dostlarım. Onlar uysal, namuslu çobanlardır. Güttükleri otuz keçiden birini kendilerine alıkoyarlar. Farklı renklerde yünden, ipler, kordonlar örerler. Delikli kavallarıyla çok hoş parçalar çalarlar. Zaman zaman onlara da Tanrı'da söz

etmek gerekir. Tabansız bir Piskopos hakkında ne düşünürler? Gitmezsem beni kınayabilirler.»

«Peki ama efendim, ya haydutlarla karşılarsanız ne olur?»

«Bunu iyi söylediniz. Aklıma gelmemişti bu, iyi ki hatırlattınız. Onlarla karşılaşabilirim, onların da Tanrı'ya dair bilgileri olmalı, onlara da Tanrı'dan söz ederim.»

«Fakat onlar kan emici bir çete, çakallar gibi saldırırlar!»

«Belki onlara faydalı olabilirim. Kim bilir, belki Tanrı, onlarla karşılaşabilmem için bana bu gezi fikrini esinlendirdi!»

«Ama sizi soyacaklar?»

«Güldürmeyin beni, çalınacak neyim var ki?»

«Canınıza kast edebilirler!»

«Dualar okuyarak giden ihtiyar bir din adamını öldürmekle ne kazanırlar ki!»

«Ah Tanrım, ya onlarla karşılaşacak olursanız?..»

«Onlardan yoksullar için sadaka isterim.»

«Efendim, ne olur gitmeyin; canınızı tehlikeye atıyorsunuz.»

«Azizim, şunu unutmayın ki, ben dünyaya hayatımı korumaya değil, ruhları korumaya geldim.»

Gitmesine rıza göstermekten başka yapılacak iş yoktu. Kendisine rehber olmayı öneren genç bir çocukla yola çıktı. Ondaki bu inat, her yerde uzun uzun konuşuldu ve herkes onun adına korktu.

Kız kardeşini ve Madam Magloire'ı da yanına almayı istememişti. Katır sırtında, dağı aştı, yolda kimseyle karşılaşmadı ve kazasız belasız, dostları olan «cesur çobanlar»ın köylerine vardı. Orada on beş gün geçirdi. Vaaz verdi, dua etti, onlarla dostça konuştu. Gitmeden bir gün önce, törensel şekilde bir «Şükran Töreni» yapmak istedi. Bu fikrinden köy papazına söz etti, fakat bu ayinde kullanılan süsler o fukara topraklarda bulunmazdı.

«Sorun değil,» diye kesip attı Piskopos, «biz bu ayini yapacağımızı haber verelim, üst yanını Tanrı sağlar...»

Civar köylerin kiliselerinde bu süsler arandı, bulunamadı.

Böyle sıkıntılar yaşadıkları sabahın erken vaktinde, iki atlı kilise kapısına tahta bir sandık bırakıp gittiler. Sandığın üstünde, bunun «Monsenyör Myriel'in olduğu» yazılıydı. Sandık açıldı, altın ipliklerle işlemeli kusursuz bir tören cüppesi, elmaslarla bezeli bir tören başlığı, altın bir haç çıktı. Bunlar bir ay önce Embrun kilisesinden çalınan değerli eşyalardı. Bir pusulada şunlar yazılıydı: *Cravette'in Monsenyör Bienevenu'ye hediyesi.*

Monsenyör Bienvenu muzipçe göz kırptı ve köy papazına: «Ben size her şey düzelir dememiş miydim? Tanrı gönderdi,» dedi.

Papaz da gülümseyerek baş salladı:

«Ah efendim,» dedi, «Tanrı mı? Acaba Şeytan mı?»

Piskopos ona dik bakışlarla baktı ve çok duru bir sesle:

«Tanrı!» dedi.

Chastelar'a gelinceye dek yol boyu, herkes ona ilgili gözlerle baktı. Papaz, evine vardığında, kaygılanıp yollara düşen kız kardeşini üzüntüyle bekler buldu. Madam Magloire da hanımını tek başına bırakmak istememişti. Piskopos, kardeşine şöyle dedi:

«Eh, hakkım varmış değil mi? Fakir papaz, fakir çobanlara eli boş gitti, dolu dolu döndü. Giderken sadece Tanrı'ya duyduğum güveni götürmüştüm, gelirken, bir kilise gömüsü getirdim.»

Aynı gece yatmadan önce, kadınlara şöyle dedi:

«Siz, hırsızlardan ve katillerden korkmayın. Bunlar dışsal, önemsiz tehlikeler. Bizler kendi kendimizden korkalım, önyargılardan. İşte hırsızlık ve fenalıklar, işte katiller. En büyük tehlikeler bizim ruhumuzdaki fırtınalardır. Canımızı ve hayatımızı tehdit eden tehlikeye boş verelim. Ruhumuzu tehdit edenlerden uzak duralım.»

Piskopos'un hayatında heyecan verici olaylar aslında sık sık olmazdı. Biz de sadece birkaç olayı anlatmakla kaldık. Genel olarak onun bütün günleri birbirinin aynısıydı. Neredeyse her gün aynı saatlerde dinsel görevlerini yapardı. Bir yılının ayı, hayatının bir gününe benzerdi.

Embrun kilisesi gömüsünün sonucunu merak edenler için şunu söyleyebiliriz. Ölümünden sonra Piskopos'un evrakları içinde şöyle bir pusula bulunmuştu:

Bu gömüyü Embrun kilisesine mi teslim etmeli, hastane için mi kullanmalı? Bilemiyorum.

8
ŞARAPTAN SONRA FELSEFE

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz Senatör, aslında namuslu biriydi. Yalansız yaşamış, görevlerini asla boşlamamıştı. Fakat her zaman kendi çıkarlarını da dikkate aldığını söylemeden edemeyiz. Bu eski savcının, ihtiyarlık günlerinde, huyu da yumuşamış, oğullarına, damatlarına ve arkadaşlarına arada iyilikler etmekten de çekinmemişti. Bu arada, hiçbir fırsatı asla kaçırmazdı. Nüktedan biriydi, kendisini Epiküros'un öğrencisi sanacak ölçüde bilgiliydi. Dinsel zırvalara yürekten, tatlı tatlı güler, bunu Myriel'in karşısında da yapardı.

Resmi bir törenin ardından Kont (Senatör, Kont idi) ve Monsenyör Myriel, Emniyet Müdürünün evindeki bir akşam şöleninde karşılaştılar. Şaraplar yeni içilmişti ki, biraz sarhoş olan Senatör, vakar ve ciddiyetle:

«Biraz söyleşelim, Monsenyör,» dedi. «Aslında bir senatörle bir piskopos iyi anlaşamaz. Fakat bir deneyelim, ne de olsa, ikimiz de bilici sayılırız. Size bir itirafım olacak. Benim kendimce bir felsefem var.»

Piskopos:

«Neden olmasın? Deneylerinizden faydalandığınız anlaşılıyor.»

Cesaretlenen Senatör sürdürdü:

«Açık olalım.»

«Siz bilirsiniz.»

Senatör:

«Diderot'dan nefret ederim. O bir ideolog ve bir ihtilalci. Aslında o, Tanrı'ya inanır ve Voltaire'den bile daha tutucu. Voltaire

yok yere Needham'la eğlendi. Needham Tanrı'nın bir işe yaramadığını kanıtlamıştı. Tanrı'nın ne faydası var ki? Monsenyör, Yehova hipotezi beni yoruyor. Bu, nafile fikirli insanlar yaratıyor sadece. Beni huzursuz eden şu koca bütün kahrolsun, yaşasın sıfır. Doğrusunu isterseniz ben aklıselim sahibi bir adamım. Sürekli özveri ve vazgeçme vaazları çeken sizin İsa'nızdan da, tek kelime anlamam. Dilencilere pinti önerisi! Ne özverisi? Niye sanki bir kurt başka bir kurt için harcansın? Doğanın kurallarından ayrılmayalım. Ben kendimi üstlerde buluyorum, fakat burnumun ucunu bile göremeyecek olduktan sonra bunun ne faydası var ki? Keyifle yaşayalım. Yaşam, hepsi bu. Kişinin öbür dünyada, bir yerlerde bir hayatı olacağına inanmıyorum. Neden, sanki her davranışımda dikkat olsun. Neden iyilik ya da kötülük, hak veya haksızlık diye düşünüp durayım? Ölümümden sonra diye mi? Güleyim buna, ölümden sonra bir şey yok ki. Ne iyilik var, ne de fenalık. Evet Monsenyör, ademoğlunun ölümsüzlüğü çocukları kandıran bir masal sadece... Ademoğlunun ölümden sonra mavi kanatlar takarak, melek olması, çok komik değil mi? Dünya zevklerini, düşsel bir cennet uğruna bırakmak, elindekini yok yere harcamaktan öteye gitmez. Ebediyetin esiri olmak. Ne ebediyeti, ben buna yokluk adını veriyorum. Buna öyle yürekten inanıyorum ki, kendime bir lakap bile buldum. 'Kont Yokluk'. Doğmadan önce neydim ki? Sadece hiç. Öldükten sonra ne olacağım, yine hiç! Bu dünyada ne arıyorum? Tercih hakkı bende. Ya acı, ya haz. Her ikisi de yokluğa götürür. Din, çocukları korkutan umacılar kadar, nafile bir söylence... Cennetten daha saçma! Ne varsa şu dünyada var, dolu dolu yaşayalım. Ne de olsa, hepimiz toprak olmayacak mıyız? Evet Monsenyör, işte benim felsefem. Din, yalınayak pılı pırtı içindeki fukaralar için bir teselli olabilir. Bunu inkâr edemem. Hiçbir şeyi olmayanın Tanrısı vardır, o da yetersizdir... Onların inançlarına da bir şey demeyeceğim fakat benim için, Tanrı yok. Tanrı halk için var olabilir. Fukara ve bedbahtlar için!»

Piskopos bu sözleri ağırbaşlıca dinledikten sonra ellerini çırptı:

«Ah, çok iyi konuştunuz, Kont. Sizin şu maddeciliğinize söz yok. Ah sizin gibiler, ne şanslı! Ne olağanüstü, ne kusursuz şey. Fakat her isteyen ona öyle rahatça erişemez. Ama bu kavramı kazanan da yaşadı. Kimse onu kandıramaz. Hiçbiri Caton gibi ahmakça sürgüne yollanmaz, Aziz Etienne gibi linç edilmez ya da Jeanne d'arc gibi inançları yoluna diri diri yakılmazdı. Maddeciler, asla vicdan azabı çekmeden sağladıklarının yasal olup olmadığını dert etmeden keyiflerine bakabilirler. Bunu sizin için söylemiyorum, Kont. Fakat sizi kutlamadan duramayacağım. Evet siz asillerin ve varsılların kendinizce bir felsefesi var. Yaşam tutkularının tatlandırdığı bu salçayı doya doya kullanın bakalım. Fakat anlayışlı biri olduğunuzdan, Tanrı kavramını halka bırakıyorsunuz. Evet, Kont, Tanrı inancı da halkın felsefesidir. Tıpkı, varsıllar gibi mantarlı hindi yiyemeyen ve sadece kestaneli kazla kalan yoksula da bu teselliyi bırakın.»

9
KIZ KARDEŞİN AĞABEYE BAKIŞI

Monsenyör Bienvenu ile yaşayan iki kutsal kadının hayatlarına dair bir fikir edinebilmek için, Matmazel Baptistine'in bir arkadaşına yazdığı şu mektubu aşağıya alıyoruz:

Aziz dostum,

Neredeyse her gün sizden söz ediyorum, bu bizler için bir gelenek gibi diyebilirim. Madam Magloire duvarları temizleyip yıkarken, bir şey keşfetti. Kâğıt kaplı ve beyaz badanalı odalarımızın duvarlarına sizinki gibi bir şatoya uygun ölçüde kusursuz resimler buldu. Kâğıdı çekince bu hoş resimler çıktı ortaya. Burayı hastane olarak kullandıkları için, böyle bez ve kâğıtla kaplamış olmalılar. Düşünün dostum, ninelerimizin dönemlerinden kalan nefis lambriler. Mobilyasız ve çamaşır kurutmak için kullandığımız salonun, tam on beş ayak yüksekliğinde, tavana; eski çağların modası yaldızlar işlenmiş, resimler de kesinlikle

güzel. Tanrıça Minerve'in Telemaque'ı(*) şövalye tayin etmesini betimleyen resimler... bir diğer odada Romalı güzel kadınları gösteren resimler. Bazı tamir işlemlerinden sonra, odam bir müze haline gelecek. Madam Magloire, çatı katında eskiçağ tarzında bir de küçük dolap bulmuş. Onları yaldızlamak için epey yüklü bir para istediler. Ben aslında o kadar beğenmemiştim, çirkin buldum, yoksullara veririz.

Ben alabildiğine mutlu sayılırım. Ağabeyim öyle iyi biri ki. Her şeyini yoksullara ve hastalara bağışlıyor. Aslında hatırı sayılır ölçüde geçim darlığı çekiyorum. Burada kışları çok soğuk ve zorlu geçiyor. Bu nedenle sıkıntıda olanlara yardım etmeli. Biz yine de biraz olsun ısınıyoruz, bu da eşsiz bir rahatlık.

Ağabeyimin kimseciklere benzemeyen huyları var. O bir Piskopos'un öyle olması gerektiğini öne sürüyor. Düşünebilir misiniz, kapımız asla kilitli durmaz, tokmağı çeviren evin içinde bulur kendini. Onu hiçbir şey korkutmuyor, gecenin karanlığından ürkmüyor.

Kendisini sürekli tehlikelere atmasına rağmen, kaygılanmamı istemiyor. Dahası Madam Magloire'ın bile kaygılanmasına içerliyor. Onun tehlikelerin üstüne gittiğini fark etmemizi istiyor. Onu anlamak zor iş. Sağanak yağmura çıkıp, sulara gömüle gömüle yürür. Kışları yolculuk yapar. Ne gece korkutur onu, ne haydutlar!..

Geçen yıl haydutların yurt tuttuğu dağlık bir yere gitti. Bizi yanında götürmeyi istemedi. On beş gün sonra geri döndü. Hiçbir şeyi yoktu. Oysa bizler onun için meraktan deliriyorduk. 'Bakın nasıl soyuldum,' diyerek mücevherler ve en değerli kutsal süslerle dolu bir sandığı açtı. Embrun Kilisesinden çaldıkları kutsal eşyaları haydutlar ona vermişler.

İlk günlerde kendisini boşuna tehlikeye atmaması için ricada bulunurdum, fakat artık bunun yararsız olduğunu fark etti-

---

(*) Minerva, Telemaque: Yunan mitoloji kahramanları.

ğim için, tek kelime etmediğim gibi, çoğu zaman Madam Magloire'a da susması için işaret ederim. Madam Magloire'la beraber yukarı çıkıp odalarımıza çekiliriz, ben diz çökerek ağabeyim için dua ederim. Elimden bundan fazlası gelmez. Fakat içim rahat, çünkü ona bir şey olursa, ben de fazla yaşamayacağımı biliyorum. Ben de ağabeyim ve piskoposumla beraber Tanrı'ya kavuşurum. Madam Magloire, ağabeyimin böylesi dikkatsizliklerine daha zor alıştı. Beraber dua ediyor, korkuyoruz. İçimizde çok güçlü biri var. Şeytan evimize girse bile yapacağı bir şey yok, çünkü burası Tanrı'nın evi.

Bu da bana yeter. Şimdi ağabeyimin bana tek kelime etmesine gerek yok. Çünkü sözlere ihtiyaç duymadan onu anlıyorum. Kendimizi alınyazısının ellerine bırakıyoruz. Aklından yüce şeyler geçen bir adam karşısında böyle hareket etmeli.

Faux ailesi hakkındaki sorularınızı ağabeyime ilettim. Onun epey bilgi sahibi olduğunu ve belleğinin çok güçlü olduğunu bilirsiniz. Anıları da epey canlıdır. Her zamanki gibi sadık bir Kralcı'dır. Sahiden de bu aile Caen'da köklenmiş çok eski bir Normandiyalı aileymiş. Yarım asır kadar önceleri Raoul de Faux, Thomas de Faux asil aristokratlarmış. Hem bunlardan biri de Rochefort feodalleri arasında ünlenmiş. Sonuncusu Guy Etienne Alexandre ise Brötanya Süvari Birliklerinde hatırı sayılır bir ad bırakmış. Kızı Marie Louise ise, Senato üyesi Fransız Muhafızlar bölümünde Albay Louis de Gramont'un oğlu olan Adrien Charles de Gramont'la evliymiş.

Aziz dostum, kutsal akrabanız Kardinal hazretlerine, saygılarımı bildirmenizi rica edeceğim. Sevgili Sylvanie'ye gelince, yanınızda geçirdiği o bulunmaz saatleri, bana mektup yazmakla harcamadığına iyi etmiş. Onun iyi ve sağlıklı olması ve beni hatırlaması yeter de artar bile. Benim de sağlığım fena değil ama giderek zayıflıyorum. Hoşça kal, kâğıdım doldu, sizden ayrılmak zorundayım. En içten dileklerimle.

Baptistine

Ek: *Görümceniz Hanımefendi ve ailesi buradalar. Küçük yeğeniniz epey sevimli bir çocuk. Tanrı esirgesin, dün dizlikler takmış bir atın geçtiğini görünce bize şunu sordu: Niye atın dizlerini bağladılar, yoksa ağrıyor mu?*

Mektuptan anlaşılacağı üzere, iki ihtiyar kadın da Piskopos'un arzularına kadınların o ince hisleriyle boyun eğmişlerdi. Kadının ince sezgisi erkeğin en özel duygularını sezer. Kadın, sevdiği erkeği ister kardeş, ister sevgili olsun, erkekten daha doğru anlar. Piskopos uysal davranışlarına rağmen, genellikle, sahiden canını tehlikeye atardı. Bu biçare kadınlar, onun adına korkarlar, fakat kendisine engel olmaya kalkışmazlardı. Evde birer gölge gibi ona hizmet eder ve boyun eğmemek geride kalmak olduğundan, susarlardı. Onu Tanrı'ya emanet ediyorlardı.

Zaten mektupta da anlaşıldığı gibi Baptistine ağabeyinin ölümünün kendi ölümü olacağını belirtiyordu. Bayan Magloire da öyle olacağını sezmişti.

10
MEÇHUL BİR IŞIK KARŞISINDA

Bu mektubun yazılmasının birkaç gün ardından, Piskopos epey tehlikeli bir adım attı.

Digne civarındaki kırlarda yaşayan bir ihtiyar vardı. Hemen onu tanıtalım. Eski bir Konvansiyonel(*) olan bu adama G. diyeceğiz.

Digne'de Konvansiyonel G.'den korku ve iğrentiyle söz edilirdi. Bir Konvansiyonel, Yüce Tanrım, herkesin birbirine «yurttaş» diye seslenip «sen» diye konuştuğu o ihtilal günlerinin artığı, eski bir kurt! Bu adama bir canavar gözüyle bakılırdı. Aslında o kralın ölümüne oy vermemişti, fakat neredeyse bir kral katiliydi. Karakteri korkunçtu. Restorasyon çağında Prensler

(*) Konvansiyonel: Fransız İhtilali'nde Kral karşıtı olup, onun ölümünü isteyenler. Konvansiyon Meclisi üyesi.

haklı unvanlarına tekrar sahip çıktıklarında savaş divanına verilmemiş olması nasıl olurdu? Hem bu adam bir ateistti. Kralın ölümüne oy vermediği için sürgünden kurtulmuştu. İşte kazların bir atmacaya dair dedikoduları. Fakat o sahiden bir atmaca mıydı? Sürdüğü münzevi hayata bakılırsa evet. Yabani olduğu da söylenirdi.

G.'nin şehre bir saatlik yoldaki bu yamaçta oturduğu söylenirdi. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde. Komşusunun olmaması bir yana, oralardan gelip giden bile olmazdı. Onun kulübesine giden keçiyolunu otlar bürümüştü. Burası «celladın evi» olarak bilinirdi.

Fakat Piskopos kimi zaman bu münzeviyi de düşünürdü. Kulübesini saklayan o ağaçlığın olduğu yere öteden baktığında sürekli aynı şeyi geçirirdi içinden: «Orada acı çeken biri yaşıyor.» Sonra şunu eklerdi: «Onu ziyarete gitmeliyim.»

Ama şunu belirtelim ki, Piskopos bile, bu düşünceye fazla yakın olmak istemiyordu. O da Konvansiyonel'e duyulan o düşmanca yorumu paylaşıyordu. Kinle dolu bir tür uzaklık duygusu vardı ona karşı.

İyi kalpli Piskopos ne edeceğini bilemiyordu. Çoğu zaman, onun kulübesinin olduğu tarafa doğru ilerler, hemen geri dönerdi.

Ama günün birinde, şehre bir dedikodu yayıldı. Münzevinin hizmetinde bulunmuş genç çoban şehre bir doktor aramaya gelmişti. Konvansiyonel ağır hastaydı. Felç geçiriyordu, Sadece birkaç saat daha yaşayacağı söyleniyordu.

Piskopos asasına davrandı, cüppesinin yıpranmışlığını göstermemek için, mor paltosuna sarındı ve yola düştü.

Hastanın kulübesine geldiğinde, güneş epeyce alçalmıştı. Bir çalılığının sakladığı mağarayı fark etti. Bu aslında tek katlı, küçük ama epey derlitoplu bir kulübeydi. Dışarıda, tekerlekli sandalyesinde, güneşe gülümseyen ağarmış başlı bir ihtiyarcık oturmuştu.

İhtiyarın yanında duran o genç çoban, adama süt dolu bir kupa uzattı.

Piskopos kendisine ilgiyle bakarken, ihtiyar sesini yükseltti:

«Teşekkür ederim, bir şey istemem,» dedi ve gözlerini güneşten alıp, çocuğa çevirdi ve ona sevgiyle baktı.

Piskopos yürüdü, ayak sesini duyarak başını çeviren ihtiyarın yüzünde, yıllarca yaşayanlarda rastlanan o derin hayret ifadesi belirdi.

«Buraya geldiğimden beri, biri ilk defa evime geliyor, kimsiniz, Mösyö?»

Piskopos:

«Adım Bienvenu Myriel.»

«Bienvenu Myriel? Bu adı duydum. Fakirlerin Monsenyör Bienvenu, dedikleri kişi misiniz?»

«Evet, benim.»

İhtiyar acılı bir gülümseyişle:

«Bu durumda, benim de Piskopos'um oluyorsunuz yani.»

«Biraz.»

«Buyrunuz, Mösyö.»

Konvansiyonel, Piskopos'a elini uzattı fakat Myriel onun elini görmemezlikten geldi, şunu söyledi:

«Beni kandırdıklarına sevindim, sizi ağır hasta bulmadım.»

ihtiyar adam: «Mösyö, iyileşeceğim,» dedi. Biraz susup ekledi: «Üç saat geçince ölmüş olacağım. Biraz tıp eğitimi almıştım. Son saatin nasıl geldiğini, bilirim. Dün sadece ayaklarım soğumuştu, bugün dizlerime kadar üşüyorum. Bu üşümenin belime doğru usulcacık çıktığını hissediyorum. Kalbe gelince ölmüş olacağım. Güneş ne güzel parlıyor değil mi? Küçük çobandan sandalyemi dışarı itmesini istedim, güneşi son defa göreyim diye. Ama konuşabiliriz; bu beni yormaz. Geldiğinize çok memnun oldum. Tek başına ölmek istemezdim. Aslında şafak sökünceye kadar yaşamak isterdim, fakat yalnızca üç saatlik ömrümün kaldığını biliyorum. Gece öleceğim. Uzatmayayım. O kadar da önemli değil. Ömrü tamamlamak sıradan bir şey. Bunun için sabaha gerek yok, yıldızlar altında öleceğim.»

İhtiyar, çocuğa döndü:

«Haydi sen git yat. Dün sabaha kadar başımda bekledin, uykusuzsundur.»

İhtiyar, küçük çobanın ardı sıra baktı, sonra sanki kendi kendine konuşurcasına:

«O uykudayken ben de ölürüm. Bu iki uyku birbirini bütünler.»

Piskopos fazla duygulanmamıştı. Ölümün eşiğinde olan bu adamın, Tanrı'ya yaklaşmadığını seziyordu. Ama şunu da belirtmeliyiz ki, o kadar kibirsiz olmasına karşın, Myriel adamın kendisine «Monsenyör» diye hitap etmesine incinmişti. Ona «Yurttaş» diye karşılık vermemek için kendisini denetledi. Bir zamanlar ne de güçlüydü bu adam.

Konvansiyonel, Myriel'e sevinçle bakıyordu. Eceli bu kadar yaklaşmış birisine uygun bir kibirsizlikle de diyebiliriz.

Oysa herkese karşı merhametli olan Myriel, bu Konvansiyonel'e o kadar da hoşgörülü yaklaşmıyordu. Neredeyse onu yasadışı biri gibi görüyordu, merhamet yasasının bile uzağında.

Dimdik oturan G. parlak gözleriyle aslında epey zinde görünüyordu. Uzmanlarda şaşkınlığa neden olan o seksenlik kocamışlardandı. G., sanki kendi arzusuyla ölüyordu, onun can çekişmesinde bile bir özgürlük, bir vakar vardı. Gövdesinin yarısı gölgelerle doluydu. Dizleri tutmuyordu, fakat başı canlıydı, üstelik pırıltılı. Şu anda Binbirgece Masalları'nın birinin kahramanı olan, belden aşağısı taş kesilen sultana benziyordu.

Piskopos adamın hemen karşısındaki bir taşa oturdu. Damdan düşer gibi konuya girdi:

«Sizi kutlamalıyım,» diye başladı, «yine de kralın ölümüne oy vermediniz.»

«Beni o kadar kutlamayın, Mösyö, ben tiranın yok olması için oy verdim.»

Piskopos'un sert çıkışını Konvansiyonel ciddi bir yanıtla karşılamıştı. Piskopos sordu:

«Ne demek bu?»

«Basit. Her insanın bir tiranı bulunur: Cehalet. Bu cehalet zorbası, bir yönetim biçimi olan monarşiye neden oldu. Oysa bilimin kökleri gerçektedir ve insanlığı sadece bilim yönetmelidir.»

«Bir de vicdan,» diye ekledi Piskopos.

«Yaklaşık olarak aynı şey değil mi? Vicdan içimize biriken bilgiden doğar.»

Monsenyör Bienvenu, kendisi için yeni sayılan bu sözleri ilgiyle dinledi.

Konvansiyonel sürdürdü:

«XVI. Louis'ye gelince, ben onun ölümüne karşı çıktım. Canlı birini öldürme hakkım yok. Ama demin değindiğim gibi, ben tiranlığın son bulması için oy verdim. Bu da kadının etini satmaktan kurtulması, erkeğin esaretten, çocuğun geceden kurtulması demektir. Cumhuriyet'e oy verirken, bunlara oy verdim. Kardeşlik adına oy verdim. Birlik için, ışık için. Önyargıların ve aldanışların yok edilmesine yardımcı oldum. Bunların yıkılması bir ışığa neden olacaktı. Evet bizler, eski dünyayı yıktık, ama yoksulluk yatağı olan bu köhne dünya, insanlığın üzerine yıkıldıktan sonra, bir mutluluk kaynağı haline geldi.

Piskopos: «Karmaşık bir sevinç,» dedi.

«Bulanık da diyebilirsiniz ve günümüzde 1814 yılında kaybolan bir sevinç. Evet Mösyö, üzülerek söyleyeyim ki, eserimiz bitmedi. Eski yönetimin temellerini yıktık, ama düşüncelerdeki izlerine dokunamadık. Yolsuzlukları ortadan kaldırmak neye yarar, töreleri yenilemeli. Değirmen yıkıldı ve rüzgâr hâlâ dinmedi.»

«Evet yıktınız. Zaman zaman yıkmak faydalı olabilir, ama öfkeyle ve kinle uyuşan bir yıkım beni ilgilendirmiyor.»

«Hakkın hışmı olabilir, Mösyö Piskopos. Ve hakkın hışmı bir ilerleme sayılır. Herkes istediğini diyebilir, İsa'nın doğumundan beri, Fransız İhtilali, insanlığın attığı en büyük adımdır. Evet belki yarım kaldı, fakat yine de yüce sayılır. Toplumdaki gizleri aydınlığa kavuşturdu, düşünceleri esnetti, yatıştırıp aydınlattı. Dünyada uygarlığın dalgalanmasına yol açtı. Yerinde oldu. Bence Fransız İhtilali insanlığın kutsanması ve hükümranlığın başlamasıdır.»

Piskopos istemese de şu sözleri söylemeden duramadı:

«Evet. Ya 1793?»

Konvansiyonel vakur bir tavırla yerinde biraz daha dikildi:

«Sizin bu tarihi anmanızı bekliyordum. Bin beş yüz seneden bu yana oluşan kesif bir bulutun patlaması. Siz gökgürültüsünü suçluyorsunuz.»

Piskopos yüreğinde bir yerlerin ezildiğini hissetti, fakat bunu sezdirmek istemedi, şöyle dedi:

«Yargıç adalet adına konuşur; rahip daha yüce bir adalet olan merhamet adına. Gökgürültüsü aldanmamalıydı...»

Konvansiyonel'in gözlerinin içine bakıp:

«XVII. Louis?»

Konvansiyonel eline yardımcı olup, Bienvenu'nün kolunu tuttu:

«XVII. Louis? Kime ağlıyorsunuz, o masum çocuk için mi? Haklı olabilirsiniz, ben de sizinle ağlıyorum bu yüzden. Fakat bir şey daha var; unutmayalım, ben Cartouche'un(*) küçük kardeşi için ağlıyorum. O sadece Cartouche'un kardeşi olmakla suçlanarak asılmıştı. Cartouche'un günahsız kardeşi olmak, XV. Louis'in torunu olma ölçüsünde acı değil mi?»

Piskopos:

«Mösyö, bu adların yan yana anılmasından hoşlanmıyorum.»

«Cartouche mu? XV. Louis mi? Kimi daha fazla suçlu buluyorsunuz?»

Biraz sustular. Piskopos geldiğine hayli pişman gibiydi. Ama yine de düşüncelerinde bazı değişiklikler olduğunu sezdi.

Konvansiyonel tekrar konuştu:

«Mösyö, siz gerçeklerle yüzleşmek istemiyorsunuz. Oysa İsa bir realistti. O, bir mabedin tozunu silmek için, eline süpürge aldığında, süpürgesinde şimşekler çakardı. O, suç açısından bir kral torunuyla bir haydut kardeşi arasında ayrım gözet-

---

(*) Cartouche: XVIII. asrın azılı haydutlarından biri.

mezdi. Günahsızlığın kendince bir tacı vardır. Günahsızın, kral çocuğu olmaya ihtiyacı yok, pılı pırtı içinde de görünebilir o.»

Piskopos alçak sesle onayladı: «Bu, doğru.»

Konvansiyonel sürdürdü:

«Üsteliyorum ama, siz bana XVII. Louis'den söz ettiniz. Bütün günahsızlar, bütün kurbanlar ve bütün çocuklar için gözyaşı döker miyiz? Eğer öyleyse daha eski zamanlara gitmeli ve 1793 yılından epey önceleri için ağlamalıyız. Siz yoksulların çocukları için ağlarsanız, ben de sizinle beraber kral çocukları için ağlayabilirim.»

Piskopos:

«Ah, ben bütün çocuklar için ağlarım,» dedi.

G. heyecanlı bir sesle:

«O zaman terazi halkın yanında daha ağır çeksin. Çünkü fukara halk, asırlardan beri acı çekiyor!»

Yine bir sessizlik oldu. Konvansiyonel bu sessizliği de kesip coşkuyla bağırdı:

«Evet, efendim, halk asırlardır acı çekiyor. Hepsi bu da değil, siz ne hakla beni sorgulayıp kral çocuklarından söz etmeye çalışıyorsunuz? Benim sizi ilk görüşüm, Mösyö, ama bahsinizi duydum. Adınızı saygı ve sevgiyle hatırladıkları da aklımda. Fakat bu da bir şeyi göstermez. Zavallı fukara halkı aldatmak o kadar kolay ki, ha, aklıma gelmişken sorayım, arabanızın tekerlek seslerini duymadım, sanırım onu daha ötede bekletiyorsunuz. Demin bana, Piskopos olduğunuzu söylemiştiniz, fakat bu içten karakteriniz hakkında beni aydınlatmadı. Kimsiniz? Siz bir Piskopos'sunuz, yani kilise prenslerinden, büyüklerindensiniz. Evet Digne'nin Piskoposu on beş bin franklık gelir, on bin franklık çeşitli giderler ödeneği, toplam yirmi beş bin franklık biri, saray gibi bir evde oturuyor, en iyi aşçıların pişirdiği yemeği yiyor, en kaliteli şarapları içiyor, arabalarınızdan inmiyorsunuz. Oysa İsa her yere yürüyerek giderdi. Cumaları güya perhiz yapmak bahanesiyle en lezzetli balıkları yersiniz, değil mi? Bütün yüksek konumdaki din adamları gibi, hayatın olanca zevklerini alıyorsunuz. Bu sizin hakkınız, sözüm yok, fakat bütün

bunlar, ahlaksal anlayışınıza dair bir fikir esinlemiyor. Kiminle konuşuyorum? Siz kimsiniz?»

Piskopos boynunu eğip Latince mırıldandı: «*Vermis sum.*»(*)

Hasta acılı bir alayla:

«Kadife örtülü arabalarda gezen bir solucan, ha, ha...»

Gurur sırası Konvansiyonel'deydi. Piskopos epey uysal bir sesle:

«Peki, Mösyö, ama sizden rica ederim, ağaçların arkasında beni bekleyen arabamın, on beş bin franklık gelirimin, cumaları yediğimi iddia ettiğiniz o leziz balıkların, uşaklarımın ve içinde yaşadığım sarayın merhamet duygusuyla ne alakası var ki? Merhametin insanlık için kaçınılmaz olduğunu yineliyorum ve 1793'ün de epey zalim olduğunu, bir kez daha söyleyeceğim.»

Konvansiyonel elini alnına götürdü:

«Size yanıt vermeden önce, özür dilemem gerekir Mösyö. Hatalıyım, şimdi evime gelmiş bir konuksunuz. İnsan, konuklarına her zaman kibar davranmalı. Siz benim fikirlerimi tartıştınız, benim de size daha uysal bir dille karşılık vermem gerekirdi. Varlıklı oluşunuz bu tartışmada benim üstün olmamı sağlar. Bundan sonra onlardan faydalanmayacağım. Beni affedin.»

«Size teşekkür ederim, Mösyö.»

G. konuşmayı kaldığı yerden sürdürdü:

«Konumuza dönelim, siz bana 1793'ün zalim olduğunu söylemiştiniz, değil mi?»

«Evet, öyle oldu, giyotini alkışlayan Marat'ya(**) ne buyrulur?»

«Protestanların öldürülmelerini şükran ilahileriyle kutlayan Bossuet'ye(***) ne buyrulur?»

Bu acı karşılık hedefi onikiden vurmuştu, Piskopos titredi,

(*) *Vermis sum*: Ben bir solucanım. (Piskopos, kibirsizliğini gösteriyor.)

(**) Marat: Halkın dostu lakabını alan bir ihtilalci.

(***) XVII. asırdaki en tanınmış Katollik din adamlarından biri.

ve buna diyecek söz bulamadı. Yine de içinden, Bossuet gibi kutsal bir Kardinalin suçlanmasına içerlemişti. Aslında en kusursuz insanların bile, zaafları olur.

Konvansiyonel'in soluğu sıklaşmaya başlamıştı, can çekişme belirtileri gösteriyordu, ama henüz bilinci yerinde olduğundan, sürdürdü:

«Birkaç şey daha var aslında, bütün ihtilaller ve bütün harplerin kanlı yönleri olduğunu inkâr etmeyeceğim. Evet, bütünlükle ele alırsak İhtilal, insanlığın bir uyanışıdır, onun dışında 1793 üzülerek belirteyim ki, bir misillemedir. Siz onu zalimce buluyorsunuz ama, Montrevel'e ne buyrulur? Fouquier –Tinville bir serseriydi, ya lamoignon– Bâville konusunda ne düşünüyorsunuz? Maillard korkunçtur, ya Saux-Tavannes nedir, rica ederim? Rahip Duch ne kadar yabanıldır, peki, rahip Letellier'yi nasıl değerlendireceğiz? Jourdan-Coupe-T de bir canavardı ama, yine de Louvois Markisi gibi değildir.

«Evet, ihtilalde kan oluk gibi aktı, bu arada masumlar da yandı. Aslında prenses doğan ve Fransız Kraliçesi olan Marie-Antoinette'ye bütün yüreğimle üzülürüm, fakat XVII. asırda, 1685'te, Büyük Louis devrinde Protestanların öldürüldükleri yıllarda, bebeğini emziren bir Protestan ana, dini ile çocuğunun hayatı arasında bir tercih yapmaya mecbur bırakılmıştı. Ben o kadına da yanarım, Mösyö. Kadının memeleri sütle, kalbi kaygı ve kederle doluyordu. Solgun yüzlü aç yavrusu bu memeyi görüyor, can çekişiyor, inleyip ağlıyordu. Cellat da, bir anadan, üstelik çocuğu emzikli bu kadına, 'dininden dön!' diyerek ya vicdanını, ya da çocuğunu öldürmesini istiyordu. Bir anaya yapılan bu Tantalus işkencesine ne dersiniz? Mösyö, şunu unutmayın ki, Fransız İhtilali'nin haklı olduğu şeyler fazladır. Öfkesi ileride bağışlanabilir. Sonucu: Yaşanılası bir dünya. En şiddetli darbelerden, insanlık adına okşamalar çıkıyor. Uzatmayacağım. Duracağım, oyunu kazandım.»

Soluklandı: «Daha uzun konuşamayacağım, Mösyö, can vermek üzereyim.»

Konvansiyonel, son söyledikleriyle Piskopos'un arkasına

saklandığı bütün barikatları devirdiğinin ayrımında değildi. Piskopos, sadece şunları söyleyebildi:

«İlerleme Tanrı'ya inançtır. İyiliğin Allahsız bir hizmetçisi olamaz, Allahsız biri insanlığı idare edemez.»

Halkın ihtiyar temsilcisi, bunu yanıtlamadı. Gözlerini gökyüzüne çevirdi, gözlerinde biriken bir damla yaş yanaklarından usulca süzülürken, kekeler gibi:

«Ey sen, sen ideal, sadece sen varsın!» dedi.

Piskopos alabildiğine heyecanlanmıştı. Kısa bir sessizliğin ardından, ihtiyar hasta, parmağını gökyüzüne uzattı ve şunları söyledi:

«Sonsuzluk orada. Sonsuzluğun ben'i vardır. Aksi halde sonsuzluk sınırlı olurdu. Ama sonsuz var. O var, onun benliği var. Onun benliği Tanrı'dır.»

Can vermek üzere olan adam, son sözlerini coşkuyla mırıldanmıştı. Gözlerinde sanki beklediği kişiyi gören birinin ışıltısı vardı. Ama göz kapakları indi, artık tükenmişti. Şu birkaç dakika içinde, birkaç saat yaşamış ve hayatının nihayetine gelmişti.

Piskopos bunu sezdi, ansızın bütün duyguları değişmişti, derin bir coşkuyla bu olağanüstü adama baktı ve eliyle onun o buz kesilmiş eline dokunup:

«Tanrı'ya gitme saati yaklaşıyor,» dedi. «Karşılaşmamızın boşuna olmadığından eminim.»

Konvansiyonel gözlerini açtı, yüzünde bir gurur ifadesi vardı. Derinden gelen bir sesle:

«Mösyö,» diye başladı. «Ömrümü, düşünce, kitaplar ve yalnızlıkla geçirdim. Ülkem beni göreve istediğinde, tam altmışındaydım. Görevimi cesurca tamamladım. Abartılarla savaştım, zorbaları yendim. Haklar ve ilkeler vardı. Onların tanıtılmaları için gayret ettim. Vatan, düşman çizmesinin tehdidindeydi, onu savundum. Varsıl değildim, yoksul oldum. Ülkenin en önde gelenlerindendim. Define mahzenleri altın ve gümüş doluydu. Ama ben birkaç kuruşla karnımı doyurdum. Ezilenlere el verdim, acı çekenleri avuttum. Belki kilise mihrabının örgülerini

yırttım, ama bunu halkın yarasını sarmak için yaptım. Hep insanlığın ışığa yürümesini destekledim. 1793'te bütün gücümle görevimi yapmaya çalıştım. Buna karşın, kovuldum, sürüldüm. Benimle eğlendiler, beni karaladılar, taşladılar. Çoğu kişi beni bir vahşi gibi görüyor. Zavallı, cahil halkın gözünde lanetliyim. Ama ben kimseden nefret etmiyorum. Şu anda, tam seksen altısındayım ve birazdan öleceğim. Benden istediğiniz nedir, Mösyö?»

Piskopos saygılı bir sesle fısıldadı:

«Beni kutsamanızı, Mösyö.»

Ve Piskopos Myriel, eceli gelmiş olan Konvansiyonel'in önünde diz çöktü.

Başını kaldırdığında, adamın yüzünde ilahi bir nur gördü. Konvansiyonel son soluğunu vermişti.

Piskopos allak bullaktı. Evine düşünceli ve dalgın döndü. Dua ederek bütün gecesini geçirdi. Birkaç hevesli konuşturmak için ona G.'yi sordular. Piskopos eliyle gökleri işaret etmekle yetindi. O günden sonra daha sevecen, daha insancıl olmaya dikkat etti. Çocuklara ve hastalara daha da iyi davrandı.

Onun bu ziyareti, şehirde epey şamata yaratmıştı. İnsanların pek çoğu onu kınadı.

«Öyle bir canavarın evine gitmek bir Piskopos'a yakışır mı? Bütün bu ihtilalciler birbirinden daha gaddardır. Onun gibi biri için Monsenyör'ün kendisini yorması olur iş değil. Orada, ne arıyordu? Herhalde merakını gidermiş olmak için.»

Şehrin yıllanmış aristokratlarından olan çok küstah bir ihtiyar kadın kendisine şunu sordu:

«Monsenyör, başınızda o kızıl şapkayı(*) ne zaman göreceğiz?»

Piskopos gülerek:

«O kırmızıdan hiç hoşlanmam. Fazla havalı bulurum. Ama kırmızı başlıklıları küçümseyenler, kızıl şapkalılara saygı besler.»

(*) Kızıl şapka: Kardinallerin işareti. Kendisine ne zaman kardinal olacağı soruluyor.

11
BİR AÇIKLAMA

Buraya kadar yazdıklarımızdan sonra Piskopos Myriel'in, bir filozof ya da bir vatansever papaz olduğu çıkarsamasına ulaşılması gerçeği gölgeler. Fakat Konvansiyonel'i ziyaretinin ardından, daha uysal biri olmuştu.

Aslında o, politikayla ilgilenmekten hoşlanmazdı.

Bunu pekiştirmek için, birkaç yıl geriye dönüp bir olayı anlatmamız gerekir.

Charles Myriel'in Piskopos olarak atanmasından hemen sonra, İmparator, ona Baron unvanını vermişti. O bu asalet unvanını, birkaç piskoposa daha vermişti. Bilindiği gibi 5-6 Temmuz 1809'un gecesinde Papa tutuklanmıştı. Bu yüzden Monsenyör Bienvenu Myriel de Paris'te İmparator'un toparladığı kongreye çağrıldı. Fransa ve İtalya Piskoposlarının katılımıyla ilk toplantı, Paris'te yapılmıştı. Kongre, 15 Haziran 1811'de, Notre Dame Kaderalinde, Kardinal Fesch'in başkanlığında bir oturumla başladı. Oraya çağrılan doksan beş piskopos arasında Piskopos Myriel de vardı. Fakat o sadece bir oturuma katıldı. Kırlık yerlerde yoksulca yaşayan bu din adamı, bu toplantıya asla uymayan düşüncelerle gelmişti. Toplantının havasını bozmuş gibiydi. Digne'e döndüğünde, kendisine niye bu kadar kısa sürede döndüğünü soranlara, sürekli aynı karşılığı veriyordu: «Ben onları huzursuz ettim. Dışarının havasını onlara getirdim. Açık bir kapı izlenimi bıraktım onlarda.»

Başka bir seferdeki yorumu şuydu: «Ne yapalım, diğer piskoposlar kilise prensleri, ama ben sadece fakir bir köy papazıyım.»

Esasen, Piskopos Myriel, diğer din adamlarını öfkelendirmişti. Bir akşam bir Piskopos'u görmeye gittiğinde, ağzından şu sözler çıkmıştı:

«Ah ne hoş duvar saatleri, ne kusursuz halılar, hele uşakların üniformaları çok güzel. Ama, ne kadar nafile bütün bunlar.

Ben bunlara sahip olsam kulaklarımda sürekli şu yankı olurdu: Açlar var! Üşüyenler var! Sefiller var! Fakirler var.»

Şunu da belirtelim ki, lüksten nefret etmek aslında sanattan anlamamak gibidir. Fakat din adamlarının lüks içinde yaşaması yakışıksızdır. Çok zengin bir rahibin anlamı yoktur. Rahip demek fakirlere yakın biri demektir, herkesin rahatça erişeceği, bütün düşkünlere omuz verecek biri. Bal tutan parmağını yalar denir, herhalde Monsenyör Bienvenu de bu fikirdeydi.

Bu arada o, çağın fikirlerine de katılmazdı. O, dinle ilgili tartışmalara girmez, kiliseyle hükümet arasında tercih yapmazdı. Her şeyi anlatacağımıza söz verdiğimize göre, onun, şansı kötüye giden Napoleon'a karşı çok soğuk davrandığını da ekleyebiliriz. 1813 yılından sonra, Napoleon karşıtı gösterileri alkışlamış, Elbe adasından döndüğünde onu karşılamaya gitmemiş ve kendi Piskoposluğunda Yüz Gün dualarının yapılma emrini vermekten geri durmamıştı.

Piskopos'un kız kardeşi Matmazel Baptistine dışında iki ağabeyi vardı. Biri general, diğeri emniyet müdürüydü. Çoğu zaman onlarla mektuplaşırdı. Napoleon yandaşı olan generalle bir zamanlar arası iyi değildi. Fakat emekli emniyet müdürü olan diğer kardeşini epey severdi. Bu namuslu adam emekli olduktan sonra Paris'in sıradan bir mahallesine taşınmıştı.

Bu halde, Bienvenu'nün de, herkes gibi, particilik dönemi, öfke dönemi, fırtınalı dönemleri olmuştu. İlahi işlerle ilgilenen bu huzurlu, yüce ruhu da o devrin tutku dalgaları yoklamıştı. Böyle birinin politik yönelimleri bulunması, elbette beğenilesi bir olguydu. Düşüncemiz doğru anlaşılsın, «politik yönelim» denen şeyleri, ilerlemeye giden büyük isteklerle, devrimizin bütün işlek zekâların temeli olması gereken yüce vatansever, halkçı ve insancıl inançla biz asla aynı tutmuyoruz. Bu kitabın yazdıklarını uzaktan ilgilendiren meseleleri derinleştirmeden, sadece şunu anlatıyoruz: isterdik ki sayın Bienvenu kral yanlısı olmasın, insancıl şeylerin uğultulu çırpınmalarının üstünde, epey belirgin halde parladığı görülen şu üç temiz ışığın; gerçe-

ğin, adaletin, merhametin, huzurlu izlencesinden bakışlarını bir an bile ayırmasın.

Tanrı'nın Bienvenu'yü politik bir görev için yaratmadığını onaylamanın yanı sıra, hak ve özgürlük adına karşı koyuşunu, güçlü Napoleon'a onurlu karşı çıkışlarını, riskli, haklı direnişini epey doğru anlar, alkışlardık. Gelgelelim, yükselen kişilerde beğendiklerimizi, düşenlerde daha az beğeniyoruz. Riskli olduğu sürece mücadeleden hoşlanıyoruz. Her seferinde de ilk günlerin savaşçıları, son savaşçıların yok edicisi oluyor. Huzurlu zamanlarda coşkulu bir suçlayıcı olmayanın, yıkılış önünde susması gerek. Başarının işareti, çöküntünün tek adaletli yargıcıdır. Bizlere gelince, alınyazısı işe karışıp da darbeler vurduğunda, oralı olmuyoruz. 1812, bizi adam etmeye başladı. 1813'te acılarla yüreklenen suskun yasama meclisinin haince sessizliğinden sıyrılması, insanı yalnızca öfkelendirir, tiksindirirdi, bunu alkışlamak hataydı. 1814'te ihanet eden mareşaller karşısında, bir bataklıktan diğerine geçen o senatonun karşısında, önce göklere çıkartıp, sonra da hakaret eden, kaçan, Tanrı'nın yüzüne tüküren putperestliğin önünde başını diğer tarafa çevirmek bir borçtu. 1815, korkunç felaketler arefesindeyken, Fransa onların korku verici yaklaşımlarıyla titrerken, Napoleon'un önünde açılan Waterloo'yu belli belirsiz seçebilirken, alınyazısının hüküm giydirdiği adamı ordunun, halkın yürek yakan biçimde alkışlaması, hiç de komik bir şey değildi. Tiran üzerindeki önlemliliğin kalması şartıyla, Digne Piskoposu gibi bir adamın, uçurumun kıyısındaki büyük bir milletin, yüce birinin saman alevi gibi tutuşmasındaki yüceliği, etkiyi değerlendirmesi gerekirdi.

Bunun dışında, her açıdan, adaletli, namuslu, merhametli, zeki, kibirsiz, onurluydu, öyle de kaldı. Hayırseverdi, sürekli iyilik düşünürdü ki, bu da bir tür hayırseverlikti. Bir rahip, bir bilge, bir insandı. Ayrıca şunu da eklemeli ki, kendisine çıkıştığımız, adeta bu yüzden neredeyse suçlayacağımız bu politik yönelimde bile, şurada konuşan bizden de anlayışlı, daha uysaldı.

Belediye sarayının kapıcısını, bu göreve imparator atamıştı. Eski muhafız alayının ihtiyar bir astsubayıydı. Austerlitz savaşında Légion d'Honneur nişanı verilmişti, şahin Bonapartistlerdendi. Bu biçarenin ağzından, damdan düşer gibi, zaman zaman o günlerdeki yasanın «nifak sokucu sözler» olarak nitelediği kelimeler kaçıyordu. Nişanından imparatorun kabartması silindiğinden bu yana, madalyasını takmaya mecbur kalmamak için, kendi sözleriyle, hiçbir zaman üniformasını giymiyordu. Napoleon'un verdiği madalyadan, imparatorun yüzünü tapınır gibi, dokunarak kendi eliyle kazımıştı. Burası bir çukur oluşturmuştu, oraya da başka bir şey koymak istemedi. «Göğsümde üç kurbağa taşımak yerine, ölmeyi tercih ederim!» derdi. Olanak buldukça, XVIII. Louis'yle dalga geçerdi. «İngiliz tozluklu bunak! Keçi sakalıyla defolup Prusya'ya gitsin!» derdi. Ölesiye nefret ettiği iki şeyi, Prusya'yla İngiltere'yi aynı ilenmede birleştirmekten derin bir sevinç duyardı. Bunu öyle sık söylerdi ki, günün birinde işinden atıldı. Çoluk çocuğuyla beş parasız halde sokakta kaldı. Piskopos onu çağırdı, biraz çıkıştı, kilisenin kapıcısı yaptı.

Şehirde yaşadığı o dokuz yıl boyunca, Monsenyör Bienvenu, insancıl tavırları, isabetli davranışlarıyla herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştı. Digne'i sevgi ve saygıyla doldurmuştu. Napoleon'a karşı tavrını bile halk bağışlamıştı. Halk, koyun gibi bir sürüydü, imparatoruna tapardı, ama Piskoposunu da severdi.

12
PİSKOPOS'UN YALNIZLIĞI

Bir generalin etrafındaki genç subay topluluğuna benzeyen küçük bir rahipler topluluğu, neredeyse sürekli, bir piskoposun etrafını kuşatır. Bir yerde, o cana yakın Saint-François De Sales bunlara «acemi rahipler» adını verir. Her mesleğin düşkünleri vardır, bunlar işbaşına gelenlerin etrafında bir halka oluştururur. Çevresi olmayan bir iktidar olamaz; saraylıları olmayan ser-

vet bulunamaz. bakışlarını geleceğe çevirenler, göz alan şimdiki zamanın çevresinde fırdönerler. Her metropolün kendi kurmayı olur. Bir parça etkili olan bir piskoposun papaz okulu gençlerinden oluşma devriyesi bulunur. Bunlar ortalığı kolaçan eder, piskopos sarayının huzurunu sağlar, Piskopos Hazretlerinin gülümseyişi etrafında nöbet beklerler. Bir piskoposa yaranmak diyakos yamaklığına doğru bir adım çıkmak demektir. İlerlemeli, uçarı tavırlar papazlık gelirini küçümsemez.

Diğer yerlerde koca külahların olması gibi, kilisede de koca kavuklular bulunur. Bunlar, sarayda saygınlığı olan, varsıl, paralı, işlek zekâlı, herkesce benimsenmiş, kuşkusuz dua etmeyi bilen ama, ricada bulunmayı daha iyi bilen, bütün topluluğunu kapısında bekletmekten rahatsız olmayan, dinle politika arasında birleştirme çizgisi olan, rahipten fazla papaz olan, piskopostan çok başpapazlığa yakışan piskoposlardır. Şan olsun onlara yaklaşanlara! Saygınlık sahibi kişiler olduklarından, yanlarında yörelerinde işbilir, gözde kimselere, hoşa gitmesini bilen şu gençliğe yağlı-ruhani parçalar, piskoposluk rütbesinden önce gelir kaynakları, başdiyakosluklar, yardımcı rahiplikler, kiliselerde memuriyetler verirler. Kendileri yükseldikçe, yalakalarını da yükseltirler; sanki devinim halinde bir güneş sistemidir bu. Onların ışıltısı artlarındakini renklendirir. Onların yükselmesini yanına yöresine küçük terfiler halinde dağıtır. Ustaya daha önemli bir yönetim dairesi, çırağa da daha geniş bir mesleki alan. Sonra, ne olacak ki, Roma şurası. Başpiskopos olmayı bilen bir piskopos, kardinal olmasını bilen bir başpiskopos sizi maiyet memuru gibi götürür, rahipler kuruluna girersiniz; sonra, cüppe giyersiniz, toplantılara dinleyici olarak katılırsınız, yardımcı olursunuz, önce «Efendi» olursunuz, ardından «Efendi Hazretleri»ne terfi edersiniz; «Yüceliğe» bir adımlık mesafededir burası, burayla Papalık arasında ise bir oylamanın ip gibi dumanı vardır salt. Her kardinal, başlığı üç katlı bir papalık tacını düşler. Bugün rahip doğru yolllardan yürüyüp hükümdar olabilen tek insandır, ne hükümdar ama! Yüce bir kral. Bu halde, papaz okulu isteklerin fidanlığıdır. Yüzü pençe pençe kıza-

ran nice koro şarkıcısı çocuk, nice delikanlı rahip başlarında Perrette'in süt çanağını taşırlar! Belki tutku kendine hemen yetenek adını veriyor, kim bilir! İçtenlikle, kendi kendini aldatıp, şan olsun ona!

Kibirsiz, fakir, kendi başına buyruk bir adam olan Piskopos Bienvenu, koca başlıklılar arasında sayılmıyordu. Etrafında genç rahiplerin birinin bile bulunmamasından anlaşılıyordu bu. Görüldü ki Paris'te «dikiş tutturamamıştı.» Tek başına bir adam olan bu ihtiyara yamanmayı hiçbir aklıevvel düşünemezdi bile. Yeni sürgün veren hiçbir tutku onun gölgesinde yeşerme çılgınlığını yapmazdı. Piskopos kurulundaki papazlar, piskopos vekilleri saf, kocamış insanlardı, onun gibi biraz halktan kimselerdi, onun gibi kardinalliğe yol çıkmayan bu göreve kapılanmışlardı; piskoposlarına benziyorlardı, ama tek farkla ki onlar bitmişler, diğeri tamamlanmıştı. Sayın Bienvenu'nün yanında yükselmenin olanaksızlığını öyle iyi anlamışlardı ki, onun yetiştirdiği gençler, papaz okulundan çıkar çıkmaz, kendilerini Aix, ya da Auch başpiskoposlarına önertip hemen uzaklaşıyorlardı. Çünkü, bir daha söylüyoruz, herkes yükselmek ister. Taşkın bir özveriyle yaşayan bir azizin yakınlığı risklidir; giderilemez bir sefalet, yükseltecek eklemlerin işlevsizleşmesini size de bulaştırabilir; özetle, istediğinizi aşan bir özveridir bu, herkes de bu kaşıntı veren erdemden uzak durur. Sayın Bienvenu'nün yalnızlığının kaynağı buydu. Karanlık bir çağdayız. Başarmak... yüksekteki anarşiden, arabozuculuktan damla damla akan öğretim budur işte.

Yeri gelmişken söyleyelim: Başarı ne kadar tiksinç bir şey! Erdemle olan riyakârca benzerliği insanı yanılgıya düşürür. Halk kalabalığı için başarının yüzü yaklaşık üstünlüğün yüzüyle birdir. Yeteneğin ikizi olan başarının bir kurbanı vardır: Tarih. Salt Juvenalis'le Tacitus buna seslerini yükseltirdi. Günümüzde, neredeyse resmi bir felsefe başarının kapısına hizmetçi olarak girmiştir, özel üniformasını kuşanmış, bekleme salonun-

da hizmet görür. Başarınız: Kuramsal bir olgu bu. Varsıl kimse, o yetenekli ve başarılı sayılıyor. Piyangoda kazandınız mı, zeki birisinizdir. Üstünler saygı görür. Külahlı dünyaya gelin; bütün iş burada. Talihiniz olsun, sizi büyük adam sanırlar. Bir çağın parlaklığını oluşturan beş-altı muhteşem ayrıcalıklının dışında, çağdaş hayranlık bir görme kusurudur. Yaldız, altının yerini tutar. Herhangi biri olmak işleri karıştırmaz, yeter ki sonradangörme olsun. Bayağı kendine tapan, bunu alkışlayan ihtiyar bir kendini beğenmiştir.

İnsanlarda, Musa, Eshülos, Dante, Michelangelo, Napoléon olma becerisi bulunur; bir şeyde hedefine varan birine halk oybirliğiyle bunu konduruverir. Bir noter senatör olsun, bir yalancı Corneille *Tiridate*'ı yazsın, bir haremağasının bir haremi olsun, bir asker Prudhomme bir çağın son savaşını şans eseri kazanmayagörsün, bir eczacı Sambre-et-Meux ordusuna karton ayakkabı tabanı icat etsin, sekiz milyon doğurtsun, geveleyen bir vaiz piskopos olsun, varlıklı bir evin kâhyası işinden ayrıldığında öyle zengin olsun ki maliye bakanı atansın... İnsanlar buna Deha derler, tıpkı Mausqueton'un suratına Güzellik, da Claude tavırlıya Haşmetmeap demeleri gibi. Ördeklerin ayaklarıyla yumuşak çamurda oluşturdukları yıldızlarla gökteki yıldızları aynı şey sanırlar.

13
PİSKOPOS'UN İNANÇLARI

Alışılmış uygulamaları doğrulama açısından, Digne Piskoposunu eleştirmek gereksizdi. Namuslu adamın, sözü kanun gibidir, ona güvenilir. Ona sadece saygı duyulur. Adaletli bir adamın vicdanına inanmak için sözü yeterlidir. Aslında, kimi kişilikler dikkate alınırsa, bizim inancımızdan farklı bir inançla insanlık erdeminin olanca güzelliklerinin yükselme ihtimalini kabul ediyoruz.

Piskopos bu dogma veya şu mezhep sırrı hakkında bir şey

düşünür müydü? Bu iç sırlar sadece ruhların çıplak girdikleri mezarda bilinir. Tartışmasız inandığımız bir şey varsa o da şu: İnançtaki zorluklar, onun fikrince sahtekârlıkla çözülmez. Elmasın çürümesi akıldan geçirilemez. Bienvenu inanırdı. «*Credo in Patrem*» (Tanrı'ya inancım var) diye sık sık bağırırdı. Vicdanı kendisine usulca, «Tanrı'yla berabersin» derdi.

İnançlarının gücü az gelir gibi, Piskopos'ta taşkın bir sevecenlik dikkat çekerdi. İşte bu bakımdan, «*quia multum amavit*», «ağırbaşlı kişiler», «kafalı adamlar» –egoizmin, bilmişliğin parolasını kabullendiği içler acısı dünyamızın seçkin deyimleri– tarafından incinebilir, hassas, zayıf olarak nitelenmişti Piskopos. Bu taşkın sevgi neyle gösterilirdi? Bu, çevresindeki herkesi içine alan bir iyimserliktir. Üstelik sevgisini cansız şeylere kadar indirmişti diyebiliriz. O hiçbir şeyi küçümsemezdi. Tanrı'nın bütün varlıklarını sevgi ve saygıyla içine alırdı. Hem çok hoşgörülüydü de.

Din adamlarının birçoğunun aksine, Piskopos Myriel, hayvanlara da saygı beslerdi. «Hayvanların ruhları niye olmasın?» dediği epey sık duyulmuştu. Sevgisini en çirkin varlıklara kadar indirmişti. Kız kardeşi bir gün onun bahçede yere eğilip, kıllı ve korkunç bir örümceğe bakıp, uysal bir sesle: «Biçare yaratık, bu kendi kabahati değil ki!» diye söylendiğini duymuştu. Bir gün de bir karıncayı ezmemek için, birden sıçramış ve ayağını burkmuştu.

Evet, bu namuslu ve haktanır adam, işte böyle yaşardı. Zaman zaman bahçesinde şekerleme yapardı. Bu görülesi bir manzaraydı.

Söylentilere göre, Monsenyör Bienvenu, delikanlılığını epey debdebeli bir hayatı süren kösnül bir adam gibi geçirmişti. Ama geçen yıllarla onu törpülenmişti. Evrensel hoşgörürlüğü doğuştan değil, yıllarla kazandığı bir erdemdi.

Takvimler 1815'i gösterdiğinde tam yetmiş beş yaşındaydı. Uzun boylu sayılmazdı. Son yıllarda epey kilo almıştı, zayıflamak için uzun yürüyüşlere çıkardı. Çevik adımlarla yürüyordu,

beli henüz kamburlaşmamıştı. Monsenyör Bienvenu'nün hoş bir yüzü vardı ve epey sevimliydi.

En büyük silahlarından olan o çocuksu sevinciyle, söze başladığında o kadar sevimli biri olurdu ki, onun yanında bulunanlar kendilerini çok mutlu ve rahat hissederdi. Yüzü renkli, iyi baktığı dişleri inci gibiydi. Onu gören, «ne babacan adam» derdi. Napoleon'a da aynı izlenimi vermişti. Kendisini ilk görenler için o «herhangi bir adamcağız» dışında bir şey değildi. Fakat onun yanında birkaç saat bulunanlar, düşünceyle parlayan o ak pak saçlarla kuşatılmış alından, ışıl ışıl gözlerinden etkilenirdi. Ona bakanlar, bir meleğin kanat çırpışını görmüş gibi saygıya kapılırlardı.

Önceden de değindiğimiz gibi dualar, törenler, sadakalar, bahçesinde çalışmak, kardeşlik, sıradan yemeklerle yetinmek, misafirperverlik, dünya nimetlerinde gözü olmamak, kardeşlik, güven ve iş onun gösterişsiz hayatını doldururdu. Evet, bu kelime çok yerinde, çünkü Piskopos'un bütün günleri gecenin geç vakitlerine dek dolu doluydu. Gecenin geç saatlerinde birkaç dakika yıldızlara bakarak, derin düşüncelere daldıktan sonra yatağa girmesi de bir tür tören gibiydi. Çoğu zaman evdeki ihtiyar kadınlar, gecenin epey geç bir saatinde onun bahçesinde yürüdüğünü duyarlardı. Tanrı'nın yüz sahibi ettiği o muhteşem varlıkları seyretmeye doyamazdı. Gece çiçeklerinin kokularını yaydıkları o tenha vakitlerde, o, yıldızlar altında dua okuyup gezinmekten derin mutluluk duyardı.

Tanrı'nın görkemini, varlığını, tuhaf bir sır olan öbür dünyayı, ondan da tuhaf olan geçmiş önceki hayatı, gözlerinin önünde her tarafa uzanan sonsuzluğu düşünürdü; anlaşılmazı anlaşılır kılmaya uğraşmadan ona bakardı. Tanrı'yı incelemiyordu. O'na hayrandı. Maddeyi şekillendiren, onları belirterek güçlerini ortaya çıkaran, birlik içinde kişilikler, alanda oranlar, sonsuzda sayısızı yaratan, ışıkla güzelliği oluşturan atomların kusursuz denk gelişlerini saygıyla izlerdi. Bunlar habire bağlanıp çözülür; böylece hayatı, ölümü oluştururlardı.

Kocamış bir asma kütüğüne dayanan tahta bir sırada otu-

rurdu, meyve ağaçlarının yamru yumru, cılız gölgelerinin arasından yıldızlara bakardı. Sıskaca bitkilerle, sayısız kulübe, avluyla dolu bu çeyrek dönümlük toprak onun için hayli değerliydi, ona yetiyordu.

Vakti bunca kıt olan yaşayışındaki serbest zamanını gündüz bahçe işleriyle, gece de düşünerek geçiren bu ihtiyar adam başka ne isterdi ki? Tavanı gökler olan bu ensiz avlu, yerine göre en hoş eserlerinden, en yüce işlerinden ötürü Tanrı'ya tapınmak için yetmez miydi? Sahiden de hepsi burada değil miydi? Başka ne istenebilirdi? Dolaşmak için küçük bir bahçe, düş kurmak için bitimsiz genişlik. Ayaklarının ucunda yetiştirilebilen, toplanabilen her şey; başının üstünde incelenebilen, düşünülebilen her şey; yerde birkaç çiçek, gökte sayısız yıldızlar.

15
DÜŞÜNCELERİ

Piskopos Charles François Myriel'in portresini genel hatlarıyla tamamlamak için son sözler...

O, kendince, kişisel bir felsefe sahibiydi... Onu aydınlatan kalbiydi. Bilgeliği, kalbinden yükselen ışıktandı.

Belli bir dizgesi yoktu, o sadece işini yapardı. Başka şeylere akıl yoracak vakti bol kişilerden değildi.

Sistemlerin hiçbirine yakın değildi, o sadece eylemlerle yetinirdi. Karmaşık düşüncelerle aklını yormazdı. Bir Havari gözüpek olabilir, fakat bir Piskopos çekimser olmalı. Bazı soruların uçurumlarına dalmak risklidir. Bu karanlıklar kapısında bir ses size oraya girmenin yasak olduğunu fısıldar.

Dâhiler, kendilerini genellikle dogmalardan daha yücelerde bulup, düşüncelerini Tanrı'ya önerirler. Böylelerinin duaları tartışmalara neden olur. İbadetleri bir soru işareti gibidir.

Halbuki insanoğlunun düşünce ufku sınırsızdır. O kendi sarhoşluğunu kendisi var eder. Hem daha ileri gider, bütün doğayı aydınlatır diyebiliriz. Bizi kuşatan bu sır dolu dünya aldığını verir. Özetle, şu dünyada dünlerin ufuklarında, mutlak'ın zirve-

lerini görebilirler ve böylece ebediyetin doruğunu seçebilirler. Monsenyör Bienvenu bu saydıklarımızdan değildi, o bir dâhi değildi. O «Swendenborg» ve «Pascal» gibi kusursuz dehaların deliliğe yöneldikleri bu doruklardan korkardı. Aslında bu güçlü hayal etmelerin de, bir açıdan epey faydası olur: İdeale ulaşmak. Yine de Piskopos Myriel bütün bunlara karşı vaktini duayla geçirmeyi tercih ederdi.

Peygamberlik ve bilicilikle ilgisi yoktu onun. Bu sade ruh, sadece sevmekle yetinirdi, olancası bu.

İnsanüstü bir güçle dua eder gibiydi. Fakat sevginin fazlası olamayacağı gibi, dua etmenin de olmazdı. Eğer dualarda yazılanları aşmak bir suçsa, Sainte-Therese ve Saint-Serome de bu suçu işlemişlerdi.

O inleyen ve yakınanların üstüne eğilir, onlara yardım ederdi. Dünya ona göre sağaltılmaz bir hastalıktı. Her yerde, bunu seziyordu. O, acıları arar, acıların kaynağını aramazdı. O sadece avuntu ve rahatlatmanın çarelerini arardı. Bu iyi kalpli ve sevecen din adamı için, bütün canlılar ilgiye değerdi. En büyük gayesi rahatlatmak, mutlu etmekti.

Çoğu kişi toprağı altın bulmak için kazar, o merhameti ortaya çıkarmak için ruhları yoklardı. Evrensel sefalet onun için bir maden gibiydi. Şahsi madeni. Acı, sevmeye bir bahaneydi. «Birbirinizi sevin». O sadece bu vaazı verirdi. Felsefesi tek kelimeyle ifade edilirdi: «Sevgi». Bir gün, kendini filozof sanan şu adam, daha önce değindiğimiz şu senatör, Piskoposumuza şunları söyledi: «Azizim, dünyanın haline bakın: Herkes birbiriyle savaşıyor, en güçlü olan en haklı oluyor. Sizin 'birbirinizi sevin' sözleri palavra!»

Monsenyör Bienvenu onunla tartışmaya hiç girmeden: «Peki, o zaman» dedi, «bu bir palavraysa, istiridyedeki inci gibi, ruh da bunun içine saklanmıştır.» Demek ki oraya saklanmıştı, orada yaşıyordu. Bundan da tartışmasız, memnundu; insanı hem cezbeden, hem de korkutan olağanüstü konuların, soyut konuların ucu ele geçmez görüntüsünü, metafiziğin uçurumlarını,

aynı hedefe yöneltilmiş bütün bu derinlikleri kapsayan konuları Tanrı'nın havarisine, yokluğun Tanrıtanımazına bırakıyordu:

Alınyazısı, iyi ile kötü, varlığın varlığa savaşı, kişinin vicdanı, hayvanın düşünen uyurgezerliği, ölümle değişme, mezarın kapattığı hayatlar özeti, sürekli olan benliğe kesintisiz sevgilerin bilinmez aşısı, töz, madde, Nil ve Ens, ruh, tabiat, özgürlük, zorunluluk; acıtan sorunlar, insan düşüncesinin muhteşem yüce melekleri üzerine eğildiği lanetli kalınlıkları açtırır gibi duran bir gözle izledikleri dipsiz uçurumlar.

Monsenyör Bienvenu bunları fazla derinleştirmeden, tartışmadan, bunlarla düşüncesini bulandırmadan bu esrarengiz sorunları dışardan gören, yalnızca ruhunda bilinmezliğe karşı ağırbaşlıca saygısı olan biriydi.

Monsenyör Bienvenu, dünyevi işlerden uzak duran, kendisini etrafındaki yoksullara ve bedbahtlara adamış, sevgi ve insancıllıktan oluşmuş ilahi bir varlıktı.

İKİNCİ KİTAP

DÜŞÜŞ

1

YÜRÜMEKLE GEÇEN BİR GÜNÜN BİTİMİ

1815 yılı, ekimin ilk günlerinde, gün batımına bir saat kala, bir adam yürüyerek Digne'e girmişti. Pencerelerden başlarını uzatmış ya da kapı önünde, komşularıyla laflayanlar tanımadıkları bu yabancıya ürküntüyle karışık bir merak duygusuyla baktılar. Adam epey döküntü bir kılıktaydı.

Orta boylu biriydi, kırk altı ya da kırk sekizinde gösteriyordu. Gün yanığı yüzünün, üst tarafını deri şapkası kapatıyordu.

Üzerindeki kaba ketenden yapılma sarı gömleğin yakasını bir iplikle tutturmuş olduğu için, kıl dolu bağrının birazı açıkta kalıyordu. Boynuna ip gibi incelmiş bir kravat takmıştı. Yıpranmış ve yamalı beyaz pantalonun üstüne, bazı yerleri yırtılmış gri yünden bir ceket giymişti. Ceketin sol kolunda yeşil bir yama vardı. Beline yeni bir asker çantası takılıydı. Elinde, destek aldığı, düğümlü kalın bir sopa tutuyordu. Çivili kabaralarının içindeki ayakları çorapsız; başı traşlı fakat uzun sakallıydı.

Havanın bunaltıcı sıcaklığı, yürümenin verdiği yorgunluk, ter ve yolların tozu onun görüntüsüne iyice sefil bir ifade vermişti.

Kazılı saçları başında diken dikendi. Uzamaya başlayan bu saçlar, ne zamandır makas yüzü görmemişti.

Onu tanıyan yoktu. Yolu buradan geçiyor olmalıydı. Nere-

den geliyordu? Güneyden mi? Deniz kenarlarından mı? Çünkü şehre güney kapısından girmişti. Yedi ay önce Napoleon da Nice'den Paris'e geçtiğinde bu kapıdan girmişti şehre. Görünüşe göre, sabahtan beri yürümüştü; alabildiğine bitkin görünüyordu. Şehrin kenar mahallerinde yaşayan kadınlar, onun Gassendi Caddesindeki çeşmeden doya doya su içtiğini görmüşlerdi.

Poichevert Sokağına geldiğinde, sola sapıp valilik konağının kapısından girdi. Yaklaşık on beş dakika sonra da çıktı. Kapıdaki taş sırada, bir jandarma duruyordu. Yolcu kasketini çıkartıp onu saygıyla selamladı.

Beriki selamını alma bir yana, ona aksice baktı. Onu bakışlarıyla izledi biraz ve daha sonra o da valiliğe girdi.

O yıllarda Digne'de epey muhteşem bir han vardı. «Colbas Haçı» adlı bu hanı Jacquin Labarre adında biri çalıştırırdı.

Yabancı, şehrin en iyi hanı olan bu yapıya doğru yaklaştı. Sokağa bakan mutfak kapısından girdi. Bütün ocaklar yanıyordu, tencerelerden yükselen iştah açıcı kokular ortalığı dolduruyordu. Hanın sahibi, iyi bir aşçıydı da, keyifle tencereleri karıştırıyordu. O anda hazırladığı yemek, arabacıların yemeğiydi. Dolaşmaya çıkan herkes, arabacıların en leziz yemekleri yediklerini bilir. Ocakta kalın şişlere takılmış av etleri kızarıyor, bir diğer ocakta, tatlısu balıkları ızgarada pişiyordu.

Kapının açıldığını gören han sahibi, yeni bir müşterinin geldiğini anlamıştı. İşinden başını kaldırmadan sordu:

«Ne istiyorsunuz, Mösyö?»

«Yemek ve yatak.»

«Daha kolay ne var ki?» diyen hancı onu baştan ayağa süzdü ve «Ödeyecek paranız olduktan sonra,» diye ekledi.

Yolcu, ceket cebinden dolgun bir deri kese çıkardı:

«Param var.»

«Öyleyse emrinizdeyim,» dedi hancı.

Yabancı kesesini cebine attı, büyücek çantasını kapının yanına bıraktı ve elinde sopasıyla ateşin başına kuruldu. Çünkü Digne, dağlık bir yerdir. Ekim akşamları epey serin olur.

Bu arada, hancı, yolcuyu göz hapsine almış gibiydi. Yolcu:

«Hemen yiyebilir miyim?» diye sordu.

«Birazdan.»

Hanın yeni müşterisi ocakta ellerini ısıtırken, hancı Jacquin Labarre, bir gazeteden kopardığı bir kâğıt parçasına bir şeyler karaladı ve bunu yamağı olan çocuğa uzatıp onun kulağına bir şeyler söyledi. Çocuk karakola seyirtti.

Yolcu bunları fark etmemişti. Hemen sonra bir daha sordu:

«Ne zaman yiyeceğiz?»

«Birazdan.»

Çocuk koşarak, geri döndü. Elinde bir kâğıt vardı. Hancı karşılık bekleyen birinin telaşıyla kâğıdı kaptı. İlgiyle okudu, sonra başını salladı, biraz dalgınca durdu ve düşünen müşteriye yaklaştı.

«Mösyö,» dedi, «sizi konuk edemeyeceğim.»

Adam yerinde doğruldu:

«Ama niye? Yoksa ödemeyeceğimden mi korkuyorsunuz? İsterseniz peşin öderim, epey param var.»

«Sorun bu değil, belki sizin paranız var, fakat burada yerim yok.»

Yolcu sakin bir sesle:

«Ben ahırda da kalabilirim,» dedi.

«Olmaz, ahır atlarla dolu, orada da yer yok.»

«O halde çatı katında bir kenara sığışırım, altıma biraz saman verin yeter. Yemekten sonra konuşuruz bunu.»

«Ne yazık ki size verilecek yemeğim de yok.»

Adam bunu ölçülü ama hayli kararlı bir sesle söylemişti. Müşteri bunu yadırgadı, yerinden kalkıp karşı çıktı:

«Evet ama, ben kurt gibi açım. Gün doğarken yola düştüm, kilometrelerce yürüdüm. Parasını vereceğimi söyledim size, yemek istiyorum.»

«Sizin için yemeğim yok.»

Yabancı, kederle bir kahkaha attı ve ateşte pişen kazanlara bir göz atarak:

«Peki ama onlar nedir?» diye sordu.

«Bunlar arabacılara verilecek yemekler.»
«Peki onlar, kaç kişi?»
«On iki kişi.»
«Evet fakat burada hiç yoksa yirmi kişiye yetecek yemek var.»
«Onlar paralarını peşin ödediler ve bütün yemekleri kendilerine ayırttılar.»
Yolcu yerine oturdu ve sakince:
«Bu kadar saçma bir şey duymadım. Ben bir handa, bir lokantadayım, açım ve burada kalıyorum.»
O sırada hancı onun yanına yaklaştı ve ürpertici, buz gibi bir sesle mırıldandı:
«Derhal çekip gidin!»
Yolcu o sırada, ateşe eğilmişti ve sopasının demiriyle odunları itiyordu. Derken hancıya baktı, adam ona gözlerini dikti ve kısık sesle yineledi:
«Bu kadarı yeter, size kim olduğunuzu söyleyeyim mi? Adınız Jean Valjean... Sizi görür görmez hemen kuşkulandım. Karakola birini yollayıp soruşturdum, verdikleri yanıtın ne olduğunu öğrenmek ister misiniz? Okuma-yazmanız var mı?»
Hancı bu sözleri söylerken, adama demin aldığı kâğıdı uzattı. Adam kâğıda şöyle bir baktı. Hancı biraz sustuktan sonra tekrar başladı:
«Kaba davranmak istemem, fakat gidin artık!»
Yabancı başını eğdi, kapıya yöneldi ve orada bıraktığı çantasını alıp gitti.
Anacaddede ilerliyordu. Hakarete uğramış bir adam gibi evlerden uzak yürümeye dikkat ediyordu. Başını bir kez bile çevirmedi. Eğer arkasına dönmüş olsa, han kapısında hancıyla diğer müşterilerin toplanarak ona baktılarını ve kısık sesle bir şeyler söylediklerini görürdü. Kısa süre sonra, şehre girişinin epey önemli bir olay olacağını anlardı.
Fakat o, bunların hiçbirini göremedi. Çaresizliğe kapılanlar, arkalarına dönüp bakmazlar. Kötü talihin kendilerini hiç rahat bırakmadığını iyi bilirler.

Yolcu artık o kadar bunalmıştı ki, yorgunluğunu bile duymuyordu. Sonra birden açlığını hissetti. Aslında karanlık çöküyordu, geceleyecek bir yer bulabilmek için etrafına bakındı.

Aslında o muhteşem handa kendisine yer yoktu, fakat biraz daha sade bir yerde de geceleyebilirdi. Gölgelerle kararan gökte bir ışık kendisine rehberlik eder gibiydi. Burası bir meyhaneydi.

Yolcu durdu ve camdan, meyhanenin içini biraz izledi. Bir masanın üstüne yerleştirilen bir lambayla aydınlanan basık tavanlı geniş bir oda, ocakta yanan ateşle de bir parça aydınlanıyordu. Yabancı, bu meyhaneye ön kapıdan girmeye çekindi. Avluya daldı ve arka kapının tokmağını kaldırıp, kapıda durdu.

Meyhaneci seslendi:

«Kim o?»

«Yemek ve yatak isteyen bir müşteri.»

«Buyurun, burada yatak da var, yemek de.»

Yabancı girdi, masalardaki müşteriler başlarını çevirip ona baktılar.

Bu arada o üzerindeki yol çantasını yere bırakmıştı, meyhaneci:

«Ateşin başına gel de ısın, dostum,» dedi. «Çorba pişti pişecek.»

Yabancı, şöminenin önüne geçip, sızlayan dizlerini ocağa uzattı. Ortalığı mis gibi bir et suyu kokusu almıştı. Şapkasının altındaki yüzü ansızın aydınlanmış gibiydi.

Adamın görüntüsü keskin ve acılıydı. Hayli ilgi çekici bir yüzü vardı. Önceleri saygılı olan ifadesi giderek sertleşiyordu. Kalın kaşlarının altındaki gözleri parlıyordu.

Meyhanedeki müşteriler arasında buraya gelmeden önce, Labarre'in hanında atını ahıra bağlayan bir balıkçı da vardı. Demin handaki sahneyi görmüştü. Balıkçı, meyhaneciye kaşıyla bir işaret verdi. Meyhaneci ona yaklaştı. Yarım sesle biraz konuştular. Yolcu o derin düşüncelerine tekrar dalmıştı. Meyhaneci ona yaklaştı ve elini adamın omuzuna atıp aksi bir sesle:

«Haydi çek git!» dedi.

Yabancı ona döndü ve uysal bir sesle:

«Ya! Biliyorsunuz ha?» dedi.

«Evet.»

«Handa da istemediler beni.»

«Evet, ben de burada istemiyorum seni!»

«Peki ama, nereye gideyim?»

«İstediğin yere git!»

Yolcu çantasını aldı ve başı önünde oradan da çıktı.

Birkaç adım atmıştı ki, Colbas Haçı Hanı'ndan beri arkasından gelen sokak çocukları onu taş yağmuruna tuttular. Yolcu öfkeyle geri döndü ve sopasını yukarı kaldırıp onları korkuttu. Bir serçe sürüsü gibi hemen kaçıştılar.

Birkaç dakika daha yürüdükten sonra cezaevinin önünde durdu. Kapıda zincire takılı bir çan vardı. Zinciri çekti. Kapıcı kapıyı açtı. Yolcu şapkasını çıkarıp onu saygıyla selamladı.

«Mösyö,» dedi, «bir geceliğine beni içeri almaz mıydınız?»

«Burası han değil, cezaevi. Burada kalmak istersen, içeri düş. O zaman seni konuk ederiz!» dedi.

Kapı kapandı.

Sıra sıra bahçeli bir sokağa girdi. Bahçelerden birinin önünde tek katlı bir evin penceresinde ışık vardı. Kapıyı çalacak cesareti yoktu, camdan içeri baktı, kireç badanalı temiz ve kocaman bir oda gördü.

Bir kenarda çiçekli bir örtü serili bir somya, onun yanında bir beşik, birkaç sandalye ve duvarda bir av tüfeği vardı.

Odanın orta yerine sofra kurulmuştu. Beyaz keten örtünün üstündeki lamba ışığında tertemiz tabakların olduğunu fark etti. Masada kırk yaşlarında kadar gösteren bir adam vardı. Güler yüzlü adam küçük bir çocuğu dizlerinde oynatıyordu. Hemen yanında oturan genç bir kadın, birkaç aylık bir bebeği emziriyordu. Baba gülüyor, kucağındaki bebek gülüyor ve genç güzel anne gülümsüyordu.

Yolcu uzun süre bu ferahlatıcı aile tablosuna baktı. Aklından neler geçiyordu? Bunu yalnızca kendisi bilirdi. Bu mutlu evin

kendisini konuk edebileceğini düşündü. Belki mutluluk dolu bu yuvada, beklediği merhameti bulurdu.

Pencerenin camına usulca vurdu. Kimse duymadı. Yeniden vurdu. Derken, kadının eşine:

«Sanırım dışarıda biri var?» dediğini duydu.

Adam:

«Hayır, ben duymadım,» dedi.

O anda erkek kalktı, masadaki lambayı eline alıp koşarak kapıyı açtı.

Bu epey iri yapılı, yarı zanaatçı biriydi. Omuzlarına kadar yükselen deri bir önlük bağlamıştı. Önlüğün cebinde bir çekiç, kırmızı bir mendil ve bir barut kabı görünüyordu. Başını geriye atmıştı. Yakası açık gömleği, boğa boynu kadar kalın boynunu ve ensesini açıkta bırakmıştı. Kalın kara kaşlı, gür siyah saçlı ve biraz patlak mavi gözlü, havalı biriydi. Yüzünde bir gurur ifadesi oynaşıyordu.

Yolcu şapkasını çıkartıp, ev sahibine yalvardı:

«Mösyö, paranızı ödemek şartıyla bana bir tabak çorba verir misiniz? Bahçedeki şu samanlıkta gecelemek için de izninizi isteyeceğim. Epey param var.»

Ev sahibi sordu:

«Peki ama siz kimsiniz?»

Yabancı anlattı:

«Ben ta, Puy-Moisson'dan geliyorum. Gün boyu yürüdüm. Epey yorgunum, beni misafir etmenizi rica edecektim.»

Ev sahibi:

«Parasını ödeyen kendi halinde bir yolcuya bütün bunları niye vermeyeyim? Fakat bir hana niye gitmediniz?»

«Handa yer kalmamıştı.»

«Ama niye? Bugün, panayır günü değil ki? Labarre'a gittiniz mi?»

«Evet.»

«O halde?»

Yolcu kararsız:

«Bilemeyeceğim, beni kabul etmek istemedi.»

«İnanılır iş değil. Peki Chauffet Sokağındaki meyhaneye baktınız mı?»

Yolcu giderek kızarıyordu. Kekeledi:

«O da beni kabul etmedi...»

Ev sahibi güvensizliğini gösterip haykırdı:

«Yoksa siz o adam mısınız?»

Yolcuya tekrar baktıktan sonra lambayı masaya bırakıp duvardaki tüfeği aldı. Eşinin son sözleri üzerine genç kadın da, hızla yerinden fırlamış ve çocuklardan biri kucağında, diğeri elinde, erkeğin arkasına geçmişti.

Ev sahibi yabancıya bir akrebe bakar gibi iğrenerek baktıktan sonra, dişlerinin arasından tısladı:

«Haydi, defol!»

Yolcu yalvardı:

«Yalvarırım bir bardak su!»

«Su mu? Beynine bir kurşun sıkayım!»

Köylü bu gözdağından sonra kapıyı çarpıp kapattı. Hemen sonra pencerenin panjuru çekildi ve bir sürgü sesi geldi.

Karanlık iyice çökmüştü. Alp dağlarının o dondurucu rüzgârı, adamın ciğerlerine işledi. Karanlığa rağmen yolcu, bir bahçede samandan yapılmış bir kulübe gördü. Açlığı göze almıştı, ama en azından o samandan yapılmış yerde gecelerse soğuktan korunmuş olurdu. O alçak delikten başını eğip içeri kaydı. Sıcaktı, üzerindeki çantayı çıkardı, tam yerleşiyordu ki, birden kulübenin kapısında bir hırıltı duydu ve hemen ardından irice bir bekçi köpeğinin, bir buldogun kafasını seçti. Girdiği yer bir köpek kulübesiydi ve sahipleri de onu istemiyordu.

Yolcu çam yarması bir adamdı. Sopasıyla korunup, oradan çıkmayı başardı. Bu arada, pantolonunu da iyice yırtmıştı. Köpekten korunmak için, sopasıyla onu korkutup gerileyerek bahçeden de çıktı. Çiti atlayıp kendisini yolda buldu. Başına gelen bütün bu terslikler yüzünden bir acıya boğuldu. İrice bir taşın üstüne yığıldı ve acı dolu bir sesle:

«Tanrım o köpek kadar da olamadım!» diye söylendi.

Adımlarını hızlandırıp şehirden ayrıldı. Bir süre kırlarda öy-

lesine, rastgele yürüdü. Kendini hemen sonra tenha bir tarlada buldu.

Ufuklar koyu karanlıktı, kesif bulutlarla dolu gökler, bir kasırganın yaklaştığını haber veriyordu. Derken bulutlardan çıkan ay, her yeri aydınlattı. Demek yerler göklerden de aydınlıktı.

Aslında kendi sıkıntısından başka bir şey düşünmeyen yolcu, doğa gösterilerinden etkilenecek halde sayılmazdı. Ama yine de bu koyu karanlıklar arasında iliklerine kadar titredi.

Kırlarda da barınamayacağını sezip geri döndü ve sürüklenircesine tekrar şehre girdi.

Saat gecenin sekiz buçuğu olmalıydı. Şehri tanımayan yolcu önüne çıkan ilk sokağa girdi. Böylece karakolun önünden geçti. Tam kilisenin önüne varmıştı ki durdu ve yumruğunu sıktı. Birkaç adım ötede bir yayınevi vardı. Onun önünde taş bir sıra vardı, yolcu bu taş sıraya uzandı.

Tam o sırada kiliseden çıkan ihtiyar bir kadın, soğukta taşın üstünde yatan bu adamı gördü:

«Orada ne yapıyorsunuz, dostum?» diye sordu.

Yabancı hışımla homurdandı:

«Görmüyor musun! Yatıyorum!»

Oysa konuştuğu hanımefendi, çok iyi kalpli biri olan R... Markizi'ydi.

«Aman Tanrım! Bu taş sırada mı?» diye tekrar sordu.

Yolcu üzüntülü bir sesle konuştu:

«Tam on dokuz yıl tahtaların üstünde yattım. Bu gece taşta yatsam ne olur ki?»

«Acaba asker miydiniz?»

«Evet, kadınım, askerdim.»

«Peki niye hana gitmediniz?»

«Meteliğim yok da ondan.»

R. Markizi kederle:

«Ah, ne yazık ki, bende de fazla para yok,» dedi. «Cüzdanımda sadece dört metelik var.»

«Verin öyleyse, hiç yoktan iyidir.»

Yabancı o dört meteliği aldı. R... Markizi mırıldandı:

«Evet fakat bu para sizin handaki oda kiranızı karşılamaz. Bir deneseniz, gece de o kadar dondurucu ki, belki Tanrı aşkına sizi barındıran biri bulunur.»

«Bütün kapıları çaldım, hepsinden kovdular.»

R... Markizi, adamın koluna dokundu ve alanın diğer kıyısındaki tek katlı bir evi işaretle sordu:

«Şurayı denediniz mi?»

«Hayır.»

«O halde deneyin bir.»

2
ÖNLEMLİLİK VE BİLGELİK

Piskopos Myriel aynı akşam, şehirdeki gezintisinin ardından, geç saatlere kadar çalışma odasına çekildi. «Görevler» başlığını atıp, uzun bir yazıya başlamıştı. «Herkese ait görevler. Kutsal görevler. Bunlar dört bölüme ayrılır. Saint Matthieu sıralaması şöyledir: Tanrı'ya olan görevlerimiz, özbenliğimize olan görevler, insanlara olan görevler, bütün canlılara olan görevler...»

Saat akşamın sekizi geçmesine karşın, o hâlâ harıl harıl yazıyordu. Kucağında kalın ciltli açık bir kitap, ufak kâğıtlara notlar alıyordu. Madam Magloire, Piskopos'un yatak odasına geçip dolaptaki gümüş takımları almak için, içeri girdi. Piskopos yemek masasının kurulduğunu anlamıştı. Kız kardeşini bekletmemek için kitabını kapattı ve yemek odasına geçti.

Daha önce de değindiğimiz gibi yemek odası, sokağa açılan ve bahçeye camlı bir kapıyla geçilen dikdörtgen biçimli büyük bir odaydı.

Madam Magloire, masayı kurarken, bir yandan da Matmazel Baptistine ile söyleşiyordu.

Masanın üstüne lamba konmuştu, ocakta iri kütükler yanıyordu. Altmışını geçen bu güngörmüş kadınların nasıl göründüklerine dair biraz bilgi verelim. Kısa boylu Madam Magloire dolgun, canlı, zinde bir kadıncağızdı. Matmazel Baptistine na-

rin yapılıydı. Ağabeyinden biraz uzundu. Mor ipekliden on yıl öncenin modasına göre dikilmiş bir giysi vardı üzerinde. Fazla uzatmamak için şöyle özetleyebiliriz: Madam Magloire köylü kadınlara, Matmazel Baptistine ise asil bir hanımefendiye benzerlerdi. Madam Magloire aklaşmış saçlarının üstüne beyaz bir başlık takmıştı. Tombul boynunda, ucunda büyük bir haç sallanan altın bir zincir sallanıyordu. Siyah yün giysisinin kar gibi beyaz muslin bir yakası vardı. Beline kırmızılı yeşilli bir önlük takmıştı. Marsilyalı kadınlar gibi ayağında kalın sarı çoraplar ve kabaralar vardı.

Matmazel Baptistine'in giysisi 1806'lı yılların modasına uygun dikilmişti. O da ağarmış saçlarını kıvırcık bir perukla kapatıyordu. Matmazel Baptistine gençliğinde bile asla güzel olmamıştı. Biraz patlak solgun mavi gözleri, kemerli ve epey uzunca bir burnu vardı. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi bütün varlığında bir iyilik, bir kutsallık ifadesi vardı. İnanç, merhamet ve umut. Bu erdemler onun ruhunu kuşatmış, karakterine bir tür kutsallık eklemişti. O, bir melek gibiydi. Ruhsal güzelliği geçen zamanla yüzüne yansımıştı.

Piskopos içeri girdiğinde Madam Magloire, kendisi için hayli önemli bir konuda matmazele yakınıyordu. Şu açık duran sokak kapısından...

Akşam yemeği için çarşıya ekmek almaya çıkan Madam Magloire, hayli korkunç bir haber duymuştu. Hırpani kılıklı, korkunç yüzlü bir yabancıdan konuşuluyordu. Bu yüzden, o gece sokaklarda kalmak pek akıl işi değildi. Madam Magloire, Digne'deki güvenlik örgütünün görevini hiç de gerektiği gibi yapmamasından yakınıyordu. Valiyle emniyet müdürü anlaşamadıkları için işlerini en iyi biçimde yapamıyorlardı. Artık, önlemli kişilerin kendilerini korumaları, geceleri kapılarını kilitlemeleri zorunluydu.

Madam Magloire bu kilit kelimesini vurgulamıştı. Fakat tam o sırada odasında üşüdüğü için, ateşin önünde ellerini ısıtan Piskopos, kadının sözlerini dinlememişti. Aklı başka yerlerdeydi. Madam Magloire, istediğini bir kez daha söyledi. İşte o za-

man hem Madam Magloire'ın gönlünü almak isteyen, hem de ağabeyini incitmekten kaçınan Matmazel Baptistine, usul sesle sordu:

«Madam Magloire'ın ne dediğini duydunuz mu, Ağabey?»

«Birazını duydum,» dedi, ihtiyar adam, sonra ellerini dizlerine koydu ve iskemlesini kadına döndürüp sordu: «Ya, demek bu gece etrafımızda bizi tehdit eden korkunç bir tehlike var?»

İşte o zaman Madam Magloire biraz abartarak duyduklarını tekrar aktardı.

«Duyduğum kadarıyla, yalınayak bir ipsiz, bir tür Çingene, geç bir vakitte şehre inmiş ve Jacquin Labarre'in hanında gecelemek istemiş. Hancı onu kovmuş. Adamın şehrin sokaklarını arşınladığı söyleniyor. Bir katil olmalı, korkunç yüzlü biri!»

Piskopos:

«Bakın hele!» diye mırıldandı.

Bundan yüz bulan Madam Magloire, onun korktuğuna inanarak, sevinçle sürdürdü:

«Ah Monsenyör, işte duyduklarım bunlar. İnanın bana, bu gece şehirde bir bela çıkacak. Üstelik emniyet örgütü o kadar uyuşuk ki. Ah, sokaklarında fener bile bulunmayan dağlık bir yer. Evet efendim, eminim ki Matmazel de benimle aynı fikirdedir...»

Matmazel Baptistine karşı çıktı:

«Fakat ben bir şey demiyorum Madam Magloire. Ağabeyim her şeyi bizden iyi bilir. Onun her yaptığında bir hikmet saklıdır.»

Madam Magloire bu sözleri duymamış gibi sürdürdü:

«Evet Monsenyör, kapıları kilitsiz kalan bu evde tehlikedeyiz. İzin verin gidip çilingiri çağırayım, kilit taksın. En azından sadece bu gecelik, şu yabancı serseri buradan defoluncaya kadar. Tokmakla dışarıdan açılan bir kapı. Yüce Tanrım, ne korkunç!..»

Tam o sırada kapıda şiddetli bir tıkırtı duyuldu. Piskopos:

«Buyrun,» diye seslendi.

3
GÖZÜ KAPALI İTAAT

Kapı açıldı.

Kapı sanki güçlü bir elle itilircesine sonuna kadar açıldı. İçeri bir adam girdi.

İçeri gireni tanıyoruz. Bu, demin kalacak yer arayan o yabancıydı.

Birkaç adım yürüdü, kapıyı açık bırakmıştı. Sırtında çanta, elinde sopa, yüzünde sert bir ifade, gözlerinde alevli bir öfke vardı. O kadar da bitkin görünüyordu ki...

Madam Magloire bağırmaya bile fırsat bulamadı. Ağzı açık, öylece kalakalmıştı.

Adamın girmesiyle yerinden doğrulan Matmazel Baptistine, önce korkarak baktı. Sonra gözlerini ağabeyine çevirdi. Yüzünde bir huzur, bir ferahlık görüldü.

Piskopos, yabancıya sakince bakıyordu. Adama ne istediğini sormak üzereydi ki, yabancı iki eliyle sopasına yaslandı. Gözlerini önce ihtiyar adamın üzerinde, sonra kocamış kadınlar üzerinde gezdirdi ve ev sahibine konuşma fırsatı vermeden konuşmaya başladı:

«Benim adım Jean Valjean. Eski bir kürek mahkûmuyum. Tam on dokuz yılım zindanda geçti. Dört gün önce salıverildim. Niyetim Pontarlier'ye gitmek. Dört gündür yürüyorum. Ta, Toulon'dan geliyorum. Bugün saatlerce yürüdüm. Bu akşam aç ve yorgun, şehre girer girmez, bir hana uğradım. Sarı kimliğim nedeniyle beni içeri almadılar. Bir meyhaneye gittim, oradan da kovdular. Kapıları çaldım, kimse beni kabul etmedi. Cezaevine başvurdum, kapıcı beni içeri almadı. Bir köpek kulübesine sığındım, köpek beni ısırdı. O bile benim kim olduğumu anlamış gibiydi! Yıldızlar altında uyumak için tarlalarda dolaştım, yıldızları göremedim. Yağmur yağacaktı. Yağmura dur diyecek bir Tanrı olmadığını da biliyordum. Bir kapı önüne büzülmek için şehre geri döndüm. Kilisenin önünde taşlara uzanmıştım ki, iyi kalpli bir kadın, bu evi gösterdi. Bu kapının bana açılacağını

söyledi. Kapıyı çaldım, siz de açtınız. Burası nasıl bir yer? Bir han mı? Param var, zindanda biriktirdiğim harçlıklarımdan tam yüz dokuz frank ve on beş meteliğim var. Parasını ödeyebilirim... Çok bitkinim, çok da açım. Beni misafir etmek ister miydiniz?»

Piskopos, hizmetçi kadına döndü:

«Madam Magloire, masaya bir tabak daha getirin.»

Yabancı birkaç adım daha attı. Masanın üstündeki lambaya daha da yaklaştı:

«Şey, sanırım sözlerimi duymadınız,» dedi. «Ben bir kürek mahkûmuyum, zindandan geliyorum...» Cebinden çıkardığı sarı bir kâğıdı masanın üstüne attı: «İşte sarı kimliğim. İşte bu nedenle her yerden kovuldum. Okumak ister misiniz? Okumam var, zindanda öğrendim. Öğrenmek isteyenler için kurslar var. Bakın burada neler yazılı: 'Jean Valjean kürek mahkûmu, doğum yeri...' bu sizi ilgilendirmez... 'Jean Valjean tam on dokuz yıl tutuklu kaldı. Beş yıl soygundan, on dört yıl da dört kez kaçmaya teşebbüsten. Çok tehlikeli bir adamdır.' Evet işte, herkes beni dışarı attı. Siz beni bu gecelik misafir etmek ister miydiniz? Burası bir han mı? Bana yiyecek ve yatak verir misiniz? Ahırda da kalabilirim.»

Piskopos, kadına tekrar seslendi:

«Madam Magloire, konuk odasındaki somyaya temiz çarşaflar serin.»

Kadınların onu nasıl gözü kapalı dinlediklerine daha önceden değinmiştik.

Madam Magloire, bu emirleri uygulamak için dışarı çıktı. Piskopos adama döndü:

«Mösyö,» dedi. «Oturun, ocağın başında ısının. Birazdan akşam yemeği yiyeceğiz. Siz yerken yatağınızı hazırlayacaklar.»

O zaman adam iyice anladı. Derken, yüzünün o ana kadar koruduğu sert ifadesi yumuşadı. Derin bir şaşkınlığa ve şiddetli bir sevince dönüştü. Delirmiş gibi kesik kopuk konuşmaya başladı.

«Doğru mu bu? Beni kovmayacaksınız ha! Beni misafir ediyorsunuz? Benim gibi bir kürek mahkûmuna 'Mösyö' dediniz. Üstelik, bana 'sen' değil 'siz' diyorsunuz. Oysa ben kovulacağımı sandım. Size olanca gerçeği anlattım. Bana bu evi öneren o iyi kadını Tanrı korusun. Demek çorba içecek, karnımı doyuracağım, hem de şilteli ve çarşaflı bir yatakta uyuyacağım. On dokuz yıldan beri gerçek bir yatakta uyumadım... Gitmemi istemiyorsunuz, değil mi? Oh, ne iyi insanlarsınız. Zaten para vermeden kalacak değilim, yemek ve yatak parasını öderim. Param da var. Hancı efendim, adınız nedir sizin? Ne kadar iyi birisiniz! Siz buranın sahibisiniz, değil mi?»

«Ben burada yaşayan bir din adamıyım.»

«Bir papaz ha! Fakat çok iyi bir papazsınız ama. Üstelik benden para da istemiyorsunuz. Demek şu büyük kilisenin papazısınız. Değil mi ya, ne kadar aptalım, başınızdaki rahip takkesini fark etmemişim.»

Yolcu bir yandan konuşuyor, bir yandan da, çantasıyla sopasını duvarın önüne koyuyordu. Matmazel Baptistine ona merhamet dolu gözlerle bakıyordu. Yolcu hâlâ konuşuyordu.

«Ah Papaz efendi! Ne kadar hayırsever birisiniz. Böyle iyi kalpli bir papaza rastlamak ne talih. Para da istemiyorsunuz ha?»

Piskopos:

«Hayır, dostum,» dedi. «Paranız sizin olsun, kaç paranız var? Sanırım yüz dokuz frank demiştiniz?»

Adam ekledi:

«On beş meteliğim de var.»

«Demek yüz dokuz frank, on beş metelik. Bu parayı ne kadar zamanda kazandınız?»

«On dokuz yılda.»

«On dokuz yılda mı?»

Piskopos acıyla iç çekti.

Yabancı anlatıyordu:

«Paramın hepsini bozmadım. Şu son dört gün içinde sadece on beş metelik harcadım. Bunu da yük taşıyarak kazandım.

Madem siz din adamısınız, size anlatayım. Bizim de zindanda bir papazımız vardı. Sonra bir gün bir Piskopos gördüm; ona 'Monsenyör' diyorlardı. Marsilya'dan gelmişti. Onun, papazların öğretmeni olduğunu söylediler, hepsinin büyüğüymüş. Bunlara benim aklım pek ermez ya! İşte bu Piskopos bizim zindanda bir tören yaptı. Kafasında sivri bir başlık vardı, ışıl ışıl parlıyordu. Konuştu, bir şeyler anlattı, fakat biz kürek mahkûmları kilisenin en arkasındaydık çok iyi duyamadık. İşte o bir piskopostu.»

O konuşurken, Piskopos, açık kalan sokak kapısını kapatmıştı. Madam Magloire girdi, elinde tabak, çatal-kaşık bıçak vardı.

Piskopos ona:

«Madam Magloire misafirimizin iskemlesini ateşe yakınlaştırın,» dedi. Daha sonra yabancıya dönüp anlattı: «Bizim Alp Dağlarının rüzgârı geceleyin epey soğuk eser, üşümüş olmalısınız, Mösyö...»

Bu sözcüğü her duyduğunda yabancının yüzü parlıyordu. Bir kürek mahkûmuna böyle seslenmek, susuzluktan ölen birine soğuk su vermek gibidir.

Yıllar yıllı aşağılanan insanların saygınlığa epey ihtiyacı vardır.

Piskopos, Madam Magloire'a manidarca bakarak:

«Şu lambanın ışığı çok az,» dedi.

Kadın anlamıştı, çıktı, hemen sonra elinde o gümüş şamdanlarla döndü. Mumları yakıp şamdanları masaya koydu.

Adam:

«Ah papaz efendi,» diye başladı. «Ne kadar iyisiniz, beni evinize aldınız, beni küçümsemediniz. Hem de beni ağırlıyorsunuz, benim için mumlar yaktınız. Oysa ben size nereden geldiğimi, ne kadar bedbaht ve perişan biri olduğumu saklamadım.»

Yanı başında oturan Piskopos usulca onun eline dokundu:

«Kimliğinizi belli etmeyebilirdiniz. Aslında burası benim evim sayılmaz, burası Tanrı'nın evi. Bu kapıdan giren, adını

söylemeye mecbur değildir, sadece derdini söylemesi yeter. Siz acı çektiniz, açsınız, yorgunsunuz. Hoş geldiniz. Ne olur, bana teşekkür etmeyin. Sizi evimde misafir ettiğimi söylemeyin, burası bütün bedbahtların evi. Evet, sizin de burada benim kadar hakkınız var. Buradaki her şey sizindir. Adınızdan, bana ne? Hem siz bana söylemeden de, adınızı biliyordum.»

Adam şaşkındı, gözlerini faltaşı gibi açtı:

«Sahiden adımı biliyor muydunuz?»

«Evet,» dedi, Piskopos, «sizin adınız, 'Benim Kardeşim'.»

Konuk coşkuyla haykırdı:

«Ah, Papaz efendi, buraya geldiğimde kurt gibi açtım, fakat siz öyle iyisiniz ki, şu anda açlığımı bile duymuyorum, doymuş gibiyim.»

Piskopos, ona derin derin bakarak:

«Çok mu acı çektiniz dostum?» diye sordu.

«Ah, hem de acılar! Üzerinizde o kırmızı kazak, ayaklarımızda pranga, uyumak için bir tahta parçası. Sıcakta, dondurucu soğukta zorlu işler, yok yere kırbaçlanma. Hücreye kapatılma. Hasta yatarken bile o zincir. Köpekler, köpekler bile bizden daha şanslıdır. Tam on dokuz yıl. Bugün kırk altı yaşındayım, bütün gençliğim heder oldu. Yetmez gibi bir de şu sarı kimlik. İşte...»

Piskopos:

«Evet, kardeşim,» dedi. «Siz bir acı batağından kurtuldunuz. Ama Tanrı bu çektiklerinize karşılık sizi öbür dünyada ödüllendirecektir. Eğer bu acı yatağından, içiniz türdeşlerinize karşı kin ve öfkeyle dolu geldinizse, yazık size. Fakat içinizde iyi duygular, barış ve iyi niyetler yeşerdiyse, ne mutlu size. Hepimizden daha iyi sayılırsınız.»

Bu sırada, Madam Magloire akşam yemeği hazırlıklarını bitirmişti. Zeytinyağı, ekmek ve tuzla pişirilmiş çorba, bir parça domuz yağı, koyun haşlaması, incirler, beyaz peynir ve taze çavdar ekmeği. Kadın, efendisinin alışkanlıklarını bildiği için, bu akşamın onuruna epey pahalı bir şarap olan bir şişe yıllanmış Mauves şarabı da getirmişti.

Piskopos keyifli bir gülüşle:
«Haydi, yemeğe buyrun,» dedi.
Konuğunu sağına oturttu, kız kardeşini soluna.
Şükran duasını okuyan Piskopos, konuğun tabağına çorba koydu. Adam açlıktan delirmiş gibi yemeye koyuldu.
Piskopos: «Sanırım bu masanın bir eksiği var,» dedi.
Madam Magloire herkese birer çatal ve kaşık getirmişti, oysa misafirleri olduğu zaman Piskopos altı gümüş takımının hepsini masaya serdirirdi. Onun bu çocuksu alışkanlığı, eski lüksünden kalma epey masum bir fiyakaydı.
Madam Magloire anlamıştı. Sessizce çıktı, hemen sonra kalan o üç takımı da masaya yerleştirmişti.

5
PONTARLİER'DEKİ MANDIRALARA DAİR KİMİ AYRINTILAR

O akşam Piskopos'un yemek odasında yaşananlara ilişkin, daha anlaşılır bir görüş edinmek istersek, Matmazel Baptistine'in okuldan arkadaşı olan Madam de Boischveron'a yazdığı bir mektubu aynen buraya aktarmalıyız:

Yabancı adam kimseye dikkat etmiyor, epey acıkmış biri gibi, açgözlüce önündekileri yutuyor gibiydi. Fakat çorbayı bitirdikten sonra, ağabeyime şunları söyledi: 'Papaz efendi, beni nankör bilmenizi istemem. Bütün bu sofradakiler sandığımdan daha lezzetli benim için. Fakat demin beni kovdukları o arabacıların yedikleri handaki yemekler daha lezzetliydiler. Demem o ki, arabacılar bile sizden daha fazla yiyorlar.'
Aramızda kalsın, adamın bu sözleri beni epey üzdü. Ama ağabeyim hiç oralı olmadı: 'Elbette dostum,' dedi. 'Arabacıların işi benimkinden daha ağır.'
Yabancı ona karşı çıktı:
'Yoo, hayır, sadece onların sizden fazla paraları var. Bunu

anladım, belki siz papaz bile değilsiniz. Sahiden öyle misiniz ki? Belki de bir zangoçsunuzdur. Fakat bu haksızlık. Hiç değilse başpapaz olmalıydınız. Öyle iyisiniz ki.

Ağabeyim gülümsedi: 'Tanrı ne yapacağını bilir, dostum...' Hemen sonra ona sordu: 'Pontarlier'ye gidiyordunuz, değil mi Mösyö Jean Valjean?'

Yabancı: 'Evet,' dedi, 'yarın şafak sökerken yola çıkmak zorundayım. Ama bu mevsimde yolculuk epey zorlu doğrusu, gündüzler epey sıcak, geceler dondurucu oluyor.'

Ağabeyim anlamıştı:

'Verimli bir bölgeye gidiyorsunuz, dostum. İhtilalde ailem iflas etmişti. Ben de bir süre Franche-Compte'e sığınıp orada bir işçi gibi çalıştım. Çalışmak istiyordum. Orada iş seçmek hiç de zor değil. Kâğıt imal yerleri, dağıtımevleri, zeytinyağı fabrikaları vardır. En hoş saatler orada yapılır. Çelik, bakır fabrikalarının yanı sıra, hiç yoksa yirmi kadar demir fabrikası da var. Bunlardan dördü Lods, Chatillon, Audincourt ve Beure'dekiler de hayli ünlüdür.'

Hatam yok, ağabeyim bütün bu adları söylemişti. Bir süre sonra sustu ve bana dönüp sordu:

'Sevgili kardeşim, bizim orada akrabalarımız vardı, değil mi?'

Yanıtladım: 'Evet, vardı, krallık zamanında yüzbaşı olan kuzeniniz Mösyö de Lucenet oradaydı.'

Ağabeyim: 'Doğru' dedi, 'ama '93' yılından sonra, artık akraba falan sökmez oldu, kişi kendi başının çaresine bakmak zorundaydı. Sadece kollarımız vardı... Ben de çalıştım, Pontarlier'de epey eski bir iş yapılagelir, mandıracılık.'

Ağabeyim, bir yandan yabancının tabağını dolduruyor, bir yandan da ona bu mandıra işine dair bilgiler veriyordu. Bunlar ikiye ayrılırdı. Varsılların büyük samanlıklarda beslediği kırk veya elli inek, yazları yedi-sekiz tekerlek peynir yapmaya yetecek kadar süt verirlerdi. Orta halli, fazla varsıl olmayan köylülerin ortak yerleri vardı. Ürettiklerini paylaşırlardı. Peynir imalatha-

neleri nisan bitiminde çalışmaya başlardı. Haziran ortasında, ineklerini yaylaya çıkarırlardı.

Konuk giderek canlanıyordu, yüzü düzeliyordu. Ağabeyim ona epeyce şarap sundu. Kendisi bu Mauves şarabını pahalı bulur, fazla içmezdi. Ağabeyim, belli etmeden yabancıya yol göstermek istercesine, peynir yapımını uzun uzun anlatmıştı. Ona Pontarlier'de iyi bir iş olan, bu mandıra işlerinde çalışmayı önerir gibiydi. Bu arada, ağabeyim adamın sadece karnını doyurmakla kalmıyor, ruhunu da doyurmak istercesine, ona belli etmeden, öğütler de veriyordu. Aslında ağabeyim bu kürek mahkûmuna ne köyünün adını, ne de geldiği yeri sormuştu.

Yemeğin bitimine doğru, incirlerimizi yiyorduk ki, ansızın kapı vuruldu. Gerbaud Ana torunuyla gelmişti. Ağabeyim çocuğu alnından öptü ve Gerbaud Ana'ya vermek için benden birkaç metelik ödünç aldı. Bu arada, konuk etrafına fazla dikkat etmiyordu. Ağabeyim sonra Şükran Duası'nı okudu ve adama dönüp: 'Sanırım uyumak istersiniz,' dedi. Madam Magloire, hemen masayı topladı. Yolcunun yatacağını anlamıştı. Fakat beş dakika sonra Madam Magloire'la yolcunun yatağına odamdaki keçi tüyü battaniyeyi gönderdi. Bu mevsimde geceler epey soğuk olur. Madam Magloire döndükten sonra, dua edip odalarımıza çekildik.

5
HUZUR

Piskopos, kız kardeşine iyi geceler diledikten sonra, masadaki gümüş şamdanların birini aldı ve diğer şamdanı adama uzatıp:

«Size odanızı göstereyim, Mösyö,» dedi.

Değindiğimiz gibi, ev koridorsuz olduğundan, yemek odasından, dua ve çalışma odasına gitmek için Piskopos'un yatak odasından geçmek gerekiyordu.

Buradan geçerlerken, Madam Magloire'ın gümüş sofra takımlarını dolaba koyduğunu gördüler. Uyumadan önce son iş olarak, kadın bunu yapardı.

Piskopos, konuğunu yatacağı odaya götürdü. Tertemiz çarşaflı bir yatak serilmişti. Adam, elindeki şamdanı masaya bıraktı. Piskopos ona iyi geceler diledi:

«İyi bir gece geçirin, yarın sabah gitmeden önce ineklerimizin taze sütünden içmeyi unutmayın.»

Adam: «Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Piskopos tam çıkıyordu ki, adam birden korkunç bir şey yaptı. Acaba din adamını uyarmak mı istemişti, bilinmez, fakat aniden kollarını göğsünde birleştirdi ve Piskopos'a yabanıl gözlerle bakarak, uğultulu bir sesle:

«Ya, demek, beni kendinize bunca yakın yatırmaktan korkmuyorsunuz?» diyerek garip bir gülüşle güldü. «Yeterince düşündünüz mü, benim cani olmadığımı nereden biliyorsunuz ki?»

Piskopos bakışlarını tavana çevirdi ve sakince:

«Orası sadece Tanrı'yı ilgilendirir,» dedi.

Daha sonra, sanki dua eden ya da kendi kendine konuşan biri gibi dudaklarını oynatıp, sağ elinin iki parmağını uzattı ve adamı kutsadı. Adam başını bile eğmemişti ve arkasına bakmadan odasına girdi.

Hemen sonra Piskopos bahçeye çıkmıştı, karanlık gecede dua ederek çiçekler arasında yürümeye başladı.

Yolcu ise o kadar yorgundu ki, beyaz çarşafların tadına varmayı bile düşünmedi. Mumu söndürdü, üzerindekilerle yatağa serildi ve derin bir uykuya daldı.

Kilise saati gece yarısını çalarken, Piskopos odasına giriyordu. Birkaç dakika sonra küçük evdeki herkes derin bir uykuya daldı.

6
JEAN VALJEAN

Gece yarısı, Jean Valjean biri dürtmüş gibi uyandı.

Jean Valjean, Brie eyaletinin küçük bir köyünde, epey fakir bir ailenin oğluydu. Çocukluğunda okumayı bile öğrenememiş-

ti. Bir delikanlı olduğunda, Faverolles köyünde rençberlik etmeye başladı. Annesinin adı Jeanne Mathieu idi, babasının adı ise Jean Valjean ya da Vlajean'dı.

Jean Valjean, üzüntülü olmasa da, dalgın yaradılışlıydı. Aslında sevecen sayılırdı. Epey küçük yaşta annesini ve babasını kaybetmişti. Annesi maltahummasından ölmüştü. Babası ağaç budarken, yüksek bir daldan düşüp, boynunu kırmıştı. Jean Valjean, kendisinden birkaç yaş büyük yedi çocuklu ablasıyla tek başına kalmıştı. Ablası ona yıllarca annelik etmişti fakat, son bebeği henüz bir yaşındayken dul kalmıştı genç kadın. Henüz yirmi beşine giren Jean Valjean, kimsesiz kalan ablasına ve çocuklara bakmayı kendisine ödev edinmişti. Küçük yaştan beri ekmeğini kazanmak için çalışan Jean Valjean'ın sevgilisi bile olmamıştı. Onun, buna ayıracak vakti yoktu.

Akşamları işten yorgun argın döner, çorbasını içtikten hemen sonra kendisini yatağına atardı. Ablası Jeanna, çoğu zaman onun tabağındaki lezzetli bir et veya sucuk parçasını çalıp kendi çocuklarından birine verirdi. Jean bunu görmemezlikten gelir, başı önünde, uzun saçları yüzüne dökülmüş, yemeğine devam ederdi. Valjeanlar'a yakın oturan bir çiftçi kadın vardı; Marie Claude. Çoğu zaman Jean Valjean'ın aç kalan yeğenleri, Marie Claude'un ineklerinden aşırdıkları sütleri gizlice içerlerdi, üstlerine başlarına döküp. Anneleri bunu duysa çocukları hemen cezalandırırdı. Fakat dayıları Jean Valjean, çocukların çaldıkları sütün parasını öder ve böylece ablasına belli etmezdi.

Jean, budama mevsiminde günde yirmi dört metelik kazanırdı. Yazları hasat için çalışmaya gider, çiftlik yamaklığı eder, çobanlık bile yapardı. Ablası da kendince çalışıyordu, ama yedi çocuklu bir kadın ne kadar çalışabilirdi ki?.. Güç bela geçiniyorlardı.

Bir kış, günlerce kar yağmıştı. Jean bütün iyi niyetine rağmen bir türlü iş bulamamıştı. Ekmeksizlerdi. Dile kolaydı, aç acına kalan yedi küçük çocuk...

Bir pazar akşamı kilise alanındaki fırıncı Maubert İsabeau

tam uyumak üzereydi ki, ansızın dükkânın camlarında bir şangırtı duydu. Hemen koştuğunda, camda açılan bir delikten bir kolun içeri girdiğini görebildi. Kol bir ekmeği kapıp götürdü. İsabeau hızla sokağa fırladı. Hırsız bütün gücüyle koşmaya başladı. İsabeau onu yakaladı. Hırsız ekmeği yolda düşürmüştü, fakat kolu hâlâ kanlar içindeydi. O hırsız Jean Valjean'dı!

Bu, 1795'te olmuştu. Jean mahkemeye verildi. Meskûn mahale saldırı ve hırsızlık suçuyla yargılanıyordu. Bir de avlanmak için bir tüfeği vardı ve arada bir kaçak ava çıkardı ki, bu da o günlerde ağır suç sayılırdı. Kaçak avcı, bir tür kaçakçı, özetle, hayduda yakın kanunsuz bir adam sayılırdı. Fakat yine de şehirlerdę iş yapan hırsız ve soyguncularla, ormanda iş yapan kaçak avcılar, dağ ya da denizlerde gidip gelen kaçakçılar arasında epey fark vardır. Şehir, insanları yozlaştırır. Dağ, deniz ya da orman kişiyi yabanıllaştırır. Vahşi tarafları geliştirir, ama insanlık duygularını yok etmez.

Jean Valjean suçlu bulundu ve beş yıl kürek mahkûmiyeti cezası aldı. 1796'nın 2 Nisan gününde Direktuvar'ın Beşyüzler Meclisi'ne gönderdiği bir yazıyla Buonaparte diye adlandırılan, Fransa'nın İtalya ordusu başkomutanının kazandığı Montenotte Zaferi Paris'te kutlanıyordu. Aynı gün Bicetre'de mahkûmlar prangaya vuruldular. Jean Valjean da onların arasındaydı. Avlunun kuzeyindeki dördüncü sırada, ayağına pranga takılan bu sefil delikanlı, yere çökmüş, görmeyen gözlerle bakınıp duruyordu. Bu yaşadıklarından hiçbir şey anlamıyor, bir kâbus gördüğünü sanıyordu. Çekiçle boyun halkasının çivisi boynuna çakılırken ağlıyordu. Gözyaşlarıyla boğuluyor, konuşamıyordu. Ayağına pranga takılırken, o, bir yandan bağırıyor, bir yandan da kesik kopuk şunları söylüyordu: «Ben Faverolle'de odun budarım.» Aynı zamanda sağ elini kaldırıp, çeşitli boylardaki başları okşamak ister gibi tam yedi kez, yavaş yavaş indiriyordu. Bu yaptığı hareketle aşırdığı ekmeği, sadece o çok sevdiği yedi çocuğu doyurmak için, yaptığını göstermek istiyordu.

Toulon'a gönderildi. Tam yirmi yedi günlük bir yolculuğun ar-

dından oraya vardı. Bir öküz arabasına bindirilmişti, boynuna demir bir halka takılmıştı. Elleri kelepçeli, ayakları zincirliydi.

O kendisi değildi artık, adını bile unutacaktı, artık Jean Valjean değildi. O, 24601 numaralı mahkûmdu. Ablanın hali nice oldu? O yedi biçare çocuğa ne oldu? Ağaç kökünden kesilirse, daldaki yaprakların nerelere uçuştuklarını kim bilebilir?

Değişmez bir hikâyedir bu, sürekli aynı biçimde süregider. Jean Valjean mahkûmiyet yıllarında Toulon'da kaldığı sürece sadece bir kez ablasından söz edildiğini duyacaktı. Onu köyden tanıyanlardan biri, ablasını Paris'te görmüştü. Kadıncağız Saint-Suppilice Mahallesinde küçük bir odada kalıyordu. Yanında bir tek çocuğu varmış. Yedi yaşlarında bir oğlan. Diğerlerine ne olmuştu? Belki kendisi de bilmiyordu. Kadın her gün sabahın altısında bir basımevine gidiyor orada cilt katlama işinde çalışıyordu. Kışın, henüz şafak sökmeden gelirdi biçare kadıncağız. Basımevinin çevresinde bir de okul vardı. Kadın küçük oğlunu her gün bu okula bırakırdı. Ama kendisi sabahın altısında işe başlardı, oysa okul saat yedide açılırdı. Bu yüzden çocuğun kışın o ayazında bir saat dışarıda beklemesi gerekiyordu. Basımevindekiler, çocuğu rahat durmaz diye, içeri almazlardı.

Oradan geçen işçiler bir taşa oturmuş, titreyen bu sıska çocuğa acıyarak bakarlardı. Karlı ya da yağmurlu günlerde binadaki ihtiyar kapıcı kadın, çocuğa acır ve bir saat için kendi evinde barındırırdı. Lime lime bir şilte ve iki tahta iskemleyle bir çıkrıktan başka bir şey bulunmayan bu mezbelede, çocuk ısınmak için tekir kediyi kucaklayıp uyuklardı. Saat yedide, okul kapıları açıldığında sınıfa girerdi. İşte Jean Valjean'a anlatılanlar. Bunlar dışında bir şey de duymadı. Bu bir şimşek ya da sevdiği kişilerin yazgılarında aralanan bir pencere gibi, geçip geçti. Bir daha ablası ve en küçük yeğenine dair bir şey duymadı, onları hayat boyu görmedi. Bu keder verici hikâyenin sonunda da onları bulamayacaktı ve bir daha burada da onlardan söz edilmeyecek.

Kapatılmasından tam dört yıl sonra Jean Valjean'ın firar sı-

rası gelmişti. Bu acılar batağındaki geleneklere uyarak, kader arkadaşlarının yardımıyla oradan kaçabildi. Tam iki gün, kırlarda özgürce dolandı durdu. Fakat bu da korkulu bir özgürlükten başka bir şey değildi. Arandığını bilmek, her sese irkilmek. Gelip geçenden, hırlayan köpekten, tüten bacadan, koşan attan ürkmek. Aydınlık gündüzlerden, karanlık gecelerden, yoldan, keçiyolundan, meradan, özetle, uçan kuştan korkarak yerlerde sürünmek nasıl bir özgürlüktü! Firardan tam otuz altı saat sonra yakalandı. Bütün bu süre boyunca ne ağzına bir lokma yemek koymuş, ne de bir dakika uyumuştu. Askeri mahkeme, bu suçu nedeniyle cezasına üç yıl daha ekledi. Böylece sekiz yıl tutuklu kalacaktı. Altıncı yıl tekrar firar sırası gelmişti. Bir daha denedi, fakat bu kez de başaramadı. Cezaevinden firar olduğunu top atarak bildirmişlerdi. Jean Valjean fazla uzaklaşamamıştı. Kalafata alınan bir geminin sintinesinde onu yakaladılar. Zavallıya gardiyanlar saldırdı. Bu kez beş yıllık bir ceza daha aldı, iki yıl da prangaya vurulmuştu. On üç yıl daha çoğalmıştı cezası. Onuncu yıl da firardan faydalanmak istedi, bu kez şansı daha da kötüye gidecekti. Tam dört saat sonra enselendi ve bu dört saatlik özgürlüğün bedelini üç yıl daha zindan cezası alarak ödedi. Sonunda 1815'te serbest bırakıldı. 1796'da, bir cam kırmak ve bir somun ekmek çalmak suçundan tutuklanmıştı!..

Buna dair bir şeyler söyleyelim: Bu eserin yazarı ceza konuları, kanunla lanetleme hakkındaki araştırmalarında, ekmek çalma olayının bir alınyazısının felaketinde başlangıç yeri olduğuna ikinci defa rastlıyordu. Claude Gueux bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean da da bir ekmek çalmıştı.

Bir İngiliz istatistiğine göre, soygunların genel nedeni açlıktır. Sadece bir ekmek çaldığı için, şunca yıllık ceza. Jean Valjean tutuklandığında çaresizlik ve üzüntüye batmıştı, ama salıverildiğinde, artık o hiçbir şeyi umursamayan, taş yürekli, tedirgin, hissiz, inançsız biri olmuştu.

Bu ruh neler yaşamıştı?

7
ÇARESİZLİĞİN UÇURUMUNDA

Anlatmayı deneyelim.

Toplum bunlarla ilgilenmeli, çünkü bunlara neden olan kendisi.

Değinmiştik: Cahil biriydi; fakat, sersem sayılmazdı. Yüreğinde yanan bir ışık vardı. Felaketin de aydınlığı vardır; bu yüzden, zavallının aklındaki azıcık aşığı çoğalttı. Sopa altında, zincir altında, zindanda, yorgunlukta, küreğin kavurucu güneşinde, tutsakların tahta yatağında, vicdanının üstüne kapandı, düşündü.

Kendini mahkemenin yerine koydu.

Kendini yargılamaya başladı.

Yok yere cezalandırılan bir günahsız olmadığını kabullendi. Şiddetle kınanacak bir şey yaptığını kendi kendine itiraf etti, ekmeği isteseydi belki vereceklerdi; onu ya merhametten, ya da emekten ummak daha doğru olurdu kuşkusuz. «Aç insan bekleyebilir mi?» demek de yanıtı verilmeyecek bir soru değildi; öncelikle, açlıktan ölmek az rastlanan bir şeydi; sonra, ne yazık ki, ya da çok şükür ki, insan, ölmeden, uzun süre maddi, manevi acılar çekebilecek yapıdadır; öyleyse, sabırlı olması gerekiyordu: O biçare çocuklar için bile bu daha yerinde olurdu; bütün toplumun sertçe yakasına sarılmak, hırsızlık yapıp sefaletten kurtulabileceğini sanmak biçare, gösterişsiz bir insan olan kendisi için çılgıncaydı; onursuzluğa açılan kapı felaketten kurtulmak için doğru olmayan bir kapıydı anlaşılan. Özetle, hatalıydı.

Sonra kendi kendine sordu:

Bu kahrolası hikâyede hata sadece onda mıydı? İlk önce, işçi olup da işsiz kalması, çalışkan olup da aç kalması hatalı bir olgu değil miydi? Sonra, hata işlenmiş, itiraf edilmişti; buna verilen ceza gerçekten zalimce, gereğinden ağır olmamış mıydı? Yasanın verdiği ceza suçlunun işlediğinden daha ağır bir suç değil miydi? Terazinin kefelerinden birinde (bedel ödemenin

bulunduğu kefede) fazla bir ağırlık yok muydu? Cezanın çoğaltılması suçun ortadan kalkmasına neden olmuyor muydu? İş buraya gelmiyor muydu: Durumu tersine çevirip, suçlunun suçunu baskının hatası ile yer değiştirtmek, suçluyu mağdur, borçluyu alacaklı hale getirmek, sonuç olarak onun haklarını ihlal etmiş bulunandan yana itmiyor muydu? Bu ceza, arka arkaya firar etmeye çalışmakla daha da ağırlaştırılıp, güçlünün zayıfa bir tür suikastı, toplumun kişi üzerindeki cinayeti değil miydi? Her gün yinelenen bir cinayet, on dokuz yıl süren bir cinayet?

Soruyordu:

İnsanın, toplumun üyelerini, bir durumda mantıksızlığına, bir diğer durumda acımasız mantığıyla karşı karşıya bırakma hakkı var mıydı? Düşmüş birini bir yoklukla, bir bolluk (işsizlik ve ceza fazlalığı) arasında hayat boyu tutma hakkı var mıydı? Toplumun, hele zenginliklerin bölüştürülmesinde, en şanssız olanlara –dolayısıyla, korunmaya da layık olanlara– böyle yapması gereğinden ağır değil miydi?

Bu soruları sorup yanıtları verince, toplumu yargıladı, mahkûm etti.

Toplumu öfke ve kinine mahkûm etti.

Onu, yüz yüze kaldığı yazgıdan sorumlu tuttu, bir gün ondan hesap sormakta hiç bocalamayacağını anladı. Kendi kendine dedi ki, kendisinin yol açtığı zararla kendisine yüklenen zarar epey dengesizdi. En sonunda, cezasının, aslında, sadece haksızlık değil, kesin bir adaletsizlik olduğu çıkarsamasına ulaştı.

Öfke delice, aptalca olabilir; insan yok yere öfkelenmiş olabilir; fakat herhangi bir bakımdan haklıysa incinerek öfkelenir. Jean Valjean incinerek öfkeleniyordu.

Ayrıca, toplum ona sadece acı çektirmişti. Toplumun ancak adalet dediği, incittiklerine gösterdiği öfkeli yüzünü görmüştü. İnsanlar ona sadece canını yakmak için dokunmuşlardı. Onlarla her ilişki, bir darbe olmuştu. Çocukluğundan başlayarak, annesinden, ablasından hiçbir zaman iyi bir söz, hayırsever, içten

bir bakışla karşılaşmamıştı. Acılar çeke çeke, usulca, hayatın bir savaş olduğu yargısına varmıştı. Bu savaşta kaybeden kendisiydi. Silah olarak sadece kini vardı. Bunu sürgünde bileyip keskinleştirmeye, giderken yanında götürmeye karar verdi.

Yıkımına neden olan toplumu yargıladıktan sonra, bu kez de Tanrı'yı yargıladı ve onu da kabahatli buldu. Artık O'na inanmıyordu. Yarattıklarının bu kadar acı çekmelerine rıza gösteren Tanrı olamazdı.

Toulon zindanlarında okuma öğrenmek isteyenlere ayrılmış bir kurs vardı. Jean Valjean yıkımına cehaletin neden olduğunu anlayacak ölçüde zekiydi. Bu kursa gidip zekâsını karartan o gölgelerden kurtulmayı denedi. Yaşının epey geçmiş olmasına rağmen, kırkında okuma yazmayı ve hesap yapmayı öğrendi. Fakat bilgisini çoğaltmakla topluma karşı beslediği kinin de giderek güçlendiğini hissediyordu.

Burada bir süre düşünmeden duramayacağız.

İnsanın doğası, böyle baştan sona tamamen değişir mi? Tanrı'nın iyi olarak halkettiği kişi, insan eliyle kötüye döndürülür mü? Ruh, tamamen, alınyazısını eliyle değiştirebilir, yazgı kötüyse, kötüleşebilir mi? Gönül, ölçüsüz bir felaketin baskısıyla iyi olmaz; çirkinlikler, arızalar edinir, şekilsizleşebilir mi; basık bir tavan altındaki omurganın bükülmesi gibi? Her insan ruhunda, özellikle Jean Valjean'ın ruhunda, bu dünyada ayartılamayan, öbüründe ölümsüz olan, iyiliğin geliştirdiği, alevlendirdiği, yaktığı, güçlü ışığını saçtırdığı, kötülüğün de tamamen söndüremediği bir ilk kıvılcım, ilahi bir şey yok muydu?

Çetin ve karanlık sorular. Toulon'da Jean Valjean için hayal kurma anları olan mola vakitlerinde, kollarını birleştirmiş, bocurgartın direkliğine oturmuş, yerlerde sürünmesini önlemek için zincirinin ucu cebine sokulu, bu acılı, vakur, suskun ve dalgın adam, insanlara kinle bakan, kanunların eşkiyası; yukarıya öfkeyle bakan, uygarlığın lanetlediği bu kürek mahkûmunu görseydi, her fizyoloji bilgini bu soruların sonuncusuna kesinlikle «hayır» derdi.

Saklamamız gerçekten gereksiz, araştırmacı fizyoloji bilgini

burada giderilmesi mümkün olmayan bir sefaleti görürdü. Kanunların hasta ettiği adama merhamet edebilirdi ama, onu sağaltmaya bile kalkışmazdı. Bu ruhta gördüğü mağaralardan bakışlarını kaçırır ve Dante'nin cehennemin kapısında yaptığı gibi, Tanrı'nın her insanın alnına yazdığı umut kelimesini bu varlıktan silerdi.

Ruhunu otopsi masasına yatırdığımız bu durumu, okurlarımıza anlatmak istediğimiz gibi, Jean Valjean için de yeterince belirgin miydi? Jean Valjean, ruhsal düşüklüğü var eden unsurları, oluştuktan sonra duru biçimde görüyor muydu? Bu katı, cahil adam zihninin iç ufuklarında yıllardır bulunan, yürek yakıcı görüntülerine kadar belirli aralarla yükselip indiği düşünceler dizgesinin farkında mıydı? Kendinde neler yaşandığını, içinde nelerin devindiğini kavrayabiliyor muydu? Bunu söyleyecek cesaretimiz yok! Buna inanmıyoruz da. Jean Valjean'da bunca acıdan sonra bile epey boşluk kalmasına meydan verecek ölçüde cehalet vardı. Kimi zaman, tam olarak neler hissettiğini bile bilmiyordu. Bütün sırlarını açıklayan, her yanında, önünde, ardında müthiş bir ışığın aydınlığında, alınyazısının tiksindirici uçurumlarını, karanlık görüntülerini ansızın belirten solgun, seri bir şimşek çakıyordu habire.

Bu geçince, karanlık tekrar bastırıyordu. Neredeydi? Bunu bilmiyordu.

Zindanda kaldığı on dokuz yılda biraz olsun aydınlatmaya çalıştığı ruhunun yarısı da kesif gölgelerle kararmıştı.

Delikanlılığında tutuklanan Jean Valjean iyi bir insan sayılırdı. Toplumu suçladıktan sonra alçaklaştığını fark etti. Tanrı'yı suçladığında o artık bir Allahsızdı.

Karanlıklarda bunalan Jean Valjean, hislerini tam olarak inceleyemiyordu. O sadece acı çekiyordu. Gözleri görmeyen bir adam gibi, hayatını karanlıklarda sürdürmeye gayret ediyordu.

Yıkımın en kötü yanlarından biri de, insanların umutlarını silip süpürerek, onları yırtıcı hayvanlardan daha tehlikeli bir hale getirmeleridir. Aslında zekâsını kullanacak olsa, Jean Valjean firar etmeye hiç kalkışmazdı. Bunun genellikle hayal kırıklığıy-

la biten bir girişim olduğunu bilecek ölçüde akıllıydı. Ama demin değindiğimiz gibi, o artık salt içgüdülerine uyan vahşi bir hayvan gibiydi.

Kapatıldığı yerin kapısını açık bulan kurt, kaçmaz mı? O da sadece bu duyguya uyarak, fırsat buldukça firar etmeye çalışmaktan vazgeçmiyordu. Artık mantığını kullanmıyor, sadece içgüdüsüne uyuyordu. Ele geçtiğinde yediği her ceza onun giderek vahşileşmesine, içindeki kinin kabarmasına neden oluyordu.

Fakat burada bir şeyden daha söz etmenin gerektiğini düşünüyoruz. Ruhu karardıkça fiziksel gücü çoğalıyordu. Jean Valjean diğer mahkûmlarla karşılaştırılacak olursa hepsinden çok daha güçlü ve atikti. En ağır yükleri taşıyabilirdi. O kadar ki arkadaşları ona bir lakap bulmuşlardı. «Kriko Jean.» Hem, bir seferinde Toulon'daki Belediye Sarayı onarımında, balkonu destekleyen bir kolon devrilecek olmuş, o sırada onun altında olan Jean Valjean, omuzunu siper ederek taş kolonun düşmesini önlemiş, işçiler gelinceye kadar da orada kalmıştı.

Güçlü olduğu kadar çevikti de. Aslında pek çok pranga mahkûmu, hep kaçmayı tasarladığı için, kaslarının gücünü geliştirmede tartışmasız bir bilgi sahibi olurlar. Bu esrarengiz güç dengesi tutsaklarca hep uygulanır. Sinekler ve kuşlar gibi kanatlı canlılara imrenen bu biçareler, olmayacak hayaller kurar. Duvarlara tırmanmak onlar için çocuk oyuncağıdır. Jean Valjean fazla bir gayret harcamadan bir binanın üçüncü katına kadar bir maymun ataklığıyla çıkabilirdi.

Fazla konuşmaz, neredeyse hiç gülmezdi. Yılda birkaç kez bir kahkaha atabilmesi için epeyce heyecanlanması gerekirdi ki, bu kahkaha da iblis kahkahasının yankılanmasına benzerdi. O sürekli sanki başkalarının göremedikleri bir şey görür gibi düşünceli dururdu.

Evet, sahiden bir şeyler görüyordu. Bunaltılı zekâsına ve karanlık ruhunun gölgelerine rağmen, yine de korkunç bir şeyin üstüne yığıldığını duyabiliyordu. Sayısız şey, kanunlar, önyargılar, insanlar ve olaylardan oluşan müthiş bir kütle tarafından

ezilir gibiydi. Süründüğü bu karanlıkta, bomboş loşlukta, boynunu çevirip bakışlarını yükseltmek istediği her seferinde, öfkeyle karışık bir korkuyla, müthiş birçok şeyin, üstüne yığıldığını hisseder gibiydi. Bunların etraflarını göremiyordu, ağırlıkları onu korkutuyordu. Bu da, bizim medeniyet dediğimiz kusursuz piramitten başka bir şey değildi. Bu devinen, biçimsiz birliğin içinde, sağda solda, kimileyin kendine yakın, kimileyin uzakta, yüksek yaylalarda bazı topluluklar, iyi aydınlatılmış parçalar görüyordu: Burada zindan bekçisiyle sopası, şurada jandarmayla kılıcı, orada başlıklı piskopos, en tepede, bir tür güneş içinde, taçlı, göz alıcı imparator. Ona öyle geliyordu ki, ötedeki bu ihtişam onun karanlığını dağıtacağına, daha sıkıntılı, daha karanlık duruma getiriyordu. Bütün bunlar, kanunlar, önyargılar, olaylar, insanlar, şey'ler, Tanrı'nın uygarlığa verdiği karışık, esrarengiz harekete uyarak başının üstünde gidip geliyorlardı; üstünde yürüyorlar, ilgisizlik, gaddarlık, kıyıcılık içinde tanımı olanaksız halde onu eziyorlardı. Mümkün olan şanssızlıkların en dibine düşmüş, en derinine inmiş ruhlar artık asla bakılmayan kuşkulu yerlerin de aşağısına düşmüş zavallılar, kanunların arkasını döndükleri, bu insan toplumunun ağırlığını başlarında duyarlar. Bu, dışarıdaki için epey muhteşem, altındaki içinde epey korkunçtur.

Jean Valjean düşünüyordu: Hayalleri nasıl olabilirdi?

Değirmen taşının altındaki buğday tanesi düşünebilseydi, kesinlikle Jean Valjean'ın içinden geçenleri düşünecekti.

Bütün bunlar, hayal dolu gerçekler, gerçek dolu hayaller, en sonunda, ona tanımı zor bir iç dünya oluşturmuştu.

Kimi zaman cezaevinde, işinin ortasında dururdu. Düşünmeye başlardı. Eskisiyle karşılaştırılacak olursa, daha olgun, daha bulanık olan aklı ayaklanıyordu. Başına gelenlerin hepsi aptalcaydı. Etrafındaki her şey, ona imkânsız gibi görünüyordu. Kendi kendine: «Bu bir rüya» diyordu. Birkaç adım berisindeki zindan nöbetçisine bakıyordu. Nöbetçi ona bir hortlak gibi görünüyordu. derken, bu hortlak ona sopasını indiriyordu.

Kimileyin epey ötelerde, bir kıvılcım, bir işaret görür gibi olur, sonra tekrar karanlıklar tarafından kuşatılırdı.

Arada bir, geceleri birden uyanır ve derin bir düşünceye dalardı. Zekâsı ve kavrayışı iyice geliştiği için, yıllar önce seçemediği gerçeklere hemen bir ad bulabiliyordu. Neden bu korkunç şeyleri yaşamıştı ki? Çoğu zaman, bütün bunların gerçekliğinden şüpheye düşer, kendisini birazdan uyanacağı bir karadüşte sanırdı.

O artık kendisini kuşatan, içinde yaşadığı doğayı bile görmez olmuştu. O artık ne güneşi, ne o ışıltılı nisan günlerini, ne de denizin mavisini görüyordu.

Mahkûm olarak yaşadığı on dokuz yılda Faverolle ilçesinin rençberi, ağaç budayıcısı, o iyi yürekli genç, yepyeni bir karaktere bürünmüştü. O artık Jean Valjean değildi. O Toulon zindanında yıllanan bir kürek mahkûmuydu. Bu hayat, ondan yeni bir insan yaratmıştı. Artık Jean Valjean, hiç düşünmeden sadece, içgüdüsüne boyun eğerek epey ağır bir suç işleyebileceği gibi, acılardan edindiği hatalı ve yanlış kavramların oluşturduğu yeni yaradılışına uyarak, düşünüp bilerek, tasarlayarak yine çok ağır bir suçu da rahat rahat işleyebilirdi. Bütün düşünceleri şu duygudan besleniyordu: Kin! İnsanlık yasalarına karşı duyulan kesif bir kin! İşte bu yüzden, sarı kimliğindeki kayıt o kadar yersiz sayılmazdı. O saf, bilisiz köylü artık her türlü fenalığı işleyebilecek güçte, hayli tehlikeli bir adam haline gelmişti.

Geçen zaman ruhunu iyice kurutmuştu, bir damla yağmur görmeyen kurak bir toprak gibi. Bu arada, göz yaşı pınarları da kurumuştu. Kuru ruh, kuru gözler. On dokuz yıl içinde bir kez bile ağlamamıştı.

8
GÖLGELER VE DENİZ

Denizde biri var!

Ne çıkar, koca gemi bu yüzden duracak değil ya. Rüzgâr esiyor, geminin izlemesi gereken bir rota var. O da bunu değiştirmeden geçip gider.

Denizdeki adamın başı dalgalar arasında kaybolur, o dalar, suyun dibinde görünmez olur, sonra tekrar yüzeye çıkar. Bağı-

rır, yardım ister, kollarını uzatır, fakat sesini kimseler duymaz ki. Gemi onu umursamadan menevrasını yapıp uzaklaştı, tayfa ve yolcular, boğulan adamı fark etmediler bile. Onun o sefil başı enginde seçilemeyecek ölçüde önemsiz bir nokta.

Adam canhıraş çığlıklar koparıyor. Ah, şu uzaklaşan gemi! Lanet olsun, uzaklaşıyor, adam korktu, ama daha demincek o da tayfalardan biriydi. Güvertede arkadaşlarıyla beraber yelkenlere yardım ediyor, yaşıyor, soluk alıyordu. Güneş altında yaşayan bir canlıydı. Fakat şimdi ne oldu, ayağı tökezleyip denizi boyladı ve her şey bitti.

Deniz onu en diplere çekiyor, kurtulmak için yok yere çırpınıyor. Dibe her battığında, meçhul deniz bitkilerinin ayaklarına sarılarak kendisini iyice derine çektiklerini biliyor. Deniz yakaladığı bu avı bırakmıyor, onu boğmaya çalışıyor.

Ama o çabalamayı bırakmıyor. Olanca gücünü kullanıp kulaç atmaya çalışıyor.

Gemi nerelerde? Çok uzaklarda enginde siyah bir nokta...

Sulardaki zavallı adam dalgaların saldırısından korunmak için ağzını dolduran o sulardan kurtulmaya uğraşıyor. Çaresiz gözlerle, bakınıyor; engin deniz ve gökler. Göklerde kuşlar uçuyor, insanlığın düşkünleşmesini göklerden izleyen melekler gibi, sadece kuşlar ve melekler ona yardım edemezler ki!

İki sonsuzluk tarafından gömüldüğünün farkında: Deniz ve gökler. Biri bir mezar, diğeri kefen.

Karanlık çöküyor, o kaç saattir yüzüyor. Artık gücü kalmadı. İçinde kendisi gibi insanları barındıran o gemi, artık iyice kayboldu. Adam gölgelerin esiri. Son bir gayretle başını sudan çıkarıp seslenmeye çalışıyor.

İnsanlar yok, Tanrı nerede?

O sesleniyor, birini çağırıyor, habire çağırıyor.

Ufuklar ve gökler bomboş!

Biçare kazazede sonsuzluğu, dalgalara, yosunlara yalvarıyor. Fakat hiçbiri kendisini duymuyor. O sağırlaşmış bir dünyada bocalıyor. Kasırgalara yalvarıyor.

Her yer karanlık, sis ve yalnızlıkla kuşatılmış. Kendisi bitkin ve korku içinde. Artık kurtulamaz. Neye tutunabilir ki? çaresizliğe düşen adam kendini salıveriyor ve diplerde yitip gidiyor.

Ey koca insanlığın boğuluşu! İnsanların ve ruhların sonsuzlukta boğulmaları! Kanunların dışarı attıklarını yutan o engin denizler! Ey ruhların ölümü! Deniz, kanunun dışladıklarını attığı gaddar gecedir. Deniz bitimsiz sefalettir.

Bu uçurumda kaybolan ruh, bir ceset haline gelir, onu tekrar kim diriltecek?

9
YENİ YAKINMALAR

Cezaevinden salıverilme vakti geldiğinde, Jean Valjean, «Özgürsün!» sözünü duyduğunda, önce buna inanamadı. Bu göz alacak güçte bir ışık gibiydi. Ruhu aydınlanmış gibiydi. Fakat kısa süre sonra bu aydınlık da kararacaktı. Özgürlük kavramı Jean Valjean'ı heyecanlandırmıştı. Yepyeni bir hayat bekliyordu. Fakat bu özgürlüğün, Sarı Kimlik'le sınırlanan bir özgürlük olduğunu çarçabuk anlayacaktı.

Bu da az gibi, yakınmak için bir gerekçesi daha vardı. Bu uzun yıllar boyunca biriktirdiği para yüz yetmiş bir frank olacak diye hesaplamıştı. Ama burada hesap hatası yapmıştı. Yortu ve pazar günlerinde çalışmadıklarını, yenilen yemekleri mahkûmların kendi ceplerinden ödediklerini unutmuştu. Bu, biriktirdikleri miktardan kesilirdi. İşte bu yüzden cezaevi kapısında avucuna, yüz dokuz frank ve on beş metelik verilmişti. Jean Valjean bir şeyi anlamıştı; kendisine haksızlık edildiğini, daha doğrusu parasının çalındığına emindi.

Yollara düşmeden bir gün önce, Grasse'da bir esans fabrikasının yanındaki damıtımevinde, işçilerin çuvallar taşıdıklarını görüp, iş talebinde bulunmuştu. Onu işe aldılar. Zeki, seri, ayrıca epey güçlüydü. Verilen işi ustaca yaptı. Ustabaşı da, onun yaptığı işten memnun gibiydi. Bu sırada bir jandarma geldi ve ondan kimlik istedi. Sarı kimliğini göstermesi gerekiyordu. Bun-

dan sonra Jean Valjean işini yapmaya devam etti. Akşam olmuştu. İşe başlamadan önce bir günde alınan paranın otuz metelik olduğunu öğrenmişti. Ertesi gün yola çıkacağı için, akşamleyin ustabaşından parasını istedi. Adam hiç açıklama yapmadan kendisine yirmi beş metelik uzattı. Jean Valjean karşı çıkacak oldu, adam kendisine bununla yetinmesini söyledi. Bir yandan da, aksice bakarak «Kürek kaçkını!» diye homurdandı.

Jean Valjean yıkılmış gibiydi. Bir kez daha haksızlığa kurban gidiyordu.

Biriktirdiği paradan çalarak, «toplum» ve «devlet» onun bir şeylerini çalmıştı, şimdi bireyler de kendisinden bir şeyler çalıyordu.

Maalesef, serbest bırakılmak hiçbir şey ifade etmiyordu, zindandan kurtuluyor, ama suçlanmaktan ne yapsa kurtulamıyordu.

Grasse'da da benzer biçimde aşağılanmıştı. Digne şehrinde nasıl karşılandığını da yeterince biliyoruz.

10
JEAN VALJEAN'IN UYANIŞI

Kilise saati sabahın ikisini vurduğunda, uykuya doyan Jean Valjean gözlerini açtı.

Uyanmasının nedeni yatağının alabildiğine rahat oluşuydu. Yaklaşık yirmi yıldır, o şilteli, çarşaflı gerçek bir yatakta uyumamıştı. Giysileriyle uyumuş olmasına rağmen, bu rahatlama duygusu onu huzursuz edecek ölçüde yeniydi.

Dört saatten fazla uyumuştu. Yorgunluğu geçmişti, zaten dinlenmeye az vakit ayırırdı.

Karanlıkları gözlemek için gözlerini açtı, daha sonra tekrar uyumak için gözlerini kapattı, fakat çeşitli heyecanlar yaşadığı bir günde, aklı bir şeylerle dolu olduğu zamanlarda, belki hemen uyunur, ama uyandıktan sonra da tekrar uyunmaz. Jean

Valjean'in başına da bu geldi. Birden, derin derin düşünmeye başladı.

Şu anda aklındaki bütün düşünceler alabildiğine belirsizdi. Eskiden yaşadıklarıyla yeni izlenimleri iç içe geçip beyninde bir karmaşa yaratmıştı. Çok şey düşünüyordu, fakat aklı bir noktaya saplanmıştı. Bunu da hemen açıklayabiliriz. O Madam Magloire'ın, masaya dizdiği gümüş çatal-kaşık takımlarına takılmıştı.

O takımlar onun için, yeni bir takıntı gibiydi. Şuracıkta, iki adım berisindelerdi. Orta odadan geçerken, o şişko yaşlı kadının, onları bir dolaba koyduğunu görmüştü; eski zaman gümüşlerinden yapılmıştı; saf gümüş. O kepçeyi de eklerse, bunlardan hiç yoksa iki yüz frank kazanabilirdi. On dokuz yılda kazandığının iki katı. Aslında, eğer haksızlığa uğramamış olsa, daha fazla kazanacaktı ya...

Bir zaman kendi kendisiyle boğuştu. Sonra saatin tekrar çalmasıyla kendine geldi, saat üç olmuştu. Yatağında doğruldu, yere bıraktığı heybesine dokundu ve birden bacaklarını sallandırıp yatağında oturdu.

Derin derin düşünüyordu, bir zaman öylece durdu. O haldeyken biri onu görseydi, halinde lanetli bir şeyler sezerdi. Sonra ansızın kararını vermiş gibi eğildi, ayakkabılarını çıkardı, yerdeki hasıra koydu, hareket etmeden bekledi.

Bu halde uzun zaman kalabilirdi, ama kilisenin saatinin tekrar çalmasıyla ayıldı. Saat üç buçuk olmalıydı, bu ona bir işaret gibi geldi. «Haydi!» diyerek usulca kalktı.

Bir süre de ayakta bekledi, sonra evde herkesin uyuduğundan emin olarak ışık süzülen pencereye ilerledi. Fazla karanlık bir gece değildi, neredeyse batacak olan ay bahçedeki yolları aydınlatıyordu. Hava bulutlu olduğundan, kimi zaman ay buluta giriyor, gölgelerle ışıklar iç içe geçiyordu. Jean Valjean gidip pencereyi açtı, ama gecenin ayazı içeri girince titreyerek hemen kapattı. Sanki gözden geçirmek istercesine ilgiyle bahçeye baktı. Küçük bahçe, hayli basık bir beyaz duvarla bitimleniyordu. buradan bir çocuk bile geçebilirdi. Duvarın arkasından

ağaç dalları görünüyordu. O zaman bahçenin caddenin yanında olduğunu düşündü.

Birden kararını veren biri gibi, yatağına yürüdü. Yerdeki çıkınını açıp içinden aldığı şeyi yatağın üstüne bıraktı. Ayakkabılarını çıkına koyup, sırtına aldı. Şapkasını başına takıp gözlerine kadar çekti ve sonra yatağa yaklaşıp demin oraya bıraktığı şeyi kaptı. Bu kısa bir demir çubuktu. Bir ucu kılıç gibi keskindi. Belki bir manivela, belki bir lobut olabilirdi. Fakat değildi. Bu, kilit kırmada kullanılabilecek, ucu sivri, demirden bir madenci çubuğuydu. Piskopos'un odasının kapısını açmak istedi, kapı aralıydı.

11
JEAN VALJEAN NE YAPTI?

Jean Valjean kulak kesildi, çıt yoktu. Kapıyı itti. Bir kedi kadar sessizdi. Fakat henüz kapı onun geçebileceği ölçüde açılmamıştı. Bir an daha bekledi, sonra tekrar itti, kapı açılmıştı, fakat açılırken sessizliği bozan bir ses çıkardı.

Jean Veljean titredi. O koyu sessizlikte, bu gıcırtı epey gürültü çıkarmıştı. Derken, şakaklarındaki damarların attığını, kalbinin deli gibi çarptığını hissetti. Nefesini tuttu, soluğu rüzgârın sesi gibi geliyordu. Artık her şey bitecekti. Hemen sonra piskopos uyanıp bağıracak, kocamış kadınlar koşup gelecekler ve birkaç dakika sonra bütün şehir sokağa dökülecekti. Jandarmalar gelecek kendisi de yakalanacaktı.

Bir ara, heykel gibi kaldı. Kıpırdayacak cesareti yoktu.

Vaktinin birazı böyle geçti. Kapı sonuna kadar açılmıştı. Adam içeri bakmak istedi, çıt yoktu. Kulak kesildi, evdeki herkes uyuyordu. Gıcırdayan kapıya kimse uyanmamıştı.

İlk tehlikeyi böylece atlatmıştı fakat aklında korkunç bir karmaşa vardı. Yine de gerilemedi, demincek yakalanacağına inandığı zaman bile. Elini çabuk tutmalıydı, bir adım yürüyüp içeri girdi.

Odada koyu bir sessizlik vardı. Henüz ortalık ağarmadığın-

dan belli belirsiz şeyler seçti. Bunlar masadaki kâğıtlardı, bir taburenin üstünde kitaplar, elbiselerin atıldığı bir koltuk ve bir dua iskemlesiydi. Bu alacakaranlıkta bunları sadece karartı olarak görebildi. Jean Valjean, bunlara çarpmamak için epey dikkat ederek ilerledi. Uyuyan din adamının düzenli nefesini dinledi.

Derken, kalakaldı. Yatağın önüne gelmişti.

Doğa bizi düşündürmek istercesine, genellikle bize yardımcı olur. Yarım saattir gökyüzü koyu bir bulutla kapalıydı! Jean Valjean'ın yatağın önüne vardığı an, bu bulut ansızın dağıldı ve ayışığı uyuyan rahibin yüzünü aydınlattı. Bebek gibi uyuyordu. Alp Dağlarının soğuğundan korunmak için, bileklerine kadar kollarını kapatan kahverengi yünden bir hırka giymişti. Başı yastıkta, Piskoposluk halkasının süslediği eli yataktan sarkmıştı. Yüzünde sevinç, umut ve huzur vardı. Bu bir gülümseme değildi, bir ışıktı. Alnında gizli bir ışığın varlığı seziliyordu. Kutsal kişilerin ruhu, sır dolu gökleri izler. Rahip şu anda kendi temiz vicdanını izliyordu. Ayışığının süslediği bu yüz, Jean Valjean'da hiç beklemediği bir izlenim bıraktı. Onu utkuyla aydınlanmış gibi gördü. Bu alacakaranlıkta epey huzur verici bir manzaraydı bu. Gökte yükselen ay, dinlenen bahçe, o sakin ev, saat, zaman ve sessizlik, kutsal adamın uykusuna daha da duru bir yücelik eklemişti. Apak saçları ve kapalı gözleriyle güvenin simgesi gibiydi.

O rastgele biri değil, ilahi bir varlıktı.

Gölgede duran Jean Valjean, elinde demir çubuğu, bu uyuyan ihtiyara derin bir saygı ve korkuyla bakıyordu. Bugüne dek hiç böyle bir şey görmemişti. Bu güven ona korku vermişti. Vicdanı kötü biri için, günahsız ve haktanır birinin uyumasını izlemek dünyanın en yüce görüntülerindendir.

Duygularının neler olduğunu kimse anlayamazdı, kendisi de duygularından emin değildi. Nur yüzlü ihtiyarın uyumasını izliyordu. Hepsi bu. Aklından neler geçiyordu? Bunu anlamak mümkün değildi. Fakat duygulanmış, allak bullak olmuştu. Heyecanlı ve kederliydi fakat nasıl bir heyecan ve kederdi bu?

Bakışlarını bu ihtiyardan alamıyordu. Koyu bir kararsızlıkla

bocalıyordu. İki uçurum arasında gidip geliyordu. Ya bu başı parçalayacak ya da elini öpecekti.

Kısa süre sonra sol elini başına atıp şapkasını çıkardı. Onun uykusunu selamlamak ister gibi, elinde şapkası, onu izlemeyi sürdürdü. Elinde demir çubuk vardı, tüyleri diken diken olmuş, saçları dikelmişti.

Ama piskopos uyumayı sürdürüyordu.

Pencereden giren ayışığı, uyuyan adamın baş ucundaki haçı da aydınlattı. Haçtaki İsa, kollarını açmış gibiydi. Birini kutsuyor, diğerini affediyordu.

Derken, Jean Valjean şapkasını başına taktı ve seri bir hareketle yataktaki ihtiyara bakmadan, yürüdü. Kilidi açmak ister gibi çubuğu denedi. Fakat bu gereksizdi. Anahtarı dolabın üzerindeydi. Açtı, gözüne ilk çarpan, gümüşlerin konduğu o sepet oldu. Hemen aldı, odadan geçip çalışma odasına girdi. Pencereyi açıp dışarı atladı. Gümüşleri çıkınına boşalttı, sepeti bahçeye attı. Bir kedi çevikliğiyle duvardan indi ve gecenin içinde kayboldu.

12
PİSKOPOS ÇALIŞIYOR

Ertesi gün, ortalık yeni yeni ağarır, Monsenyör Bienvenu bahçesinde gezinirken, Madam Magloire'ın pürtelaş koştuğunu gördü.

Heyecanla haykırıyordu kadın:

«Monsenyör, Monsenyör, gümüş sepetinin nerede olduğundan haberiniz var mı?»

«Evet,» dedi Piskopos.

Kadın rahatlamıştı:

«Şükür Tanrı'ya,» diye soluklandı. «Ben de ne çok korktum.»

Piskopos, çiçek tarhında bulduğu sepeti kadına uzattı.

«Peki ama gümüşler nerede?» diye bağırdı kadın.

«Gümüşleri mi sordunuz? Onların yerini ben de bilmiyorum.»

«Aman Tanrım! Dün geceki o adam onları çaldı ha!»

Madam Magloire hemen, elinde boş sepetle, konuğun yattığı çalışma odasına koştu. O sırada Piskopos, sepetin düşerken kırdığı bir çiçeği tekrar dikmeye çalışıyordu. Madam Magloire'ın bağırmalarıyla, yerinden doğruldu:

«Monsenyör, adam kaçmış. Gümüşleri de çalıp gitmiş!»

Aynı anda gözlerini duvara çevirmişti. Adamın duvardan atlarken yere düşürdüğü taşları gördü:

«Bakın, oradan kaçmış. Cochefilet Sokağından, ah hırsız, gümüşlerimizi çaldı.»

Piskopos sessizce bir süre bekledi, sonra yüzünü Madam Magloire'a ağırbaşlıca çevirip, uysal bir sesle sordu:

«Acaba o gümüşler bizim miydi?»

Madam Magloire hayretler içindeydi. Kısa süreli bir sessizliğin ardından, Piskopos daha tatlı bir sesle:

«Ben yok yere, bunca değerli takımları evimde tutuyordum. Bu gümüş takımlar kendi malımız değildi, yoksullarındı. O yabancı kimdi? Bir yoksul. Bir bedbaht!»

Madam Magloire ne diyeceğini bilemiyordu, yakınan bir sesle:

«İyi de, Monsenyör, bana söz düşmez. Fakat bundan sonra siz yemeklerde hangi takımı kullanacaksınız?»

«Çinko takımlar yok mu?»

«Onların kokusu kötü.»

«Peki ya demire ne dersiniz?»

«Demir ağızda acımsı bir tad bırakır.»

«Tahta takımlar var ya. Biz de onları kullanırız. Buna bir şey demezsiniz, sanırım.»

Hemen sonra, geceleyin Jean Valjean'ın oturduğu masada kahvaltısını ediyordu. Bu sabah alabildiğine neşeli görünen Piskopos, kız kardeşiyle şakalaşıyor ve söylenip duran Madam Magloire'a takılıyor, süte ekmek banmak için, yemek takımlarına ihtiyaç olmadığını anlatıyordu. Madam Magloire kötü haldeydi, dişlerinin arasında kendi kendine söyleniyordu: «Yüce Tanrım!

Böyle sürgünden kurtulmuş birini evde misafir etmek?.. Olur iş değil! Yine de ucuz kurtulduk, uyurken hepimizi öldürebilirdi!»

Piskopos ve kız kardeşi yemekten kalkarlarken kapı çalındı.

Piskopos: «Buyrun,» diye seslendi.

Kapı açıldı; tuhaf bir kalabalık belirdi. Üç kişi bir dördüncüyü sıkıca tutmuşlardı. Üçü jandarmaydı, diğeri Jean Valjean'dı.

Takımın lideri olan Jandarma çavuşu, içeri girip Piskopos'u selamladı:

«Monsenyör...» diye başladı.

Keder içinde, yıkılmış görünen Jean Valjean bu seslenmeyi duyunca hemen canlandı, şaşkınca kekeledi:

«Monsenyör mu! Ama ben onu rastgele bir papaz sanıyordum!»

Bir jandarma, «Kapa çeneni!» dedi. «Monsenyör bizim Piskoposumuzdur. Piskopos Myriel.»

Bu arada ihtiyar adam, yerinden kalkıp gelenleri karşılamak için kapıya yaklaşmıştı. Gözlerini Jean Valjean'a çevirip:

«Geri geleceğinizi biliyor ve sizi bekliyordum. Baksanıza şu gümüş şamdanları almayı unuttunuz. Bunlardan hiç yoksa iki yüz frank kazanabilirsiniz. Niye götürmediniz sanki, alın bunları.»

Jean Valjean gözlerini açıp, ona şaşkınca baktı. Yüzünde hiçbir dilin ifade edemeyeceği bir anlam vardı.

Jandarma çavuşu utanmış gibiydi:

«Monsenyör, demek adamın söyledikleri doğruydu. Fakat demin kendisine rastladığımızda, sanki kaçmak isteyen biri gibi koşuyordu. Biz de üstünü aramak için onu durdurduk ve bunları bulduk...»

Piskopos gülümsedi:

«O da size bu gümüşleri benim verdiğimi söyledi değil mi? Geceleyin buradaydı. Ben verdim onları... Bir anlaşmazlık olmuş, aldanmışsınız dostlarım...»

Çavuş sordu:

«Onu serbest bırakalım mı?»

«Elbette.»

Jandarmalar, adamın yakasını bıraktılar. O geriledi.

Sanki uykusunda konuşan biri gibi uğultulu bir sesle:
«Sahiden beni serbest mi bıraktınız?» diye sordu.
Jandarmalardan biri kaba bir gülüşle:
«Elbette, Monsenyör masum olduğunu söyledi ya... Duymadın mı?»
Piskopos, Jean Valjean'a döndü:
«Dostum, şu şamdanlar da sizin, haydi onları da alın.»
Ocağa yaklaştı. O nefis saf gümüşten şamdanları aldı ve adama verdi. Jandarmalar göz kırpmadan bunu izlediler.
Jean Valjean, yaprak gibi titriyordu. Kurulmuş gibi sessizce kendisine verilen gümüş şamdanları aldı. Yüzünde şaşkın, düşünceli bir ifade vardı.
Piskopos uysal sesle:
«Kazasız belasız gidin,» dedi. «Ve dostum, tekrar gelişinizde, bahçeden geçmeniz gereksiz. Kapım her zaman açık.»
Sonra jandarmalara döndü:
«Siz de gidebilirsiniz, dostlarım,» dedi.
Jandarmalar saygıyla selamladıktan sonra çekildiler.
Jean Valjean bayılacak gibiydi.
Piskopos ona yaklaştı ve yarım sesle:
«Aklınızda olsun,» dedi. «Bu parayı dürüst bir adam olmak için kullanacağınıza söz vermiştiniz. Bunu hiç unutmayın.»
Jean Valjean böyle bir söz verdiğini hatırlamıyordu. Şaşkınlık içinde bekledi. Piskopos ağırbaşlı ve derin bir sesle, ekledi:
«Jean Valjean kardeşim, artık siz gölgelerin değil, ışığın malı oldunuz. Bu gümüşlerle sizin ruhunuzu satın aldım, onu bütün fenalıklardan kurtardım ve iyiliğe adadım. Sizi Tanrı'ya emanet ediyorum.»

13
KÜÇÜK GERVAİS

Kovalanıyormuş gibi olan Jean Valjean şehirden koşaradım ayrıldı. Sarp yollarda yürüyor, bir süre sonra tekrar aynı yere döndüğünün ayrımında olmuyordu. Sabahtan öğleye, nereye

bastığından habersiz deliler gibi yürüdü durdu. Ne açlığı hissediyordu, ne de susuzluğu. Bambaşka duyguların esiriydi. Ansızın içinde bir kinin kabardığını hissediyordu fakat kime? Duygulanmış mıydı? Yoksa hakarete mi uğramıştı? İçinin derinliklerinde bir yanma, bir şefkat uyanmış gibiydi. Fakat o bununla savaşıyor, bunu altetmeye uğraşıyordu. Şu son yirmi yıldır yaşadıklarını düşünüp kalbini bu duyguya kapatmak istiyordu. Zihni karman çormandı. Yıkımların kendisine sunduğu o müthiş umursamazlığın da artık kaybolduğunu anlıyordu.

Bunun yerini ne tutacaktı ki? Jandarmaların kendisini tutuklamalarını bile tercih edeceğini düşündü, evet mümkün, bu kendisi için daha iyi olurdu. Mevsim epeyce ilerlemiş olmasına rağmen, çitlerde yeşeren kır çiçekleri gecikmişlerdi. Bu hoş kokular, onun çocukluk yıllarını canlandırmıştı. Bu anılar da kendisini huzursuz etti. Uzun zamandır bunları düşündüğü yoktu.

Bütün gün, içinde anlayamadığı şeyler birikti.

Bir zaman ufuklarda güneşin alçaldığını ve gölgelerin uzadığını gördü. Jean Valjean otları sararmış bir ovada, bir taşa oturmuş dinleniyordu. Ufuklarda Alp Dağlarının gölgeleri seçiliyordu. Ortalık epey tenhaydı. Alabildiğine boşluklara dalıyordu. Bir kilise kulesi bile seçilmiyordu. Jean Valjean Digne'den birkaç kilometre uzaktaydı.

Bu koyu düşüncelerinin arasında bu tenhalığı keyifli bir ses bozdu.

Başını çevirdiğinde, güler yüzlü bir çocuk gördü. On, on iki yaşında gösteren çocuk türkü söyleyerek yürüyordu. Boynuna torbasını ve sazını takmıştı. Bu ilçe ve şehirleri dolaşan yamalı pantolonlu baca temizleyicilerinden biriydi herhalde.

Boynunda ucu çivili bir sopa vardı. Bir yandan türkü söyleyen çocuk, bir yandan da elindeki metelikleri havaya fırlatıp, onlarla oynuyordu. Bu paralar arasında kırk meteliklik bir gümüş para da vardı, yani iki frank değerinde bir gümüş. Hayli önemli bir para. Olanca serveti...

Çocuk, Jean Valjean'ın dinlendiği çalılığa sokulup paraları

avucundan yukarı fırlattı. Fakat bu kez yakalayamadı, o iki franklık gümüş para elinden kaçmış, toprağa yuvarlanmıştı.

Jean Valjean ayaklarının önüne yuvarlanan bu paraya baktı. Fakat çocuk onu görmüştü. Hiç şaşırmadan ona doğru yürüdü.

Bulundukları düzlük kimseciklerin olmadığı bir yerdi. Yükseklerde uçan kuşların kanat çırpşı dışında ses yoktu. Çocuk arkasını güneşe vermişti, ışınlar saçlarını yaldızlamış, Jean Valjean'ın katı yüzünü kan rengine çevirmişti.

Çocuk, kendine has tatlı bir güvenle:

«Efendim, paramı verir misiniz?» dedi.

Jean Valjean sordu:

«Adın nedir senin?»

«Küçük Gervais, efendim.»

«Git buradan,» dedi adam.

Çocuk üsteledi: «Efendim, o iki frankımı geri verin!»

Jean Valjean sesizce başını eğdi.

«Paramı isterim, Efendim.»

Jean Valjean bakışlarını yere eğmişti.

Çocuk ağlamaklıydı, tekrarladı: «Paramı verin, Efendim.»

Jean Valjean onu duymuyor gibiydi.

Çocuk onu ceketinin eteğinden çekti, sarsaladı. Parasını tutan o çivili kundurayı itmek için tekmeledi.

«Paramı isterim! Paramı verin!»

Çocuk ağlıyordu. Jean Valjean başını kaldırdı. Sürekli oturuyordu, yerinden oynamamıştı. Bakışları bulanıktı. Çocuğa şaşkınca baktı ve sonra elini sopasına atıp korkunç bir sesle gürledi:

«Kimsin sen?»

Çocuk:

«Benim, Mösyö. Ben küçük Gervais. Lütfen şu paramı verin, ayakkabınızın altında, kaldırın ayağınızı. Yalvarırım, Efendim.»

Sonra ansızın tepesi attı ve ufacık bir çocuk olduğunu unutup gözdağı verdi:

«Hey! Şu ayağınızı kaldırmayacak mısınız? Haydi bakalım!»

Jean Valjean, ayağı sürekli paranın üstünde, yerinden fırladı:

«Daha burada mısın? Haydi çek git!..»

Çocuk ürkmüştü. Zangır zangır titremeye başladı. Birkaç saniyelik bir şaşkınlığın ardından, bütün gücüyle koşmaya başladı. Bir kez bile başını çevirmemişti.

Fakat bir süre sonra soluğu kesildiği için, durdu. Jean Valjean onun hıçkırmalarını duydu.

Birkaç saniye sonra çocuk ortadan kaybolmuştu.

Güneş batmıştı.

Jean Valjean'ın etrafını gölgeler almıştı. Gün boyu kursağına bir lokma girmemişti. Ateşi de çıkmış gibiydi.

Çocuk kaçtığından beri, o taştan bir heykel gibi öylece dikilekalmıştı. Göğsü bir körük gibi inip kalkıyordu. Gözlerini yerdeki çalılara çevirmiş, otların arasına gömülü mavi bir kırık çiniye bakıyordu. Ansızın titredi, akşam ayazı iliklerine işliyordu.

Şapkasını alnına indirdi, ceketini ilikledi, bir adım yürüdü ve sopasını almak için eğildi.

Sanki elektrik verilir gibi titremeye başladı. Dişleri arasından mırıldandı:

«O da ne?»

Birkaç adım geriledi, sonra gözlerini bu paradan ayırmadan durdu. Karanlıkta parlayan bu para, bu metal yuvarlak, kendisini izleyen bir göz gibiydi.

Hemen sonra eğilip parayı aldı ve gözlerini en uzaklara, ufuklara bitişik ovaya çevirdi. Karanlığı delmek ister gibiydi. Fakat hiçbir şey seçemedi. Karanlık çöküyordu. Ova bomboş ve soğuktu, gün batımının eflatun gölgeleri her yeri kaplamıştı.

«Ah!» diye bağırıp, koşmaya başladı. Çocuğun kaçmış olduğu yere gitti. Yüz adım atıp durdu. Kimseyi görememişti. Ova boştu. İşte o zaman, olanca gücünü toplayıp:

«Gervais! Küçük Gervais!» diye seslendi.

Sustu ve bekledi, hiçbir yanıt yoktu.

Kırlar ıpıssızdı, uçsuz bucaksızlık ufku kaplıyordu. Gözleri sadece gölgeler görüyordu ve bu boşlukta kulakları seste, yok yere, bir yankı bekledi.

Ayaz başlamıştı, kemik donduran bir rüzgâr geliyordu Alp Dağlarından. Yapraksız, sıskacık ağaçlar güçsüz dallarını karanlık göklere yalvarırcasına uzatmıştı. Sanki onlar da birini bekliyor, birini arıyorlardı. Birini korkutuyor, kovalıyorlardı.

Jean Valjean tekrar koşmaya başladı. Zaman zaman duruyor, bomboş yollarda, kederden kısılan bir sesle yineliyordu:

«Küçük Gervais! Küçük Gervais!»

Gelgelelim, çocuk bu sesi duysa bile, bu acıklı sesten ürker, ona yanıt vermezdi. Fakat çocuk herhalde hayli uzaklaşmış olmalıydı.

Atla köyüne dönen bir papazla karşılaştı, adama sordu:

«Papaz efendi, koşan bir çocuk gördünüz mü?»

«Hayır.»

«Küçük Gervais adlı bir çocuk?»

«Hayır.»

Jean Valjean cebinden beşer franklık iki gümüş para çıkartıp adama uzattı:

«Alın efendim, bunları yoksullarınıza verin. Bakın, belki onu görürsünüz, şöyle on yaşlarında kadar, güleç yüzlü bir çocuktu. Sazı boynuna asılıydı, elinde ucu çıngıraklı bir sopa vardı. Türkü söyleyip yürüyordu. Şu Savoilelı çocuklardan biri, baca temizleyicisi olmalı...»

«Görmedim.»

«Ya, demek Küçük Gervais çevre köylerden birinden değil.»

«Sözünü ettiğiniz, yabancı bir çocuk olmalı. Buradan çokça geçerler, belki de dağlardaki köyüne gidiyordu.»

Jean Valjean, cebinden iki beş franklık gümüş daha çıkartıp adama verdi:

«Bunu da yoksullarınıza verin.»

Daha sonra, delirmiş birinin coşkusuyla:

«Papaz efendi beni yakalatın!» diye söylendi. «Beni jandarmalara verin, ben bir eşkiyayım!»

Beriki epeyce korkmuştu, atını kamçılayıp dörtnala uzaklaştı. Jean Valjean onun ardından biraz koştu.

Böylece hayli yol aldı ara vermeden sesleniyor, Küçük Gervais'yı çağırıyordu. Fakat kimseyle karşılaşmadı. Birkaç kez ovada gördüğü gölgeleri çömelmiş bir çocuğa benzetip oraya koştu. Fakat bunlar çalılık ve kayalıklardı. Nihayet üç keçiyolunun birleştiği bir sapakta durdu, gözlerini ötelerde gezdirdi ve son kez: «Küçük Gervais! Küçük Gervais!» diye çağırdı. Fakat bu kez, sesi belli belirsiz çıkmıştı. Bu onun son seslenişi oldu. Kaynağı belirsiz bir gücün etkisindeymiş gibi bacakları büküldü. Acıyan vicdanı onu yere devirmişti. Büyük bir taşın üstüne oturdu, başını ellerinin arasına aldı:

«Ben alçağın biriyim!» diye bağırdı.

Ansızın kalbi parçalanmış gibiydi, ağlamaya başladı. doya doya ağladı. On dokuz yıldır ilk kez ağlıyordu.

Anlattığımız gibi, Jean Valjean Piskopos'un evinden ayrıldığında, o zamana dek aklından geçirdiklerinin dışına çıkmıştı. İçinde neler olup bittiğini bilemiyordu. İhtiyar adamın melek gibi davranışına, hoş sözlerine karşı çabalıyordu: «Namuslu insan olacağına ilişkin bana söz verdin. Senin ruhunu satın aldım. Onu kötülükten alıp, Tanrı'ya veriyorum.» Bu sözler habire aklına geliyordu. İçinde fenalığın kalesi gibi duran kibirle bu ilahi anlayışa karşı duruyordu. Biraz olsun sezdiğine göre, rahibin bağışlaması ona karşı girişilen, onu etkileyen en büyük atak, en korkunç saldırıydı; buna karşı koyarsa edindiği sertlik kararlıca olacaktı; itaat ederse, hoşlandığı, yıllardır başkalarının hareketlerinin ruhuna doldurduğu öfkeden cayması gerekecekti; bu kez yenmek ya da yenilmek zorunda kalacaktı. Kendi fenalığı ve bu adamın iyiliği arasında bir savaş başlamıştı.

Tüm bu ışıkların karşısında, sarhoş gibi ilerliyordu. Bu kadar korkunç bakışlarla yürürken Digne'de yaşadıklarının onu nasıl bir sonuca vardıracağı hakkında anlaşılır bir duygusu var mıydı acaba? Hayatın kimi anlarında düşünceyi uyaran, ya da usandıran bu gizemli uğultuların tamamını duyabiliyor muydu? Yazgısının önemli bir dönemecini aştığını, kendisi için artık or-

ta yol olmadığını bir ses kulağına fısıldıyor muydu? Bu ses şöyle mi diyordu: Artık insanların en iyisi olmazsan en alçağı olacaksın; artık ya piskopostan yücelere çıkman, ya da kürek mahkûmundan daha alta düşmen gerekiyor; iyi olmak istiyorsan bir melek olmalı, fena olmak istiyorsan canavar olmalısın...

Şimdi de, daha önce yaptığımız gibi, kimi sorular sormalıyız: Bunlar onun fikrinde bir parça olsun bir gölge var ediyor muydu? Kuşkusuz, değindiğimiz gibi, yıkımlar zekâyı biler; fakat yine de Jean Valjean'ın bütün bu sözlerimizin içinden çıkabilecek halde olduğu tartışılır. Bu düşünceler aklına geliyorsa da görmekten çok, bunları güç bela algılıyordu, bu düşünceler onu katlanılmaz, neredeyse acı verici bir tedirginliğe atmaya yarıyordu. Cezaevi adlı o şekilsiz zindandan ayrılır ayrılmaz, karanlıktan çıkınca epey güçlü bir ışık gözlerini alacağı gibi, Piskopos onun ruhunu ağartmıştı. Artık avucunda olan lekesiz, pırıltılı gelecekteki yaşam onu titretiyor, kedere boğuyordu. Sahiden, ne yapması gerektiğini bilmiyordu. Güneşin doğduğunu ansızın fark eden baykuş gibi, erdem de sürgün'ün gözlerini almış, körleştirmişti.

Kesin olan, Piskoposun onunla tanıştığı, ona dokunduğu andan başlayarak hiç kuşku duymadığı bir şey varsa o da şuydu: Artık aynı adam değildi, her şey değişmişti, istediği gibi hareket etme yeteneğini yitirmişti.

İşte o böyle şaşkınca, yoluna giderken, Küçük Gervais'yle karşılaşmış ve onun parasını çalmıştı. Bunu niye yapmıştı ki? Yoksa cezaevinde edindiği o kötü huylarından biri miydi bu? Kim bilir belki de ne yaptığını bilmeden yapmıştı bunu. İçgüdüsüne boyun eğen bir hayvan gibi davranmıştı. Sonra ansızın aklı başına geldiğinde kendisinden nefret etmiş, tiksinmişti.

İlk yaptığı, düşünmeye vakit bile bulamadan çocuğu arayıp ona parasını vermekti. Ne yazık ki, bütün aramaları boşa çıkmış, onu bir türlü bulamamıştı. «Ben bir alçağım!» diye bağırıp kendisini suçladığından, sahiden öyle olduğunu anlayacaktı.

Fakat gözlerinden süzülen o sel gibi yaşlarla, kendisini paklanmış buldu.

Derken bugüne kadarki hayatını düşündü, ruhunun en derinlerinde bir alev tutuşmuş gibiydi. Bir meşaleye benzeyen bir ışık kalbini dolduruyordu. Sonra bu ışığın kendisine rehberlik eden o Kutsal Piskopos» olduğunu hemen anladı. Kendisini onunla karşılaştırmayı denedi. Düşündükçe Piskopos gözünde giderek büyüyor, ışıltılarla yanıyordu. Ama kendisi giderek küçülüyor, kararıyordu. O kadar ki ansızın kendisini bir gölge gibi anlamsız buldu. Şu anda karşısında ilahi bir ışıkla kuşatılı Piskopos kalmıştı. Fakat Piskopos, kendisini saran ışıkla ona sanki rehberlik ediyordu, onun ruhunu ışıtıyordu.

Jean Valjean ağladı, uzun uzun ağladı. Hıçkıra hıçkıra. Savunmasız bir kadın gibi, ürken bir çocuk gibi...

Ağladıkça beynini kuşatan sislerden sıyrılıyor, düşünceleri giderek belirginleşiyordu. Geçmişi iyice karanlık gördü. Kürekte geçirdiği o kasvetli yıllarda keder onun kalbini kurutmuş, bir çöle benzetmişti. Bu kurak toprakta, öç ve kin duyguları gelişmiş, bütün ruhunu kaplayıp iyice karatmıştı. O, şu anda kin ve öç duygularının ne kadar korkunç olduğunu iyi anlıyordu.

Kendisine evini açan, onu saygın bir konuk gibi karşılayan Piskopos'un gümüşlerini çaldığı, hem bu yetmezmiş gibi o saf yavrucağın emeği olan o iki franga el koymakta ne kadar suçlu olduğunu anlıyor, kendisine içerleyip duruyordu.

Kendisinden utandı ve korktu. Hayatına baktı ve dehşete düştü. Ruhuna baktı, onu da karanlık buldu. Ama şu anda ayrımında olmadığı bir değişimin kapısındaydı. Hayatına ve ruhuna yepyeni bir güneş doğuyordu: «Umut güneşi». Cennetin göz alıcı ışığında Şeytan'ın kendisinden uzaklaştığını görür gibi oldu.

Böyle pişmanlık ve gözyaşları içinde ne kadar kaldı, gözyaşları bittikten sonra nereye gitti, neler yaptı? Bunu bilen yok!

Fakat şöyle bir söylenti yayıldı. Aynı günün gecesinde, sabahın üçünde Grenoble'dan dönen bir posta arabasının sürücüsü, Piskopos'un evinin önünden geçerken, kaldırımda, dua edercesine diz çökmüş birini gördüğünü anlatacaktı. Ellerini birleştiren bu adam, dizinin üstünde hareketsiz halde saatlerce beklemişti.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

1817

1

1817 YILI

1817 yılı, Fransa tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı bir yıldır. Kral XVIII. Louis'in gururla söylediği gibi, egemenliğinin yirmi ikinci yılıydı. Aynı yıl Bruguer de Sorsum'da ünlenecekti. Kraliyet kuşunun geri dönmesini sabırsızlıkla bekleyen Paris'in bütün perukçuları, duvarlarını maviye boyayarak zambak(*) resimleriyle bezemişlerdi.

Yine aynı yıl, uzun burunlu gururlu bir yüz sahibi olan Lynch kontu, üniformasıyla, boynunda kırmızı kordonuyla, her pazar Saint-Germain de Prés kilisesinin onur yerinde bir kahraman gibi otururdu. Halbuki onun tek kahramanlığı, Bordeaux'da valilik yaptığı 1814 yılında, şehri vaktinden daha erken Angouleme Dükü'ne teslim etmekti.

Aynı 1817 yılında yaşları dört ile yedi yaş arasında değişen erkek çocukların eskimo şapkalarını andıran, ta kaşlarına kadar inen deri kasketler takmaları modaydı. Avusturyalılara öykünmek ister gibi Fransız ordusu da beyaz üniforma giyiyor, bölüklere «legion» deniyor ve illerin adları veriliyordu. Napoleon sürgünde, Saint-Héléne adasındaydı. İngiltere kendisinden yeşil yünlü kumaşı esirgediğinden, eski imparator giysilerini tersyüz ettirip giymek zorunda kalmıştı.

(*) Zambak: Fransa'da Krallığın simgesidir.

Aynı yıl, operada Pellegrini aryalar okuyor, Bigottini dans ediyordu. Fransa'da hâlâ Prusyalılar yaşıyordu. Prens Talleyrand ve Maliye Bakanı Rahip Louis, pek çok bakımdan uzlaşıyorlardı. İkisi de 1790 yılının 14 Temmuz'unda Mars Meydanında Federasyon Törenine katılmışlardı. Talleyrand Piskopos olarak töreni yönetmiş, Louis ise diyakoz olarak. Aynı töreni Mars Meydanında, üstlerinde altın yaldızlı Arılar ve Kartalların(*) resimleri olan tahta sütunlar yağmurda çürüyordu.

Ama bu sütunlar, daha iki yıl önce, Mayıs manevralarında imparatorun kürsüsüne destek olmuşlardı. Avsturyalılar'ın Gros-Caillou civarında yaktıkları kamp ateşlerinden bu sütunların kimi yerleri kararmıştı. Ayrıca, bu sütunlardan birkaçını yakan Avusturyalı askerler, o kaba ellerini bu ateşte ısıtmışlardı. Mayıs Meydanının tek özelliği Haziran manevralarının orada yapılmış olmasıydı. 1817 yılında halkın epey rağbet ettiği iki yaygın moda vardı: Voltaire koltuğu ve Anayasa modası tabaka. Paris'in en büyük coşkusu ise kardeşinin kestiği başını Çiçek Pazarının havuzuna atan Dautun'un cinayetiydi.

Yine aynı yıl *Meduse* Fırkateyni'nin battığı deniz kazası için Denizcilik Bakanlığı'nda bir soruşturma başlatılmıştı. Bu lanetli kaza Chaumareix'yi utanca boğacak, Gericault'ya yengi sunacaktı. Binbaşı Selves, Mısır'a gidip orada Süleyman Paşa, adını alacaktı.

Gök mavisi ipeklerle döşeli salonunda, Düşes de Duras, yakın arkadaşlarına henüz yayınlanmamış romanı *Ourika*'dan bazı bölümler okuyordu. Louvres sarayındaki «N» harfları kazılıyor, Austerlitz Köprüsüne, Kral Köprüsü adı veriliyordu. Kaygılanan XVIII. Louis tırnağıyla Horace'ın el yazması kitabının kıyısına, İmparator olan kahramanların, takunyacılıkla başlayan Prenslerin adlarını yazıyordu. Onun iki önemli kaygısı vardı. Napoleon ve Mathurin Bruneau. Fransız Akademisi ödül konusu olarak, «Çalışmanın Getirdiği Mutluluk» tezini vermişti.

(*) Arı ve Kartal: Napoleon Bonaparte'ın simgeleri.

Resmi kaynaklar Mösyö Bellart'ın çok iyi konuştuğunu belirtiyorlardı. Paul-Louis Courier'nin acı sözlerine hedef olacak geleceğin avukatı da Broe parlamaya başlamıştı.

Marchangy adında sahte bir Chateabriand'ın, aynı zamanda Arlincourt adlı sahte bir Marchangy olduğu dillerdeydi. *Clair D'able* ve *Malek Adel* başeserler sayılırdı. Dönemin önde gelen yazarı olarak Madam Cottin ilan edilmişti. Napoleon'un bütün anılarını yok etmek moda olmuştu.

Bir kral fermanı, Angouleme'de bir Denizcilik Okulu'nun açılmasını sağlamıştı. Çünkü Angouleme dükü, Amiral olduğundan, Angouleme şehrinin de bir liman olması mutlak görünüyordu. Aksi halde monarşik prensibe zarar gelmiş olurdu. Kabinede tartışmalar oluyordu. Franconi'nin duvar ilanlarının karşısında toplanan ipsiz sapsızlar bunlara daha fazla izin verip vermeme kararlarının tartışılmasına neden oluyordu. Çünkü bu duyurular onların kaldırımlarda toplanmalarına neden olmuştu. Ville-Eve-ue Sokağındaki konağında yaşayan Sassenaye Markizinin oda konserlerini yüzünde büyücek bir siğil bulunan, değirmi yüzlü Mösyö Paer yönetiyordu. O, ayrıca *Agnese*'in de yazarıydı. Bütün genç kızlar, sözleri Edmond Gerard'ın olan '*L'ermite de Sainte-Avelle*' aryasını okuyorlardı.

Sarı cüce, Ayna'ya dönüşmüştü. Lemblin kahvesi İmparatordan, Valois kahvesi Bourbon hanedanından yanaydı.

Louvel'in gölgelerin içinden yeni buluntuladığı Dük de Berry'yi Sicilyalı bir prensesle evlendirmişlerdi. Madam de Stael(*) öleli bir yıl olmuştu.

Büyük gazeteler küçülmüşlerdi. Aslında forma sayısı azaltılmıştı, fakat özgürlük sınırsızdı. *Constitutionel* gazetesi Anayasacı bir gazeteciydi. *Minerve* dergisi Chateabriand'ın adını Chateabriant olarak yazıyordu. Şu «t» harfi burjuvaları epeyce güldürüyordu.

Gazetelerde, satılmış, rüşvetçi gazeteciler 1815'in sürgün-

(*) Madam de Stael: Fransız kadın yazar.

lerini aşağılıyorlardı. David'in ustacalığı yoktu, Arnould'nun nüktedanlığı bitmişti, Carnot artık dürüst değildi. Soult hiçbir savaşı kazanamamıştı. Napoleon'da deha yoktu. Ona gelen mektupları polis yok ediyordu. Bu hiç de yeni bir şey sayılmazdı. Sürgündeki Descartes de bundan yakınmıştı.

David, bir Belçika gazetesinde kendisine gelen mektupları almadığı için öfkesini belirttiğinde, kralcılar bundan faydalanıp sürgündeki adamı daha da alaya alıp hakaretler ettiler.

«Kral katilleri» ya da «oy verenler» yerine «düşmanlar» ya da «Buonaparte» sözcüklerini kullanmak iki insanı bir uçurumdan daha fazla ayırıyordu. Aklıselim sahibi herkes kabul ediyordu ki, ihtillaler çağını, «Anayasanın ölümsüz yaratıcısı» diye adlandırılan Kral XVIII. Louis sonsuzluğa kadar kapatmıştı. Pont-Neuf'ün duvarında, IV. Henri'nin heykelini bekleyen kaideye 'Redivivus' (Yeniden doğan) kelimesini kazıyorlardı. Bay Piété, Thérése Sokağı numara, 4'te, Krallığı sağlamlaştırmak için gizli görüşmelerde bulunuyordu. Sağın liderleri, kimi oturumlarda: «Bacot'ya yazmalı» diyorlardı. Canuel, O'Mahony, De Chappedelaine efendiler, gelecekte «su kıyısındaki suikast» adını alacak olan, kralın kardeşi tarafından kabul edilen durumun temelini atıyorlardı. «Epingle Noire»da kendi yönünden suikast hazırlıyordu. Delaverderie, de Trogoff'la görüşmeler yapıyordu. Epey liberal düşünceli Mösyö Decazes, hükümranlığını sürdürüyordu. Chateaubriand, Saint-Dominique Sokağında, 27 numaradaki evinde, her sabah, ayağında pantolonu, terlikleri, ağarmış saçları bir Hint kumaşıyla bağlı, gözleri bir aynaya saplanmış, önünde açık duran bir dişçi takımı, pencerenin karşısında epey cana yakın olan dişlerini karıştırır, bir yandan da sekreteri Bay Pilorge'a, «Anayasaya Göre Krallık» için yeni yazılar yazdırırdı. Sözü edilen eleştirmenler Lafon'u Talma'ya tercih ediyorlardı. Bay de Félétz, «A» diye imza atıyordu; Bay Hoffmann, «Z» diye. Charles Nodier *Thérése Aubert*'i yazıyordu. Boşanma kaldırılmıştı. Liselerin adı «kolej» olmuştu. Kolejliler, yakalarında altın bir zambak, Roma Kralı için savaşıyorlardı. Sarayın yerde sergilenen resmini ihbar ediyor-

lardı: Orléans Dükü «hüsar» sınıfı süvari tümgenerali üniforması giymiş Berry Dükü'nden daha yakışıklıymış. Olacak şey mi!

Paris kendi topladığı parayla İnvalide'sinin kubbesini tekrar yaldızlatıyordu.

Halk, Cugnet de Montarlot'dan yana ya da ona karşıydı. Fabvier suikastçıydı, Bavoux ihtilalciydi. Pélicier Kitabevi sahibi Voltaire'in bir baskısını: «Akademi Üyesi Voltaire'in Eserleri» adıyla yayımlamıştı. «Okuru çekiyor» diyordu çaylak yayıncı. Genel inanca göre, Bay Charles Loyson çağın dehası olacaktı, kıskançlık keskin dişlerini ona batırmaya başlıyordu, bu da zafer işaretiydi; hakkında dizeler yazılıyordu:

Loyson uçarken bile, ayaklarının varlığını hisseder.

İmparator Napoleon'un dayısı olan Kardinal Fesh istifa etmeye karşı çıkıyordu. Fransa'da yeni bir İngiliz ozanı ünlenmeye başlamıştı: Lord Byron. Millevoye'nin bir dizesi Byron'u Fransızlar'a şöyle tanıtıyordu: «Lord Byron adında rastgele biri.»

Bir din adamı olan Papaz Caron, henüz kimsenin tanımadığı genç bir rahipten beğeniyle söz ediyordu. Felicite Robert adlı bu genç din adamı çok daha sonra ünlü bir vaiz olan Lamennais adını alacaktı.

Tuilleries Sarayının pencerelerinin önünden akan Seine nehrinde, isli bir duman çıkartan bir makine uğultularla gidip geliyordu. Bu o kadar işe yaramayan bir makine, neredeyse bir oyuncaktı, buharlı bir gemi. Bir hayalcinin bozuk aklının ürünü... Parisliler, bu yeni buluşu küçümsüyor, kayıtsızca karşılıyorlardı.

Mösyö de Vaublanc, hükümet darbesiyle, fermanla, sayısız buyrukla Enstitü'yü yola getirmiş, birçok akademi üyesini yaratmışken, onları o konumlara yükselttikten sonra kendisi buna erişemedi. Saint-German Mahallesi de, Marsan pavyonu da polis müdürü olarak, dindarlığından dolayı Bay Delaveau'yu istiyorlardı. Dupuytrem ile Récamier, İsa'nın Tanrılığı yüzünden tıp okulunun amfisinde tartışmış, yumruklaşacak hale gelmiş-

lerdi. Cuvier bir gözü Tevrat'ın «Tekvin» bölümünde, diğeri doğada, fosillerle metinleri bağdaştırıp, Musa'yı, Mastodontlara övdürüp kaba dindarlara yaranmaya çalışıyordu. Parmentier'in anısının değerli koruyucusu Bay François de Neûfchâteau, patatese «parmentiére» denilmesi için didinip duruyordu ama, başarılı olamıyordu. Eski piskopos eski Konvansiyon meclisi üyesi, eski senatör rahip Grégoire, kralcıların tartışma yazılarında «hain Grégoire»a dönüşmüştü. Kullandığımız bu «dönüşmüştü» deyimini Bay Roger-Collarda yeni bir sözcük olarak bildirmişti.

léna Köprüsünün üçüncü kemerinin altında, Blücher'in köprüyü havaya uçurmak için açtığı mayın deliğini kapatsın diye iki yıl önce konulan taşı, beyazlığından tanımak mümkündü. Bir adam, Artois kontunun Notre-Dame'a girdiğini görünce, bağırarak: «Tanrı belasını versin! Bonaparte'la Talma'nın kol kola Bal-Sauvage'a girdiklerini gördüğüm günleri hasretle arıyorum!» dediği için mahkemeye veriliyordu. Fesatlık çıkaran sözler için, altı yıl tutukluluk. Hainler rahat rahat dolaşıyorlardı. Bir savaş öncesi düşman safına geçen adamlar, ödüllerinden hiçbir şey gizlemiyorlar, varsıllıkla saygınlığın yüzsüzlüğünde, utanmadan, sıkılmadan gün ortasında geziniyorlardı. Ligny ve Quatre-Bras asker kaçakları, paralı ihanetlerinin kötü düzeni içinde, krallığa olan sadakatlerini çırılçıplak meydana koyuyorlardı. İngiltere'de helaların iç duvarlarına yazılı: «Lütfen dışarı çıkmadan üzerinizi düzeltiniz» sözlerini unutmuş gibilerdi.

Bir bakıma, yukarıda değindiğimiz şeyler o kadar önemli sayılmazdı. Fakat şu var ki tarih de böyle yazılır. Çoğu zaman sıradan olaylardan örülmüştür. İnsanlık tarihinde önemsiz olay yoktur, bitkilerde küçük yaprak olmaması gibi. Asırları oluşturan yılların görüntüleri değil midir?

1817 yılının konumuzla ilgili en önemli olayı, dört genç Parisli'nin güzel bir şakaları olmuştur.

2
ÇİFT DÖRTLÜ

Esasen bu gençlerin hiçbiri Parisli değildi. Biri Toulous'dan, ikincisi Limoges'dan, diğeri Cahors'dan, dördüncüsü ise Montauban'dandı. Fakat üniversite eğitimlerini Paris'te alıyorlardı. Bu nedenle kendilerine «Parisliler» diyeceğiz. Çünkü Paris'te eğitim almak Parisli olmak sayılır.

Bu gençlerden hiçbiri, göz alıcı tiplerden değildi. Gençlikleri dışında nitelikleri olmayan, ne iyi, ne kötü, ne okumuş, ne cahil, ne yakışıklı, ne de çirkin olan rastgele gençler. Yirmi yaş çağının cana yakın nisanın güzelliğindeydiler. Rastgele dört Oscar'dılar; çünkü o zamanlarda Arthurler henüz ortada yoktu. «Onun için Arabistan'ın bütün tütsülerini yakın» derdi şarkı. «Oscar ilerliyor, Oscar, onu göreceğim!» Ossian'dan geliyorlardı, incelikleri İskandinav ve Kaledonyalı'ydı, safkan İngiliz tipi daha sonra değerlenecekti, Arthurler'in ilki Wellington, Waterloo Savaşını daha yeni kazanmıştı.

Toulous'lu gencin adı Felix Tholomyes, Cahorslu Listolier, Limoges'dan gelen Famueuil ve Montaubanlı delikanlının adı da Blachevelle'ydi. Dört genç, sıkı arkadaştılar. Her birinin birer sevgilisi vardı.

Blachevelle İngiltere'de bir süre bulunduğu için, Favourite adını alan güzele sevdalıydı. Listolier kendisine bir çiçek adı seçen Dahlia'ya tapardı. Fameuil Zephine'e bağlanmıştı (gerçek adı Joséphine). Tholomyes ise altın renkli saçlarından dolayı «Güzel Sarışın» diye çağrılan Fantine'i seçmişti.

Favourite, Dahlia, Zephine ve Fantine dördü de mis gibi kokular sürenen, çok tatlı kızlardı. Dördü de aynı modaevinde çalıştıklarından, arkadaş olmuşlardı. İçlerinden birine, en gençleri olduğundan «Ufaklık» adını vermişlerdi. En ihtiyarları olan Favourite yirmi üçündeydi.

En gençleri olan Fantine en az deneyimli olandı, o daha ilk aşkını yaşıyordu. Diğer kızların şimdiye kadar kimi önemsiz

maceraları olmuştu. Hayatın şamatasına daha fazla kapılmışlardı. Fantine dışındakilerin daha yeni başlayan hayat romanlarında, şimdiden birden fazla bölüm vardı. İlk bölümde adı Adolphe olan sevgilisi, ikincisinde Alphonse, üçüncüsünde Gustave oluyordu. Yoksullukla süslenmeye düşkünlük, lanetli iki rehberdir. Biri çıkışır, diğeri yüze güler. Alımlı halk kızları, her ikisinin de ayrı ayrı kulaklarına fısıldadıklarını duyarlar. İyi korunamayan bu yaratıklar dinlerler. Bu nedenle de düşerler, kendilerine atılan taşların hedefi olurlar. Lekesiz ve ulaşılmaz olmanın ihtişamıyla onları herkes suçlar. Üzücü!

İngiltere'de bir süre kalan Favourite, Dahlia ile Zephine'in beğenisini kazanmıştı. O, genç yaşta tek başına yaşamaya başlamıştı. Babası sürekli söylenip duran kocamış bir matematik öğretmeniydi. Bu adam gençliğinde etekleri rüzgârda uçuşan bir hizmetçiye sevdalanmış ve bu ilişkiden Favourite doğmuştu. Genç kız zaman zaman, yolda kendisine selam veren babasıyla karşılaşırdı. Günün birinde, dindar görünümlü ihtiyar bir kadın, kapısını çalmış ve ona: «Beni tanımadın mı, Matmazel, ben senin annenim!» diyerek, büfeye yanaşıp yiyip, içmiş sonra yere yaydığı bir şilteye uzanıp derin bir uykuya dalmıştı. Bu somurtkan ve tutucu kadın, kızının evine yerleşmişti. Fakat onunla fazla konuşmaz, yemeklerini yedikten sonra kapıcı kadının odasına inerek onunla kızının dedikodusunu ederdi.

Dahlia'yı işten uzaklaştırıp Listolier'ye yaklaştıran, kızın o güzel elleri, pembe tırnakları oldu. Böyle hoş tırnakları dikişte mahvetmek günah değil mi? Zephine ise Fameuil'ün gönlünü alan tavırları, hanımefendi tavırlarıyla kazanmıştı.

Gençler arkadaş, kızlar da arkadaştılar. Böylesi dostluklarla pekiştirilen aşkların daha uzun ömürlü olduğu söylenir.

Akıllı uslu yaşamak başka, filozofça yaşamak başkadır. Bunu da şu gösterir: Bu küçük uygunsuz aileler hakkında, önlemlice söyleyelim, Favourite, Dahlia, Zephine filozofça yaşayan kızlardı. Fantine'se akıllı uslu bir kızdı.

«Uslu mu?» diye sorulabilir. «Ya Tholomyes?» Hz. Süleyman, aşkın da aklın bir parçası olduğu karşılığını verirdi. Fan-

tine'in ilk aşkı, tek aşkı, sadık aşkı olduğunu söylemekle kalıyoruz.

Dördünün içinde sadece bir tek kişinin «sen» diye seslendiği tek kızdı.

Fantine kimsesi olmayan bir kızdı. O Montreuil-sur-Mer'de(*) doğmuştu. Onu Fantine diye çağırırlardı. Fantine ilçeden ayrılarak, civar köylerdeki çiftliklerde hizmetçilik etti. On beş yaşına geldiğinde, bir terzi işliğinde çalışmak için Paris'e gitti. Uzun süre günahsız yaşadı. İnci dişli sevimli bir sarışındı. Drahoması altın ve incilerdi. Altınları, yüzünü kuşatan ipek saçları, incileri de ağzında koruduğu dişleriydi.

Yaşamak için önce çalıştı, sonra yine yaşamak için sevdi.

Tholomyes'yi sevdi.

Delikanlı için bir kapris olan bu ilişki, kız için bulunmaz bir aşktı.

Fantine uzun süre ardında koşan Tholomyes'den kaçmak istemişti, fakat kaderine karşı koyamadı ve nihayet onun kollarına düştü.

O dörtlü grubun lideri Tholomyes'ydi. İçlerinde en nükteli olan Touloused üniversiteliydi.

Tholomyes uzun süre üniversitede yıllanan ihtiyar bir öğrenciydi. Varlıklıydı, yılda dört bin frank geliri vardı ve bu da üniversitelilerin yaşadıkları Quartier-Latin Mahallesi için eşsiz servetti. Evet Tholomyes gençliğini çabuk yitirmiş bir adamdı.

Daha otuzunda olmasına rağmen, yüzü kırışmış, saçları dökülmüş, dişleri çürümüştü. Sindirim güçlüğü de çekiyordu. habire gözleri sulanıyordu. Fakat yine de, epey canlı, epey alaycı bir tipti. Bir oyun yazmış, beğenilmemiş, geri çevrilmişti. Tholomyes şiir de yazardı. Fakat arkadaşlarını etkilemesinin en önemli nedeni hiçbir şeyi beğenmeyen, hiçbir şeye inanmayan doğasıydı. Böyle kişiler zayıf karakterliler üzerinde bir yetke kurarlar. Böyle alaycı ve kel olduğundan, lider olmuştu. «İron», İn-

(*) Montreuil-sur-Mer: Deniz üzerindeki Montreuil anlamına gelir.

gilizce'de «demir» demektir, acaba, Fransızca «alay» demek olan «ironie» sözcüğü oradan mı geliyor?

Bir gün Tholomyes arkadaşlarına şunları söyledi:

«Çocuklar, neredeyse bir yıldır Fantine, Dahlia, Zephine ve Favourite bizden bir sürpiz bekliyor. Biz de ağırbaşlıca, onlara bu sürprizi yapacağımıza söz verdik. Sürekli bundan söz ediyorlar. Bence artık onları sevindirmenin vakti geldi. Haydi kararımızı verelim.»

Tholomyes kısık sesle biraz konuştu. Söyledikleri arkadaşlarının epey hoşuna gitmişti. Şen kahkahalarla karşıladılar. Ayrıca, Blachevelle: «Aman ne hoş icat!» diye bağırmaktan kendini alamadı. Önlerine çıkan duman yüklü bir meyhaneye daldılar ve konuşmalarının gerisi dumanlara boğuldu.

Bu konuşmaların sonucu, ertesi pazar günü gençlerin kızları davet ettikleri bir kır gezintisiydi.

3
DÖRTLER

O yıllarda Paris günümüzün Paris'i gibi değildi.

Şu son elli yılda Paris hayli değişim geçirdi. O günlerde, iki tekerlekli at arabaları ve kayakları vardı, daha tren olmadığı gibi, buharlı gemi de yoktu. Böylesi kır gezmeleri yürüyerek ya da eşek sırtında yapılırdı. 1862'nin Paris'i, banliyösü Fransa olan bir yerdi.

O cana yakın dört çift, bütün delilikleri yapmaya kararlıydılar. Aslında okullar da kapanmıştı, yazın yeni ısınan, altın gibi bir günüydü. Aralarında en bilgili olan Favourite, bir gün önceden Tholomyes'ye yazmıştı. «Yola erken çıkmak bir tür mutluluktur.» Bu notun imla hatalarıyla dolu olduğunu belirtmemiz gereksiz. Gelgelelim, diğer kızların hiçbiri yazmamıştı...

Sabahın beşinde uyanan gençler, arabayla Saint-Cloud'a gidip kuruyan çağlayanı izlediler. Bir kır lokantasında yemek yediler, Diegne fenerine çıktılar, çiçek topladılar, atlıkarıncaya bindiler, elmalı turta yediler, tombala çektiler.

Hepsi de neşeliydiler.

Genç kızlar kafeslerinden kaçan kuşlar gibi, cıvıldaşıyorlardı. Kimi zaman sevgilileriyle el şakaları yapıyorlardı. Gençlik, yaz sabahı, açık hava ve sırtlarını okşayan güneş onları coşturmuştu. Hepsi derin bir mutluluk sarhoşluğu yaşıyordu. Hayatın sabah sarhoşluğu! Tadına doyulmaz yıllar! Yusufçuk böceğinin kanadı titriyor. Ey siz! Kim olursanız olun, hatırlıyor musunuz? Arkanızdan gelen cana yakın başı korumak için dalları açıp çalılıklar arasından yürüdünüz mü hiç? Sizi elinizden tutan ve: «Ah! Yeni ayakkabılarım! Ne hale geldiler!» diye bağıran sevgilinizle yağmurdan ıslanmış bir yamaçtan kaydınız mı?

Hemen belirtelim ki, bu şen dert –yağmur– keyifli topluluğun kederi oldu. Oysa, giderken Favourite ukala ve koruyucu bir sesle: «Patikalarda salyangozlar var, yağmur yağacak, arkadaşlar» demişti.

Kızların hepsi güzellikte birbirleriyle yarışabilirlerdi.

O günlerde ünlenen, klasik şiirler yazan ihtiyar bir şair, Şövalye de Labousse, kızları sabah saat onda Saint-Clud Parkında kestane ağaçlarının altındayken rastgele gördü. Yunan Mitolojisinin o ünlü üç güzellik ilahesini, Venüs'ün o üç ünlü arkadaşını düşündü. Fakat bunlar arasında bir de dördüncü vardı. Blachevelle'in sevgilisi Favourite, o yirmi üçündeki güzel, saçları omuzlarından akarak en önde koşuyordu. Genç bir orman perisinin heyecanıyla bu eğlenceyi yönetiyordu. Zephine ve Dahlia, yürüyerek güzelliklerini birleştiriyorlar gibiydi. Arkadaşlıktan çok, uçarılıktandı bu birliktelik. Birbirlerine dayanarak İngiliz türü pozlar veriyorlardı. Anı olarak verilen çiçekli, resimli albümler yeni yeni ortaya çıkmıştı. O günlerde kadınlarda hüzünlü görünmek modaydı.

Erkekler ise o genç şair Byron'un etkisinde kalmaya özeniyorlardı. Zephine ve Dahlia saçlarını boyunlarında toplamışlardı.

Listolier ve Fameuil, Fantine'le arkada kalmış, ona bir yazıya dair bilgi veriyorlardı.

Blachevelle sevgilisi Favourite'in şalını taşımaktan memnun görünüyordu.

Fakat aralarında en coşkulusu her zamanki gibi Tholomyes'ydi. Yine de onun liderlik ettiği her haliyle anlaşılıyordu. Kareli bir pantolonu, beyaz tozlukları vardı, elinde iki yüz franklık bambu bir baston tutuyordu. Üstelik o yıllarda züppe erkekler arasında epey rağbet gören puro içiyordu.

Arkadaşları onun için «Şu Tholomyes müthiş biridir,» derlerdi. «Ne zindelik! Ne güç!»

Fantine ise mutluluğu simgeler gibiydi. O inci dişleriyle gülmek için yaratılmış gibiydi. Beyaz kurdelelerle bezeli hasır şapkasını çıkarmış, elinde tutuyordu. O gür altın saçları beline dek inmiş, dalgalanıyordu. Pembe etli dudaklarında gülüşler vardı, fakat kıvrık kirpiklerini karartan koyu mavi gözlerinde ruhunun temizliği okunuyordu.

Giyim kuşamı da bu yaz günüyle eşsiz bir uyum sağlamıştı. Giyiminde şarkı söyleyen, yanıp parlayan bir şey vardı. Sarışınlığına epey yakışan mor ketenden bir giysi giymiş, küçük ayaklarına bilekten bağlı Romalı kadınların sandaletlerinden geçirmişti. Fantine kadar ürkek olmayan diğer kızların giysilerinin yakaları alabildiğine açıktı. Güzel gerdanlarını meydanda bırakmışlardı. Fakat onların bu yarı açık giysilerinin yanında Fantine, giysisinin üstüne aldığı atkıyla daha cazip görünmeyi başarmıştı.

Fantine güzelliğinin ayrımında değildi. Oysa o etli beyaz gözkapaklarının altında koyu mavi alevler saçan ifadeli gözleri, küçücük el ve ayakları, ince bilekleriyle asil bir güzelliği vardı. Beyaz yanaklarını süsleyen gamzeler, narin, uzun boynu ve yuvarlak omuzlarıyla güzellik ve gençlik simgesiydi. Fakat heykel güzelliğinde bir ruhunun olduğu anlaşılıyordu.

Usulca, her şeyi kusursuzlukla karşılaştıran, güzelin gizemli papazları, az bulunur düşünürler, bu küçük işçi kızda, Parisli zarafetin saydamlığındaki eski ve kutsal uyumu fark edebilirlerdi. Bu kızda asalet vardı. İki bakımdan güzeldi: Tarz ve uyum. Tarz en iyinin tarzıydı, uyum ise bunun canlanışıydı.

Fantine'in güzelliği simgelediğine değindik, o aynı zamanda utangaçlığın ve saflığın da simgesiydi. Kimi zaman o gülen yüzünü, bir durgunluk bir vakar kaplardı...

Onu ilgiyle bakan bir araştırmacı için bütün bunlar yaşın, mevsimin, sevginin sarhoşluğuyla ondan ortalığa yayılan tanımsız bir ağırbaşlılık ve kibirsizlik ifadesiydi. Biraz afallamış gibi duruyordu. Bu saf şaşkınlık, Psyche'yi Venüs'ten ayıran şeydir. Fantine'in narin parmakları altın bir topluiğneyle kutsal ateşin küllerini karıştıran bir Vesta rahibesinin parmakları gibi bembeyaz ve biçimliydi. Gelecekte göreceğiniz gibi, Tholomyes'ye hiçbir şeyi geri çevirmediği halde yüzü, sakin dururken, eşsiz ve bâkir bir ifade taşıyordu. Zaman zaman bu yüzü bir tür ağırbaşlı, sert bir saygınlık kaplayıveriyordu. Ve onda neşenin bunca hızlı sönmesini, yerini bir tür içe dönmenin aldığını görmek kadar tuhaf ve şaşırtıcı bir şey olamazdı. Bazen epey sertçe beliren bu umulmadık vakar, bir ilahenin karşısındakini küçümsemesine benziyordu. Alnı, burnu, çenesi orantıların dengesinden epey ayrı olan çizgilerin dengesini gösteriyordu. Bundan da, yüzün uyumu meydana çıkıyordu. Burnun altıyla üst dudağı ayıran o epeyce özelliği olan arada, belli belirsiz bir büklüm vardı: saflığın esrarengiz bir simgesiydi bu. İcone kazılarında bulunan bir Artemis heykeline, I. Friedrich'i bu çizgi sevdalandırmıştı. Aşk bir suç olabilir, fakat Fantine'in saflığı bu suçu gideriyordu.

4

THOLOMYES'İN NEŞEYLE İSPANYOLCA BİR ŞARKI SÖYLEMESİ

O pazar, gün ışığı ve mutluluktan oluşmuş gibiydi. Doğa da gençlerin sevinçlerine eşlik eder gibiydi. Saint-Cloud ormanının kır çiçekleri en hoş kokularını saçıyor, Seine Nehrinden esen tatlı meltem ağaçların yapraklarını oynatıyordu. Arılar yasemin-

lere üşüşmüş kendilerine şölen veriyorlar, renkli kelebekler çiçekten çiçeğe uçuyorlardı. Bu arada Kral Parkında sayısız davetsiz konuk da vardı: Kuşlar.

Dörtler güneşten, kırlardan, çiçeklerden birer parçaymış gibi her yere neşe saçıyorlardı.

Kelebekleri kovalayan kızlar, bir yandan çiçek toplarken, sevgililerinin öpüşlerine yanıt veriyorlardı. Fakat Fantine ürkek duruyor, bu şakalarına katılmıyordu. Favourite'a ona dudak büküp:

«Amma da yaptın Fantine!» diye söylendi, «sürekli oyunbozanlık ediyorsun.»

Sevinç olarak adlandırılan budur işte. Mutlu çiftlerin bu geçişleri, yaşama, doğaya derin bir çağrıdır, her şeyden okşama, ışık alır. Evvel zaman içinde bir peri varmış, otları, ağaçları özellikle âşıklar için yaratmış. Âşıkların ezeli okul kaçaklığı bundandır, hep tekrarlanacak, çalılıklarla öğrenciler var oldukça sürecektir. Bilgeler arasında baharın ilgi görmesi bundandır. Asil ile işportacı bileyici, dükle, derebeyle adliyeci, saraylılarla şehirliler, hep bu perinin kullarıdır. Gülüyorlar, birbirlerini arıyorlar; havada kutsanmış olmanın ışığı var; sevmek ne büyük bir kılık değiştirme! Noter yazmanları biter ilahtır. Kısa çığlıklar, otlar arasında kovalamalar, havada tutulan beller, ezgi olan kötü konuşmalar, bir heceyi söyleyiş tarzında açılan aşklar, ağızdan ağıza koparılan kirazlar... bütün bunlar alev alev yanar, ilahi utkuya katılır. Güzel kızlar kendilerini tatlı tatlı okşatır. Bu hiç bitmeyecekmiş gibi görünür. Filozoflar, şairler ressamlar bu esrimelere bakarlar da ne edeceklerini bilemezler, o kadar gözleri kamaşmıştır. Watteau «Küthera'ya gidiş!» diye bağırır; Lancret, soylu olmayanların ressamı, mavilikler arasında uçan kentsoyluları izler; Diderot bütün bu gelgeç aşklara kollarını açar, d'Urfe onlara Galya'nın papazlarını katar.

Yemekten sonra dört çift o günlerde Kral Bahçesi denilen yerde Hindistan'dan yeni gelen bir bitkiyi görmeye gitmişlerdi; bitkinin adını şu anda hatırlamıyoruz, o günlerde bütun Paris'i Saint-Cloud'ya çekiyordu; tuhaf, şirin, uzun gövdeli bir ağaççık-

tı bu; ip gibi ince, kabarık, yapraksız sayısız dalları binlerce ufak, beyaz gülcükle kaplıydı; bu haliyle, çiçekle bitlenmiş bir saç gibiydi. Bunu sürekli beğeniyle seyretmek için gelmiş büyük bir topluluk vardı.

Ağacı gördükten sonra Tholomyes: «Hepinizi eşekle gezmeye davet ediyorum!» diye bağırmıştı; eşekçiyle pazarlık ettikten sonra, Vanves-Issy yolundan geri dönmüşlerdi. Issy'de bir olay: Beylik mal olan koruyucu o sırada mühimmatçı Bourguin elindeydi; kapısı açıktı. Korkuluktan geçmişler, mağaradaki keşişyurdunu ziyaret etmişler, o ünlü aynalı salonun gizemli etkilerini denemişlerdi; milyoner olmuş bir zamparaya ya da Priape şekline girmiş Turcaret'ye layık hareketlendirici bir tuzak. Bernis papazının övdüğü iki kestane ağacına asılı duran büyük ağ salıncağı hızla salladılar. Kahkahalar atarak, Toulouse'lu Tholomyes, Greuze'e alabildiğine esin verecek uçan etekleri kat kat dalgalandırarak, güzel kızları art arda salıncakta sallarken İspanyolca bir şarkıya başladı. Toulouse şehri Tolosa ile kardeş çocuğu olduğundan, Tholomyes de bir parça İspanyol sayılırdı; kesin ki, iki ağaç arasına gerili bir ipte uçan güzel bir kızın esinlediği bu eski şarkıyı yanık bir ezgiyle okuyordu:

Badajozlu'yum ben,
Aşk beni davet ediyor.
Ruhum tamamen gözlerimde,
Çünkü sen,
Bacaklarını gösteriyorsun.

Kızların hepsi salıncaklara binip, eteklerini dalgalandırıp sallandılar. İçlerinden sadece Fantine salıncağa binmek istemedi. Eşekle gezi bitmişti. Bu kez Seine Nehri kıyısına indiler. Bir sandala binip Passy'ye geçtiler. Oradan karaya çıkıp, yürüyerek Etoile Meydanına gidildi. Aslında sabahın beşinden beri geziyorlardı fakat «Pazar günü kimse yorulmaz,» diyordu Favourite. Pazar günü yorgunluk da mola verir.

Akşam üstü, üçte, mutluluktan sarhoşa dönen gençlerimiz Lunapark eğlencelerini yaşıyorlardı.

Favourite zaman zaman gülerek soruyordu:

«Peki ama bize sözünü ettiğiniz o sürpriz? Onu bekliyoruz.»

Tholomyes ağırbaşlıca:

«Acele etmeyin,» diyordu.

5
BOMBARDA LOKANTASINDA

Lunapark eğlenceleri bittikten sonra bir parça yorulan gençlerimiz soluğu Bombarda lokantasında aldılar.

Epeyce geniş bir salondu burası, ötede bir somya vardı. Ağaçların arasından rıhtım ve nehir görünüyordu. Masaları hemen donatıldı, biralar, şaraplar ısmarlandı. Masanın görünüşündeki biraz düzenin altında hayli düzensizlik vardı.

Moliére:

«Masanın altında gürültü, müthiş bir ayak sesi yapıyorlardı» der.

Saat dört buçuğa gelirken, neşeli gençlerimiz hâlâ masada dinleniyorlardı. Sabahın beşinde başlayan eğlence, daha bitmemişti. Artık iştahları da kalmamıştı. Güneş giderek alçalıyordu.

Champs-Elysées Meydanı güneş ve tozla parlıyordu. Lüks arabalar yarışırcasına gidiyorlardı. Bu arada genç ve alımlı muhafızlar safkan atlara binmiş, kızlara ve kadınlara göz kırpıp sataşıyorlardı.

Akşam güneşinde usulca pembeleşen bayrak Tuilleries'nin kubbesinde dalgalanıyordu. Tekrar XV. Louis adını alan Concorde Meydanı, halinden memnun, eğlenmeye çıkmış kalabalıkla doluydu. Pek çoğu 1817'de yakalardan daha büsbütün kaldırılmayan gümüş zambak çiçeğini süslü bir kurdelenin ucunda sallandırıyordu. Sağda solda, ahali toplanmış, dans

eden küçük kızları alkışlıyordu. Bu kızlar, dans ederken, o günlerde epey ünlenen bir Bourbon türküsünü de söylüyorlardı. Türkünün 'Yüz Gün'e öfke püsküren nakaratı şöyleydi:

Gand'daki babamızı geri verin,
Geri verin onu.

Dışarlık elbiselerini giymiş, bazıları kentsoyluymuş gibi zambaklar takınmış bir sürü varoş insanı, Marigny otlarına yayılmışlar, 'halka' oyunu oynuyorlar veya tahta atların üzerinde dönüp duruyorlardı. Birkaçının başında kâğıt başlıklar vardı, gülüş sesleri geliyordu. Her yer neşeli, pırıl pırıldı. Tartışma götürmez bir barış ve derin bir kralcılık emniyeti içinde yüzen bir devirdi.

1817'nin bu hoş yaz gününde bütün Paris sokağa dökülmüştü sanki. Herkes mutlu, herkes huzurlu görünüyordu, esasen o yıl bir barış yılı sayılıyordu... Emniyet Müdürü Angles, Paris'in varoşları hakkında krala verdiği raporda şunları yazmıştı:

Evet, Majesteleri, gerçeği söylemek gerekirse bu adamların kimseye zararı olmaz. Bunlar rahat ve uyuşuk insanlar, kediler gibi. Taşra sakinleri daha canlı, Parisliler uyuyorlar. Bunlar sıradan insanlar, sizin muhafızlarınızdan biri bunlardan iki kişiye değer. İşin en beter yönü, şu son elli yıl içinde Parislilerin boylarının giderek kısalması. Aslında bu yığın hiç de tehlikeli değil. Ne de olsa baldırıçıplaklar!

Üzülerek belirtelim ki, Emniyet Müdürünün bilmediği bir mesele olmasının yanı sıra, bir şeyi de dikkate almamıştı: Bir kedinin bir kaplana dönüşebilmesi. Aslında Angles'i nedense epey küçümsediği o kedi eski medeniyetlerin saygısını kazanmıştı. Kedi onlara göre özgürlüğün simgesiydi. Eski Yunanlılar kediye önem verirlerdi. Korent şehir meydanında bir kedinin

tunçtan bir heykeli vardır. İyi niyetli Emniyet Müdürü, Paris sakinlerine alabildiğine güveniyordu. Aslında Parisli'nin bu hali yanıltıcı bir şeydi. Uyur görünmesine rağmen, uyandığında kaplan kesilirdi. «Fransız İhtilali» bu miskin Parislilerce başlatılmamış mıydı?

Evet bu miskin ufak adama bir süngü verin, o size 10 Ağustos'u yaratır, eline tüfek aldığında, Austerlitz utkusunda rol üstlenir. O Napoleon'un desteği, Danton'un yardımcısıdır. Vatan mı söz konusu olan? Askere gider; özgürlük mü söz konusu olan? Kaldırım taşlarını söker. Dikkat! Hışım dolu saçları destana dönüşür; ceketi asker kaputudur artık. Dikkat edin. Öylesine bir halle, Grenata Sokağından bir ezilmişler ordusu çıkarır. Vakti gelince bu varoş insanı büyüyecek, bu sıradan adam ayağa kalkacak, müthiş bir bakış fırlatacak, nefesi kasırga kesilecek ve bu biçare cılız göğüsten, Alp Dağlarının büklümlerini bozacak ölçüde rüzgâr çıkacaktır. Ordulara karışan Paris'in bu varoş çocuğunun sayesinde İhtilal dünyayı sardı. Bir İhtilal türküsü söyleyerek Kral XVI. Louis'yi devirmedi mi? Ona 'Marseillaise' marşını söyletin, dünyayı ele geçirsin.

Konumuzla hiç ilgisi olmayan bu ayrıntıyı bir kenara bırakalım ve masada bıraktığımız gençlere dönelim.

6
AŞKTAN SÖZ EDİLİYOR

İyi bir yemekten sonra sevgililer masada neler konuşur?

Fameuil ve Dahlia bir şarkı söylüyorlardı, Tholomyes pipo içiyordu.

Listolier demin Saint-Cloud Parkında satın aldığı ağaçtan yapılma bir flütü üfledi. Favourite, sevgi dolu gözlerini Blachevelle'e çevirmiş:

«Blachevelle, sana tapıyorum,» :diyordu.

Delikanlı ona, bir soru sordu:

«Favourite, seni terk etsem, ne yapardın?»

«Ben mi? Tanrı göstermesin! Ne olur, böyle konuşma sevgilim. Şakasını bile yapma. Beni sevmekten usanacak olsan, üzerine atlar, tırmalar, seni nehre atardım. Polise ihbar eder, tutuklatırdım.»

Blachevelle'in benliği okşanmıştı, hoşnutça gülümsedi.

Favourite coşkuyla sürdürdü:

«Elimden kaza bile çıkar. Kendini koru dostum.»

Blachevelle mutluluktan sarhoş gibi, gözlerini kapattı.

Herkes bir şeyler söylüyordu. Dahlia, Favourite'e usulca sordu:

«Ya, beni kadar çok seviyorsun ha?»

Favourite belli belirsiz bir sesle:

«Ne sevmesi, ondan tiksiniyorum,» diye fısıldadı. «Cimrinin, kibirlinin biri. Ben şu karşıki komşum olan gence tutuldum. O bir tiyatro oyuncusu gibi. Akşam işten geldiğinde, annesi onu sürekli aynı sözlerle karşılar: 'Yandık, huzurum kaçacak, yine tepemi attıracaksın!' Sevdiğim genç, evin çatı katına çıkıp bağırarak şiirler okuyor, sesi aşağılara kadar geliyor. Bir noterin yanında çalışıyor, bol para kazanıyor, fakat onun idealinin bir gün sahneye çıkmak olduğundan eminim. O da bana tapıyor. Bir gün beni gözleme yaparken görünce ne dese iyi: 'Ah matmazel, eldivenlerinizi şekere batırıp kızartsanız iştahla yerdim.' Tam bir sanatçı yorumu. Ayrıca, çok da alımlı, ah, ona tapıyorum. Buna karşın, Blachevelle'ye hayran olduğumu söylüyorum. Ne kadar iyi kıvırıyorum, değil mi?»

Favourite bir an sustu, sonra tekrar:

«Ah, Dahlia gönlüm daralıyor, niye kederli olduğumu ben de bilmiyorum! Bütün yaz yağmur kesilmedi, hem de o deli rüzgâr, öfkesi hiç geçmiyor. Blachevelle'in eli cebine gitmiyor, o kadar pinti ki! Pazardan ne alacağımı bilemiyorum. İngilizlerin dediği gibi 'spleene tutuldum.' Hem, üç öğün yemek yediğimiz salonda bir yatak var. Tiksinç!»

7
THOLOMYES'NİN FELSEFESİ

Gençler aralarında söyleşiyorlardı, bazısı şarkı mırıldanıyordu. Bir ara aynı ağızdan konuşmaya başladılar, seslerin çokluğundan kimsenin kimseyi dinlediği yoktu.

Tholomyes ikaz etti:

«Aynı anda konuşmayalım, arkadaşlar, başım ağrıdı. Fazla şaka insanın zekâsını geriletir. Acele etmek gerekmez. İlkbahara baksanıza, o asla acele etmez; ederse donar. Şeftali, kayısı ağaçlarını mahveder. Tadını çıkararak yavaş yavaş yiyelim, arkamızdan kovalamıyorlar ya.»

Topluluktan sesler yükseldi.

Blachevelle:

«Tholomyes, karışma bize!» dedi.

Fameuil:

«Zorbalığa gelemeyiz!» diye üsteledi.

Listolier:

«İçimizden geçeni neden söylemeyelim? Yaşasın mutluluk!..»

Fameuil:

«Pazar günü de bunlar olacak değil ya!»

Listoiler:

«Sarhoş da değiliz...»

Otorite kurmak isteyen bir tavırla Tholomyes elini kaldırdı:

«Arkadaşlar, eğlenelim fakat taşkınlık yapmamız gerekmez. O kelime oyunları hayli anlamsız olur. Aslında bu oyunları kötüleyecek değilim. Fakat dünya kurulduğundan başlayarak, insanlık bu oyunlarla oyalanmış. İsa havarilerinden biri olan Aziz Pierre hakkında şakalar yaptı, Musa, İsac'ı alaya aldı. Eschyle, Polynice'le eğlendi. Kleopatra Octavianus'la alay etti. Şuna da dikkat buyurun ki, Kleopatra'nın bu şakası Actium Savaşından önceydi. Fakat asla abartmayalım. Her şey ölçülü olmak zorunda. Büyüklerimiz ne der: Ortası karar, çoğu zarar. Ben ağabeyiniz yerindeyim, sözlerimi dinleyin. Ben Caesar gibi kelim,

Amphiarus gibi bilgeyim. Her şeye bir sınır koymalı, yemeklere bile. Evet, güzel hanımlar, elma turtasını seversiniz herhalde, fakat bunu da aşırı yemeyin. Oburluk iştahı cezalandırır. Her şey için zamanı geldiğinde 'yeterli' sözcüğünü yazabilmeli. Bana güvenin, bildiğiniz gibi hukuk eğitimi aldım. İnanın bana, adımın Felix Tholomyes olduğundan ne kadar eminsem, şu söylediklerime de o kadar eminim.»

Favourite araya girdi:

«Felix, ne hoş ad, Latince 'mutlu' anlamında, değil mi?»

Tholomyes susmak bilmiyordu:

«Evet, arkadaşlar,» dedi, «zifaf yatağına yüz çevirmek, aşka kafa tutmak ister miydiniz? Bundan kolay ne var. Bol bol spor yapın, çok çalışın, bitkin düşünceye kadar bedeninizi yorun, içkiye yüz vermeyin, sıkı perhiz yapın, açlıktan ölün, buz gibi duşlar alın...»

Listolier onun bu düşüncesine karşı çıktı:

«Bu azaplara ne gerek var, ben kadınları tercih ederim.»

Tholomyes bağırdı:

«Tanrı korusun, onların tutsağı olmayın. Onlar değişkendirler, sadık olmazlar. Kendisine benzediği için onunla yarışamayacağını bildiğinden, yılandan nefret eder.»

Blachevelle uyardı:

«Tholomyes sen kafayı bulmuşsun!»

«Yok canım!»

«Öyleyse neşelen.»

«Peki!»

Delikanlı kadehini doldurup, yerinden kalktı.

«Güzel hanımlar, hepinize içiyorum; kadınlara, aşka. Yanılabilirsiniz, âşık değiştirmek kabahat değildir. Esasen aşkın özü bu yanılmalar değil mi? Aşk daldan dala konmak gibidir. İstediğiniz gibi yaşayın. Hepinize tapıyorum. Ah Zephine, ah Josephine, ne hoş, ne güzel bir yüzünüz var. Favourite'e gelince, o bir ilahe inanın. Rüzgârlı bir günde Blachevelle onun açılan eteğinin altından, o ince ayak bileğini görüp, ona sevdalandı. Evet Favourite, ne de tatlı dudaklarınız var. Dudak resmi çiz-

mekte ustalaşmış Yunanlı bir ressam varmış, işte onun çağında yaşamış olsaydınız dudaklarınızı sonsuzlaştırırdı. Evet, güzelim sen, Aşk Tanrıçası Venüs gibi Paris'in(*) ödül verdiği elmayı almaya ve sonra Havva Anamız gibi bunu yemeye layıksın. O, Favourite sen diye seslendiğim için beni affetmenizi rica edeceğim. Demin adımdan söz ettiniz, bu beni duygulandırdı, fakat bir ad nedir ki? Ailem bana Felix adını verirken yanılmış olmalı. Felix mutlu demek, fakat ben mutlu değilim.

«Kelimeler de yalan söyler. Bayan Dahlia sizin yerinizde olsam Rosa(**) adını alırdım. Çiçek güzel kokmalı. Fantine'e dair bir şey demeyeceğim. O düşünceli, hayalci, hisli bir kız. Bir peri kılığına girmiş bir hayalet. Bir rahibe gibi utangaç, bir işçi kız. O şarkı söyler, dua okur ve dünyayı düş gözleriyle görür. Ey Fantine, şunu da unutma ki ben Tholomyes, ben de bir düş sayılırım. Fakat o sözlerimi duymuyor bile, o sarışın güzeli. Aslında o körpeliği, güzelliği, gençliği simgeliyor. Ey Fantine size papatya, inci demeli, parıltılı bir kadınsınız. Güzel hanımlar size bir öğüt daha vereceğim, kesinlikle evlenmeyin. Evlilik genellikle bir aşıya benzer, zaman zaman tutar, zaman zaman tutmaz, bu beladan uzak durun. Ama sanırım boşa yoruyorum kendimi, kadınlar evlenmeye fazla meraklıdır. Gelin olmaya bayılırlar. Siz bilirsiniz, fakat şu sözümü unutmayın, hepiniz fazla şeker yiyorsunuz. O küçük şekerler bembeyaz dişlere zarar verir. Şeker bir tür tuzdur, kurutur. Ondan bile tehlikelidir. Verem eder, hem bir de şeker hastalığı var. Şekerden vazgeçin, uzun yaşayın. Beyler, size de önerilerim var. Bol bol ava çıkın, aşktan korkmayın, aşkta her şey uçar, dostluk bile geçerli sayılmaz. Gönüller fethedin. Vicdan azabı duymadan birbirinizin sevgililerini talan edin! Güzel bir kadın savaş gerekçesidir. Nerede güzel bir kadın varsa, orada düşmanlık da vardır. Tarihin

---

(*) Paris: Troya prensi, Güzellik ödülünü Venüs'e verdi. O da dünyanın en güzel kadını Prens Menelas'in eşi Helene'e sundu ve Grekler ile Troyalıların ünlü savaşına neden oldu.

(**) Rosa: Latince gül anlamına gelir.

olanca akınlarına bir kadın eteği sebep olmuştu. Kadın erkeğin hakkı sayılır. Roma'yı yapan Romulus, komşu ilçeden Sabinalı kadınları kaçırdı. Guillaume Sakson kadınlarını. Sezar Romalı kadınları kovaladı. Sevgilisi olmayan erkek arkadaşlarının sevgililerine tuzak kurar. Bana gelince, bu şanssız dullara, Bonaparte'ın İtalyan ordusuna söylediği yüce sözleri söylüyorum: 'Asker! Sizin hiçbir şeyiniz yok. Düşmanın her şeyi var.'»

Bitkin düşen Tholomyes susacak gibi oldu. Blachevelle ona seslendi:

«Soluklan, dostum.»

Derken Blachevelle, Listolier ve Fameuil'in yardımıyla bir şarkıya başladı.

Babahindiler,
Bir aracıya para ödediler,
Bay Clermont-Tonnerre,
Saint-Jean yortusunda,
Papa olsun diye.
Fakat Clermont rahip değildi.
O zaman aracı öfkelendi,
Parayı alıp götürdü.

Bu, Tholomyes'in coşkusunu geçirecek şeylerden değildi. Kadehini içip boşalttı, tekrar doldurdu ve başladı:

«Kahrolsun mantık, deminki sözlerimi unutun. Sevince kadeh kaldıralım. Mutlu olalım, gülelim eğlenelim. Deminki hukuk dersinin yerine delilikler yapalım. Yaşamak ne güzel, dünya parlayan koca bir elmas. Kuşlar ne güzel cıvıldaşıyor. Her yerde eğlence yaratıyorlar. Paris'te yaşayıp Odeon'un kemerlerine hayran olmasan Amerika'nın çayırlarını tercih ederdim. Ruhum balta girmemiş ormanları ve Güney Amerika'nın otlaklarını özlüyor. Her şey güzel, güneşte kelebekler kanat çırpıyor. Öp beni Fantine...»

Fakat aldandı ve Favourite'i öptü.

8
BİR ATIN ÖLÜMÜ

Zephine bağırdı:

«Buranın yemeklerini fazla beğenmedim, Edon'un yemekleri daha nefis.»

Blachevelle karşı koydu:

«Ben Bombarda'yı Edon'a tercih ederim. Burası daha konforlu, burada Doğulu bir şeyler var. Şu aşağı salona baksanıza, bütün duvarlar aynayla dolu.»

«Ben etrafıma değil tabaklarda ne var, ona bakarım,» dedi Favourite. Blachevelle üsteledi:

«Takımlar da güzel. Bıçak sapları burada gümüş, ama Edon'da kemik saplı bıçaklar getirirler. Ama gümüş, kemikten daha pahalı.»

Bir sessizlik oldu.

Sonra Fameuil seslendi:

«Az önce Listolier ile tartıştık.»

Tholomyes buna gülerek yanıt verdi:

«Tartışma güzeldir, fakat kavga etmek ondan iyidir.»

«Felsefi tartışma yapıyorduk.»

«Ne çıkar!»

«Senin tercihin kim, Descartes'ı mı, Spinoza mı?»

Tholomyes dolgun bir sesle:

«Benim beğendiğim Desangiers,» dedi ve sustu.

Kadehinden bir-iki yudum içtikten, sonra:

«Yaşamaya varım. Eğer saçmalayabiliyorsam, henüz her şey bitti sayılmaz. Yalan söylenir fakat gülünür de. Şükürler olsun Tanrılara. Kişi doğrular, ama yine de kuşkulanmaktan kurtulamaz. Karşılaştırmalardan beklenmedik şeyler doğar. Ne hoş değil mi? Demek hâlâ çağımızda aykırı düşüncenin sürpriz kutusunu sevinçle açıp kapatanlar var. Güzel hanımlar, şu rahat rahat içtiğiniz şarap Madera şarabı. Bunu bize lokanta sahibi Bombarda dört buçuk frank karşılığında buldu.»

Fameuil tekrar araya girdi:

«Tholomyes, senin sözlerine gözü kapalı boyun eğeriz, en sevdiğin yazar kim?»

«Ber...»

«Quin mi?»

«Değil, Choux.»

Tholomyes tekrar sesini yükseltti:

«Bravo Bombarda'ya, en nefis yiyecekleri, en kaliteli şarapları sundu. Bir de bana Mısırlı bir dansöz bulsa, bir sürtük de olabilir. Yunanistan'da ünlü meyhaneciler müşterilerine bunları da sunarmış. Ah, üzülüyorum, dünya sürekli o dünya, değişen bir şey yok. Aspasya Periclés'le beraber yelkenliye binerek sefere çıkmıştı, bekleyin güzellerim, sizler Aspasya'nın kim olduğunu bilir misiniz? Aslında, o, kadınların ruhsuz oldukları bir devirde yaşamıştı, fakat Aspasya bir ruhtu. Alevden daha yakıcı, şafaktan daha körpe bir ruh. O epey üstün bir kadındı, karakterinde kadının iki özelliğini yan yana getirmişti. O sokak kadını olan bir tanrıçaydı. Aspasya erkeğin hazzı için yaratılmıştı. Sokrates ile Manon Lescaut'un bileşimi.

«Prometheus'a bir kadın gerekebilir diye yaratılmıştı Aspasya.»

Tholomyes bilgiçliklerine devam edecekti, fakat tam o sırada bir şamata duyuldu ve rıhtımda bir at yere devrildi. Epey kocamış, derisi kemiğine yapışmış cılız bir hayvandı, bir yük hayvanı. Yıllar boyunca acı çeken hayvan o ağır arabayı çekecek gücü bulamamış olmalıydı. Arabacı habire sövüp duruyor, atı kırbaçlıyordu. Lokantanın önüne dek zorlanan hayvan, ansızın araba çekecek gücü bulamayıp yere devrilmişti.

Gelip geçenlerin gürültüsü Tholomyes'in sözlerini yarım bıraktırdı. Fakat o kolay kolay pes etmezdi, birkaç dizelik bir şiirle bu biçare hayvanın ölümünü de makaraya aldı:

Çekçek olsun ya da fayton,
Dünyadaki payları hiç değişmez.
Ve uyuşuk at uyuşuk atlar kadar yaşar;
Bir köpeğin günleri kadar.

Fantine göğüs geçirdi:

«Zavallı at.»

Dahlia bağırdı:

«Şu bizim Fantine de, atın matemini tutar. Aman ne ahmakça!.»

Favourite kollarını göğsünde birleştirdi ve gözlerini Tholomyes'e dikerek:

«Peki ya sürpriz?» diye sordu.

Tholomyes yerinden fırladı:

«Haklısınız, bunun vakti gelmişti. Haydi arkadaşlar, sevgililerimize yapacağımız o sürpirizi artık geciktirmeyelim.»

Blachevelle:

«Bir öpücükle başlıyor,» dedi.

Tholomyes:

«Alından bir öpücük,» dedi.

Her biri, sevdiğini alnından öptü, sonra dördü de işaret parmakları dudaklarında, kapıya yöneldiler.

Favourite el çırptı:

«Çok eğlenceli, bol bol güleceğiz.»

Fantine arkalarından seslendi:

«Fazla gecikmeyin, bekliyoruz.»

9
NEŞELİ SON

Tek başlarına kalan kızlar, pencerenin önüne oturup, aralarında konuşmaya daldılar.

Delikanlıların lokantadan kol kola çıktıklarını ve dönüp kendilerine el salladıklarını gördüler. Hemen sonra, pazar gününün tozlu kalabalığı da ortadan kayboldu. Fantine, onlara son kez:

«Çabuk dönün,» diye seslendi.

Zephine sordu:

«Bize ne getirecekler acaba?»

Dahlia fikrini söyledi:

«Sanırım, güzel bir hediye, belki bir takı,» dedi.

Favourite küçümsedi:

«Benimki altın olmalı, yoksa takmam.»

Fakat dikkatlerini su kenarına verdiler. Akşam yaklaşıyordu, posta arabalarının kalkma vaktiydi. O günlerde güney ve batıya geçen tüm posta ve yolcu arabaları Champs'den geçerlerdi. Çoğu rıhtımdan yola çıkıp, Passy geçidinden giderdi. Valiz ve sandıklarla yüklü büyücek arabaların hızla önlerinden geçtiğini görüyorlar ve bununla oyalanıyorlardı. Favourite bağırdı:

«Aman ne şamata, insan kendisini bir tımarhanede sanıyor.»

Fakat arabalar aralıksız geçiyorlardı. Bir ara ağaçların arkasından güç bela seçilen bir araba durup sonra hızla uzaklaştı.

Fantine buna hayli şaşmıştı:

«Ne garip, diye mırıldandı. Yolcu arabalarının burada durduklarını bilmiyordum.»

Fantine'i fazla sevmeyen, onu kıskanan Favourite, dudak büktü:

«Ne tuhafsın, Fantine. Her şeye şaşıyorsun. Niye olmasın? Belki bir yolcu aldılar. Bu sıradan bir durum, ah çocuğum, sen çok toysun.»

Biraz daha zaman geçti, derken Favourite derin bir uykudan uyanmış gibi toparlandı:

«Peki, ya sürpriz?»

Dahlia da onu onayladı:

«Evet, hani sürprizimiz?»

Fantine göğüs geçirdi:

«Çok geciktiler.»

«Bu sözleri yeni söylemişti ki masalarına yaklaşan garson, elindeki pusulaya benzeyen kâğıdı, onlara uzattı.

Favourite sordu:

«O da ne?»

Garson:

«Bu, beylerin size bıraktıkları bir not, bunu gitmelerinden bir saat sonra size vermemi söylediler.»

Favourite pusulayı adamın elinden kaptı. Bu sahiden bir nottu.

«Bakın hele,» diye söylendi, «adres yazılmamış, fakat bakın zarfa ne yazılmış:

İşte Sürpriz

Zarfı telaşla açtı ve okudu (Okumayı biliyordu):

Sevgililerimiz,

Bizlerin de bir ailesi olduğunu bilmenizi isteriz. Ama sizlerin ailesi olmadığı için, bunun ne demek olduğunu bilemezsiniz. Ana-babalarımız, bu ihtiyar insanlar yokluğumuzda yakınıyorlar. Yanlarına döneceğimiz günü iple çekiyorlar. Bizler erdemli gençler olduğumuzdan, onlara boyun eğmek zorundayız. Siz bu satırları okurken, beş güçlü at dörtnala bizleri evlerimize götürüyor olacak. Evet, güzel sevgililerimiz, Toulouse arabası bizi uçurumdan uzaklaştırıyor. Uçurum sızlersiniz sevgililer. Artık aklımızı başımıza devşirip, toplumdaki yerlerimizi almak için yuvamıza dönüyoruz. Vatanımız uğruna bizlerin de herkes gibi çalışması gerek, artık üniversitelilik zamanı geçtil. Bize saygı duymalısınız, aslında şu anda Paris'ten uzaklaşmakla büyük bir özveride bulunuyoruz. Bizim için ağlayın, fakat bizi hemen unutun ve yerimizi alacak başka delikanlılara gönül düşürün. Mektup sizi üzdüyse, hemen onu yırtın. İki yıldan fazla bir zaman içinde sizleri mutlu ettik, bize kin tutmayın.

Yazanlar:
Blachevelle
Fameuil
Listolier
Felix Tholomyes

Not: Lokantanın hesabı ödenmiştir.

Dört genç kız şaşkınca bakakaldılar.

Sessizliği Favourite bozdu:

«İnanın, epey hoşuma gitti, çok hoş bir şaka.»

«Ben de hayli beğendim, çok komik.»

Favourite çınlayan bir kahkaha attı:

«Bu eşsiz buluş, Blacheville'in fikridir. Onu sevmediğimi sanıyordum fakat sanırım ona tekrar âşık olacağım. Gitti ve tekrar seviliyor. İşte hayat!»

Dahlia, karşı koydu:

«Hayır, bence bunda Tholomyes'nin parmağı var. Bu onun icadı, eminim.»

Favourite gülmeyi sürdürüp:

«O zaman lanet olsun Blacheville ve yaşasın Tholomyes!» diye bağırdı.

Dahlia ve Zephine de aynı anda:

«Bravo Tholomyes!» diye bağırdılar.

Kahkahalar attılar.

Fantine de onlar gibi güldü.

Fakat bir saat sonra, odasına döndüğünde ağladı. Demin de söylediğimiz gibi, bu onun ilk aşkıydı. Tholomyes'yi kendisine eş seçmişti ve ondan bir çocuğu olacaktı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

EMANET ETMEK, BAZEN VERMEKTİR

1

KARŞILAŞAN ANALAR

19. yüzyılın ilk yarısında Paris çevresindeki Montfermeil ilçesinde bugün artık olmayan bir meyhane vardı. Bu bir tür lokanta gibiydi de. Burası Therandier adlı bir karı-koca tarafından çalıştırılıyordu. Fırın Sokağındaydı. Kapının üstüne çivili bir plakaya bir resim çizilmişti. Adamın biri sırtında gümüş apoletleri olan, bir generali taşıyordu. Tablonun kalan bölümü tozun dumana karıştığı bir savaş tablosuydu. Üstünde şu yazı vardı: WATERLOO ÇAVUŞU'NUN YERİ

Bir han kapısında duran çöp arabası veya küçük bir yük arabasından daha olağan bir şey olamaz. Bunun yanı sıra, Waterloo Çavuşu Meyhanesi'nin önünde, 1818'in bir bahar akşamı sokağı tıkayan araç veya daha doğrusu, bir araç parçası, kesin ki, büyüklük bakımından, oradan geçen bir ressamın ilgisini çekerdi.

Koca bir yük arabasının ön bölümüydü bu. Bu arabalar ormanlık yerlerde iş görür, kalın çam, meşe tahtalarıyla ağaç kütüklerini taşımaya yarar. Ön bölümü, kalın demirden, mihverli bir aks'tan, bir de buna takılmış ağır bir araba oku ile bunları taşıyan hayli büyük iki tekerlekten oluşuyordu. Bu şey, tamamen, kısa boylu, ezici, şekilsizdi. Devasa bir topun kundak bölümüne benzerdi. Yollar tekerleklere, tekerlek ispitlerine, aks başlı-

ğına, aks'a, araba okuna bir çamur eklemişti; kiliselerde süs niyetine kullanılan o iğrenç, sarımsı badanaya hayli benziyordu. Tahta çamurun, demir de pasın altında siliniyordu. Aks'ın altında forsa Goliath'a uygun bir zincir sarkıyordu. Bu zincir, taşımakla yükümlü olduğu kütükleri değil de, kendisine koşulabilecek mamutları, iblisleri hatırlatıyordu. Bir tersane cezaevine benziyordu; fakat hayli büyük, kocaman bir zindan; herhangi bir canavardan koparılmış gibiydi. Homeros oraya Poluphemos'u, Shakespeare de Caliban'ı bağlardı.

Bu dev gibi yük arabasının ön tarafı sokağın bu bölümünde neden duruyordu? İlkin, yolu tıkamak için; sonra da, paslanıp çürümesi için. Köhne toplum düzeninde de böylesi sayısız kuruluş vardır; bunlar da yolların ortasında karşımıza çıkarlar, durdukları yerde olmaları için de başka bir sebep yoktur.

Zincirin ortası, aks'ın altında, yere dokunacakmış gibi sarkıyordu; bu büklümün üstünde, bir salıncak ipi gibi, bu akşam, tatlı bir kucaklaşmayla toplanmış, iki küçük kızcağız oturuyordu. Biri iki yaşında var, yoktu; diğeri on sekiz aylık kadardı; ufağı büyüğünün kucağındaydı. Sağlamca bağlanan bir havlu düşmelerine engel oluyordu. Bir anne bu korkunç zinciri görmüş: «Oh! Ne iyi, işte çocuklar için bir oyuncak!» demişti.

İki çocuk, incelikle, biraz da özenerek giydirilmişlerdi; neşeliydiler; demir kütlesi içinde iki gül gibilerdi; gözleri utku kazanmış gibi parlaktı; tazecik yanakları gülüyordu. Biri kumral, diğeri esmerdi. Çocuksu yüzleri iki mutlu şaşkınlık gibiydi; oraya epey yakın duran çiçekli dallardan gelip geçenlere doğru yayılan kokular onlardan yükselir gibiydi; on sekiz aylık olanı şirin çıplak karnını küçüklüğün getirdiği saf edepsizlikle gösteriyordu. Mutlulukla yoğrulmuş, ışığa batmış bu nazlı iki başın üstünde, etrafında araba –pastan kararmış, korkunç denilebilecek, müthiş dairelerle, açılarla allak bullak, dev gibi araba– bir mağara kapısına benzeyen ağzını açmıştı. Birkaç adım beride, hanın kapısına çömelmiş oturan anne, esasen o kadar sevimli tavırlı olmayan bir kadındı fakat o andaki hali epey dokunaklıydı; uzunca bir iple iki çocuğu sallıyordu; analığa has, o yarı

hayvani, yarı ilahi ifadesiyle, kaza olabilir korkusuyla, onlardan gözlerini alamıyordu. Her gidiş gelişte, tiksinç halkalar bir hışım çığlığına benzeyen keskin gıcırtılı sesler çıkarıyordu. Küçük kızlar hallerinden epey hoşnuttular, batmakta olan güneş de onların sevincine katılıyordu; hiçbir şey bu devletin zincirinden melek gibi şirin çocuklara salıncak yapan tesadüfün kaprisi ölçüsünde sempatik olamazdı. Anne, bir yandan küçük kızlarını sallarken, bir yandan da tiz sesiyle, o zamanlar hayli yaygın olan bir şarkı mırıldanıyordu:

Gereklidir, diyordu savaşçının biri...

Şarkısı ve kızlarını beğeniyle izleyişi, sokakta yaşananları görmesine izin vermiyordu.

O sırada, yanlarına yaklaşan biri vardı. Kadın birden kulağının dibinde,

«Ne tatlı çocuklarınız var, Madam,» diyen bir ses duydu.

Güzel ve tatlı İmogine'e, diyerek.

Şarkıyı bırakan kadın başını çevirdi. Hemen önünde, bir kadın vardı. Bu kadın da kollarında bir çocuk tutuyordu.

Hem de, kendisine fazlasıyla ağır gelen bir heybeyi de beline takmıştı.

Bu yolcu kadının çocuğu ufacık bir melek misaliydi. İki-üç yaşlarında küçücük bir kızdı. Ayrıca, çok da süslü giydirilmişti. İnce muslin başlığı renkli önlüğü dantellerle bezeliydi. İpekli giysisinin altından, etli beyaz bacakları seçiliyordu. Pembe-beyaz bir bebecikti. Onu gören yanaklarını elma gibi ısırabilirdi. Bu sırada uyuduğu için, gözlerinin rengini tahmin etmek mümkün değildi. Fakat kirpikleri kadifemsi yanaklarını kapatıyordu. Kıvrık, uzun ipek gibi kirpikliydi. Yaşının getirdiği iyimser güvenle, melek gibi uyuyordu. Anaların sevgi kaynağı olan kolları, yavruları için en emin sığınaktır.

Anne ise yoksul ve kederli gibiydi. Köylüleşmek için tekrar heveslenen bir işçi kadının hali vardı onda. Gençti! Güzel miydi? Olabilir, fakat bu kötü kılık, onun güzelliğini göstermiyordu.

Saçlarını biçimsiz bir boneyle kapatmıştı. Zaman zaman, altın renkli bir tutam düşüyordu alnına. Fakat bu çirkin bone saçlarını kapatıyordu. Gülen kadın, güzel dişlerini gösterir, fakat bu kadın gülmüyordu, gözleri uzun zamandır ağlamış, yaşlı gözlerdi. Solgun yüzlüydü, yorgun ve hasta gibiydi. Kollarında uyuyan çocuğuna koyu bir sevgiyle bakıyordu. Uzun zaman emziren anaların tutkulu gözleriyle. Beline, mavi kalın bir mendil bağlamıştı. Güneş yanığı elleri çillerle kaplıydı. İşaret parmağı dikiş dikmekten nasırlanmıştı. Kahverengi, kaba bir üstlük ayaklarına kadar uzanıyordu, içine ketenden sade bir bluz giymişti; Fantine'di o.

Güç bela tanınan bir Fantine. Fakat onu ilgiyle inceleyen biri, ondaki güzellik, belirtilerini fark edebilirdi. Sağ yanağında kederli bir kıvrım, alaycı bir gülümseme gibi dudağını kenara çekiyordu. Hele giysileri, bir yaz günü muslin ve dantellerle süslü o sürekli gülen inci dişli altın sarısı saçlı Orman Perisi, nasıl bunca değişmişti? Ona neler olmuştu, böyle?

İpek ve muslinlerden yapılma, sevinç ve delilik, çıngırak seslerini ve çiçek kokularını yayan o giysilerinin hiçbirinden de iz kalmamıştı. Buzları çözüldükten sonra simsiyah dallar kalmıştı sadece.

«O eğlenceli sürpriz»in üstünden on ay geçmişti.

Bu sürede neler olmuştu? Bunu tahmin etmek kolay sayılır.

Terk edilen Fantine, artık eski arkadaşlarıyla da görüşmez olmuştu. O günden sonra kızların hiçbiri diğeriyle görüşmemişti. Bir zamanlar dost olduklarını bile unutmuşlardı. Erkeklerin kopardığı zincir, kadınlar tarafından tekrar onarılmamıştı. Fantine, çocuğunun babası da gittikten sonra, artık tek başına kalmıştı. Maalesef, böylesi kopuşlar kaçınılmazdı. Artık çalışmayı da bırakmıştı. Arkadaşlık günlerinde tembelliğe alışan Fantine'in artık iş yapma hevesi kırıktı. Fantine, okumayı bir parça bilirdi, fakat yazmayı bilmezdi. Sadece imzasını atabiliyordu. Meteliği de kalmadığından, bir dilekçeciye gidip Tholomyes'ye bir mektup göndermişti. Karşılık gelmeyince ikincisini, sonra üçüncüsünü yazmıştı. Tholomyes mektuplarını yanıtsız bırak-

mıştı. Fantine bir gün, mahalle kadınlarının kızına bakıp şöyle fısıldadıklarını duydu:

«Böyle çocukları, kim ciddiye alır?»

İşte o zaman kızını umursamayan Tholomyes'yi düşündü. İçi, erkeklere karşı karanlık duygularla doldu. Ne yapmalıydı?

Gönlü daraldı! Kime gideceğini de bilemiyordu. Evet, belki bir kabahati vardı, fakat aslında o lekesiz ve dürüst bir kızdı. Derken, kendini bir uçurumun kıyısında buldu. Paris gibi bir yerde, onun gibi güzel bir kız için sayısı kabarık tehlikeler vardı. Kızı için lekesizliğini korumalıydı. Gözüpekçe davranması gerekiyordu. Fantine ana kalbinde ihtiyaç duyduğu cesareti buldu. Aniden, aklına iyi bir fikir geldi. Doğduğu yere, Montreuil-sur-Mer'e gidecekti. Belki orada yıllar sonra, kendisini tanıyan biri çıkıp, iş verirdi. Evet fakat kabahatini göstermemek zorundaydı. Çocuğuyla oraya gidemezdi. Bu ayrılık ona ilk ayrılıktan daha üzücü geldi. Kalbi sızladı, fakat yine de kararını verdi. Fantine hayat mücüdelesini götürecek kadar cesur bir kızdı.

Kendi isteğiyle süslerden vazgeçmiş, en iyi kumaşlarını, dantel ve muslinlerini ve ipekli bluzlarını bozup, küçük kızına nefis roblar, önlükler, başlıklar yapmıştı. Biricik gururu kızı değil miydi?

Eşyalarını elden çıkardı. İki yüz frank sağladı. Kimi borçlarını da ödedikten sonra, elinde kalan seksen frankla yola düştü. Güzel bir pazar sabahı, henüz yirmisindeki Fantine çocuğunu sırtına alıp yollara düştü. Onları görenin içi sızladı. Bu körpe kadının, bu küçük bebekten başka kimsesi yoktu, küçük kızın da dünyada sadece annesi vardı.

Fantine kızını aylarca emzirmişti, bu da onu alabildiğine örselemişti, habire öksürüyordu.

Burada Felix Tholomyes için birkaç şey söylemeliyiz. Çünkü onun sözünü etmeye başka fırsatımız olmayacak. Felix Tholomyes, Louis-Philippe zamanında, kel ve göbekli bir taşra noteri olmuştu. İşini iyi yapsa da, zevk ve eğlence düşkünü olduğu bilinirdi.

Paris'i bıraktığı günün akşam üstü, arabadan inen Fantine, Montfermeil'de, Fırın Sokağında yürüyordu. Thenardierler'in hanının önünden geçerken, o uyduruk salıncaklarında oynaşan minik kızların güzelliği ilgisini çekti. Bu mutluluk manzarasının önünde hemen durdu. Bu sempatik küçük kızlar genç annenin gönlünü çelmişlerdi. Onlara coşku ve beğeniyle baktı. Melekleri görmek cennet habercisidir. Derken zavallı kadıncağız bu tesadüfte yazgının elini seçer gibi oldu. Küçük kızlar o kadar bakımlı, sağlıklı ve neşeliydiler ki, Fantine kendisini tutamayıp bağırdı:

«Ne tatlı çocuklarınız var, Madam!»

En vahşi yaratıklar bile çocuklarının övülmesi karşısında yumuşarlar. Anne başını kaldırdı, teşekkür etti ve yolcu kadına sıranın üstünde, kendi yanında bir yer açtı, kadınlar sohbet etmeye başladılar:

Anne:

«Adım Madam Thenardier,» diye başladı, «şu hanın sahibiyim.»

Daha sonra dişlerinin arasından şarkı söylemeyi sürdürdü:

Gitmeliyim, ben bir savaşçıyım,
Kudüs'e gitmeliyim...

Madam Thenardier çam yarması, kırmızımsı kızıl saçlı, çilli yüzü, kemikli, dişlek bir kadındı. Kaba saba, erkek ifadeli bir kadındı ama, garip değil mi, bu görünüşün altında o çok duygusal biriydi. Henüz gençti, otuzunda ancak vardı. Okuduğu o ucuz romanlarının etkisinden ne yapsa kurtulamazdı. Bu iri yapılı kadın, oturuyordu; ayakta olsaydı Fantine onun görünüşünden huylanır, değil yanına oturmak, ona laf atmaya bile kalkışmazdı. Yazgımız önemsiz ayrıntılara bağlıdır. Bir kadının ayakta duracağına, oturmuş olması, Fantine'in olanca yazgısını değiştirecekti.

Yolcu kadın bir parça değişiklik yapıp kederli öyküsünü anlattı.

O bir terziydi, bir işçi. Eşi birkaç ay önce bir kazada ölmüş-

tü. Paris'te kendisine uygun iş bulamamıştı, doğduğu yere dönüyordu. O sabah Paris'ten ayrılmıştı, yürümüştü bir zaman. Arada bir yoldan geçen bir arabaya binmişti. Küçük kızı da bir parça yürütmüştü, fakat çocuk yorulmuş, anasının kucağına geçmişti. Şimdi minik kızı uyuyordu.

Tam o sırada Fantine dayanamayıp kızını sevgiyle öptü. Çocuk uyandı. Annesinin gözlerine benzeyen büyük, koyu mavi gözlerini açtı. Küçük çocuklara has, o gizemli bakışla bakındı, sonra da gülmeye başladı. Anasının kollarından inip yere indi ve koşmak istedi. Derken o zincirden yapılmış uyduruk salıncağı fark etti.

Beğeniyle baktı ve bunu göstermek istercesine onlara dilini çıkarttı.

Thenardier Ana, kızlarını salıncaktan alıp indirdi ve onlara:

«Haydi beraberce oynayın,» dedi.

O yaşlarda arkadaş olmak çok kolaydır. Birkaç dakika sonra küçük kızlar, yaşlarının getirdiği o saflıkla kaynaşmışlardı.

Yeni kız hayli neşeliydi. Habire gülüyordu. Annenin eğitimi çocuğun neşesinde görünür. İyi kalpli ve sevecen Fantine kızını asla hırpalamadığından, çocuk ağlamak nedir bilmezdi.

Kadınlar sohbeti koyulaştırmıştı. Hancı kadın sordu:

«Kızınızın adı ne?»

«Cosette.»

Aslında kızın asıl adı Euphrasie idi fakat annesi onu «Cossette» diye çağırırdı.

«Kaç yaşında?»

«Birkaç hafta sonra üç yaşına girecek.»

«Benim büyük kızım gibi, yani.»

Bu arada kızlar hayran bakışlarla yere eğilmişlerdi. Tam o sırada topraktan çıkan bir solucanı görmüşler ve bundan eşsiz bir mutluluk duymuşlardı.

Üçünün de başları birbirine yakındı. Altın sarısı saçlar, kestane renkli saçlar ve koyu siyah saçlara karışmıştı. Eleleydiler.

Thenardier Ana, bağırdı:

«Ah, çocuklar ne de hızlı kaynaştılar. Üç kardeş gibiler.»

Bu söz sanki diğer annenin beklediği bir işaretti. Derken, hancı kadının elini tuttu. Yalvaran gözlerini ona çevirip, yürek sızlatan bir sesle sordu:

«Kızımı size emanet edebilir miyim? Onunla ilgilenir misiniz?»

Kadın afallamıştı. Bu teklife hiçbir şey demedi. Ne evet, ne hayır.

Cosette'in annesi, sıkıntısını anlattı:

«Bakın, doğduğum yere kızımı götürmek istemiyorum. Oraya iş bulmaya gidiyorum. Çocuk bana ayakbağı olabilir. Üstelik, bizim oralarda çocuklu kadınlar iş bulamazlar. Anlaşılmaz önyargılara sahiplerdir. Sizi karşıma Tanrı çıkardı. Demin, kapınızın önünden geçerken çocuklarınızı gördüm. O tombul, sağlıklı, güzel çocukları görünce, sizin de ne kadar sevgi dolu bir anne olduğunuzu anladım. Hakkınızda aldanmadığımı biliyorum. Siz epey sevecen bir anne olmalısınız. Olur değil mi, üçü de kardeş kardeş yaşarlar. Ben de kısa süre sonra döner, yavrumu alırım. Çocuğuma bakmayı kabul ediyor musunuz?»

Madam Thenardier:

«Ne desem ki,» diye mırıldandı.

«Ayda altı frank öderim.»

Derken hanın içinden, tam gerilerinden bir ses yükseldi:

«Olmaz, yedi franktan aşağı olmaz. Hem, altı aylığını peşin isteriz.»

Madam Thenardier:

«Altı ay, yedi franktan, tam kırk iki frank eder,» dedi.

Zavallı anne coşkuyla atıldı.

«Olsun, öderim.»

Erkek ekliyordu:

«Hesapta olmayan giderler için fazladan bir on beş frank daha.»

Madam Thenardier hesapladı:

«Yani, elli yedi frank.»

Fantine aynı coşkulu sesle:

«Veririm, ne de olsa yanımda seksen frank var. Bununla kendi şehrime gidebilirim. Yürüyerek gider, orada para kazanırım, gereken parayı biriktirince gelir yavrumu alırım.»

Erkeğin sesi tekrar duyuldu:

«Çocuğun giyecekleri var mı?»

Madam Thenardier:

«Bey, benim kocam.»

Fantine adamı yanıtladı:

«Elbette. Üstelik çok hoş çeyizleri var. Evet Madam, beyin kocanız olduğunu anladım. Ne diyordum, Mösyö, kızımdan hiçbir şey esirgemedim. Sayısız giyecek, gömlek, hırka, ipekli ve dantellerle süslü çamaşırlar. Varsıl bir adamın kızı gibi. İşte bakın, hepsi şu üstümdeki heybede.»

Adam yine görünmeden:

«Onu da bırakacaksınız.»

«Bırakmaz mıyım, kuşkusuz bırakacağım, kızım çıplak duracak değil ya.»

Han sahibi kapıda belirdi:

«Tamam o halde.»

Pazarlık bitmişti. Genç anne, geceyi handa geçirdi. Parasını ödedi, kızını bıraktı. Heybesini boşalttı ve en kısa sürede döneceğini söyleyip, tekrar yola koyuldu.

Thenardierler'in komşularından biri, bu zavallı anneyi görmüştü. Hana gelip onlara:

«Yolda ağlayan bir kadın gördüm, epey bitkindi, çok üzüldüm,» dedi.

Cosette'in annesi gidince adam karısına:

«Bravo kadınım,» dedi. «Müthişsin. Şu yüz on franklık senedin süresi yarın bitiyordu. Elli frankım eksikti, en azından onu öderim. Şu küçük kızlarınla, çok isabetli bir tuzak kurdun. Bravo sana.»

Kadın dudak büktü:

«Bunu hesaplı yapmadım.»

2
KARANLIK İKİ YÜZÜN BAŞLANGIÇ GÖRÜNÜŞLERİ

Ele geçirilen fare epey sıskaydı, fakat kediyi böyle bir fare de sevindirir.

İşin aslını sorarsanız şu Thenardierler karışık insanlardı. Bunlar ne idüğü belirsiz bir soydan geliyorlardı. Sonradan görmelerle düşüp kalkmış akıllı sınıf melezi, yoz bir aileydi. Kendileri işçi olmadıkları gibi, kentsoylu da sayılmazlardı. Bu yüzden, iki sınıfın da hatalarını taşıyan, hiçbirinin erdemlerini almayan yarı esnaf, yarı ipsiz sapsız insanlardı. Kadının doğasında kabalık, sertlik; erkeğinkinde serserilik vardı. Fenalık düşüncesinde fazlasıyla ilerlemişlerdi. Kimse bu yolda onlarla yarışamazdı.

Hep gölgelerde ilerleyen «yengeç» yaradılışlı kişilikler olur. Gölgelerde kararsız olur, işte bu adamla bu kadın böylesi varlıklardı.

Dış görünüş açısından da Thenardierler fazla huzursuz edici insanlardı. Bazı insanların yüzüne bakmak oların ne mene adamlar olduğunu anlamaya yeter. Böylesi insanlar, arkalarında bulunanları işkillendirir, önlerindekileri korkutur. Onlarda antipatik bir hal vardır; ne yaptıklarının bilinmesi bir yana, ne yapacakları da belli değildir. Gözlerinden yayılan gölge onları yakalatır. Karanlık sinsi bakış, geçmişlerindeki korkunç sırları, gelecekteki müthiş eylemlerini anlamaya yeterlidir.

Kendi sözlerine bakılırsa, bir zamanlar Thenardier askerlik etmiş, dahası savaşmıştı. 1815 yılında Waterloo Savaşında çarpıştığını gururla söylerdi. Yine kendi yorumlarına göre bu savaşta epey yararlı da olmuştu. Hanın kapısını süsleyen o resimli plaka, onun bu yiğitliğinin bir göstergesiydi. Biraz olsun fırça kullanmayı bildiğinden, bu kaba resmi de kendisi yapmıştı. Thenardier, becerikli biriydi, bir parça okuması vardı, her şeyden bir parça çakardı.

Karısı ise, o hantal, irikıyım kadın, aslında aşk romanlarına düşkün, hayli duygusal biriydi. O yıllarda Fransız romanları, ka-

pıcı kadınlara heyecan veren türde yapıtlardı. «Celilie» iken şimdi artık yalnızca «Lodoiska» olan, o sürekli asil ama giderek bayağılaşan, Mademosielle de Scudéri'den Madame Barthélémy-Hadot'ya, Madame de Lafayette'den Madame Bournon-Malarm'a düşen, Parisli kapıcı kadınların romantik gönüllerini tutuşturan, banliyöyü de kasıp kavuran hayli eski bir klasik romanın da revaçta olduğu zamanlardı. Bayan Thénardier, sadece böylesi kitapları okuyacak ölçüde akıllıydı. Onlardan besleniyordu. Beyin diye nesi varsa bunlarda boğuyordu. Bu ona gençliğinde, dahası daha sonraları bile, alabildiğine alçak, fakat gramer kurallarını anlayacak ölçüde okumuş, zevk düşkünü, hem kaba, hem de madrabaz fakat duygusal açıdan Pigault-Lebrun'ü okuyan kötü diliyle söylediği gibi «cinselliğe dair her şeyi» için eşsiz ve safkan bir edepsiz olan kocasının yanında, bir tür düşünen insan ifadesi vermişti. Kadın eşinden on iki, on beş yaş daha gençti. Daha sonra, masal kişilerine benzeyen o salkım saçak saçları aklaşmaya başlayıp da Pamela'dan ortaya Cadı çıkınca Thénardier hanım, aptalca romanların tadına vara vara okumuş, kötü ruhlu tombul bir kadından başka bir şey değildi artık. Aşk ve inanılmaz serüvenlerle işlenmiş bu ucuz romanlar, hancı kadının en vazgeçilmez tutkusuydu. Elinden bu kitapları düşürmezdi. İşte bu zırva romanların etkisindeki kadın da, bunlardan esinlenip kızlarına tuhaf adlar vermişti. Büyük kızının adı «Eponine»di. Küçük kızı ise, zavallı çocuk «Gulnare» gibi daha da tuhaf bir isme sahip olacaktı ki, tam o zamanlarda, talih eseri, yeni bir romana hayran kalan Madam Thenardier ona daha az komik bir ad takmıştı: «Azelma.»

Ayrıca, bu arada şunu da belirtelim ki, burada değindiğimiz «vaftiz adı karmaşası dönemi» diyebileceğimiz bu tuhaf çağda her şey komik ve kaba saba değildi. Anlattığımız hayali unsurun yanında toplumsal işaretler de vardı. Bugün çoban çocuğun Arthur, Alfred ya da Alphonse diye adlandırılması, vikontun da –eğer hâlâ vikontlar varsa– Thomas, Pierre, ya da Jacques adını alması az rastlanan bir hal değildir. «Kibar» adı halka,

köylü adını asil kişiye veren bu değişiklik salt eşitlik savaşının çalkantısıdır. Yeni esintinin karşı çıkılmaz biçimde içe işleyişi her yerde rastlandığı gibi burada da karşımıza çıkıyor. Bu gözle görülen uyumsuzluğun altında büyük, kökü derinde bir şey var: Fransız İhtilali.

3
TARLAKUŞU

Şunu söyleyelim ki, kötü kalpli olmak varsıl olmaya yetmez. Hancının işleri giderek kötülüyordu. Çocuğuna onlara bırakan o yabancı kadının elli frangı yardımıyla, borçlarını bir süre ödeyebilmişler, fakat ertesi ay tekrar para darlığı o korkunç yüzünü göstermişti. Bu kez de ellerindeki bir kozu kullandılar. Cosette'in annesinin bıraktığı o çeyizi rehine vermişlerdi. Thenardier Ana, kızın elbiselerini Paris'e götürüp bunlardan altmış frank kadar para sağladı.

O para da gittikten sonra, Thenardier ailesi için Cosette evlerine sığıntı niyetine aldıkları bir yük olmaya başladı. Bu yüzden ona karşı tavırları da değişti. Küçük kızın bütün giyeceklerini elden çıkardıktan sonra, ona kendi kızlarının kullanılmış giysilerini, pılı pırtıları giydirdiler. Onu masalarına istemiyorlar, hanın yemek artıklarıyla besliyorlardı. Köpekten daha iyi, kediden daha az besleniyor, kedilerin bulabildiği sütü bile bulamıyordu. Aslında kedi ve köpek Cosette'in biricik arkadaşlarıydı. Kızcağız yemeklerini masanın altında onlarla yerdi.

Daha sonra değineceğimiz gibi Montreuil-sur-mer'e giden annesi yazmayı bilmediği için dilekçecilere mektup yazdırıyor, kızının halini soruyordu. Thenardierler de ona hiç aksatmadan aynı karşılığı yazıyorlardı:

«*O iyi.*»

Fantine ilk aylarda, yani ilk altı ay yedişer frank gönderdi. Yedinci ay Thenardierler ondan on frank istediler. Fantine buna da evet dedi. Yıl bitimi olmamıştı ki, doymakbilmez hancı kadı-

na yazarak, her şeyin giderek pahalılaştığı gerekçesiyle on iki frank istedi. Fantine buna da ses çıkarmadı.

Bazı insanlar birini çok severlerse, kesinlikle bir diğerinden nefret etme ihtiyacı duyarlar. Madam Thenardier'de de buna benzer bir alışkanlık vardı. Kendi kızlarını ölesiye seven kocakarı, evine aldığı yabancı kızdan nefret ediyordu. Bir anne sevgisinin böyle yansımaları olacağını düşünmek bile katlanılmaz, fakat ne yazık ki bu bir gerçekti. Madam Thenardier, Cosette'i kıskanıyor, ondan her şeyi esirgiyordu. Küçük kız evinde yer bile bulamıyordu, fakat cadı kadın bunu bile ona fazla görüyor, onun nefes almasına bile dayanamıyordu. Sanki Cosette odanın havasını kirletiyor, kızlarının bir şeyi eksiliyordu. Bu kadının da her anne gibi verilecek öpücükleri ve tokatları vardı. Okşamalarını ve öpücüklerini kendi kızları arasında paylaştırır, tekme tokat ve yumruklarını sadece Cosette'e bırakırdı. O zavallı kızı ölesiye dövmekten yabanılca bir haz alıyor gibiydi.

Anne-babanın alışkanlıkları çocuklarına geçer. Onlar Cosette'i hırpaladığı için, Eponine ve Azelma da küçük kıza kötü davranıyordu.

Bir yıl geçti. Sonra ikinci yıl...

Kimse kimsenin asıl yüzünü tanımaz. Köyde Thenardierler için şöyle denirdi:

«Şu Thenardierler çok iyi insanlar, hiç de zengin olmadıkları halde şu zavallı kıza bakıyorlar. Bravo onlara!»

Yöre halkı Cosette'in anası tarafından hana bırakılan kimsesiz bir kız olduğuna emindi.

Tesadüf eseri, Thenardierler Cosette'in babasız bir çocuk olduğunu öğrendiler. Bunu değerlendirmekten çekinmediler. Fantine'den ayda on beş frank istediler. Kızın giderek gelişip serpildiğini ve epey yemek yediğini yazdılar.

Cosette çocukluk yılları boyunca evin kızlarınca hırpaladıkları bir oyun arkadaşı olmakla kalmıştı, fakat biraz büyüyünce hancı kadın, ondan han hizmetleri için faydalanmayı denedi: Onu hanın hizmetçisi yaptı.

Beş yaşındaki bir çocuğun çalıştırılmasına «İnanılır şey de-

ğil!» denilebilir. Fakat üzülerek belirtelim ki bu gerçektir. Toplumsal acı her yaşta vardır. Eşkiya Dumolard adlı birinin duruşma tutanaklarında yazdığına göre, «dünyada hiç kimsesi olmadığı için, beş yaşından beri çalışıyordu.» Hayat savaşı o kadar acımasızdır ki, fakirlerin boyunlarını çocuk yaşta büker.

Cosette'i pazara alışverişe yolluyorlardı. Salonu süpürüyor, avluyu siliyor, bulaşıkları yıkıyor, müşterilere hizmet ettiği azmış gibi, gelenlerin atlarını bile o suvarıyordu.

Bu sırada işleri kötüye giden Fantine, ödeyeceği parayı birkaç ay geciktirmişti. Bu yüzden, kızını daha çok çalıştırdılar.

Bu biçare anne üç yıl sonra Montfermeil'e gelse, kesinlikle kızını tanıyamazdı. Bıraktığı o güler yüzlü, parlak gözlü, sağlıklı, pembebeyaz kızı ara ki bulasın.

Cosette'in zayıflıktan kemikleri çıkmıştı, yüzü renksizdi ve gözleri ifadesizleşmişti.

Haksızlığa uğramak onu geçimsiz, sinsi biri yapmış; sefalet çirkinleştirmişti. Evet, üç yıl önceki o nur yüzlü yavru, artık epeyce yüzüne bakılmaz bir kız haline gelmişti. Güzelliğinden kalan tek şey, o koyu-mavi gözleriydi. Bu kocaman gözlerde insanın yüreğini yakan bir acı okunuyordu.

Altısına bile girmemiş bu kızın, kış aylarında çıplak ayakla, üzerinde pılı pırtı, o şiş ve morarmış ellerindeki süpürgeyle hanın avlusunu temizlemesi, insanın içini sızlatırdı.

O yörede ona «Tarlakuşu» adını vermişlerdi. Benzetmelerden hoşlanan halk, bir kuş kadar küçük olan, yaprak gibi titreyen, korkup ürperen bu zayıf kıza, bu adı uygun bulmuştu. O, gün doğmadan işe başlardı, bir kuş kadar erken kalkardı.

Maalesef bu biçare «Tarlakuşu» asla ötmüyordu.

BEŞİNCİ KİTAP

DÜŞÜŞ

1

SİYAH BONCUK SANAYİSİNİN YÜKSELİŞİ

Montfermeil ilçe sakinlerine göre, çocuğunu terk ettiği söylenen bu biçare anneye ne olmuştu? Nereye gitmişti? Başına neler gelmişti? O, ufak kızını handa bıraktıktan sonra yoluna gitmiş ve doğduğu yere varmıştı.

Hatırlarsınız, yıllardan 1818'di.

Doğum yerinden yaklaşık on yıldan fazla bir zaman uzak kalan Fantine, doğduğu yeri tanımakta zorlanmıştı.

İki yıldır kocaman adımlarla ilerleyen bir sanayi, şehrin bütün çehresini değiştirmişti.

Eskiden beri, Montreuil-sur-Mer'in bir özelliği vardı; İngiltere'nin ünlü siyah kehribarlarını ve Almanya'nın siyah cam boncuklarını taklit ederlerdi. Fakat hammaddenin hayli pahalı olmasından dolayı, uzun yıllar bu sanayi dalı fazla gelişmemişti.

Fakat Fantine memleketine döndüğünde, inanılmayacak ölçüde hoş bir değişiklikle karşılaşmıştı. «O siyah şeyler»in gelişiminde inanılmaz bir yükseliş vardı. 1815 yılının son çeyreğinde, bir yabancı şehre yerleşerek bu işi geliştirmişti. Reçine yerine gomalak kullanmayı düşünen uyanık bir girişimci yardımıyla, şehrin sanayisinde bir devrim olmuştu.

Bu fazla önemli olmayan değişim yardımıyla hammadde fiyatları yarı yarıya düşmüş, bunun sonucu elemeği olarak işçilere verilen maaş artmıştı. Bu da kalkınma açısından hayli ha-

tırı sayılır bir şeydi. Bu adam rahat rahat boncukları yapıyor ve daha ucuza satmasına rağmen, kârını üçe katlıyordu.

Yaklaşık üç yılda, bu yöntemi uygulayan adam kendisi varsıllaştığı gibi, etrafındakileri de paraya kavuşturmuştu.

Onun kim olduğunu bilen yoktu. Şehre geldiğinde sadece birkaç franklık bir anamalı olduğu söyleniyordu. Bu önemsiz paraya o kusursuz buluşunu katmış ve sistemli çalışmaları yardımıyla, kısa sürede, çevresindekileri ve kendisini rahata kavuşturmuştu.

O yabancıyı ilk görenler, kılık kıyafetinden onun bir işçi olduğu sonucuna varmışlardı.

Söylenenlere göre 1815 yılının yağışlı bir akşamında, aralık'ın ayazlı bir gününde, şehre gelen yabancı, orada bir yangınla karşılaşmıştı. Üzerinde heybesi, elinde kalın bir sopası vardı. Yıkımı duyar duymaz, hemen eşsiz bir cesaretle alevlere dalmış ve yanan evin üst katında yatan iki çocuğun hayatını kurtarmıştı. Tuhaf bir rastlantı; ev, jandarma yüzbaşısının eviydi. Kurtardığı çocuklar da onun oğullarıydı. Adamın bu cesareti karşısında, kimse onun kimliğini bile sormamıştı. Aynı gün adını öğrenmişlerdi: «Madeleine Baba»ydı.

2
MADELEİNE

Aynı yabancı; namuslu yüzlü, dalgın bakışlı, yaklaşık ellisinde gösteren biriydi.

Geliştirdiği bu sanayi yardımıyla kısa zamanda Montreuil-sur-Mer vazgeçilmez bir ticaret merkezi haline gelmişti. Süs düşkünü bir ülke olan İspanya, bu siyah boncuklardan epeyce kullanırdı. Her yıl hayli yüklü siparişler veriyordu. O kadar ki, artık ilçe, boncuk satışında Londra ve Berlin'le boy ölçüşmeye başlamıştı.

Madeleine Baba'nın kazancı o kadar yükselmişti ki, gelişinin ikinci yılında, şehre bir fabrika yaptırdı. Fabrikada iki işlik vardı. Biri erkekler, diğeri kadınlar içindi. Çalışmak isteyen hiç kim-

se Montreuil-sur-Mer'de işsiz kalmazdı. Madeleine Baba hayli iyi bir işverendi. O, işçilerinde iki özellik arardı: Namuslu olmak ve iyi niyet.

İşlikleri ikiye ayırmasının gerekçesi de, kadınların lekesiz kalmalarını sağlamaktı. «Madeleine Baba» namusa epeyce değer verirdi.

Yıllardır bir kışla şehri olan Montreuil-sur-Mer'de gelenekler bir parça gevşekti. Kötü yola düşen kızların sayısı kabarıktı. Fakat yabancı adamın oraya gelmesiyle kadınların hayatlarında da bir iyileşme görülecekti. Bu arada fukaralık ve işsizlik de kalmamıştı. Keseler dolu doluydu, evlerde mutluluk rüzgârları vardı.

Şehre bunları sağlayan Madeleine Baba da kendisine servet biriktirmişti. Fakat pek ticari zekâsı yoktu. O kendisinden çok, çevresindekileri düşünürdü. 1820 yılında Laffitte Bankasındaki hesabında yalnızca altı yüz kırk bin franklık bir para vardı. Halbuki kolayca milyoner olabilirdi. Kendisine bu serveti ayırmadan önce kasabaya bir milyon franktan fazla harcamıştı.

Hastaneyi yeterli bulmamış, on yatak daha ekletmişti. Şehir ikiye ayrılırdı. Yukarışehir, Aşağışehir. Madeleine Baba'nın oturduğu aşağışehirde, bir okul vardı. O, şehre iki okul daha yaptırmıştı. Birinde kız çocukları, öbüründe erkekler okuyordu. Okul öğretmenlerinin maaşlarına da kendi kesesinden zam yapmış, iki katına yükseltmişti. Sürekli aynı sözleri söylerdi:

«Bence bu devletin iki önemli ihtiyacı var, biri sütnine, öbürü öğretmen.»

O zamanlarda henüz Fransa'da bulunmayan bir yenilik yapmış, çalışamayacak kadar yaşlı olanlar için, bir huzurevi kurmuştu. Aynı zamanda bir yenilik daha düşünmüştü: İşçilerin haklarını koruyan bir Yardım Sandığı. Çalışamayacaklar için de bir emeklilik. Fabrikanın bulunduğu yerde, ilaçları parasız dağıtan bir eczane de açtırmıştı.

Madeleine Baba, bu işlere ilk başladığı zaman, hakkında söylentiler olmuştu. Bu yüzden, önce, «Servet yapmak isteyen bir serüvenci,» demişler, kendi servetini biriktirmeden ilçeyi

zenginleştirdiğini görenler, onun bu yaptığını anlayamadıkları için, bu kez de «kibirli, açgözlü bir züppe» diye eklemişlerdi.

Madeleine Baba, dindar bir adamdı. Kiliseye gitmeyi hiç aksatmazdı ki, bu da o yıllarda beğenilen bir tavırdı. Şehrin seçtiği milletvekili onun bu aşırı dindarlığından işkillendiğini söylemekten geri durmadı, onun kendisine hasım olmasından korktu. Oysa bu kaygıları nafileydi. Çünkü, 1819 yılında şöyle bir dedikodu yayılıyordu: Kral'ın arzusuyla, Madeleine Baba şehre vali seçilecekti. Madeleine Baba'yı kıskananlar, onu eleştirmek için bunu nimet bildiler: «Biz demedik mi? O göz boyamak dışında işe yaramayan bir serüvenci!»

Aynı haber birkaç gün sonra şehrin yerel gazetesi olan *Le Moniteur*'da çıktı. Fakat hızla yayılan bir haber herkesin ağzını şaşkınlıktan açık bıraktı. Madeleine Baba, Kral'ın kendisine teklif ettiği bu onurlu görevi istememişti.

Aynı yıl, Madeleine Baba'nın icat ettiği o yöntem, Sanayi Sergisinde gösterilmişti. Kral ona «Onur Nişanı» önerdi. Madeleine Baba bunu da istemedi. Aslında bu adam anlaşılması güç biri, sır küpüydü. Kentsoylular dudak büküp, onun için «maceracı bir ipsiz» diye laf ediyorlardı.

O yörede, bir efsane gibiydi. Ahali onu tapar gibi seviyordu. Hele ki fukaralar. O kadar faydası dokunmuştu ki, halk kendisini zorla sevmişti. Bu arada kendisini saydırmayı da başarmıştı. Epeyce uysal biri olması yüzünden herkes onu daha çok sevmeye başladı.

Yabancı adam, bu sevgiyi kibirsiz bir utangaçlıkla karşılıyordu. Şehri kalkındıran ve bu kadar iş yapan bu üstün adamın, bir de varsıl olduğunu öğrenen ahali ona «Madeleine Baba» demeyi bıraktı. «Bay Madeleine» demeye başladı. Kentsoylular bile onu selamlıyorlardı. Fakat işçiler ve ilçe çocukları kendisine hâlâ «Madeleine Baba» diyorlardı ki, bu da onu epey sevindiriyordu. Doğrusu, onun arzusu da buydu. İşleri büyüdükçe, halkın gözünde saygınlığı çoğalıyordu.

Şehrin yüksek sosyetesinden kişiler onunla görüşmeyi iste-

diler, ona evlerini açtılar. Davetler art ardaydı, fakat Madeleine Baba hiçbirine yanıt vermedi.

Yine çeneler açıldı, dedikodular her yere yayıldı:

«Cahil ve kaba bir adam olduğu için, davetlere gelmiyor. Nereden geldiği de belli değil. Sanırız toplum içinde nasıl davranılır, bunu bile bilmiyor. Asil kişilerin arasına girmeye çekiniyor. Kim bilir, okuması bile yoktur belki.»

Para kazandığını görenler ona «tüccar» diyordu. Bu parayı yoksullara verdiğini görenler, ona «kibirli» dediler, kendisine sunulan onurları reddetmesi karşısında «maceracı» demekten vazgeçmediler. Davetleri reddedince, ona «kaba» sıfatını uygun buldular.

1820 yılında, şehre ayak bastığının beşinci yılında, yaptığı işler nedeniyle, Kral bir kez daha valilik önerdi. Bu öneriyi Madeleine Baba tekrar geri çevirmek istedi. Fakat şehir büyükleri kendisine ricacı geldiler, halk ve fakirler sokaklarda yolunu kesti. Bu üstelemeler karşısında, Madeleine Baba, peki demek zorunda kaldı.

Şöyle bir olay anlatıyorlardı; tam bu görevi reddedeceği sırada fakir ihtiyar bir kadın yoluna çıkmış ve şu sözleri söylemişti:

«Hepimizin iyi bir Valiye ihtiyacı var... Haydi Madeleine Baba, hemen karar verin, yoksa bize faydalı olmak istemiyor musunuz?»

Bu onun üçüncü dönemi oldu. Yabancı, önce «Madeleine Baba» olmuş, ardından «Bay Madeleine» diye çağrılmıştı, fakat artık ona «Vali Bey» diyeceklerdi.

3
LAFFİTTE BANKASINDAKİ BÜYÜK PARA

Doğrusu, o zerrece değişmemişti. İlk günkü gibi yalın, kendi halinde kalmaya devam ediyordu. Aklaşmış saçları, dalgın bakışları ve ağırbaşlı yüzüyle herkesin hoşlandığı bir adamdı. Başında enli şapkası, çenesine dek düğmeli kalın kumaştan re-

dingotuyia dolaşırdı. Valilik görevini aksatmadan yapıyordu. Günlük işlerini bitirmesinin ardından, o yalnız ve sıradan hayatına devam ediyordu. Görüştüğü insan sayısı çok azdı. Kendisine yapılan davetlerden kaçınır, telaşlı bir selamla yetinir, konuşmamak için gülümser, gülümsememek için selam verirdi. Kadınlar onun için «Kaba biri, tam bir dağlı, fakat çok iyi kalpli bir dağlı» derlerdi. Yeni valinin en büyük keyfi, kendi başına dağ tepe dolanmaktı.

Yemeklerini bir başına yer, masada kitabını okurdu. İyi düzenlenmiş varsıl bir kitaplığı vardı. Okumaktan hoşlanırdı. Kitap güvenilir ve bağlı bir arkadaştır, fakat aynı zamanda soğuktur da. Vali servetini çoğalttıkça aklını da geliştirmeye vakit buluyordu.

Yöreye yerleşmesinin ardından, dilinde bir düzelme, bir zarafet fark edildi. Gezilerinde yanında sürekli bir tüfek alırdı. Fakat bunu neredeyse hiç kullanmazdı. Onun ava gittiğini gören fazla kişi yoktu. Şu da vardı ki çok iyi bir nişancıydı, kullandığında hedefini asla şaşırmazdı. Yine de onun zararsız bir hayvanı, minik bir kuşu öldürdüğünü gören yoktu.

Artık genç olmamasına rağmen, yine de, onun hayli güçlü olduğu söylenirdi. Yardımına ihtiyaç duyanlara el uzatmaktan hiç çekinmezdi. Düşen bir atı kaldırır, çamura batan bir tekerleği çıkarır, boşanan bir boğayı boynuzlarından tutup engellerdi. Evinden sürekli cepleri parayla dolu çıkar, boşalmış ceplerle dönerdi. Köylere her uğradığında, çocuklar onun etrafını alırlardı.

Bir zamanlar köylü olduğu belli oluyordu. Tarım konularında hayli bilgiliydi. Dahası bu konuda çiftçilere epey yerinde öğütler verirdi.

Bir gün, yöredekilerin ısırgan otlarını söktüklerini görünce onlara şöyle demişti:

«Üzücü, kopardığınız otların çoğu kurumuş, fakat bunları kullanabilirdiniz. Taze ısırganın yaprağı alabildiğine lezzetli bir sebzedir, sertleştiğinde ondan çıkartılan iplik kenevir ve keten ipliği gibi sağlamdır. Isırganotundan yapılan bir bez, ketenbezi

gibi sağlamdır. Kurutulan ısırgan kıyıldığında kümes hayvanları için çok besleyici bir yem olur, ezip boynuzlu hayvanların yemine karıştırabilirsiniz. Dahası davarların tüylerine bir parlaklık verir. Doğrusu, onu yetiştirmek için fazla bir emeğe de ihtiyaç yok. Tohum kendi kendi gelişir. Birazcık özen gösterilse ısırganotunu bir sürü şeyde kullanabilirsiniz, fakat savsaklanırsa, o zaman da zararlı oluyor. Ah ademoğlu da, bu ısırganotuna benzemez mi? Biraz itina ederek, ademoğlunun ruhunda uyuyan tözü ortaya çıkarmak işten bile değildir. Dostlarım, bunu hiç unutmayınız; kötü bitki yoktur, kötü işleyiciler vardır sadece.»

Bir parça saman ve birkaç ceviz kabuğuyla çok hoş oyuncaklar yaptığı için, çocuklar da onu severlerdi.

Bir kilisenin kapısında matem işareti, siyah bir perde görse, derhal girerdi. Başkaları düğün ve kutsama törenlerini kaçırmazlar, ama o cenazelere katılırdı. Matemli arkadaşların, siyahlı kadınların arasına karışır, gözleri göklere çevrili, rahiplerin vaazlarını derin bir ilgiyle dinlerdi.

Bazı insanlar, günah işlemek için, o, iyilik etmek için gizlenirdi.

Akşam karanlığında, kapıları usulca açıp içeri süzülür, para ya da bir hediye bıraktıktan sonra usulca çekip giderdi. Yıkıntı kulübesine dönen yoksul işçi, kapının açık olduğunu ya da zorlandığını görüp: «Eyvah soyuldum» diye telaşlanır, korkarak eve girdiğinde, yatağının üstünde bir-iki altın bulurdu.

Güler yüzlü olmasına rağmen, yine de gizli bir derdi varmış gibi, dalgın ve kederli dururdu. Ahali onun için şöyle derdi:

«Hiç de kibirli olmayan bir varsıl, hiç de keyifli olmayan bahtiyar bir adam.»

Ona dair farklı dedikodular ediliyordu. Bazıları onun büyücü olduğunu bile iddia etmişti. Odasında ölü kafaları (kuru kafalar) ve yoğun kokular yayan tütsülükler olduğunu ortalığa yaymışlardı. O kadar ki, bunu duyan Montreuil sosyetesinin çok ünlü bir hanımefendisi bir gün gülerek sormuştu:

«Vali Bey, bize odanızı gösterir misiniz, bir mağarada kaldığınız söyleniyor.»

Fakat merakları nedeniyle epeyce cezalandırılmış sayılırlardı. Vali gülümseyerek onları evine davet etmişti. Çok yüzüne bakılmaz, maun eşyalarla döşeli bu oda alabildiğine sadeydi. Tek süsü şöminenin üstünde duran iki güzel gümüş şamdandı.

Yine de çeneler kapanmayacaktı. Onun odasına kimsenin girecek cesareti olmadığını, bunun bir rahip mağarası, bir oyuk, bir mezar olduğunu söylemeye devam ettiler.

Bu sırada Laffitte bankasına yüklü tutarda paralar yatırdığı fısıldanıyordu. Öyle ki Bay Madeleine, bir imzasıyla beş dakikada birkaç milyon kaldırabilirdi bankadan. Fakat bu birkaç milyon, demin değindiğimiz gibi yalnızca altı yüz kırk bin franktı.

4
BAY MADELEİNE'İN MATEMİ

1821 yılının ilk günlerinde gazetelerde bir haber çıktı. Kendisine «Monsenyör Bienvenu» adı verilen Digne Piskoposu, seksen iki yaşında vefat etmişti. Onun neredeyse bir evliya olduğunu da belirtiyorlardı.

Biz, gazetelerin yazmayı unuttukları bir ayrıntı verebiliriz. Ölümünden birkaç yıl önce Digne Piskoposu'nun, gözlerinin feri sönmüştü ve o kız kardeşinin sevecen yardımları sayesinde, kör olduğuna şükürler ediyordu.

İnsanlar yanında birinin bulunmasından güç kazanır. Bir kanat sesi gibi eteğin hışırtısını duyar, onun şarkı söylediğini, konuştuğunu, girip çıktığını, gidip geldiğini duyarsınız. Bu şarkının, bu sözün, bu adımların ekseni olduğunuzu düşünüp, her an kendi cazibenizi görür, kendinizi engelli olduğunuz ölçüde güçlü duyumsarsınız. Karanlıklar arasında, bu meleğin etrafında döndüğü yıldız olursunuz. İşte bütün bunlara çok az mutluluk yetişebilir. Hayatın en büyük mutluluğu, sevildiğine mutlak olarak inanmaktır; kendi için sevildiğine, daha doğru bir deyimle söyleyelim, kendine rağmen sevildiğine emin olmak.

Gözleri görmez olan adamda inanç vardır. Bu, keder arasın-

da hizmet edilmek, okşanmak demektir. Bir şeyi eksik mi? Hayır. Sevginin sahibi olmak, ışığı kaybetmek değildir. Üstelik ne sevgi! Baştan sona faziletle örülü bir sevgi. Sevgi olan yerde körlük olamaz. Ruh el yordamıyla arayıp bulur. Bulunan, sınanmış olan bu ruh da, bir kadındır. Bir el size dayanak olur. Bu onun elidir. Bir çift dudak alnınızı öper, bunlar onun dudaklarıdır. Ta yanı başınızda bir nefes duyarsınız, o'dur. Her şeyi ondan almak –din ve dindarlık dahil– hiç terk edilmemek, size yardım eden bu hoş güçsüzlüğe, bu yıkılmaz çalgıya dayanmak, onun elleriyle Tanrı'ya dokunmak. Ona sarılabilmek... Somut Tanrı, ne eşsiz bir esrime! Gönül, bu ilahi karanlık çiçek, esrarengiz bir açılma gösterir. Bu gölge, dünyanın olanca ışığına değişilmez. Melek ruh burada, sürekli buradadır; uzaklaşsa da geri gelmek içindir. Düş gibi silinir, gerçek gibi ortaya çıkar. Ağır ağır gelen bir sıcaklık sezilir; işte o! Huzur, sevinç ve kendinden geçmeyle dolup taşar insan; gece içinde bir parıltıya, bir ışığa dönüşür insan. Ve sayısız küçük özen, bu boşlukta çok büyük görünen hiçler. Size vakit geçirtmek için kullanılan, kaybolan dünyanızın yerini alan kadın sesinin tanımsız ahengi. İnsan ruhla okşanır. Hiçbir şey seçilmez fakat tapınıldığı anlaşılır. Bu bir karanlıklar cennetidir. Evet Monsenyör Bienvenu, dünya cennetinden gökyüzündeki cennete gitmişti.

Onun ölüm haberini Montreuil-sur-Mer'de çıkan gazetede de okuyan Bay Madeleine ertesi gün karalar giyindi. Şapkasına matem işareti olarak siyah bir kurdele takmıştı.

Şehirde onun matemde olduğunu fark edenler bunu konuştular. Bu da esrarengiz bir yabancı olan Bay Madeleine'e ilişkin bir işaret sayılırdı. Matemini tuttuğuna göre, o kutsal Piskopos'la bir akrabalık bağı bulunmalıydı. Bu da onun saygınlığını çoğalttı. Şehirliler ona daha da saygılı davrandılar. Yine bir gün ilçenin ihtiyar ve asil hanımlarından biri kendisine sordu:

«Vali Hazretleri, Monsenyör Bienvenu ile bir yakınlığınız olmalı? Acaba kuzinlerinizden biri miydi?»

«Hayır, Bayan,»

«Fakat onun matemini tutuyorsunuz...»
«Gençliğimde onların evlerinde uşaklık etmiştim.»
Bunu da bir nükte sanıp uzun uzun güldüler.

Yeni valinin farklı bir alışkanlığı daha vardı. İlçeden ne zaman Savoie'lı bir baca temizleyicisi geçse, çağırır; adını sorar ve para verirdi. Bunu duyan küçük baca temizleyicileri bundan faydalanmak için yollarını değiştirip şehirden geçmeyi gelenek haline getirmişlerdi.

5
UFUKTAKİ ŞİMŞEKLER

Vali Madeleine yıllar geçtikçe, bütün ilçe sakinlerinin saygı ve sevgisini kazanmıştı. Bütün kalpler artık onun için atıyordu. Kimse artık ona laf söyleme cesaretini gösteremiyordu, tam aksine, onun ilahi biri olduğunda birleşiyorlardı. Civar köy ve ilçelerde ondan fikir sormaya gelenler de olurdu. O her meseleye hal yolu bulur, tartışmaları yatıştırır, düşmanlıkları bitirirdi. Derken, bir zaman geldi ki, yıllar önce Digne'de Monsenyör Bienvenu'ya olan sadakat ve sevginin benzerini kazanmıştı neredeyse. İşte yeni vali de bu kadar sevilip sayılıyordu.

Yine de şehirde, bir kişi bu genel sevgiden uzak duruyordu. Bay Madeleine'e bir türlü ısınamamamıştı! Onun en iyi tavırlarını kötüye yorar, ettiği iyilikleri hiçe sayardı.

Şaşmaz bir içgüdüsü onu uyarıyor, endişelendiriyordu. Kimi insanlarda sahiden de, her içgüdü gibi, saf, lekesiz, tamamen hayvani bir içgüdü var gibidir. Bu içgüdü yakınlıkları, soğuklukları yaratır, bir yaradılışı diğerinden kaçınılmaz şekilde ayırır, bocalamaz, şaşırmaz, ne susar, ne de çelişkileri olur. Kendi karanlığında aydınlıktır, aldanmaz bir ihtişamdır, aklın bütün önerilerine, mantığın bütün yıkıcı ve bozucularına karşı çıkar, alınyazılar nasıl ortaya çıkarsa çıksın, kedi-insanın varlığını köpek-insana, aslan-insanın varlığını tilki-insana sessizce duyurur.

Vali sakince gülümseyerek şehirden giderken, kendisiyle

karşılaşanlar ona saygıyla selam verir, çocuklar koşup onun elini öperlerdi. İşte böyle zamanlarda koyu gri, demir grisi bir redingot ceket giymiş, uzun boylu ve dev yapılı bir adam elinde kalın bastonu, başında enli şapka, bakışlarıyla onu uzun uzun incelerdi. O köşeyi döndükten sonra kollarını birleştirip, yüzünü kırıştırırdı. Sanki bu yaptığıyla şunu demek isterdi: «Yüce Tanrım, bu adam da neyin nesi? Onu bir yerlerden tanıyor gibiyim, yüzü hiç de yabancı gelmiyor, onu daha önce görmüş gibiyim. Evet onu bir yerde gördüm fakat nerede? Her neyse o ne yapsa benim gözümü boyayamaz. Bu işin içinde bir iş var, hiç güvenim yok ona.»

Bu adam Emniyet teşkilatının bir müfettişi olan Javert'di. Montreuil-sur-Mer'e polis müfettişliğine Bay Madeleine'in valiliğinden birkaç ay önce tayin edilmişti. Madeleine'in ilk yıllarını görememişti. Javert bu görevi, o günlerde Paris polis müdürü olan Devlet Bakanı Angles Kontu'nun yazmanı Bay Chabouillet'nin korumasına borçluydu. Javert, Monreuil-sur-Mer'e vardığında büyük sanayicinin başarıları zirveye ulaşmış, Madeleine Baba, Bay Madeleine olmuştu.

Polis memurlarının çocuğunun yaptıkları işe has bir yüz ifadesi vardır. Bu ifadeye alçaklığa, adiliğe kaçan bir yetke havası da girer. İşte Javert'de aynı yüz ifadesi vardı, fakat alçaklık ve adilik hariç.

Ruhlar gözle görülebilselerdi, şu tuhaf olay hemen meydana çıkardı: İnsan cinsinden her kişi hayvan türünden bir yaratığı andırır. Bilgenin aklından şöyle bir geçirdiği bu gerçek, kolayca kabul edilirdi. İstiridyeden kartala, domuzdan kaplana dek bütün hayvanlar insanın içindedirler, onların her biri bir insanın içindedir. Dahası bazen hepsi aynı anda.

Hayvanlar, esasen ruhlarımızın gözle seçilen simgelerinden, kendi erdemlerimizin, fenalıklarımızın gözlerimiz önünde dolaşan görünüşlerinden farklı bir şey değildir. Tanrı düşündürmek için onları bize gösterir. Fakat hayvanlar sadece gölge olduklarından, Tanrı onları, kelimenin eksiksiz anlamıyla, eğitilebilir biçimlerde yaratmadı; ne işe yarardı ki? Buna karşılık, ruh-

larımız gerçek olduklarından ve kendilerine has, bir bitişleri olduğundan, Tanrı onlara zekâ bağışladı, yani eğitimi mümkün haie getirdi. Sağlam gerçekleştirilen bir toplumsal eğitim, ne olursa olsun, sürekli bir ruhun sahip olduğu faydaları meydana çıkarır.

Kuşkusuz bu insanların, tam kendisi olmadan önceki ve sonraki karakterlerinin derin meselesi hakkında önyargılı olmadan, görünüşteki dünyevi hayatın dar bakış noktasından söylenmiştir. Görülebilen «ben» mevcut biçimlerin hiçbiri bilgeye gizli «beni» yoksayma yetkisi vermez.

Şimdi, her insanda doğasının hayvan türlerinden birinin bulunduğunu bizimle beraber bir anlığına kabul ederseniz, polis görevlisi Javert'in neye benzediğini söylemek kolaylaşır.

Kuzey İspanya'da Asturya eyaleti köylülerinin inançlarına göre, dişi kurdun her doğumunda doğan yavrular arasında bir köpek yavrusu vardır, ana kurt bu yavruyu vakit yitirmeden öldürür, aksi halde büyüyünce diğer yavruları yer.

Bir dişi kurdun oğlu olan bu köpeğe insan yüzü çizin, ortaya Javert çıkar. Kendisi bir zindanda doğmuştu. Annesi sarhoşluk ve falcılık yaptığı için tutuklanmış bir kaldırım kadını, babası bir kürek mahkûmuydu. Bundan dolayı o ailesine koyu bir kin beslerdi. Sanki onlardan intikam almak istercesine, büyüdüğünde polis olmayı istemişti. Delikanlılığında, Fransa'nın güney cezaevlerinde görev yapmıştı. Bugün kırkında olan adam çok başarılı olmuş, müfettişliğe dek yükselmişti.

Onu ifade etmek, ona dair düşünce vermek faydalı olur. Basık, büyük delikli bir burnu, yanaklarını kapatan gür ve siyah favorileri vardı. Dört köşeli yüzünde, karanlık çukurlara benzeyen bu burun delikleri ona korkunç bir ifade kazandırmıştı. Yabanıl bir hayvan suratı. Ciddi olduğunda bir bekçi köpeğine benzeyen Javert, güldüğünde bir kaplana benzerdi.

Dar, o kirpi gibi saçları sürekli çatık duran, kalın fırça gibi kaşlarına inerdi. Kısık dudakları ve haşin gözlerinde yabanıl bir emrediciliğin izleri vardı.

Bu adamın olanca hayatını yöneten çok sade iki duygu var-

dı, doğrusu iyi duygulardı bunlar. Fakat bunları abartan Javert, bu faziletleri de birer kötü alışkanlığa dönüştürmüştü. Abartılı derecede Otorite'ye saygılı ve başıbozukluğa kin duyardı. Onun gözünde hırsızlık, cinayet ve bütün suçlar, başıbozukluğun görünümleri gibiydi. Devlet memurlarının tümüne en önemlisinden en sıradanına kadar derin bir saygısı vardı. Onun anlayışında yerine göre bir orman zabıtası da bir başbakan gibi saygıyadeğer bir memurdu. Fenalık sınırını aşanların, topunu küçümser, suçlulara şaşmaz bir kin ve düşmanlık duyardı. Bir yandan: «Görevli aldanmaz; yargıç sürekli haklıdır» derdi. Diğer yandan da: «bunlar giderilemez biçimde mahvolmuşlardır. Onlardan iyi bir şey umulamaz» derdi. İnsan kanunlarına, insanları lanetlemek ya da daha doğrusu, onları saptama yetkisini veren, toplumun alt katmanına Cehennem nehrini yerleştiren en taşkın insanların, yargılarını harfiyen paylaşırdı. Sağlam, ağırbaşlı, sert, kederli, hayalciydi. Kibirsizdi, fakat kurumlu olduğu da söylenebilir. Bakışları bir burguya benziyordu, duygusuz ve keskindi. Olanca hayatını iki kelimeyle anlatabiliriz: Uyanık olmak, göz hapsine almak. Dünyanın en karmaşık olgusunu anlaşılır hale getirmişti. Faydalı olduğunu biliyordu, görevine inanıyordu ve bir insan nasıl papaz oluyorsa, o da aynı halle detektifti. Gözüpek, vakur ve katıydı. Bütün dindarlar gibi gururluydu. Yakaladığı her kimse Tanrı acısın. Babasını yakalasa ipe gönderir, anasını suçlu bulsa, kodese tıkardı. Bunu da faziletin bağışladığı kutsal görevi gibi görürdü. Kendine karşı da, hayli gaddarca davranırdı. Özvarlığını denetlemekte yetkinleşmişti. Kendisinden her şeyi esirger, çok az yer, hiç içki içmezdi. Hayatında eğlenceye asla zaman ayırmamıştı. Tertemiz ve dürüsttü. Kimse onun en alımlı kadına bile baktığını görmemişti. O hiç aksamayan bir namusu ve göreve bağlılığı simgelerdi.

Zalim bir görevdi bu. O hafiyeliği Ispartalıların Isparta'yı anladıkları anlamda anlamıştı: Zalimce bir izleme, su katılmamış bir namus, taş gibi katılık, duygusuz bir polis ajanı, Vidocqu'un karakterinde Brutus.

Javert'in olanca varlığı, izleyen, tüyen birini tanımlardı. Joseph de Maistre'in gizemci okulu ki o çağlarda, aşırı gazeteler denilen gazeteleri üstün bilgilerle, doğanın ve evrenin yaratılışı gibi yazılarla dolduruyordu, Javert'in bir simge olduğunu iddia etmekten geri durmazdı. Şapkasının altında kaybolan alnı görünmüyordu, kaşlarının altında kaybolan gözleri görünmüyordu, boyunbağının içine dalan çenesi görünmüyordu, yenlerinin arasına giren elleri görünmüyordu, redingotunun altında taşıdığı bastonu görünmüyordu. Fakat zamanı geldiğinde, bir pusudan fırlar gibi, ansızın, bütün bu gölgeden, dar, köşeli bir alnın, lanetli bir bakışın, ürkütücü bir çenenin, iri ellerin, korkunç kalın bir sopanın uzandığı görülürdü.

Boş vakitlerinde okurdu, fakat kitaplardan da hoşlanmazdı. Tam anlamıyla cahil biri sayılmazdı. Kimi zaman istemeden yaptığı bazı yorumlardan onun o kadar bilgisiz olmadığı belli olurdu.

Az önce onun neredeyse hiç kusuru olmadığını belirttik. Arada sırada sigara içerdi. Bu tek düşkünlüğüyle insan olduğu anlaşılırdı. Hemen anlaşılacağı gibi, Javert, Adalet Bakanlığı'nın istatisiğinde: «İpsiz sapsızlar» olarak gösterilen bölüme giren bütün o takımın korkusuydu. Onlar, Javert adını duyar duymaz kaçacak delik ararlardı. Javert'in yüzü görününce donakalırlardı. Javert böyle bir adamdı işte.

Javert bakışlarını Bay Madeleine'den ayırmıyor, onu sürekli denetim altında tutuyordu. Vali bunu fark etmemiş olmalıydı, fakat bunu fazla önemsemiyordu aslında. O Javert'le arasını iyi tutuyor, ona kibar ve iyi davranıyordu.

Javert, bir gün Bay Madeleine'e ilişkin ve onun geçmişiyle ilgili bir araştırma yaptığını istemeden söylemişti. Bunu gönülsüzce söylemişti. Başka bir şehirde kaybolan bir aileden bilgi almıştı. Dahası bir gün kendi kendine konuşurcasına, «Sanırım o avucumda,» diye mırıldanmıştı. Sonra üç günde tek kelime etmeden dalgınca durdu. Yakaladığını sandığı ipucu kopmuştu.

Zaten –kimi sözcüklerin ifade ettikleri çok kesin görünebile-

ceğinden, bu zorunlu bir kalem rüşvetidir– bir insanda sahiden aldanmaz bir şey olamaz, içgüdünün özelliği de kuşkusuz aldanış, izi yitirmek, yolu kaybetmektir. Yoksa akıldan daha üstün olurdu, hayvanda insandan daha sağlam bir gerçek ışığı olurdu.

Javert kesinlikle, Bay Madeleine'in kusursuz huzuru, olağan davranışı karşısında birazcık şaşırıyor, canı sıkılıyordu.

Bay Madeleine, hiçbir şeyi fark etmez gibi serinkanlılığını koruyordu. Fakat bir gün Javert'in o garip tavrı, Bay Madeleine'i de etkiledi. Nasıl mı?

6
FAUCHELEVENT BABA

Bir sabah, Madeleine Baba, şehrin kötü bir yolundan giderken, birkaç adım beride bir kalabalığın biriktiğini gördü. Fauchelevent Baba, adlı ihtiyar bir adam, arabasının altına düşmüştü.

Fauchelevent Baba, Bay Madeleine'in sayısı çok az düşmanlarından biriydi. Madeleine'i hiç sevmez, nefret ederdi. Bu da aslında çok önemsiz bir olaydan kaynaklanıyordu. Gençliğinde bir noter yazmanı olan, çok okumuş bir köylüydü Fauchelevent. Sonra alabildiğine geliştirdiği bir ticarete başlamıştı. Fakat tersliğe bakın, Madeleine Baba'nın ilçeye geldiği günlerde, ihtiyarın işleri kötülemeye başlamıştı. Yabancı, işini geliştirip zenginleşirken, Fauchelevent'in işleri çok bozuktu. İşte bu yüzden, kendisi sefalete giderken, hep kazanan bu yabancıya kin tutuyordu.

Kalçası kırılan at yerinden oynamıyordu. Yaşlı adam tekerlerin arasına sıkışmıştı. O kadar kötü bir şekilde düşmüştü ki, araba onun üstüne devrilmiş, bağrını eziyordu. Araba ağır yüklüydü. Biçare Fauchelevent Baba yürek sızlatan inlemeler koyuyordu.

Hatalı, acemice bir hareket, arabayı iyice sarsarak adamı

öldürebilirdi. Onu kurtarabilmek için arabayı üstünden kaldırmak gerekliydi.

Kaza anında oraya gelen Javert, hemen bir kaldıraç bulmaları için adamlarını göndermişti.

Bay Madeleine göründüğünde kalabalık hemen yarıldı, Fauchelevent Baba can acısıyla bağırıyordu:

«İmdat! Şu biçare ihtiyarı kurtaracak kimse yok mu?»

Bay Madeleine, izleyenlere döndü:

«Bir kaldıraç yok mu?» diye sordu.

Bir köylü:

«Almaya gittiler.»

«Ne vakit dönerler?»

«Bilemeyiz, nalbanta gidildi, hiç değilse bir on, on beş dakika sürer.»

Madeleine Baba bağırdı:

«Çok uzun zaman.»

Bir gün önce yağmur yağdığı için, yerler balçık gibiydi. Araba bu çamurlara battıkça, ihtiyarın göğsüne iyice batıyor, acısı çekilmez hale geliyordu. Beş dakikaya kalmaz, bütün kemikleri kırılırdı.

Bay Madeleine oradakilere:

«Bakın,» dedi, «bekleyecek vakit yok, adam ölüyor. Arabanın altında tek kişilik yer var, biri arabanın altına girsin ve sırtıyla arabayı kaldırmaya çalışsın, bizler de adamı çekeriz. Sırtına güvenen biri yok mu? Onu kurtarana beş altın.»

Kimse oralı olmadı.

Madeleine Baba bağırdı:

«On altın.»

Adamlar başlarını eğdiler. Aralarından biri, mırıldandı:

«Can pazarı. Bunun için epey güçlü olmak gerekir, işin içinde ezilmek de var.»

Madeleine Baba parayı yükseltiyordu:

«Ha gayret, yirmi altın.»

Yine koyu bir sessizlik.

Derken bir ses yükseldi:

«Onlarda eksik olan cesaret değil.»

Madeleine Baba, başını çevirdi. Javert konuşmuştu. Polis müfettişi sürdürdü:

«Bay Madeleine, sizin istediğinizi yapacak tek bir adam tanıdım ben.»

Vali titredi.

Javert umursamaz gibi, gözlerini Bay Madeleine'e çevrili sürdürdü.

«Bu bir kürek mahkûmuydu.»

«Vyle mi?»

«Evet, Toulon cezaevinde, bir tutsak.»

Bay Madeleine'in yüzünde tek damla kan yoktu.

Bu arada arabanın tekerlekleri çamura iyice batıyordu. Fauchelevent Baba acılı çığlıklar attı:

«Boğuluyorum, soluğum kesildi. Kaburgalarım kırılıyor, şu kaldıraç nerede kaldı?»

Madeleine Baba yine etrafına bakındı:

«Şu biçareyi çekip almak ve yirmi altın isteyen yok mu?»

Ses yoktu.

Javert tekrar konuştu:

«Bunu sadece o kürek mahkûmu yapardı, o kaldıracın yerini tutardı.»

İhtiyar soluyordu:

«Ölüyorum!»

Bay Madeleine ansızın kararını vermiş gibi başını kaldırdı. Javert'in kendisine çevrili gözlerini, kımıltısız bekleyen köylüleri gördü. Kederle gülümsedi, sonra tek kelime etmeden yere çöktü. Kalabalığın karşı çıkışlarına aldırmadan arabanın altına girdi.

Müthiş bir bekleme başladı.

Bu öldürücü ağırlığın altında karınüstü sürünerek ilerleyen Madeleine Baba, yok yere yumruklarını sıkıp, dirseklerini dizlerine birleştirmek istedi. Bağırdılar:

«Çekilin Madeleine Baba, ezileceksiniz.»

Hatta Fauchelevent Baba bile, bağırdı:

«Durun Bay Madeleine; benim gibi bir yaşlı köylü için değmez. Ben vademi doldurdum, ne yapalım yazgımızda böyle ölmek de varmış. Kendinizi yok yere tehlikeye atmayın.»

Madeleine Baba bir şey demedi.

Oraya yığılan kalabalık, soluk almaya çekiniyordu. Tekerlekler giderek derine saplanmıştı. Madeleine Baba'nın oradan canlı kurtulması mümkün değil gibiydi.

Derken inanılmaz bir şey oldu. O büyük arabanın devindiğini gördüler. Araba usulca kalkıyordu. Uğultulu bir ses duyuldu:

«Haydi yardıma koşun, çabuk!»

Bu artık son gayretini harcayan Bay Madeleine'in sesiydi.

Hemen koşuştular. Bir kişinin cesareti, hepsine güç vermişti. Yirmi kol da uzandı. Arabayı yukarı kaldırdılar. Yaşlı Fauchelevent kurtulmuştu.

Madeleine Baba kalktı, yüzünde kan kalmamıştı. Alnından oluk oluk ter akıyordu. Giyecekleri yırtılmış, her yeri çamura batmıştı. Herkes ağlıyordu. Yaşlı adam kurtarıcısının dizlerini öpüyor ona, «Tanrımsınız benim» diyordu. Madeleine Baba'nın yüzü ışıyordu. Sevinçle gülümsedi. Kendisine üsteleyerek bakan Javert'e kederli gözlerini çevirdi.

7
FAUCHELEVENT BABA'NIN PARİS'TE BAHÇIVAN OLMASI

Fauchelevent Baba'nın diz kemiği düşerken kırılmıştı.

Bay Madeleine onu fabrikada yaptırdığı revire taşıttı. Orada çalışan iki rahibe vardı.

Ertesi sabah ihtiyar adam yastığının üstünde bin franklık bir banknot buldu. Madeleine Baba, şöyle bir not da yazmıştı: *Atınızı ve arabanızı satın aldım.*

Aslında at ölmüş, araba kullanılamaz hale gelmişti. Bunun ardında Bay Madeleine, rahibelerin ve ilçe rahibinin önerileri doğrultusunda Fauchelevent'i bir manastıra bahçıvan olarak yerleştirdi. Bu manastır Paris'in Saint-Antoine Mahallesindeydi.

Bu olaydan kısa süre sonra Madeleine Baba, şehre vali olarak atanmıştı. Yetkesinin simgesi olan o mavili kırmızılı atkıyı omuzuna aldığında, Javert ansızın titredi. Görünümünü değiştiren bir kurt yakalayan bir köpek gibi hırladı. O günden başlayarak yeni validen sürekli uzak durdu.

Montreuil-sur-Mer'in gelişmesi, orada yaşayanları refaha boğmuştu.

Monteuil-sur-Mer'de Madeleine Baba'nın getirdiği bu refahı, gösterdiğimiz bazı işaretler dışında, göze görünmese de, hayli dikkat çeken bir işareti daha vardı. Bu asla adatmaz. Halk acı çekerken, işsizken, ticaret hayatı çok durgunken, vergiler vaktinde verilmez, devlet de bunları alabilmek için epey masrafa girer. İşsizlik ortadan kalkınca, memleket mutlu ve varsıl olunca, vergi hemen ödenir, devlete hiç masrafı olmaz. Denebilir ki, genel vergi toplama giderleri, yedi yılda, Montreuil-sur-Mer civarında dörtte üç oranında azalmıştı. Bu da, burayı örnek olarak göstermeye yöneltiyordu. Bunlar arasında, özellikle, o zamanlarda maliye bakanı olan Bay de Villele de bulunuyordu.

Fantine, memleketine geri döndüğünde, burayı böyle gelişmiş halde buldu. Kendisini hatırlayan yoktu. Ne de olsa, oradan ayrılalı neredeyse on yıl geçmişti.

Fakat Fantine'in hayalleri suya düşmeyecekti. Rahatça iş buldu. Bay Madeleine'in fabrikasının kapısı genç kadına hemen açılmıştı. Fantine hemen oraya başvurdu ve kadınlar işliğine alındı.

Bu iş Fantine için epey yeniydi. Önceleri biraz zorlandı. Fazla iş çıkaramadığı için gündeliği de yüksek değildi, fakat genç kadın, buna da şükür dedi. Geçimini namusuyla kazanıyordu.

8
KÖTÜ YÜREKLİ BİR CADALOZ

Fantine işe başlayınca, kendisini alabildiğine mutlu hissetti. Alınteri döküp, dürüstçe yaşayabilmek ne büyük nimetti.

Genç kadın, çalışma isteğini tekrar duydu. Kendisine bir ay-

na aldı. Gençlik ve güzelliğini, altın renkli saçlarını, inci gibi dişlerini izlemeyi seviyordu.

Kaygılarının çoğu geçti, artık Tholomyes bile belli belirsiz bir anıydı. Tek gayesi, bir gün Cosette'i yanına almaktı. Kendisini çok talihli hissediyordu. Ufak bir oda kiraladı ve kazanacağı paralara güvenip, daha sonra ödenmek üzere biraz eşya aldı. İşte bunda hatalı davranmıştı. Fakat bu, Paris'te edindiği o kötü huyların kalıntısıydı.

Dul kaldığını söyleyebilirdi, fakat söylememişti, bu yüzden, kızından da kimseye söz etmedi.

İlçeye yerleştikten sonra aylar boyunca, Thenardierler'e aksatmadan para yolladı. Yazmayı bilemeyen, sadece imza atabilen genç kadın, bu mektupları, şehrin genel mektupçusuna yazdırıyordu. Gelgelelim, onun habire mektup yazdırması ilçe sakinlerinin işkillenmesine neden olmuştu. İşlikte kimse ile içlidışlı olmayan ürkek Fantine, diğer kadınları da rahatsız ediyordu. Onu burnubüyük olmakla suçluyorlardı.

Dünyada, sadece fenalık etmek ve başkalarına zarar vermek için yaşayanlar ve keyif alanlar vardır. İş arkadaşları da Fantine'i göz hapsine almış gibi, onun her yaptığından bir anlam çıkarmayı kendilerine görev edinmişlerdi. Aslında onların çoğu, onun güzelliğini, o parlak saçlarını, apak dişlerini kıskanıyordu.

Çalışırken, kimi zaman o gür kirpikleri arasından süzülen bir yaş kadife yanaklarından aşağı süzülürdü, bu da arkadaşlarının ilgisini çekerdi. Aslında Fantine, kızını özlediği için ağlıyordu.

Kim bilir belki de kimi zaman o sevmiş olduğu hayırsızı da hatırlıyordu. Unuttum sanıyordu ama, geçmişin bütün bağlarını koparmak kolay iş değildi.

Ayda iki kez, sürekli aynı adrese yazdığını öğrenmişlerdi. Adresi öğrendiler: *Bay Thenardier, Montfermeil'de Hancı.*

Meraklı işçi kadınlar, bir çaresini bulup o genel mektupçuyu sıkıştırdılar. Meyhanede ona içkiyi ısmarlayıp ağzını aradılar. Nihayet Fantine'in bir çocuğu olduğunu öğrendiler: Küçük bir

kız. Meraklı mahalleli kadınlar arasında ta Montfermeil'e dek gitmeye cesaret eden biri çıktı. Kadın başarmıştı. Thenardier'ler'i konuşturmuştu. Döndüğünde şen şakraktı: «Oh oh, bravo,» diye söylendi. «İnanın, şu harcadığım otuz beş franga değdi. En azından kızını gördüm.»

Bu kadın Bayan Victurnien adlı kötü kalpli bir cadıydı. Bütün kadın ve kızların namusunu korumakla görevli gibiydi. Altmışını geçen kadın, çirkinliğine bir kocamışlık da eklemişti. İşin en inanılmaz tarafı bu cadalozun da bir zamanlar genç olmasıydı. Bu kadın gençliğinde manastırdan sıvışan firari bir papazla evlenmişti. Bu tiksindirici Bayan Victurnien, zayıf, kemikli, sirke suratlı bir kadındı. Zaman zaman, kendisini dul bırakan kocasını hatırladıkça ondan yediği sopaları da hatırlardı. Restorasyon zamanında, fanatikleşmişti. Kiliseden ayrılmaz olmuştu. O kadar ki rahibeler, onun bir zamanlar kiliseden sıvışan bir papazla evlenmesini de affetmişti.

Kadın, kocasından kalan önemsiz bir mülkü Arras'daki bir manastıra hibe etmişti. Evet işte bu Bayan Victurnien, Montfermeuil'e gitmiş ve dönüşte kurumlanarak: «Çocuğu gördüm,» demişti.

Bu olanlar uzun zaman almıştı. Fantine bir yıldan beridir, fabrikada çalışıyordu ki, bir sabah işlik şefi kadın, onu odasına çağırdı ve vali bey tarafından kendisine elli frank uzatıp artık işten atıldığını söyledi. Dahası kadın, vali adına konuştuğunu sezdirip, ona burayı da terk etmesini önerdi.

Tersliğe bakın; hiçbir kötülük tek başına gelmez. O ay Thenardierler on iki franklık aylığı on beş franga çıkarmışlardı.

Fantine beyninden vurulmuş gibiydi, ne yapacağını bilemiyordu. O ayki o kirasını ödemediği gibi, eşyaların da parasını ödememişti. Oradan ayrılamazdı. Elli frank onun borçlarını karşılamaya yetmezdi. Yalvardı, yakardı. Fakat o kadar iyi bir işçi olmadığından, işlik şefi kadın ona hemen çıkma buyruğu verdi. Genç kadın, başı önünde, yıkılmış gibi odasında döndü. Demek herkes kabahatini öğrenmişti.

Genç kadın yıkılmıştı. Valiye başvurmasını önerdiler. Bay Ma-

deleine merhametli biriydi, yardım edebilirdi. Genç kadın, bu teklifi geri çevirdi. Aslında cesareti yoktu. İyi kalpli Vali kendisine elli frank yollamıştı ama haktanır biri olduğundan, onu işten kovuyordu. Fantine buna karşı çıkamazdı.

9
CADI VİCTURNİEN'İN BAŞARISI

Firari papazın eşi yapacağını yapmıştı.

İşin en kötü yanı Bay Madeleine'in bütün bunlardan bihaber olmasıydı. Vali işliklere sık sık uğramazdı. Kadınlar işliğine yönetici olarak, evde kalmış bir kızkurusu atamıştı. Papazın önerisiyle işe alınan bu cadı, aslında kötü kalpli değildi. Fakat kıt anlayışlı olduğundan, kendisinin yapmadığı hataları başkasında affetmeyi bilmezdi. Aslında namuslu, saygın ve haktanır bir kadındı ama anlayışlı sayılmazdı. Bay Madeleine onu tam yetkili kılmıştı ve bu nedenle, onun yönetimine hiç karışmazdı. Patronun kendisine duyduğu güvenden yüz alan gözlemci de esasen o elli frangı Fantine'e yalnızca acıdığı için vermişti. Bu para Bay Madeleine'in ihtiyaç sahiplerine ayırdığı yardım sandığından alınmıştı.

Fantine iş aradı, bulamadı. Hizmetçilik için ev ev dolaştı. Güzelliği ev hanımlarını kuşkuya düşürüyordu, evine almak isteyen çıkmadı. Şehirden ayrılamıyordu. Kendisine o eşyaları satan eskici, ona gözdağı vermiş:

«Gitmeye kalkışırsan, seni hırsızlıktan tutuklatırım,» demişti.

Ev sahibi kendisine:

«Gençsin, güzelsin, farklı ödeme yolları var,» demişti.

Zavallı Fantine yapacak şey bulamıyordu. Elli frankı ev sahibiyle eskici arasında pay etti. Eşyalarının birazını iade etti, kendisine sadece yatağı bıraktı. Bu arada meteliksiz ve işsiz kalması neyse, yüz frank kadar borcu da vardı.

Kışladaki askerler için kaba gömlekler dikme işini üstlendi.

Bunun karşılığında on iki metelik ödüyorlardı. Ama Cosette'in pansiyonuna ödemek için günde on metelik ayırması gerekiyordu. İşte, o zorlu günlerde Thenardierler'in ödemelerini vaktinde yollamamaya başladı.

Akşamları odasına gelirken, kendisine mum tutan yaşlı komşu kadın ona çok azla yetinmenin, sefalet içinde yaşamanın, ince noktalarını anlatıyordu. Azla yetinmek, hiçle yaşamakla aynıdır. Biri loş oda, diğeri karanlık odadır.

Fantine kışın soğuklarında ocak yakmadan yaşamayı, iki günde bir, yem yiyen kuşundan vazgeçmesini, etekliğinden yorgan, yorganından eteklik yapmayı öğrendi. Karanlıkta komşunun mumundan faydalanıp kuru ekmek yemeyi de denedi. Hayat boyunca sefalet çeken kişilerin bir meteliği ne kadar süre dayandıracaklarını da öğrendi. Fantine yoksulca yaşamanın inceliğini edindi ve tekrar cesaretine kavuştu. Komşusuyla dertleşiyordu:

«Geceleri beş saat uyur, kalan vakti, dikişe ayırırım. Böylece ekmeğimi biraz olsun kazanırım. Üstelik kederli insanın, iştahı da olmaz. Acılar, sıkıntılar ve bir parça kuru ekmek, bütün bunlar beni doyurmaya yeter.»

Bu acıların arasında kızını yanında bilmek, onun için bitimsiz bir mutluluk olurdu. Bir ara Cosette'i yanına almayı düşündü, daha sonra onu da sefalete sürükleyeceğini düşünüp caydı. Hem Thenardierler'e hayli borçluydu.

Kendisine hayat dersleri veren o yaşlı komşu kadın, sahiden insaflı, çok erdemli bir kadındı. İmza atmak dışında bilgisisiz olan bu iyi yürekli kadının, adı «Marguerite» idi. İnsancıl ve anlayışlı bir kadın.

Fantine ilk zamanlarda fabrikadan kovulmasına öyle utanmıştı ki sokağa çıkmak bile istemiyordu.

Küçük yerlerde bir bedbahtla eğlenmek, ona azap çektirmek gelenek gibidir. Paris'te olsa, utancını ve suçunu gizleyebilirdi. O uğultulu ve büyük şehirde onu kimse umursamazdı.

Sefalete alışması gibi, giderek hakaretlere de alıştı. Bir süre sonra hiçbir şeyi dert etmemeye çalışmayı kararlaştırdı. Bir-

kaç ay sonra, utancından kurtuldu. Hiçbir şey olmamış gibi başını geriye atarak, sokaklarda yürümeye başladı.

O cadı Madam Victurnien çoğu zaman onun yıkık halini görüp eğleniyordu. Alçakların karanlık bir mutlulukları olur.

Cadı, biçare kıza dersini verdiğini düşünüp, içten içe seviniyordu.

Yoğun iş Fantine'i yormuştu, kimi zaman, komşusu Marguerite'de yakınıyor: «Ellerime bakın, ne kadar sıcak...» diyordu.

Bu arada geceleri terliyor ve kuru kuru öksürüyordu.

Ama yine de sabahları aynada o güzel saçlarını açıp taradığında, bir anlığına, gelgeç bir mutluluk yaşardı.

10
KARANLIK GÜNLER

Kış biterken, Fantine işten atılmıştı. Yaz gelip geçti, tekrar kış geldi. Gündüzler kısalmış, işler iyice azalmıştı. Kışın soğuk günlerinde insan daha çok acıkırdı. Gün geceye bitişir, sabah tezelden akşama dönerdi.

O sisli, kasvetli günlerde, sabah oldu derken, ansızın akşamın karanlığı çöküveriyordu.

Gökler karanlık, günler kasvetliydi. Soğuk nedeniyle suların donması gibi, yürekleri de kurutup, duygusuzlaştırıyordu. Alacaklıları Fantine'in kapısını aşındırıyorlardı.

Genç kadın, yok denecek kadar az kazanıyordu. Borçları da giderek artıyordu. Her ay paralarını almayan Thenardierler, kadıncağızın kalbini karartan mektuplar gönderiyorlardı. Bir gün ona Küçük Cosette'in soğuklarda epey üşüdüğünü, yün bir elbiseye ihtiyacı olduğunu yazdılar. Bunun için de Fantine'den ona frank istediler.

Zavallı Fantine gün boyu elinde o lanetli mektupla dolanıp durdu. Akşam üstü, sokak köşesindeki bir berbere gitti. İskemleye oturdu, tokasını çekip saçlarını döktü.

Gür ve ipek saçları, altın bir ırmak gibi ta dizlerine iniyordu. Berber hayran kalmıştı, bağırdı:

«Oh, ne hoş saçlar!»
«Kaç para verirsiniz?»
«On frank.»
«Tamam. Kesin.»

Yünden yapılma bir etek alıp, Thenardierler'e gönderdi. Hancılar çok öfkelendiler. Onların istediği etek değil, paraydı. Cosette nasıl olsa kızlarının eskileriyle geçiniyordu. O yepyeni yün eteği büyük kızları Eponine'e giydirdiler. Zavallı «Tarlakuşu» yine üşüyüp durdu.

Ama Fantine mutluydu. Sürekli aynı şeyleri söyleniyordu: «Kızım artık üşümüyor, onu saçlarımla giydirdim!»

Kesilen saçlarını kendi yaptığı süslü başlıklara gizliyordu ve o haliyle bile göz alıcıydı.

Fantine'in benliğinde bazı değişiklikler başlamıştı. Sabahları aynada o güzelim saçlarını göremeyince, etrafındakilere düşman kesildi. O da oradakilerin hepsi gibi, Vali Madeleine'e derin bir saygı ve hayranlık beslemişti. Fakat artık onu da farklı gözlerle görüyordu. Kendisini işten kovduran ve yıkımlarına neden olan bu zalim adam, değil miydi? Ona da kin tutmaya başladı. Özellikle ona kini vardı. İşçilerin kapı önünde toplandıkları vakitte, fabrikanın önünden geçerken, avazı çıktığınca şarkı söylüyor, öfkeli kahkahalar atıyordu.

Onun bu yaptıklarını gören ihtiyar bir kadın, bir gün: «Yüce Tanrım, bu kızın sonu iyi değil!» diye mırıldanmıştı.

Yalnızca iş olsun diye bir âşık buldu: Önüne ilk çıkanı. Bulduğu adam sefil bir gezginci mızıkacıydı. Bir zaman sonra Fantine kendisini döven ve parasını sızdırmak isteyen bu kopuktan ayrıldı.

Çocuğunu çok özlemişti, ona tapınıyordu.

Fantine sefalete gömülüp bütün değerlerini kaybedip, ahlaki bakımdan düştükçe, ruhunun en derinlerindeki o küçük melek, giderek parlıyordu. Kendi kendisine sürekli aynı sözleri söylüyordu: «Para kazandığımda, Cosette'imi yanıma alırım.» Gülüyordu, öksürüğü ne yapsa geçmiyordu, geceleri tere batmış halde uyanıyordu.

Bir gün Thenardierler'den şöyle bir mektup geldi:

Burada salgın bir hastalık var, Cosette de hasta. Bunun bir deri humması salgını olduğu söyleniyor. Ölenler de var. Kullanılacak ilaçlar epey pahalı. Bir haftaya kadar kırk frank yollamazsanız, kızınızın ölüm haberini alırsınız.

Fantine delirmiş gibiydi, kahkahalar atarak gülmeye başladı. Yaşlı komşusuna yakındı:

«İnanılır gibi değil! Thenardierler delirmiş olmalı. Kırk frank mı! Bu iki altın eder, ben bunca parayı nereden bulayım?»

Merdivenin başındaki pencereye yaklaşıp, mektubu tekrar okudu, daha sonra koşarak indi, aralıksız gülüyordu, sokakta karşılaştığı biri sordu:

«Hayrola, çok neşelisiniz? Sanırım iyi bir haber aldınız?»

Fantine:

«Ne olacak, köylülerin bana ettiği bir şaka. Onlardan mektup aldım da, benden kırk frank istiyorlar... Ne iş ama!»

Aldığı haberle yıkılan Fantine, nereye gittiğini bilmeden yürüyordu. Meydandan geçerken, bir kalabalığın toplaştığını gördü. Bir arabanın etrafını almışlardı.

Arabanın kapısına dikilmiş bir adam, sürekli vaaz verir gibi konuşuyordu. Kırmızılar giymiş bu adam gezgin bir dişçiydi. Kalabalığa takma dişler, diş beyazlatıcı şeyler satmaya çalışıyordu.

Fantine de aralarına karıştı ve diğerleri gibi adamın söylediklerini gülerek dinledi. Bir ara, dişçi bu gülen kızın, bembeyaz dişlerini fark etmişti. Ona laf attı:

«Hey gülen güzel kız, dişlerin inci gibi. Öndeki iki dişini bana sat, sana iki altın vereyim.»

«Fakat bu çok korkunç!» diye bağırdı Fantine.

Bu yanıtı duyan dişsiz bir cadaloz homurdandı:

«İki altın ha! Kırk frank. Yüce Tanrım! Ne şanslı karılar var!»

Fantine oradan kovalanırcasına kaçtı. Adamın arkasından seslenişini duymamak için elleriyle kulaklarını kapattı. Adam bas bas bağırıyordu:

«Bir daha düşün güzel kız. İki altın, fena para değil! Canın isterse, akşama gel. Ben, Gümüş Saban hanındayım.»

Fantine yıkılmış gibiydi. Odasına döndüğünde kendi kendisine hışımla söyleniyordu. İyi kalpli komşusuna:

«Neler oldu bir bilseniz? Korkunç bir adam, öylelerinin halkı rahatsız etmesine niye izin verirler. Benden ne istedi biliyor musun, inanılır şey değil! Ön iki dişimi çekmek istermiş. Yüce Tanrım, dişlerimi, üstelik ön dişlerimi. Fakat o zaman çirkinleşirim. Saç, haydi neyse, saç tekrar uzar, ya dişlerim. Hayır, asla vermem. Onları çektirmektense, kendimi öldürürüm.»

Marguerite sordu:

«Kaç para demişti?»

«İki altın.»

«Bu da kırk frank eder.»

«Evet,» dedi Fantine, «doğru, tam kırk frank.»

Dikişinin başına dalgınca oturdu. Birkaç dakika sonra başını kaldırıp, yanında çalışan kadına sordu:

«Marguerite, söyler misin, bulaşıcı deri hastalığından ölünür mü?»

«Mümkün.»

«İlacın faydası olur mu?»

«Olmaz mı! Baksana, ilaçlar yardımıyla, artık hastalıklar eskisi kadar tehlikeli değil.»

Fantine odasından çıktı, merdivenin başındaki pencerenin önüne geçip mektubu yeniden okudu.

Akşam karanlık çöktüğünde çıktı. Hanların bulunduğu sokağa doğru gitti.

Marguerite ve Fantine, mumdan tasarruf etmek için dikişlerini beraber dikerlerdi. Ertesi sabah gündoğumunda kadın, Fantine'in odasına girdiğinde Fantine'i kireç gibi bir yüzle yatağında oturur buldu. Hiç yatmamıştı, başlığı yere düşmüştü, mumu bütün gece yanıp bitmişti.

Marguerite bu karmaşada donakalmıştı:

«Yüce Tanrım! Mum da yanıp gitmiş, ne var, ne oldu?»

Sonra, saçsız başını kendisine çeviren Fantine'e merakla baktı.

Kız bir gecede on yıl kocamış gibiydi.

«Peki ama kuzum, ne var, ne oldunuz?»

Fantine:

«Bir şeyim yok. Çok mutluyum, kızım yaşayacak, onu kurtardım.»

Bu sözlerle masanın üstünde parlayan iki altını işaret etti.

Marguerite hayretler içindeydi, bağırdı:

«Aman Tanrım! Fakat bu çok para; bunu nereden buldunuz?»

Fantine:

«Kazandım,» dedi.

Tam o sırada gülümsedi, cılız ışıkta ihtiyar kadın, kanlı bir gülüş gördü. Genç kadının dudaklarından kanlı salyalar akıyordu. Ağzında simsiyah bir delik vardı.

Öndeki iki dişi yoktu artık.

Kırk frankı hancılara gönderdi.

Aslında bu özverisi da boşunaydı. Bu, Thenardierler'in ondan para sızdırmak için denedikleri bir hileydi. Cosette hasta değildi.

Fantine aynasını pencereden attı. Birkaç haftadan beri, ikinci kattaki odasından bu çatı katına taşınmıştı. Bir pencereli, oyuk kadar bu odada başı tavana değmesin diye iki büklüm yürüyordu. Biçare kadıncağız, yazgısına boyun eğmiş gibi, odasının tavanına da boyun eğip sürünerek, yürümeyi biliyordu artık. Somyasını da geri vermişti. İpince bir şiltede uyuyordu. Üzerine aldığı örtü paramparça bir bez parçasıydı. Bir de yıkık dökük, hasır bir sandalyesi vardı. Çatlamış bir saksıda kurumuş bir gül fidanı, bir kenarda kırık bir ibrik... Kışın ondaki sular donardı.

Nezaketi unutan Fantine, kendisine bakmayı bile unuttu. Sefaletin en son belirtileri, başına taktığı pis kırış kırış başlıklardı. Kendisini o kadar salmıştı ki artık söküklerini bile onarmıyordu. Yırtılan çoraplarını yamalı ayakkabılarının içine çekiyor-

du. Herkese borcu vardı. Esnaf yolunu kesiyor, satıcılardan hep sövgüler işitiyordu. Onlarla yolda karşılaşıyordu, onu oturduğu eve kadar kovalıyorlardı. Geceleri sürekli ağlıyor ve düşünüyordu. Epeyce de öksürüyordu. Bütün varlığıyla Madeleine Baba'dan nefret ediyor ve halinden yakınmıyordu. Günde on yedi saat dikiş dikiyordu. Fakat bir felaket daha geliyordu. Cezaevindeki tutuklu kadınlara iş veren adam, fiyatları düşürdü. Fantine günde on yedi saat diktiği halde sadece dokuz metelik kazanmaya başladı. Neredeyse bütün eşyalarını geri alan o zalim eskici, onun yolunu kesiyor: «Ne zaman ödeyeceksin sürtük!» diye bağırıyordu.

Fantine ansızın kıstırılan vahşi bir hayvana benzetti kendini. Bir yandan da, içini o güne dek tanımadığı yırtıcı duygular kaplamıştı. Kızcağız yıkılmıştı, korktu. Bu da az gelir gibi tam o sırada Thenardierler'den aldığı bir mektup her şeyi iyice çıkmaza soktu. Hancılar borcunun yüz franka yükseldiğini, derhal ödemeye başlamazsa Cosette'i sokağa bırakacaklarını yazdılar.

Fantine mahvoldu.

«Yüz Frank mı? Nereden bulurum bunca parayı? Satacak neyim var ki? Hangi iş bu kadar para kazandırır?»

Derken, aklına bir şey geldi. Kaybedecek neyi vardı ki?

«Peki,» diye söylendi, «kalanı da satalım.»

Satacak tek şeyi etiydi.

Kaldırım kadını olmaya karar verdi, sokağa düştü.

11
EN KORKUNÇ YIKIM

Fantine'in hikâyesi nedir ki? Bu sadece tutsaklar satın alan bir toplumdur. O, tutsağı kimden satın alıyordu? Sefaletten, açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, mahrumiyetlerden. Ne kederli bir pazarlama! Tek lokma ekmek karşılığında bir Ruh. Sefaletle geleni, toplum hemen bağrına basıyordu.

Dinsel yasalar güya, Avrupa uygarlığında köleliğin ortadan

kaldırıldığını söyler. Bu bir kandırmaca. Kölelik her zaman var, fakat artık sadece kadının omuzlarına yüklendi ve bunun adı da «fahişelik».

Kadına zarar veren bu esaret; güzelliği, korunmasızlığı, analığı mahvediyor. Bu işte sadece erkekler suçlu. İnsanlık için, ne utandırıcı bir durum! Fantine, karakterini oluşturan olanca özelliği art arda kaybetmişti. Batağa saplanan kadın, mermer gibi duygusuzlaşmıştı. Ona dokunan titrerdi. Onurunu düşürmüş, zalimin biri oldu. Her şeye göğüs gerdi. Başına gelmedik acı kalmadı. Her şeye boyun eğdi, iş istedi, fırsat verilmedi, güzelliğini sattı, elindeki son şeyi, bedenini de yalnızca kızını kurtarmak için satılığa çıkardı.

Artık hiçbir şeyden korkmuyordu, bundan daha kötü ne olabilir ki?

Maalesef Fantine bunda yanılıyordu. Acının, üzüntünün sınırı olamaz. Dibi belirsiz bir uçurumdur çünkü acı ve üzüntü.

Yazgının kurbanı olan bu biçareler böyle hangi meçhule giderler? Bunu tek bir güç bilir: Tanrı.

12
MÖSYÖ BAMATABOİS

Her şehirde, her ilçede yediği önünde, yemediği ardında, ailesinin geliriyle yaşayan mirasyediler vardır. Bunlar benzerleri olan kopukların Paris'te yılda iki yüz bin frank harcamalarına karşın, taşra şehirlerinde rahatça bin beş yüz frankı eritirler.

Yozlaşmış insanlardır bunlar. Aslında önemsiz parazitler. Birkaç evlek toprak ve küçük bir mülkleri olan kentsoylular. Aslında özellikleri olmayan bu züppeler, taşra meyhanelerinde asil adam rolü yapmaktan öteye gidemezler. Şişinerek: «Benim çift-çubuğum, bağım-bahçem,» diye hava atarlar. Tiyatrolarda localarına kurulup, aktrislere ıslık çalıp, sataşırlar. Savaşçı olduklarını anlatmak ister gibi, kışladaki subaylarla atışırlar. Esnemek, tütün içmek, bilardo oynamak ve posta arabalarından inen yolcuları izlemekle oyalanırlar. Meyhanede yaşar, yemek-

lerini aşevlerinde yerler. Masa altında kemikleri didikleyen bir köpekleri ve kendilerine masa hazırlayan bir metresleri vardır. Bu kadar ahmakça yaşamaları bir yana, aptalca yaşlanıp, işe girmezler, hiçbir şeye yaramadıkları gibi, kimseye fazla zararları olmaz.

Paris'e gidip üniversiteye yazılmayıp, taşra şehrinde yaşasa, Fantine'in sevgilisi Felix Tholomyes de bunlar arasında olurdu.

Böyleleleri, daha varsıl olsalar, onlara kibar soylu denir, daha yoksullara it-kopuk denir. Esasen bunları anlatmak için tek deyim yeter: Avareler.

Bunlar arasında can sıkıcı olanlar bulunur, canı sıkılanlar bulunur, hayal kovalayanlar vardır. Aralarında birkaç da alçak, adi insan.

O günlerde, züppeler şöyle tanımlanabilir: Enli bir yaka, geniş bir boyunbağı, saat-köstek, farklı renkte üst üste üç yelek –mavisiyle kırmızısı var– zeytin yeşili, kısa etekli, morina kuyruklu, omuzlara dek çıkan, birbirine çok yakın iki sıra gümüş düğmeli bir ceket. İki dikişli, sayısı belirsiz fakat sürekli tek sayıda –birden on bire kadar, bu sınırı geçmemek şartıyla– fitilli, açık zeytin yeşili bir pantolon giyerlerdi. Bunlara topuklarında ufak demirleri olan çizme –ayakkabılar, dar kenarlı yuvarlak şapka, top gibi saçlar, büyük bir baston, Poitier cinaslarıyla bezeli bir konuşmayı da unutmamalı. Hepsinin üstünde mahmuzlar, bıyıklar. O zamanlarda bıyık demek kentsoylu, mahmuzlar da yürüyerek dolaşan demekti.

Taşralı kibarcığın mahmuzları daha uzun, bıyıkları daha korkunçtu.

O zamanlarda Latin Amerika cumhuriyetleri İspanya kralıyla savaşıyordu. Morillo'ya karşı Bolivar. Küçük kıyılı şapkalar kralcıydı, adları da «morillo» idi. Liberaller enli kenarlı şapka giyerlerdi, bu şapkaların adı da «bolivar»dı.

Fantine'in başına gelen o yıkımlardan birkaç ay sonra, 1823 yılının buz gibi bir ocak gününde, karın kaldırımları doldurduğu bir akşam, bu «aylaklar»dan biri, modaya uygun giyimli, kibirli

bir kentsoylu, altın saplı bastonunu sallayıp, şehrin son moda gazinosunun önünde dolanıyordu. Gazinoda birkaç da subay vardı.

Bu arada, üzerinde dekolte ipekli bir balo giysisi, saçlarında çiçekler, zayıf bir kadın, kaldırımı arşınlıyordu. Adam, bu biçare hayat kadını önünden her geçtiğinde ona kötü kötü sataşıp, aşağılıyordu. Kibirli şişko mirasyedi, esprili konuştuğunu sanıp, ona şöyle diyordu:

«Hey buraya bak... Ne de çirkinsin! Saçın tırnağın dökülmüş, bu halde ortalarda dolaşmaya utanmıyor musun? Çek git karşımdan!»

Bu kibarcığın adı Mösyö Bamatabois'ti. Bu adam, taşradan asla ayrılmadığı, Paris'i hiç görmediği için avarelerdendi. Bir hortlak gibi perişan olan, yine de süslenmeye kalkışan o hayat kadınıysa bu lafları duymazdan gelerek, gezinmeyi sürdürüyordu.

Züppe mirasyedi, kadının bu umursamazlığına katlanamadı. Parmaklarının ucuna basarak, kadının ardı sıra gitti ve gülüşünü duyurmamak için dudaklarını kısıp, kaldırımdan aldığı bir topak karı, kadının çıplak boynundan aşağıya attı. Sokak kadını, acılı bir inleme kopardı ve dişi kaplan gibi adamın üstüne saldırdı. Sivri tırnaklarını onun suratına geçirdi, bu arada galiz sövgüler de sıraladı. Züppenin şapkası yere düşmüştü. Kadın öfkeyle onu iyice çiğnedi...

İçkiden kısılan bir sesle art arda söven dişsiz kadın sahiden korkunçtu; Fantine'di bu.

Gürültüyü duyan subaylar, gazinodan dışarı uğradılar. Kadının etrafını kalabalık aldı. Tartışan bir kadınla bir erkeğin güç bela seçildiği bu yerlere serilmiş kişileri kahkahalarla alkışladılar. Kadınla erkek saç saça, baş başa kapışıyorlardı. Kısa saçlı dişsiz kadın öfke sonucu iyice çirkinleşmişti. Korkunç görünüyordu.

Ansızın, uzun boylu, çam yarması biri, kalabalığı yardı. Kadını o çamurlu elbisesinin yakasından tuttu ve korkunç bir sesle ona:

«Beni izle,» dedi.

Kadın başını kaldırdı, deminki o öfkeli sesi, boğazında düğümlenmiş gibiydi. Bakışları bulanmış, yüzü sararmıştı. Korkuya kapılmış gibi titriyordu. Javert'i tanımıştı.

Züppe serseri bunu fırsat bilip, oradan tüydü.

13
POLİS YETKİLERİNE DAİR AYRINTILAR

Javert bir el işareti yapıp kalabalığı uzaklaştırdı ve adımlarını hızlandırıp hızla karakola yürüdü. Meydanın diğer ucundaydı karakol binası; polis, kaldırım kadınını da ardı sıra götürüyordu.

Fantine kurulmuş gibi karşı çıkmadan, onun ardından gidiyordu. Hiç konuşmadan ilerliyorlardı. Kalabalık, bu manzaradan çok keyif almıştı, ağır şakalar edip onları uğurladılar. Sefaletin koyuluğu açık saçık sözler söylemeye vardırır insanı.

Karakol, bir sobayla ısınan basık tavanlı, alacakaranlık bir odaydı. Javert, kadını önünden iterek içeri daldı. Fantine korkmuş bir köpek gibi bir kenara sindi.

Nöbetçi Çavuş, bir mum getirdi.

Javert, masasına oturup, cebinden çıkardığı resmi damgalı, bir kâğıda bir şeyler yazmaya başladı.

Böylesi kaldırım kadınları polisin merhametine kalmışlardır. Hiçbir hakları yoktur. Polis onlara ne isterse yapar. Cezalandırır ya da onlarda kalan son şeyleriyle meslek ve özgürlüklerini ellerinden alır. Javert'in, yüzü duygusuzdu. Duygularını hiç ele vermiyordu. Fakat şu anda, epey dalgın ve ciddiydi.

Şimdi, denetimsiz, fakat o zalim vicdanının sesine uyarak işini yapıyordu. Bulunduğu o kasvetli oda bir mahkeme salonuna benziyordu. Javert suçluyu yargılıyor, cezasını veriyordu. Olanca ilgisi yaptığı işteydi. Sert ve zalim adamdı; ama aslında vicdanlı sayılırdı, haksızlık etmek istemezdi. Fakat şu kaldırım kadınının suçu o kadar kolay bağışlanan türden değildi. Javert, bir cinayetin tanığı olmuş gibi, etkiler içindeydi. Demin sokakta

neredeyse bir başıbozukluk görmüştü. Halkın saygı gösterdiği bir kentsoylu az önce, bir hayat kadınının tacizine uğramıştı. Fahişenin biri topluma saldırmıştı yani. Evet, Javert bunu kendisi de görmüştü. Usulca yazmaya devam etti.

Bu işi bitirdiğinde, kâğıdı katladı, imzaladı ve çavuşa verdi:

«Yanına üç adam al ve kızı cezaevine götür.»

Sonra Fantine'e dönüp, ekledi:

«İçeride altı ay yatacaksın.»

Bedbaht kadın, yerinden sıçradı, yaprak gibi titriyordu, bir uçuruma düşmüş gibiydi, bağırdı:

«Ne! Altı ay mı? Bu kadar hapis mi yatacağım? Aman Tanrım! Peki o zaman kızım ne olur? Altı ay günde yedi meteliğe çalışırsam kızım ne olur. Cosette, mutsuz Cosette'im benim. Ayrıca, yüz franktan fazla borcum var, şu Thenardierler'e... Bundan haberiniz var mı, Komiser Efendi?..»

Fantine kendisini yerlere attı. Çamurlu ayakkabıların lekelediği o nemli taşlarda süründü. Javert'in dizlerine yapıştı:

«Mösyö Javert, yalvarırım size. Ne olur, beni dinleyin. Yemin olsun ki, pek de haksız değilim. Olanları görseydiniz siz de bana hak verirdiniz. Hiçbir şey yapmadığım halde, şu züppe, boynuma bir kartopu attı. Oysa ben onu tanımam bile, ona hiç fenalığım dokunmadı ki. Bana böyle saldırması niye? Kimseye zarar vermeden oracıktan geçerken, bana kar atmanın ne gereği var? Ansızın çok üşüdüm. Ben hastayım Mösyö Javert. Hem o züppe bana hep hakaret edip duruyor, 'çok çirkinsin, dişsizsin, tiksinç karı!' diye sataşıyordu. Ah, dişlerimin olmadığının farkındayım. Fakat yine de ona yanıt vermedim. Kendi kendime 'eğlenme derdindeki bir züppe dedim' fakat beni iliklerime dek titreten o karları boynumdan aşağı fırlatınca artık sabredemedim. Evet iyi kalpli Mösyö Javert, yemin ederim yalanım yok. Olanları gören biri, haklı olduğumu size söyler. Öfkelenmekte belki hatalıyım. Belki o beyin şapkasını ezmemeliydim. Niye sanki geçip gitti? Ondan af dilerim, elini ayağını öperim beni affeder. Bu seferlik bağışlayın Mösyö Javert, ne olur! Cezaevinde günde sadece yedi metelik kazanılır, bundan haberi-

niz var mı? Bunca kıt parayla ben ne ederim? Benim yüz frank borcum var. Ödemezsem, hancılar kızımı sokağa atacaklar. Aman Tanrım, yavrum sokağa düşerse, ben ne yaparım? Onu yanımda götüremem ki. Aslında ben çok kötü, günahkârca bir iş yapıyorum, o meleğin benim nasıl bir kadın olduğumu bilmesini hiç istemem. Evet Komiser Bey, yalvarırım acıyın bana. Onu barındıran, o zalim köylüler, merhamet nedir bilmez. Onlar sadece para istemeyi bilirler. Para, para. Ne olur beni tutuklamayın, çocuğum evden atılırsa, ben ne yaparım, merhamet edin, Mösyö Javert... Aslında ben, fena kadın değilim. Para hırsı ve şehvet nedeniyle düşmedim ben. Evet, içki içtim, fakat bu da yoksulluktan; içkiden hoşlanmam. Fakat beni biraz sersemletiyor, düşünmemi önlüyor. Daha mutlu olduğum o eski günlerde bir hanımefendiydim. Dolaplarım kar gibi çamaşırlarla doluydu. Tertemiz çarşaflarım vardı. Merhamet, Mösyö Javert.»

Fantine iki büklüm halde, hıçkırıklarla sarsılıyor ve yalvarıyordu. Elbisesinin yakası açılmış, o zayıf bağrını ortaya çıkarmıştı. Kadın ellerini oğuşturarak, kesik kopuk öksürüyordu. Derin bir acı, en yoksulları bile aydınlatan ilahi bir ışık gibidir. O anda Fantine yine eskisi gibi güzelleşmişti. Arada sırada susup Javert'in ceketinin eteğini öpüyordu. O bir taş kalbi bile yumuşatabilirdi, fakat tahta bir kalbi kimse yumuşatamaz.

Javert alaylı ve dondurucu sesiyle:

«Tamam,» dedi. «Anlattıklarını dinledik. Söylemediğin bir şey kaldı mı? Haydi artık git, altı aylık cezayı yatacaksın. Seni Tanrı bile kurtaramaz... Anladın mı?»

Son sözleri duyan Fantine artık mahvolduğunu anladı, ansızın olduğu yere çökerek:

«Merhamet!» diye inledi.

Javert ona arkasını döndü.

Jandarmalar onu kollarından tuttular.

Bir süredir içeri biri girmişti, kimsenin fark etmediği biri. Adam kapıyı kapatmış, arkasını kapıya vermişti. Fantine'in o acılı yalvarmalarının hepsini duymuştu.

Askerlerin o zavallı kadını tam götürecekleri sırada, adam saklandığı yerden çıktı ve sakince:

«Lütfen biraz bekleyin...» dedi.

Javert başını çevirdi. Valiyi tanımıştı. Hızla şapkasını çıkartıp onu saygıyla selamladı:

«Özür dilerim, Vali Hazretleri.»

Bu sesler, Fantine'de tuhaf bir etki bıraktı. Vali mi!.. Aniden hortlak görmüş gibi kollarını uzattı. Kolundan tutan askerleri itti ve insanüstü bir güçle yerden kalkıp, yeni gelene sokuldu:

«Demek Vali sensin, ha?»

Derken keder dolu bir kahkaha attı ve onun yüzüne tükürdü.

Mösyö Madeleine yüzünü sildi ve:

«Mösyö Javert, bu biçare kadını serbest bırakın,» dedi.

Javert ne yapacağını bilemedi. Delirmiş gibiydi. Şu anda bütün hayatı boyunca duymadığı şiddetli duyguların etkisindeydi. Bir kaldırım kadını, bir kerhane kızı, şehir valisinin yüzüne tükürsün. Bu o kadar inanılmaz, o kadar müthiş bir şeydi ki, yüz yıl yaşasa böyle bir şey göremezdi. Bu arada içinden bir yakınlaşma bulup, zavallı kadının kimliğiyle en üst düzeyden bir memur olan bu Valinin kimliği arasında bir karşılaştırma yaptı ve bu saldırıyı olağan karşıladı. Fakat hiçbir şey olmamış gibi Vali'nin yüzünü silip, «kadını serbest bırakın» demesini anlayamıyordu. Artık şaşkınlık sınırlarını da geçmişti. Bir an afallayıp durdu.

Demin duyduğu sözler, Fantine'i çok şaşırmıştı. Zayıf kolunu kaldırıp düşmemek için, sobanın mandalına tutundu. Etrafına bakındı ve kendi kendisine konuşur gibi:

«Serbestim, beni bıraktınız ha? Bunu kim söyledi, hayır o olamaz, o söylemedi yanlış duymuşum, değil mi? Bu canavar Vali demedi, bunu siz dediniz iyi kalpli Mösyö Javert, iyi efendim benim. Oh oh, sizin merhametli olduğunuzu biliyordum. Her şeyi anlatacağım ve siz de benim rahatça çıkmama izin vereceksiniz değil mi? Evet, işte hepiniz duyun, bu kötü yürekli Vali beni işimden kovdurdu. Bu olacak iş mi, ekmeğini alınteriyle kazanmak isteyen bir kızı kovdurmak... Daha sonra çalışmak istedim, iş bulamadım, sefaletin kollarına düştüm, param

bitti, satıp savacak bir şeyim de kalmamıştı. Önce saçlarımı, sonra dişlerimi elden çıkardım. Sıra bedenime geldi. Ah sizler, polis beyler, şu cezaevi üstlenicilerinin zavallı terzi kadınlara zarar vermelerini önlemelisiniz. Onlar nedeniyle gündeliğim birkaç metelik eksildi. On iki metelikten dokuz meteliğe düştü. Dinleyin, asker gömleği dikerek günde on iki metelik kazanıyor ve iyi kötü geçinip gidiyordum. Fakat dokuz metelikle ne yapabilirdim? Hem, borçlarım da kabarmıştı. Cosette'e para yollamaya mecburdum. Evet, kaldırım kadını olmaktan başka çarem kalmamıştı. İşte bu nedenle sokaklara düştüm, küçük kızım için. Şimdi anladınız mı iyi kalpli Mösyö Javert, bütün acılarıma şu alçak Vali sebep oldu. Evet, belki gazino önünde o adamın şapkasını ezmekte hatalıyım, fakat o da giysimi mahvetmişti. Biz biçare kadınlar geceleri saten giysi giymek zorundayız. Benim de başka şeyim yok. Evet, Mösyö Javert, aslında benim kimseye fenalığım olmadı. Benden çok daha alçak kadınlar, daha mutlu. Ah, Mösyö Javert beni serbest bıraktınız, değil mi? Duyduğum doğru; hakkımda bir soruşturma yapın, size yalan söylemediğimi görürsünüz. Ev sahibim hiç aksatmadan kirayı verdiğimi söyler... Aman Tanrım, ne yaptım, bağışlayın, istemeyerek sobanın mandalını oynattım odaya duman doldu.»

Mösyö Madeleine, merakla dinliyordu. O konuşurken, yeleğinin cebinden cüzdanını çıkartıp açmıştı; bomboştu, derken Fantine'e sordu:

«Ne kadar borcunuz vardı?»

Javert'den başkasını dinlemeyen Fantine ona döndü:

«Sana ne!» diye söylendi. «Seninle konuşmuyorum ki...»

Sonra jandarmalara anlattı:

«Siz de gördünüz, nasıl tükürdüm şu alçağın suratına? Ha kaşarlanmış serseri! Vali taslağı, buraya güya beni korkutmaya geldin! Ama hiç kaygılanma, seni kim dinler? Vız gelirsin! Senin gibileri çok gördük. Ben sadece Mösyö Javert'den korkarım, o iyi kalpli adamdan.»

Böyle söylenip polis memuruna döndü:

«Aslında haklısınız, Mösyö Javert. Kabahat bende. Şu züppe boynuma kar attıysa, ne olur? Adam ölmedi ya. O bunu gülmek için yaptı, belki de subayları güldürmek istemişti. Bizim işimiz de esasen bu değil mi? Erkekleri eğlendirip, keyiflendirmek. Kuşkusuz, siz işinizi yaptınız, Mösyö Javert, beni suçlu bulup tutukladınız fakat çok iyi kalpli olduğunuz için söylediklerimden sonra merhamete geldiniz ve beni affetmeye karar verdiniz. Bir daha yapmam efendim, fakat şu kartopu belimi dondurdu. Ben hastayım, geceleri öksürüyorum, midemde yakıp kavuran ateşten bir top var gibi. Doktor bana 'iyi beslenmelisin' dedi. Bakın ellerim nasıl yanıyor.»

Artık ağlamıyordu, sevecen, nazlı bir sesle konuşuyordu. Kar gibi beyaz gerdanına Javert'in o kaba elini koydu.

Sonra hemen silkinip eteklerindeki karları, eliyle temizledi ve kapıdaki jandarmaları başıyla selamlayıp:

«Yol verin bana, Mösyö Javert beni serbest bıraktı.»

Elini tokmağa attı, hemen sonra kapıyı açıp çıkacaktı.

O zamana dek donakalmış gibi duran Javert, hemen canlandı:

«Çavuş!» diye bağırdı, «Ne yapıyorsunuz? Uyuyor musunuz, bakın gidiyor. Onu kim serbest bıraktı?»

Vali güçlü bir sesle konuştu:

«Ben.»

Javert'in gürlemesiyle Fantine tekrar titremeye başlamıştı. Derken gözlerini Vali'ye kaldırdı. Tek kelime etmeden, harekette bulunmadan, bakışlarını Javert'den, Valiye, Vali'den Javert'e gezdirdi.

Demin çavuşa o buyruğu veren Javert'in delirmiş olması gerekirdi. Vali'nin yetkesini nasıl iplemeden onun buyruğuna karşı gelmişti? O ki bütün yetkelere harfiyen uyardı. Fakat polis komiseri duyduklarını fazla ciddiye almamıştı. Herhalde Vali de afallamış, hiç düşünmediği bir şey söylemiş olmalıydı.

Vali'nin ikinci kez aynı buyruğu verdiğini duyan Javert, bembeyaz kesildi ve titreyerek Mösyö Madeleine'e döndü, cılız bir sesle:

«Evet, ama bunu yapamam, Vali Hazretleri,» dedi.

«O niye?» diye sordu beriki.

«Bu düşük kadın bir kentsoyluya hakaret etti.»

Mösyö Madeleine uysal bir sesle:

«Yanılıyorsunuz, Mösyö Javert,» dedi. «Sizin çok namuslu ve görevine bağlı bir memur olduğunuzu biliyorum. Bu yüzden. sizinle bazı yanlışları gidermek isterim. Siz kadını götürürken ben de oradan geçiyordum. Durdum ve bana olan biteni anlattılar. Bence kabahatli olan o züppe, gerçekte onu tutuklamanız gerekirdi.»

Javert atıldı:

«Evet fakat bu sürtük, size de hakaret etti, Vali Hazretleri.»

Mösyö Madeleine eliyle bir işarete yaptı:

«Bu benim meselem, ben ondan şikâyetçi değilim.»

«Mümkün, Vali Hazretleri, fakat o size hakaret etmekle, yetkeye baş kaldırmış oldu. Adalet...»

«Komiser Javert, adalet vicdanımızın sesini dinlemektir. Kadının söylediklerini duydum, ne yaptığımın farkındayım.»

«Evet, efendim, fakat ben de görevimi yapmaya mecburum. Görevim bu kadının altı ay hapis yatmasını emrediyor.»

Vali epey uysalca:

«Sözlerimi can kulağıyla dinleyin,» dedi. «Bu kadın bir gün bile hapis yatmayacak!»

Onun bu kesin buyruğu üzerine Javert, ona merakla baktı ve:

«Vali Hazretleri, size karşı çıktığım için bağışlayın. Hayatımda ilk kez bir üstümün emrine karşı çıkıyorum. Fakat bir daha söylüyorum. Bu kadın suçlu. Ben oradaydım, her şeyi izledim. Şu kaldırım kadını, bir beyefendi, aynı zamanda bir seçmen olan ve şu taş konağın sahibi varsıl adama saldırdı, onu aşağıladı. Evet, efendim, bu benim görevim, ben Fantine adlı bu kaldırım kadınını tutuklatıyorum.»

Vali kollarını göğsünde birleştirdi ve tepeden bir sesle:

«Buna yetkiniz yok,» dedi, «size yasanın seksen birinci maddesini hatırlatmak isterim. 1799 yılının 13 Aralık gününde yürürlüğe giren bu yasa...»

«Vali Hazretleri, izin verin...»

«Hiç itiraz dinleyemem!»

«Evet, fakat...»

«Komiser Javert, dışarı çıkın!»

Javert yaralanan bir asker gibi, bu darbeyi karşıladı. Yerlere eğilip Vali'yi selamladı ve kapıdan çekip gitti.

Fantine kapıya dayanmış, korkulu gözlerle, olanları izlemişti. Genç kadının ruhunda müthiş bir fırtına başlamıştı. İki karşıt gücün kendisi için savaştığını görmüştü. Bu iki adamın ellerinde onun hayatı, özgürlüğü, ruhu, yavrusu bulunuyordu. Bu adamlardan biri onu karanlıklardan çekip almak istiyor, diğeri uçurumlara atıyordu.

O koyu duygulanımlarının arasında Fantine, bu iki adamı, iki dev gibi gördü. Biri ifrit gibi, diğeri onun koruyucu meleği gibi konuşmuştu. Ama ne tuhaf, kendisini kurtarmak isteyen o adam, onu gölgelerden ayırıp ışığa çıkarmak isteyen adam, o güne dek adını bile hatırlamak istemediği, kin beslediği ve demin suratına tükürdüğü Vali'ydi. Aşağıladığı adam, kendisini kurtarıyordu. Acaba Fantine aldanmış mıydı? Yoksa bu bir hayal miydi? Bütün inançlarının kökten yıkılması mı gerekiyordu? Fantine hiçbir şey düşünemedi. Ne yapacağını bilemiyordu...

Rüzgâra yakalanmış yaprak gibi titreyerek, şaşkınca kurtarıcısına baktı. Vali konuşuyordu. Fantine onun sözleriyle kalbini ele geçiren o buzdan kinin çözüldüğünü hissetti. Derken, içine bir ışık doğdu. Acaba kâbusu bitiyor muydu? Mutluluk, güven ve sevgiyi tekrar tadacak mıydı?

Javert çıktıktan sonra Vali, ona döndü ve gözyaşlarını bastırmak isteyen birinin titreyen sesiyle konuştu:

«Sözlerinizin tümünü duydum. Anlattıklarınızdan hiç haberim yok. Dahası benim işliğimde çalıştığınızdan ve işten çıkarıldığınızdan da haberim olmadı. Fakat artık her şey bitti. Karanlık günler geçti. Şu andan sonra, kendinizi bana bırakın, artık kaygılanmayın, borçlarınızın hepsini kapatırım, çocuğunuzu buraya aldırırım veya isterseniz siz onun yanına gidersiniz... Paris'te yaşarsınız, ya da burada... Artık sizin ve çocuğunuzun

bakımını ben üstleniyorum. Mutlu olunca yine dürüst olursunuz. İsterseniz artık çalışmazsınız da. Hem şunu da bilmenizi isterim ki, ben sizi, hiç ayıplamıyorum, siz belki düştünüz, fakat asla günaha girmediniz. Siz alınyazısının kurbanı oldunuz. Vah bedbaht kadın, vah zavallı ana... Tanrı huzurunda siz lekesizsiniz!..»

Fantine gözlerini kapattı. Bu kadarı onun bütün beklentilerinin üstündeydi. Bu kadarına gelemezdi... Cosette'ine kavuşmak, bu korkunç hayattan kurtulmak, mutlu ve paralı yaşayabilmek, Hem de kızıyla olabilmek. Sefaletin içinde, cennetin ışıltılarını gören biri gibi gözleri kamaştı.

Derken, bunları kendisine söyleyen adama şaşkınca baktı ve sadece «Ah!» diye hıçkırdı.

Sonra dizleri büküldü ve Vali'nin önünde yere serildi. Adamın el verip kendisine engel olmak istediğini anladı, derken alev gibi yanan dudaklarını adamın elini yapıştırdı.

Daha sonra bir kütle gibi yere serildi, kendinden geçmişti.

ALTINCI KİTAP

JAVERT

1

FANTİNE'İN HAYATINDA BİR UMUT

Vali, Fantin'i kendi revirine aldırdı. Onu rahibelere emanet etti. Kadınlar onu kar gibi bir yatağa yatırdılar. Şiddetli üşütme sonucu ateşi çıkmıştı. Bütün geceyi sayıklayarak geçirdi, sabaha karşı biraz uyudu. Ertesi sabah, öğlene doğru uyandı. Baş ucunda bir soluk sesi duydu, yatağının perdesini çekti ve Vali'nin ayakta durup, baş ucunda asılı haça bakarak dudaklarını oynattığını gördü. Dua ediyor olmalıydı.

Fantine, Vali'yi artık farklı gözlerle görüyordu. O, bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Fantine dua eden adama, uzun uzun beğenen gözlerle baktı. Onu huzursuz etmekten çekindiği için adeta soluğunu bile tuttu. Sonra:

«Orada ne yapıyorsunuz, Vali Bey?» diye sordu.

Vali bir saattir, hastanın uyanmasını beklemişti, onun nabzını saydı ve sordu:

«Bugün nasılsınız?»

«Daha iyiyim, güzel uyudum. Artık iyileşirim.»

Mösyö Madeleine bütün geceyi ve sabahın bir bölümünü, ona dair bilgi almakla geçirmiş ve onun kederli öyküsünü olanca ayrıntısıyla öğrenmişti. Şöyle dedi:

«Bedbaht ana, epey acı çektiniz ama yakınmayın! Tanrı cennetinde sizi ödüllendirecek. Tanrı sevdiklerini imtihan eder.

Böyle kişiler melek katına çıkar. Dinle yavrum, senin çektiğin bu azap, cennetin kapısıdır. Bütün bunları yaşaman gerekliydi.»

Adam derin derin göğüs geçirdi, fakat Fantine ona gülümsedi. Dişsiz ağzıyla epey kederli bir gülümseyiş.

Aynı günün akşamı Javert, bir mektup yazıyordu. Ertesi sabah bunu kendi eliyle, postaya verdi. Paris'e yollanan zarfın üstüne şunlar yazılıydı:

Emniyet Amiri Özel Sekreteri Mösyö Chabouillet.

Her yer Fantine olayıyla çalkalanıyordu. Postacı kadın, polis komiserinin istifasını vermek için Paris'e dilekçe yolladığını düşündü.

Vali ise, derhal Thenardierler'e yazdı. Fantine'in onlara olan yüz yirmi frank borcunun yerine, Vali, onlara tam üç yüz frank gönderdi ve çocuğu hiç vakit geçirmeden Montreuil-sur-Mer'e yollamaları emrini verdi. Hasta anne kızını istiyordu.

Bu mektubu alan hancının hemen gözleri kamaştı, bu işin kazançlı bir yanı olduğunu hemen anlamıştı, hızla karısının yanına koştu: «Dinle, kızı hemen yollamayacağım, şu zayıf serçe, altın yumurtlayan tavuk gibi. Tahminlerimde hiç yanılmam, ahmağın biri anasına tutulmuş olmalı!»

Hemen bir mektup yazdı, buna beş yüz franklık bir gider pusulası da eklemeyi unutmadı. Bu pusulada üç yüz franklık ilaç, iki yüz franklık da doktor masrafı gösteriliyordu. Aslında bunlar kendi kızları Eponine ile Azelma'nın ilaç giderleriydi. Çünkü Cosette hastalanmamıştı. Bu hile değildi, sıradan bir isim değişikliği. Thenardier, namuslu adamdı, mektubun altına şu satırları ekledi:

Üç yüz franklık havalenizi aldım.

Mösyö Madeleine geri kalan iki yüz frank yerine tam üç yüz frank daha gönderdi ve Cosette'in hemen gönderilmesini istediğini de ekledi.

Fakat Thenardier gibi kurnaz bir alçağın, hiç de Cosette'i

yollamak gibi amacı yoktu. Eline geçirdiği bu kazı, biraz daha yolmaya karar verdi.

Bu arada Fantine, düzelmiyor, tam aksine, giderek kötülüyordu. Rahibeler Vali'nin getirdiği, bu kaldırım kadınını önceleri pek iyi karşılamamışlar, sadece hayır işlemek için onunla ilgilenmişlerdi. Ne de olsa bakirelerin yosmalara besledikleri küçümseme, ayıplama vardı onlarda. Bu da kadınlık onurunun içgüdüsüydü. Ama Fantine onları hemen yumuşatmıştı. O kadar kibirsiz ve tatlı konuşuyordu ki, hele kızından söz ederken o kadar acıklı titremeler geçiriyordu ki, sesiyle en acımasız insanları bile merhamete getirebilirdi. Yine bir gün rahibeler onun şöyle sayıkladığını duydular:

«Evet, günaha girdim, kötü kadın oldum, fakat çocuğuma kavuştuğumda, Tanrı'nın beni affettiğine inanacağım. Fenalık ettiğim o günlerde onu yanıma alamazdım. Onun hayret dolu ve üzgün bakışlarına ne diyebilirdim? Oysa onu rahat yaşatmak için, bu yola başvurmuştum. Tanrı beni affetsin! Cosette, buraya geldiğinde, O'nun bana acıdığına emin olacağım. Kendimi cenette sanacağım. O günahsız yavrum hiçbir şey bilmiyor, evet kardeşlerim, o, bir melek. Bu yaşta meleklerin kanatları düşmez.»

Vali Madeleine, onu günde iki kez ziyarete gelirdi. Her seferinde Fantine ona soruyordu:

«Cosette'im ne zaman gelecek?»

Adam şu karşılığı veriyordu:

«Belki yarın. Her an gelebilir, ben de bekliyorum.»

Dertli annenin, yüzü parlıyordu:

«Oh ne çok mutlu olacağım, Tanrı sizi korusun, Mösyö Madeleine. Sizi Tanrı yolladı. Benim koruyucumsunuz...»

Az önce onun henüz iyileşmediğini söylemiştik, aslında daha da kötüye gidiyordu. Sırtına gelen o bir avuç kar, kadının yıllardır uyumakta olan hastalığının tetiklenmesine meydan vermişti. Fantine'in akciğerlerini dinleyen doktor, başını salladı ve Vali'ye şöyle dedi:

«Görmek istediği bir yakını, bir sevdiği var mı?»

«Evet, bir kızı var.»

«O zaman çocuğu hemen getirttin.»

Fantine, Vali'ye sordu:

«Doktor, beni nasıl buldu?»

Mösyö Madeleine, gülümsemeye gayret etti:

«Kızını hemen getirtmemi önerdi. Onu görünce, daha da hızlı iyileşeceğini söyledi.»

«Haklı. Fakat şu Thenardierler kızımı niye yollamadılar hâlâ? Ah Cosette'im nihayet gelecek. Artık mutlu olacağıma eminim.»

Bu arada Thenardierler çocuğu yollamamak için birçok bahane uyduruyor, bin dereden su getiriyorlardı. Cosette'in kışın yola çıkmasının sağlığını bozacağını yazıyorlar, hâlâ ödenmemiş kimi borçlardan söz ediyorlardı.

Madeleina Baba:

«Birini yollayıp Cosette'i aldıracağım,» dedi. «O da olmazsa kendim giderim.»

Fantine'e imzaladığı şu notu yazdı:

Mösyö Thenardier,

Cosette'i gelen adama teslim edin. Bazı borçlar olduğundan söz etmişsiniz; onlar da ödenecek. Saygıyla selamlarım.

Fantine

Fakat ansızın önüne geçilmez bir şey oldu. Müthiş bir terslik. Hayatımızın gizlerle dolu kayasını ne kadar yontmak istesek de, yazgıya karşı çıkamıyoruz. Onun o kara damarı, en beklenmedik anda karşımıza çıkıyor.

2
BİR İSİM BENZERLİĞİ

O gün, Mösyö Madeleine bürosunda yola çıkmadan önce düzenlemesi gereken işlerini yapıyordu ki, Komiser Javert'in görüşmek istediğini söylediler. Bu adı duyunca Vali, hemen ür-

perdi. Fantine'i onun elinden kurtardığı günden beri, Javert onun yoluna çıkmamıştı.

«Gelsin.»

Javert girdi.

Vali, şöminenin yanındaki masada elinde kalemiyle oturuyordu. Javert için yerinden kalkmadı. Zavallı Fantine'e işkence eden o sert polisi hâlâ affetmemişti.

Javert kendisine arka çeviren Vali'yi saygıyla selamladı. Vali ona bakmadı bile ve yazmayı sürdürdü.

Javert odada birkaç adım yürüyüp, hiçbir şey söylemeden olduğu yerde durdu.

Javert'in kişiliğini yakından tanıyan, uzun zamandan beri uygarlığın hizmetinde olan bu vahşiyi, bu yarı Romalı, yarı Ispartalı, yarı papaz, yarı onbaşı karışımını, yalan atmayan bu ajanı, lekesiz hafiyeyi inceleyen bir fizyonomi bilgini, o anda Javert'i görse, onun kendi vicdanıyla boğuştuğunu hemen anlardı. Bu tutucu, ağırbaşlı, zalim, bu iyi hafiye, bu dürüst polis, bir keşiş gibi kendisine azap çektiren bu gaddar adam, derin bir sarsıntı geçirmiş gibiydi. Javert'in duyguları yüzüne vururdu. Girdiği zaman, Vali'nin önünde saygıyla eğilmişti. Bakışında kin ve öfke işareti yoktu. Şu anda generalin önünde nöbet tutan bir er gibi ağırbaşlı ve sabırlı bekliyordu. Tek kelime etmeden, en küçük bir harekette bulunmadan, adeta soluk almaktan bile ürker gibi bekliyordu. Vali Hazretlerinin işini bitirip, kendisiyle ilgilenmesini bekliyordu. Yüzü sınırsız bir acıdan başka duyguyu ele vermiyordu, ataklıkla karışık bir yorgunluk, bir yenilgi...

Nihayet Vali, kalemini bırakıp sordu:

«Ne istemiştiniz, Javert?»

Javert biraz düşünceli bekledi, sonra kederli sesini yükseltti:

«Onarımı mümkün olmayan bir hata yapıldı, Vali Hazretleri!»

«Nasıl?»

«Otoritenin alt basamağından bir görevli, şefine karşı geldi, bağışlanmaz bir saygısızlıkta bulundu. Ödevim bunu size bildirmektir, işte bu yüzden buradayım.»

Mösyö Madeleine sordu:
«Peki, kimdir o adam?»
«Ben.»
«Siz mi?»
«Evet.»
«Peki bu adamdan yakınabilecek o şef kim?»
«Siz, Vali Hazretleri!»
Vali yerinden fırladı. Javert önüne bakıp aynı renksiz sesle:
«Vali Hazretleri, bu yüzden işime son vermenizi, ricaya geldim.»
Vali afallamıştı, bir şeyler söylemek için ağzını açacaktı ki, Javert fırsat vermedi:
«Evet, istifa edebilirdim, fakat bunu yeterli bulmuyorum. İstifa etmek onurlu bir tavır, ama ben suçluyum, ceza görmeyi hak ettim, beni işimden kovmalısınız.»
Kısa bir sessizliğin ardından, polis komiseri ekledi:
«Vali Hazretleri, geçen akşam haksız yere benimle katı konuştunuz, oysa bugün katı davranmaya mecbursunuz, demin de belirttiğim gibi suçluyum.»
Mösyö Madeleine, bir şey anlayamamıştı, bağırdı:
«Bütün bu çetrefil sözlerden bir şey anlayamadım. Bana karşı nasıl suçlu olabileceğinizi, bilemiyorum. Niye kendinizi suçluyorsunuz? Yoksa yerinize bir başkasını mı geçirmeyi düşünüyorsunuz?»
«Kovulmak istiyorum!»
«Kovulmak mı? İyi de, niyetinizi hâlâ anlayamadım.»
Javert göğüs geçirdi:
«Vali Hazretleri, altı hafta önce şu kaldırım kadınının neden olduğu o sahneden sonra size epey içerlemiştim, sizi ihbar ettim.»
«İhbar mı?»
«Evet, Paris Emniyet Müdürlüğü'ne.»
Gülmekten pek hazzetmeyen Mösyö Madeleine kahkahasını bastıramadı.
«Yani polisin görevine karışan bir vali olarak mı, benden şikâyet ettiniz?»

«Hayır, sizin eski bir kürek mahkûmu olduğunuzu ihbar ettim.»

Vali bembeyaz kesildi.

Javert bakışları yerde, sürdürdü:

«Bundan neredeyse emindim. Aslında uzun yıllardır kuşkulanıyordum. Yüzünüzün benzerliği, yürüyüşünüz, hele şu Fauchelevent işinde gösterdiğiniz o cesaret, nişancılıktaki hüneriniz, yürürken şu biraz sürten sol bacağınız, bütün bunları onda görmüştüm. Nasıl desem, bir yığın şey, fakat sizin Jean Valjean olduğunuza kesinlikle emindim.»

«Ne dediniz, kullandığınız isim neydi?»

«Jean Valjean. Yirmi yıl önce Toulon'da gördüğüm bir tutsak, o zaman ben de orada gardiyan yardımcısıydım. Duyduğum kadarıyla, hapisten çıktıktan sonra Jean Valjean bir Piskopos'un evinden gümüşler çalmış. Aslında çok kutsal bir adam olan Piskopos gümüşleri ona kendisinin verdiğini söylemiş fakat Jandarma buna hiç inanmamış. Daha sonra, onun yolda bir hırsızlık yaptığını, küçük bir çocuk olan bir baca temizleyicisinin iki frankını gasp ettiğini de duydum. Sekiz yıldır, adamın izini yitirmiştim, kim bilir nerelerde saklanıyordu? Sonra sizi burada tanıyınca, kuşkularım hemen uyandı ve... Her neyse ben de öfkeme yenik düşüp, sizi ihbar ettim.»

Vali Madeleine birkaç dakikadan beri önündeki dosyalarla oynuyordu. Sakince sordu:

«Size ne tür bir yanıt verdiler?»

«Deli olduğumu söylediler.»

«Öyle mi?»

«Evet, haklıydılar.»

«Bunu düşünmenize sevindim.»

«Elbette, çünkü asıl Jean Valjean yakalanmıştı.»

Mösyö Madeleine'in elindeki dosya yere düştü. Derin bakışlarla Javert'i baştan ayağa inceledi, sonra göğüs geçirip:

«Öyle mi!» diye mırıldandı.

Javert'in dili çözülmüştü:

«Bakın Vali Bey, olay şöyle: Civar köylerin birinde çok fakir

bir adam varmış. Onu Champmathieu Baba diye bilirlermiş. Kimsenin umursamadığı epey fakir biri. Böyle insanların geçim kaynağı iyi bilinmez. Bir süre önce sonbahar aylarında, Champmathieu Baba tutuklandı. Sanırım komşu çiftliklerden birinden elma aşırırken, onu duvar önünde yakalamışlar. Hemen içeri tıkmışlar. Bu kadarı ağır bir suç sayılmaz, cezaevinin onarıma alınması gerekmiş; o adamı Arras cezaevine göndermeyi uygun bulmuşlar. Halbuki, oradaki kapıcı eski bir pranga mahkûmu, uslu bir adam olduğu için, gardiyanlığa yükseltmişler onu, kapıcı yapmışlar. İşte Brevet adlı bu eski kürek mahkûmu, yeni mahkûmu görünce hemen bağırmış: 'Hey, ben bu adamı tanıdım, sen Jean Valjean değil misin?' Oysa Chempmathieu umursamaz tavırlarla sürekli inkâr ediyormuş. 'O dediğiniz de kim? Ben Jean Valjean adlı birini tanımıyorum' diye kabul etmemiş. Fakat kimse sözlerini dinlememiş, meseleyi ortaya çıkarmak için araştırmalar yapılmış ve yaklaşık otuz yıl önce şu Champmathieu'nun Faverolle'da rençberlik yaptığı öğrenilmiş, daha sonra onun izini yitirmişler. Ama Jean Valjean da Faverolle'de yaşamıştı daha önce. Üstelik o da, orada rençberlik etmişti. Bir husus daha var. Onun adı Jean, anasının soyadı ise Mathieu'ydu. Bu adam yer değiştirip başka bir yere gelince, şive farkı sonucu Jan, Cham olmuş. Çok daha sonraları adamı Auvergne'de, daha sonra Paris'te görmüşler. Bir araba imalatçısının yanında çalıştığını, çamaşırcılık eden bir kızı olduğunu söylüyor, fakat bunların hiçbiri kanıtlanamadı. Faverolle'da yapılan araştırmalar sonucu Jean Valjean ailesinden hiçbir iz bulunamadı. Bu fukara aileler, böyle ansızın ortadan silinirler. Aslında bu insanlar, çamur ve toz gibidir. Bir varmış bir yokmuş. Sonra, Toulon'da bir araştırma yapılmış. Orada Jean Valjean'la beraber yatmış iki pranga mahkûmu daha varmış, bunlar da ömür boyu hapse mahkûmlarmış. Cochepaille ile Chenildieu. Onları da Arras'a götürüp tutukluyu göstermişler, onlar da onun Jean Valjean olduğuna yeminler içmişler. Doğrusu, her şey harfiyen uyuyor, aynı yaş, elli dört; aynı boy, aynı yüz, aynı adam. Paris'e ihbarımı gönderdikten bir süre sonra,

bu haberi aldım, bana çıldırdığımı, asıl Jean Valjean'ın Arras'ta tutuklu olduğunu söylediler. Bitmedi, o uzun yolculuğu göze alarak ta oraya kadar gidip adamı gördüm ve artık bütün kuşkularım dağıldı, evet, o Jean Valjean'ın ta kendisi.»

Mösyö Madeleine uğultulu bir sesle:

«Bundan emin misiniz, Javert?»

Polis şefi kederli bir gülüşle yanıtladı:

«Elbette, Vali Hazretleri. Adamı tanıdım, hem, onu gördükten sonra, nasıl olup da sizden kuşkulandığımı, sizi onunla karıştırmış olduğumu düşünerek kendi kendime lanetler ettim. Beni affedin, Vali Hazretleri...»

Javert birkaç hafta önce kendisini jandarma erlerinin önünde aşağılayan şefinden af diliyordu. Fakat yine de şu anda gururlu ve her zamanki kararlı sesiyle konuşmuştu. Mösyö Madeleine, onun bu isteğini bir soruyla karşıladı:

«Peki o tutuklu adam, ne diyormuş?»

«Vali Bey, artık onu kim dinler. Adamın işi bitik. Komşunun duvarını geçip bir elma dalı koparmak başka, onun pranga mahkûmu Jean Valjean olması bambaşka. Herif kurnazın biri, hiçbir şey bilmeyen sersem rolünü iyi yapıyor doğrusu. Adının Jean Valjean olmadığını, niye kendisini başkasıyla karıştırdıklarını sorup duruyor. Neyse, artık defteri dürüldü gibi. Jean Valjean olduğuna göre tekrar prangaya gidecek demektir. Adam kodesten çıktıktan sonra boş durmamış, Piskopos aslında işi kapatmış, fakat onun evini soyması bir yana, bir de haydutlukla yargılanacak. Yarın Arras'da duruşması var, ben de bu akşamki posta arabasında kendime bilet aldım, oraya gidiyorum. Jean Valjean'ı tanıdığım için, benden de tanıklık etmem isteniyor.»

Mösyö Madeleine önüne yine bir dosya almıştı ki, epey yoğun işi olan biri gibi, bir şeyler yazıp çizdikten sonra:

«Peki, Javert,» dedi. «Bu işler bizi ilgilendirmez, yok yere vakit harcamayalım. Daha acil işlerimiz var. Javert siz hiç zaman kaybetmeden, Saint-Saulve Sokağında faydalı bitkiler satan Busaupied Ana'ya gidin, kendisini ve çocuğunu ezmek is-

teyen şu arabacı Chesnelong'dan davacı olsun. Adam kaba ve acımasız, ceza alması gerek. Daha sonra, Mösyö Charcellay'nın evine gidin, yandaki evin oluğundan akan yağmur sularının kendi evine aktığından şikâyetçi. Sonra dul Madam Doris ve Madam René Le Bossé'é giderek tutanak yazın. Size epey iş veriyoruz, ama siz bir hafta sonra Arras'a gideceğinizi söylemiştiniz.»

«Daha erken gideceğim, Vali Hazretleri.»

«Hangi gün yola çıkıyorsunuz?»

«Vali Hazretleri, bunu söylemiştim efendim, dava yarın, ben de bu akşamki posta arabasıyla, geceleyin yola çıkıyorum.»

Mösyö Madeleine belli belirsiz bir hareket yaptı:

«Bu, ne kadar vakit alır?»

«Çok çok bir gün. Karar en geç yarın akşama doğru alınır. Fakat ben kararı beklemem, tanıklık eder etmez, gelirim.»

«Tamam,» dedi Vali ve bir el işaretiyle Javert'e gitme işareti verdi.

Javert yerinden oynamadı.

«Özür dilerim, Vali Hazretleri?»

«Yine ne oldu?» diye sordu Mösyö Madeleine.

«Vali Hazretleri, size bir şey daha hatırlatmak isterim.»

«Nedir?»

«Beni işten almanızı...»

Mösyö Madeleine yerinden kalktı:

«Siz onurlu bir insansınız, Javert ve size saygım var. Fakat suçunuzu büyütüyorsunuz. Hepimiz hataya düşeriz. Hem bu hakaret de beni ilgilendirir. Siz alçalmaya değil, yükselmeye yaraşan, onurlu bir memursunuz. İşinizi yapmanızı istiyorum.»

Javert o namuslu ama duygusuz gözlerini Vali'ye çevirdi ve usul sesle anlatmaya başladı:

«Hayır, Vali Hazretleri, bu iyiliğinizi kabul edemem. Bakın, ben bu yaptığımı nasıl değerlendiriyorum. Aslında sizden yok yere kuşkulanmıştım, fakat bu o kadar önemli değildi. Bizim görevimiz herkesten kuşkulanmak. Ancak salt size öfkelendiğim ve sizden sadece intikam almak niyetiyle, sizin bir kürek mah-

kûmu olduğunuzu yazıp sizi suçladım. Ama siz saygın biri, yüksek konumda bir görevliydiniz. Bir Vali'yi, bir pranga mahkûmuyla karıştırdım. Bununla, sizin karakterinizde otoriteye hakarete bulundum, bu epey ağır bir suç. Eğer benim görevim sırasında, buyruğumda çalışan biri, böyle yapsa onu hemen işten kovardım. Dinleyin, Vali Hazretleri, görevde epey katı olduğum söylenir, fakat haksızlığa hiç gelemem. Adaleti önce kendime uygulamazsam, benim doğruluğum nerede kalır? O zaman herkes benim için yalancı Javert der ve bunda haklıdır. Vali Hazretleri, bana anlayış göstermeyin, ben iyilik istemiyorum. Ama bu iyiliğinizin zararlarını bilmiyor değilim. Siz bir kentsoyluya hakaret eden, bir hayat kadınını bağışlamakla, toplumun yıkılmasına yardım ettiniz sayılır. Temelin ilk taşını yerinden oynattınız. İşte böyle hallerde otoriteye karşı çıkılır. Evet, Vali Hazretleri, iyi olmak çocuk oyuncağı, asıl iş doğruyu, adalete uygun olanı bilmek. Fakat şunu da bilmenizi isterdim ki, eğer sizin o pranga mahkûmu olduğunuzu bilsem, sizi hiç bağışlamazdım. Başkalarına uyguladığım gaddarlığı kendime de göstermeye mecburum, bunu anlamanızı dilerim. Kaç kez, katilleri cezalandırırken, kendimin de böyle bir şey yaptığında ceza alacağını düşündüm. İşte fırsat belirdi. Ben de kabahatli sayılırım, kendimi cezalandırmam olmazsaolmaz bir şey. Evet, Vali Hazretleri, yetkenin bozulmaması, toplumun sağ kalabilmesi için ben bir örnek olmalıyım. Evet, Polis Komiseri Javert işinden kovulacak.»

Bu sözleri duygusuz, fakat samimi bir sesle söyledi. Aslında Javert inançlarını hiç boşlamayan, fanatik, ve namuslu bir adamdı.

Mösyö Madaleine:

«Bakarız,» diye söylendi.

Yerinden kalkıp elini Javert'e uzattı.

Javert, birkaç adım geriledi ve cılız bir sesle:

«Hayır, Vali Hazretleri,» dedi. «Bir Vali, bir polis taslağının, bir ispiyoncunun elini sıkamaz. Ben aşağılık bir hafiye sayılırım

artık.» Sonra dişleri arasından: «Evet bir ispiyoncuyum, görevimi kötüye kullandığıma göre bir ispiyoncudan farkım ne?»

Valiyi saygıyla selamlayıp kapıya yöneldi. Oraya geldiğinde başını çevirdi ve bakışları eğik:

«Vali Hazretleri,» dedi. «Yerime bir başkası yollanıncaya dek, görevimi sürdüreceğim.»

Javert çıktı. Mösyö Madeleine, bir süre dalgınca onun ardından bakakaldı. Ayak sesleri koridorda duyulmaz oldu, her yeri koyu bir sessizlik almıştı.

YEDİNCİ KİTAP

CHAMPMATHIEU DURUŞMASI

1

HEMŞİRE SIMPLICIE

Burada yazacağımız olayların hepsi aslında Montreuil-sur-Mer'de yaşanmadı, fakat bu olaylardan öyle izler kalmıştı ki, bunları olanca ayrıntılarıyla anlatmazsak bir boşluk doğacaktır. Bu ayrıntılar arasında okur, akıl sır ermez bazı gerçeklerle yüz yüze gelecektir. Biz de gerçeğe duyduğumuz saygı nedeniyle bunları olduğu gibi anlatmaya karar verdik.

Javert'in gelişini izleyen günün akşamı, Mösyö Madeleine, her zamanki gibi Fantine'i ziyarete gitti. Hastanın yanına girmeden önce, Hemşire Simplicie'yi çağırttı.

Revirde hizmet eden rahibelerin ikisi de manastırda yetişmiş, Lazariste tarikatından hastabakıcılardı. Bunlardan biri Hemşire Perpétue, iyi kalpli, kaba saba bir köylü kızıydı. Bir eve hizmetçiliğe girer gibi kendini Tanrı'ya adamıştı. Birilerinin aşçı olması gibi, o da rahibeydi. Böylesi insanlar az sayılmaz. Manastır tarikatları bu ağır köy çömleklerini severek kabullenir. Bu köylüler manastırın kaba işlerinde görev alır. Bir sığır çobanının papaz olması tuhaf değildir, çok emek gerektirmeden biri diğeri oluverir. Köyün de, manastırın da asıl temeli olan cehalet hazırdır, hemen köylüyü papazla aynı ovaya bırakıverir. İş gömleğini biraz bollaştırın, papaz cüppesi haline gelir.

Hemşire Perpétue, Pontoise civarından, Marines'den gelen tombul bir rahibeydi. Köylü ağzıyla konuşan, ilahiler okuyan,

homurdanan, hastanın riyakârlığına veya dindarlığına göre ıhlamuruna şeker ekleyen, hastalara kaba, sert davranan, can verenlere kabalık eden, Tanrı'yı adeta yüzlerine fırlatan, can çekişmeleri hışım dolu dualarla hırpalayan cesur, dürüst, kırmızı yanaklı bir rahibeydi.

Hemşire Simplicie ise, ışıktan yapılmış gibiydi. O bir meleği andırıdı. Hemşire Simplicie karbeyazıydı. Perpetue'nün yanında, içyağı kandili neyse, o bir kilise mumu gibiydi.

Aziz Vincent de Paul, hastane rahibesinin yüzünü, sayısız özgürlüğü epeyce ruhsal esaretle karıştıran şu kusursuz sözcüklerle çok iyi anlatır: «Onların manastırı hastaların evidir; hücreleri kiralık odalardır, kiliseleri mahalle kiliseleridir; koridorları şehrin sokakları veya hastane koğuşlarıdır, duvarları itaat, parmakları Tanrı korkusu, peçeleri hayadır.» Bu ideal, rahibe Simplicie'de tam olarak beden bulmuştu.

Kimse onun yaşını anlayamazdı, hiç genç olmamış ve hiçbir zaman yaşlanmayacak insanlardandı.

Bu durgun, vakur kadın iyi bir insandı. Ona «bir kadın» diyecek cesaretimiz yok. Hayatı boyunca asla yalan söylememişti. O kadar uysal ve inceydi ki kırılacak sanırdınız: fakat granitten daha dayanıklıydı. Zavallı insanlara ince, saf parmaklarıyla dokunurdu. Konuşmasında bir sessizlik var gibiydi. Sadece kaçınılmaz olanı söylerdi. Sesi o kadar tatlıydı ki, günah çıkarma odasında en yüce, en erdem dolu öğütleri verebileceği gibi, bir salona da uygundu. Bu nezaketi, kalın çuha giysiye kendini uydurmuştu; bu kaba dokumada her zaman öbür dünyayı, Tanrı'yı hatırlıyordu. Özellikle bir hususu vurgulayalım: Asla yalan söylememiş olması, rastgele bir çıkar için bile olsa, sıradan da olsa, gerçek olmayan, ilahi gerçek olmayan bir tek kelime etmemiş olması, rahibe Simplicie'in en tipik niteliği, fazilet işaretiydi. Bulunduğu dinsel toplulukta bu yıkılmaz doğruluğuyla epey ünlenmişti. Papaz Sicard, sağır dilsiz Massieu'ye yazdığı bir mektupta rahibe Simplicie'den bahseder. Bizler ne kadar samimi, namuslu ve saf olursak olalım, hepimizin saflığının üstünde masum bir küçük yalanın çatlağı bulunur. Onda ise

hayır! Küçük yalan, masum yalan, bu olabilir mi? Yalan söylemek, yalnızca fenalıktır. Az yalan söylemek mümkün değildir: yalan söyleyen her yalanı söyler: yalan söylemek, şeytancadır. Şeytanın iki adı vardır: Biri Şeytan, diğeri yalan. İşte bu, onun ölçütüydü, düşündüğü gibi de yapardı. Bunun sonucu olarak da değindiğimiz o beyazlık oluşmuştu. Bu öyle bir beyazlıktı ki, yayılarak dudaklarını, gözlerini kaplıyordu. Gülümsemesi aydınlıktı. Bu vicdanın camında bir toz tanesi, bir örümcek ağı bulunmazdı. Aziz Vincent de Paul tarikatına girerken, özel bir tercihle Simplicie adını almıştı. Bilindiği üzere Sicilyalı Simplicie, Sirakusa'da doğduğundan, Ségesta'da doğduğunu söylemektense, iki memesinin koparılmasını seçmiştir. Oysa, o ufak yalanı söyleseydi kurtulacaktı. İşte bu kadın evliya, onun ruhuna en uygun olanıydı.

Manastıra girdiğinde Simplicie'in iki hatası vardı fakat bunları giderek düzeltti. Fındık, fıstık, çörek, kurabiye benzeri şeyleri çok seviyordu. Bir de mektup almaktan çok hoşlanırdı. Büyük harflerle yazılmış, Latince bir dua kitabından başka şey okumazdı. Latince bilmiyordu fakat kitabı anlıyordu.

Bu melek kadın, Fantine'den hoşlanmıştı. Onun ruhunun lekesizliğini biliyordu. Bu yüzden, onunla ilgilenmeyi üstlenmişti.

O akşam Mösyö Madeleine, Rahibe Simplicie'yi bir kenara çekip, Fantine'i ona emanet ettiğini söyledi. Hemşire, Vali'nin epey ciddi olduğunu daha sonraları hatırlayacaktı.

Daha sonra Mösyö Madeleine, Fantine'in odasına geldi.

Hasta kadın, güneşi bekler gibi beklerdi Vali'nin gelişini. Rahibelere şöyle derdi:

«Ben sadece Vali Bey'in yanında yaşadığımı hissediyorum.»

Aynı gün, zavallı kadının yine çok ateşi vardı.

Valiyi görür görmez sordu:

«Cosette'ten haber var mı?»

Mösyö Madeleine gülümseyerek:

«Neredeyse gelir.»

Mösyö Madeleine, Fantine'le her zamanki gibi konuştu. Fa-

kat başka günler onun yanında yarım saat kalan adam, bu kez tam bir saat kaldı. Fantine de aslında buna epey sevinmişti. Vali, onun yanından ayrılırken, hiçbir şeyinin eksik bırakılmaması için, döne döne uyarılarda bulundu. Bir ara düşünceli ve dalgın olduğunu fark etmişlerdi. Fakat bunu Fantine'in durumunun onu üzmesine verdiler.

Daha sonra, Vali şehre döndü. Odasını temizleyen görevli onun uzun uzun harita incelediğini gördü. Bir kâğıda kurşunkalemle bir şeyler yazmıştı.

2
SCAUFFLAIRE USTA'NIN UZAK GÖRÜŞLÜLÜĞÜ

Vali uzun zaman sonra şehrin uzak bir yerinde bulunan at ve araba kiralayan Hollandalı bir arabacının evine uğradı.

Mösyö Scaufflaire adlı bu adamın evine gitmek için kilisenin önünden geçmesi gerekiyordu. Papaz da kilisenin bahçesindeki ufak bir evde oturuyordu. Papazın çok saygın biri olduğu bilinirdi. Mösyö Madeleine onun evinin önüne vardığında, sokakta tek bir kişi vardı. Adam da bunu fark etmişti. Vali, bir ara evin kapısında durmuş, elini çıngırağa atmış, sonra cayıp telaşlı adımlarla uzaklaşmıştı.

Vali, Scaufflaire Usta'yı evinde buldu ve ona sordu:

«Hızlı giden bir atınız var mı?»

«Atlarımın hepsi hızlıdır, nasıl bir şey istersiniz?»

«Günde yirmi fersahı rahat rahat alacak bir at istiyorum.»

«Aman Tanrım, yirmi fersah da epey uzun yol.»

«Doğru.»

«Bu at araba mı çekecek?»

«Evet, iki tekerlekli hafif bir araba.»

«Bu yolu aldıktan sonra, ne kadar dinlenebilecek?»

«Ertesi sabah tekrar yola çıkması gerekecek.»

«Aynı yolu gelmek için mi?»

«Evet.»

«Fakat bu hayli uzun bir yol, at yorulabilir!»

Mösyö Madaleine cebinden çıkardığı ve sayılarla dolu bir kâğıdı arabacıya gösterdi. Kâğıtta 5,6,8,1/2 yazılıydı.

«Dinleyin,» dedi, «on dokuz buçuk, yani yirmi fersah.»

Hollandalı bir an düşündü:

«Peki,» dedi, «istediğiniz gibi bir atım var. Benim şu kıratım epey iyidir. Rüzgâr gibi uçar. Uysaldır da. Fakat asla ona binmeyi denemeyin, onun işi araba çekmek. Sekiz saatte yirmi fersahlık yolu alır. Ama kimi şartlar var...»

«Nedir?»

«Yolu yarılayınca mola vereceksiniz, daha sonra yemini yerken handaki çırağın onun yulafını aşırmasını önleyin. Bu çıraklar atın yulafını çalmayı çok severler.»

«Kaygılanmayın, ilgilenirim.»

«At ve araba sizin için mi, Vali Bey?»

«Evet.»

«Merakımı bağışlayın ama araba kullanmayı bilir misiniz?»

«Evet.»

«Herhalde at yorulmasın diye fazla yük almazsınız değil mi?»

«Evet.»

«Tamam, günde otuz frank isterim ve atın yem harcaması da size ait.»

Vali cebinden çıkardığı üç altını adama verdi:

«Alın size iki günlük para, ama at ve arabanın yarın sabah dört buçukta kapımda olmasını istiyorum.»

Hollandalı başını kaşıdı, sonra açıkgöz bir gülüşle:

«Belki bana düşmeyen işlere karışıyorum, fakat Vali Bey, nereye böyle?»

Aslında arabacı sürekli bunu düşünüyor ama bir türlü soramıyordu.

Vali, sorusuna soruyla yanıt verdi:

«Scaufflaire Usta, atınızın ön bacakları epey dayanıklı mıdır?»

«Evet, efendim, ama inişlerde biraz ona yardımcı olun. Gideceğiniz yol bayır mı?»

«Yarın sabah tam dört buçukta gelmeyi unutmayın,» diyen Mösyö Madeleine, sessizce çıktı.

Hollandalı, onun ardı sıra şaşkınca baktı. Vali gideli henüz üç-dört dakika geçmişti ki, kapı bir daha açıldı, gelen Vali'ydi. Kederli ve dalgın gibiydi.

«Bay Scaufflaire,» diye sordu, «bana kiralayacağınız o at ve arabanın fiyatı ne kadar?»

«Acaba Vali Bey onları satın almaya mı niyetli?»

«Hayır, hayır, yine de, bir teminat olarak, size bu parayı ödeyeceğim. Döndüğümde bana iade edersiniz? Ne kadar istersiniz?»

«Beş yüz frank, efendim.»

«Alın.»

Vali masaya bir deste para koyduktan sonra, artık dönmemek üzere gitti.

Gözleri faltaşı gibi açılan arabacı, bin frank demediğine üzüldü. Aslında at ve araba iki yüz franktan çok etmezdi ya...

Adam karısının yanına gidip, bu işe bir açıklama aradı. Vali böyle telaşla nereye gidiyordu?

Kadın bir süre düşündükten sonra:

«Bence Paris'e gidiyor,» dedi.

«Hayır, sanmam...»

Arabacı daha sonra, Vali'nin şöminenin üstünde unuttuğu o sayılarla dolu kâğıdı eline alıp uzun uzun inceledi. Ansızın sevinçle bağırdı:

«Anladım, beş, altı sekiz buçuk... Bunlar mola yerleri. Buradan Hesdin beş fersahtır. Hesdin'den Saint-Pol altı fersah, oradan da Arras tam sekiz buçuk. Buldum, Vali Arras'a gidiyor.»

Vali bu sırada, evine dönüyordu. Ama kısa yolu seçmemişti. Görünmez bir güç kendisini sürükler gibi kilisenin kapısında bir süre kararsızca durmuştu. Fakat son anda girmemeye karar verip, evinin bulunduğu yere yöneldi. Odasına çıkıp, kapısını kilitledi. Buraya kadar her şey yolunda sayılırdı. Şehir ahalisi Vali'nin epey erken yattığını bilirdi. Fakat fabrikanın kapıcısı ve aynı zamanda Mösyö Madeleine'in hizmetçisi olan ihtiyar

kadın, (tam o sırada oradan geçiyordu) aynı binada kalan veznedara şunları diyecekti:

«Vali Bey acaba hasta mı? Epey kaygılı görünüyor.»

Veznedar, bu kadının sözlerini fazla önemsemeden odasına çekilmişti.

Gece yarısına doğru uyanan adam, başının üstünde bir ses duyup şaşırdı. Çünkü orası Mösyö Madeleine'in odasıydı ve geceleyin orada hiç ses olmazdı. Daha sonra, veznedar sanki bir dolabın kapağının açılma sesine benzeyen bir ses daha duydu, sonra bir koltuğun yerinden kaldırılması gibi bir ses. Uzun bir sessizlik ve ardından adam, üzerindeki odada birinin yürüdüğünü gösteren ayak sesleri duydu. Yatağında doğruldu, karşısındaki pencereden karşıki duvara bir ışığın yansıdığını görüp iyice şaşırdı. Bu ışık Mösyö Madeleine'in odasından geliyordu, fakat bu cılız bir ışıktı, herhalde Vali bey, lambasını değil şöminesini yakmıştı.

Veznedar tekrar uyudu, iki saat sonra uyandığında, değişmemiş ayak seslerini duydu. Düzenli adımlar, gidip geliyorlardı.

Karşıki duvara hâlâ ışık vuruyordu, ama bu kez bu bir lamba veya mum ışığı gibiydi.

Mösyö Madeleine'in odasında neler oluyordu?

3
MÖSYÖ MADELEİNE'İN BOCALAMALARI...

Mösyö Madeleine'in, aslında Jean Valjean'ın ta kendisi olduğunu okurlarımız hemen anlamışlardır sanırım.

Önceden de biz onun vicdanının en içlerine dek inmiştik. Onun ruhunu yeniden inceleyelim. Fakat bu bizim için hayli heyecan verici, korkutucu bir şey olacak. Kararsız bir ruh kadar müthiş bir şey olamaz. Düşüncenin gözü, insanda olduğu gibi hiçbir yerde bu kadar ışık ve bu kadar karanlık bulamaz. Gör-

dükleri arasında insandan daha korkunç, daha çetrefil daha esrarengiz, daha engin bir şey yoktur. Denizin görünüşünden bile daha engin bir görüntü vardır. Bu da göklerinkidir. Fakat ademoğlunun ruhu denizlerden ve göklerden daha engin, gizemlidir.

Ademoğlunun vicdanının şiirini incelersek, bir insan için bile olsa, insanların en sıradanı için bile olsa, bu kesinlikle üstün, değişmez, bir tek söylencede hepsini eritmek, karıştırmak olur. Vicdanın ne başlangıç, ne de bitiş yerini kesinlikle bulamayız.

Vicdan, insanı utandıran evhamların, taşkın heveslerin, girişimlerin karmaşası, hayallerin kor ateşi, düşüncenin mağarasıdır; bütün yalanların evi, tutkuların savaş meydanıdır. Bazı vakitlerde, düşünen bir insanın morarmış yüzünden içeri girin, arkasına bakın, bu ruhun içine bakın, o karanlığa bakın. Orada, sessizliğin altında Homeros'un eserlerindeki gibi devlerin savaşı, Milton'ın yapıtlarındaki gibi canavarların tatlısu yılanlarıyla savaşı, sayısız hayalet vardır. Dante'nin eserindeki hayali sarmallar vardır. İnsanın içinde taşıdığı ve beyninin iradesiyle hayatının eylemlerini çaresizce ayarladığı o sonsuzluk ne karanlıktır.

Epey eski çağlarda Dante Alighieri, kendisini karanlık bir kapının önünde bulmuş, onu açmaya cesaret bulamamıştı. Bizler de şimdi böyle bir kapının önündeyiz, haydi cesur olalım. İçeriye girelim.

Okur, Jean Valjean'ın başına gelenlerin önemli kısmını bildiği için, biz buna az şey ekleyeceğiz. O, küçük Gervais'ten sonra, iyice değişmiş, apayrı biri olmuştu. Piskopos'un arzusuna uymuş ve dürüst bir adam olmuştu.

Kaybolmayı başarmış, Piskopos'un gümüş takımlarını satmış, fakat o gümüş şamdanlara kıyamamış, onları kendisine ayırmıştı. Şehirden şehire dolaşıp Fransa'yı geçmiş ve nihayet Montreuil-sur-Mer'e varmıştı. Bundan sonrasını okurlarımız iyi bilir. Oraya yerleşerek bir yandan orayı geliştirmiş, bir yandan da itibarlı bir adam olarak hayata başlamış ve bunda da epey

başarı kazanmıştı. Tek gayesi, asıl adını saklamak, hatta unutmak, kutsal bir hayat sürmek, insanlardan uzaklaşıp Tanrı'ya yaklaşmaktı.

Aklındaki bu iki fikir birbirine o kadar karışmıştı ki, nihayet tek düşünceye dönüşmüştü. Her ikisi de aynı ölçüde onun aklına takılıyordu, bütün yaptıklarına hâkim oluyor, eylemlerini etkiliyordu. Çoğu zaman, onun hayat akışını yola koymak için ikisi uzlaşırdı. Onu gölgelere doğru çekip, onun iyi niyetli, sade olmasını isterlerdi: Ona aynı şeyleri söylüyorlardı. Kimi zaman aralarında sorun çıkıyordu. Bu durumda, hatırlanacağı üzre, bütün Montreuil-sur-Mer adlı yerin Mösyö Madeleine diye bildiği adam birinciyi ikinciye, güvenliğini faziletine tercih etmekte kararsız kalmıyordu.

En çıkmaz anda kendisine el uzatan o melek ruhlu Piskopos'a o kadar sadıktı ki! Bütün tedbirleri savsaklayıp o gümüş şamdanları ondan bir hatıra olarak saklamıştı. Hem, onun matemini de tutmuştu. Bu arada en son hareketinden o kadar pişmanlık duymuştu ki, şehirden gelip geçen bütün Savoie'lı baca temizleyicilerini çağırıp, adlarını sormaktan da bir türlü kurtulamamıştı.

Ne de olsa geçmişine ilişkin bağlarını koparamayan adam, ablasından ve yeğenlerinden haber alabilmek için Faverolles'da araştırmalar yaptırmıştı. Bütün kutsal kişiler gibi ilk işinin kendisini korumak olmadığını bilirdi.

Bu yüzden, Javert'in o anıştırmalarını önemsemeden, o yaşlı Fauchelevent'in canını kurtarmakta gecikmemişti.

Şunu da ekleyelim ki, şimdiye dek hiç bu kadar zor bir meseleyle karşılaşmamıştı. Bunu Javert'in, ofisine geldiğinde söylediği ilk kelimelerde belirsiz fakat hayli derinden sezmişti. Bunca karanlığa gömdüğü o adın hiç umulmadık bir zamanda söylenmesiyle afalladı, kaderin lanetli tuhaflıklarından sarhoşa dönmüş gibi, bu duygular içinde, büyük sarsıntıların ilk adımı olan titremeye yakalandı. Fırtına gelirken, bir çınarın, saldırı gelirken, bir erin yaptığı gibi eğildi. Şimşek, yıldırım yüklü karartıların başının üzerine doğru geldiğini algılıyordu. Javert'in

konuşmasını dinlerken ilk yaptığı hemen koşup, kendisi sanılan o zavallı Champmathieu'yu kurtarmak oldu, sonra «Bekleyelim» diye düşündü. Bu eşsiz davranışını kısıtladı ve yiğitlikten vazgeçti.

Piskopos'un ona en son söylediği o ilahi sözler, iyilik ve özveriyle geçen onca yıla rağmen, uçurumun kıyısında olan bu biçare duraksayacaktı. Korunma duygusu, onu şu anlarda bir şey açıklamamaya yöneltmişti. Derken, henüz karar almamanın, uzun uzun düşünmenin en iyi yol olacağına karar verdi, dönüşten önce bir savaşçının gücünü toplamak için kalkanını toplaması gibi, o da sakince hareket etme kararı verdi.

Günün kalan vakitlerini, bir kararsızlıkla geçirdi. İçinde fırtınalar kopuyor, fakat dış görünüşünde yaprak bile oynamıyordu. Aslında henüz kesin bir karara varamamıştı, aklı karman çormandı.

Yine her zamanki gibi Fantine'i ziyarete gitmiş, dahası bu kez, ziyaretini biraz daha uzatmıştı. Bilinmez, belki uzun zaman onu göremezdi. Bu nedenle onu hemşirelere emanet etmiş, yokluğunda iyi bakmalarını tembihlemişti. Önce Arras'a gidip, şu fakir adamın davasına katılmaya karar verdi, bu çok olağan bir şeydi.

Yemeğini epey iştahla yedi. Sonra, odasına çekilerek her şeyi uzun uzun düşündü. Korunmak ister gibi kalkıp kapısını sürgüledi. Dışarıdan gelecek bir tehlike olabilirmiş gibi.

Sonra da mumu söndürdü, ışık huzursuz ediyordu.

Birileri kendisini izliyor gibi, bir duyguya kapıldı.

Bu, kim olabilirdi ki?

Üzülerek belirtelim ki, dışarıda bırakmak istediği o şey kendisiyle odaya girmişti: vicdanı. Daha doğrusu Tanrı.

Kısa süreliğine, güvende hissetti kendini. Kapısı sürgülenmiş, mumu sönmüştü, artık o yenilmez gibiydi. Sonra toparlandı, başını ellerinin arasına alıp, karanlıkta düşünmeye başladı.

«Nerelerdeyim? Acaba bu bir hayal mi? Bana ne dediler? Javert'i gördüğüm ve onun bana söyledikleri doğru mu? Şu köylü, şu Champmathieu da neyin nesi? Demek bana o kadar

benziyor. Bu mümkün mü? Oysa daha düne kadar rahattım. Başımın üstünde asılı olan bu kılıcın farkında değildim. Dün bu zamanlarda ne yapıyordum? Bu işler nasıl düzelecek? Ne yapmalıyım?»

İşte bu tür bir azap ve keder içindeydi. Aklı düşünme becerisini kaybetmişti.

Aklı o kadar karışıktı ki, düşünceler art arda gelir gibiydi. Fırtınalı bir denizin dalgaları gibi. Bir ara aklını toparlamak için, elleriyle alnını tuttu. Bu kargaşada bir çare aradı.

Alnı ateşler içindeydi. Pencerenin önüne gidip, açtı. Karanlık bir gece. Geldi, masanın başına geçti. Bir ara içinde bir umut ışığı yandı. Durum ne kadar çıkmazda görünüyorsa da, her şey kendisine bağlıydı. Kendi içine kapandığı vakitlerde, uykusuz gecelerinde, en fazla korktuğu, bir gün bu adın söylendiğini duymaktı. Bunun kendisi için her şeyin bitmesi olacağını, bu ad tekrar söylendiği gün, yeni hayatını yakacağını, kim bilir belki de yeni ruhunu bile öldüreceğini düşünürdü. Bunun olabileceğini düşünmek bile onu titretirdi. Hiç kuşkusuz, böyle vakitlerde biri gelip de ona: Bu adın kulaklarına söyleneceğini, tiksinç Jean Valjean kelimelerinin ansızın içinde bulunduğu karanlıktan çıkıp karşısına çıkacağını, içine saklandığı sırrı çözüverecek korkunç ışığın ansızın başında parlayacağı vaktin gelebileceğini; sadece bu adın onu korkutamayacağını, bu ışığın daha koyu bir karanlık yaratacağını, parçalanan bu örtünün sırrı çoğaltacağını, bu zelzelenin onun yapısını pekiştireceğini, eğer isterse, bu olağanüstü olayın onun hayatını aynı zamanda daha açık, daha ışıklı, daha içine girilemez hale getirmeye yarayabileceğini ve Jean Valjean hortlağıyla yüzleştirilmekten iyi, şerefli kentsoylu Mösyö Madeleine'in her zamankinden daha onurlu, daha rahat, daha itibarlı olarak çıkacağını söyleseydi, başını sallar, bunlara delice sözler gibi bakardı. Evet, ama işte bütün bunlar olmuştu, bu olamazlar yumağı bir gerçekti, Tanrı bu çılgınca şeylere rıza göstermişti.

Düşünceleri giderek belirginleşiyordu. Halinin ne olduğunun farkına varmaya başlamıştı. Çok uzun bir uykudan uyanmış gi-

biydi. Zifiri karanlıkta bir uçurumdan aşağı düştüğünü sezer gibi oldu. Alınyazısının kendi yerine seçtiği bir gölge, yabancının biri onun yerine bu uçuruma düşebilirdi! Uçurum kurbanını bekliyordu; kendisini ya da o yabancıyı.

Alınyazısını değiştirmeye niye çalışacaktı? Niye her şeyi kendi haline bırakmıyordu?

Işık giderek çoğalıyordu. Kendi kendisine şunu söyledi: Cezaevindeki yeri boştu ne de olsa. Küçük Gervais'den çaldığı iki frank için tekrar oraya dönecekti. Bu önlenemez bir şeydi. Fakat talihi bu kez kendisine yardım ediyordu. Bir başkasını o sanmışlar, onu tıkmışlardı kodese. Sesini çıkarmasa, her şey yine eskisi gibi olacaktı.

Bir uçurumun kıyısında olduğunun farkındaydı. Hatalı bir adım onu en diplere sürükler ve sonsuza kadar onu yutardı. Fakat ne olabilirdi bu hatalı adım?

Asıl Jean Valjean'ın kendisi olduğunu söylemek mi? Yoksa ses çıkarmayop Mösyö Madeleine kimliğiyle o huzurlu ve rahat hayatına devam etmek mi?

Kişioğlunun bütün hayatı boyunca, sadece bir ya da iki kez hissedeceği çok tuhaf bir duyguya kapıldı. Bu, vicdanındaki son savaştı. Yüreği kaplayan en çetrefil duyguları alay, sevinç ve keder gibi duyguların çatışmasından oluşturan, acıklı, özel bir kahkaha.

Mumu yaktı.

«Niye korkayım ki?» diye mırıldandı. «Aksine, güvende sayılırım, geçmişime açılan o tek kapı da artık tamamen kapandı. Javert, bir daha beni tedirgin etmez. Onun merakı giderildi. Bundan sonra huzursuz etmez. O artık kovaladığı Jean Valjean'ı bulduğundan emin, belki şehirden bile ayrılır gider. Beni bir gören olsa, başıma bela geldiğini düşünür. Hem olup bitenlerde benim rolüm bile yok, her şey benim dışımda gelişti. Alınyazısının bu kaprisine niye karışayım ki? Kim bilir, böyle olmasını belki Tanrı istemiştir. Onun yaptıklarına karışmak bana mı düştü? Ne haddime? Belki de O, benim başlağım işe devam etmemi, etrafımdakilere iyilik etmemi istediğinden, her şey bu yo-

la girdi. Acaba neden az önce o papazın evine girmeye çekindim. Ona günah çıkartır, her şeyi anlatırdım. O, bana rehberlik ederdi. Bunu niye yapmadım ki? Onun da bana işleri akışına bırakmamı önereceğinden eminim. Evet, her şeyi Tanrı'ya havale edelim.»

Birden yerinden fırladı. Oh, neyse, artık bir karara varmıştı, ama niyeyse buna hiç sevinmemişti.

Aksine!..

Düşünceleri aynı sabit noktaya geri dönüyordu. Denizin sahile dönmesi gibi. Tayfalar buna «med-cezir» der. Suçlu için bu «pişmanlık»tır, «vicdan azabı»dır. Tanrı, vicdanları da deniz gibi dalgalandırır.

Kendi içinde yoğun bir didişme başlamıştı. Vicdan azabı adlı o müthiş duygu, onu avcuna almıştı. Deminki düşüncelerinin birer yanılgı olduğunu anladı. Bastırmak istediği kalbinin sesini asla bastıramıyordu.

Endişeli ve karanlık bu konuşmalara devam etmeden duramadı. Bu konuşmada, bütün taraflar kendisiydi; iki bin yıl önce başka bir hükümlüye: «Yürü!» dendiği gibi, ona da: «Düşün!» diyen esrarengiz güce boyun eğmişti.

Fazla ötelere gitmeden, yeterince anlaşmak için gerekli bir gözlemi aktaralım.

Her insan kendi kendisiyle konuşabilir, düşünen her insan bu ihtiyacı duymuştur. Hem denilebilir ki, söz sadece bir insanın içinde, düşüncesinden vicdanına, oradan da yine düşünceye döndüğünde, en muhteşem gizemdir. Bu bölümde sık sık geçen «dedi», «bağırdı» gibi kelimeleri işte bu anlamda değerlendirmek gerekir. İnsan kendi kendine söylenir, bağırır, konuşur da, dışarının sessizliğine zarar gelmez. Korkunç bir uğultu vardır; bizim her yanımız, her şeyimiz konuşur ağzımızın dışında. Ruhun gerçekleri soyut, dokunulamaz olsa da gerçektir.

Kendi kendine, ne yapacağını sordu, «incindiği bir karar» hakkında kendini sorguladı. Aklında tasarladığı her şeyin canavarca olduğunu, «işleri akışa bırakmanın, Tanrı'nın istediğini yapmasını istemenin» korkunç olduğunu kendi kendine söyle-

di. Tanrı'nın ve insanların hatalarını umursamamak, ona engel olmamak, susarak onu kabullenmek, yani hiçbir şey yapmamak, her şeyi yapmak! Riyakârlığın, alçaklığın son raddesiydi bu! Çok adi, haince, sinsice, mide bulandıran bir cinayetti bu!

Sekiz yıldır ilk kez, şanssız adam kötü bir şey yapmanın acı tadını aldı.

İğrenerek tükürdü.

Ansızın bir çelişki buldu, demin «Gayesine ulaştığını» düşünmüştü. Evet ama, bu gaye neydi? Geçmişini ve asıl adını saklayıp polisten kurtulmak mı? Oysa biçare adam bedenini değil, ruhunu kurtarmak istiyordu. O, yıllardır Piskopos'un emirlerine itaat etmişti. Geçmişi unutmak, geçmişine aralanan kapıyı kapatmak. İşte tam zamanıydı... Evet ama böyle susarsa o günahlar kapısını kapatamıyor, aksine, sonuna kadar açmış oluyordu.

Silbaştan bir hırsıza dönüşüyordu, üstelik hırsızların en korkuncuna. Günahsız bir adamın özgürlüğünü çalmış oluyordu, ayrıca, bir katil oluyordu. Evet zavallı, sefil bir adamı öldürmüş oluyordu. Onu prangaya göndermekle onun ruhunu almış oluyordu. Oysa gidip teslim olmak, asıl Jean Valjean olduğunu açıklamakla, kendi eski adını tekrar almakla, işte o zaman bir daha doğmuş olacaktı. O korktuğu cehenneme geri dönmekle, aslında oradan sahiden kurtulmuş olacaktı. Bunu yapmadığı zaman, şimdiye kadarki, emekleri ziyan olmuş sayılırdı. Yaptıklarının hiçbir önemi kalmazdı.

Derken, karşısında Piskopos'u görür gibi oldu. Yıllar önce ölen Piskopos Bienvenu ona acıklı, kınayan gözlerle bakıyordu. Ona gidip teslim olmayı öneriyordu. Vali Madeleine olmaktan kurtulup, yine asıl adını almakla, kürek mahkûmu Jean Valjean olmakla, saygıya değer biri olacağı söyleniyordu ona. Evet, belki şu sırada yanında yaşadığı insanlar onu bu saygınlığın maskesiyle tanıyorlardı, ama Piskopos onun asıl kimliğini elbette biliyordu.

Aniden, kararını verdi; Arras'a gidecek, kendi yerine tutuklanan o günahsız adamı kurtaracaktı. Bunun için kendisini ya-

kalatacak, tekrar zindanlara dönecekti, ama ne çıkar. Bunu yapması olmazsaolmaz göreviydi. Bu atılacak en son adımdı. Alınyazısına, bir kez daha boyun eğecek, insanların gözünde aşağılanacak, Tanrı katında yükselecekti.

«Tamam,» diye söylendi. «İşimizi yapalım, şu günahsız köylüyü kurtaralım!»

Fark etmeden yüksek sesle konuşmuştu.

Rahatlamış gibiydi. Dosyalarını inceledi, hesaplarını düzenledi. Yoksul tüccarların borçlarını gösteren kimi belgeleri ateşe attı. Bir mektup yazıp zarfa koydu. Üzerine şunları yazdı:

Mösyö Antoine Laffitte,
Banker,
Artois Caddesi-Paris

Yazı masasının çekmecesinden, içinde biraz kâğıt parayla, o yıl seçimlerde kullandığı kimlik belgesi olan cüzdanı çıkardı. Bunca önemli düşüncenin karıştığı böylesi hareketlerde bulunduğunu biri görse, onun içinden neler geçtiğini asla bilemezdi. Fakat kimi zaman, dudakları kıpırdıyordu. Bunu yapmadığı zamanlarda başını kaldırıyor, duvardaki bir noktaya gözünü kırpmadan bakıyordu, tam orada aydınlatmak ya da araştırmak istediği bir şey var gibiydi.

Mösyö Laffitte'in mektubunu da cüzdanla beraber cebine koydu, odada gezinmeye başladı.

Düşüncelerinin doğrultusu aynıydı. Parlak harflerle yazılan görevini anlaşılır halde görüyordu. Bu yazılar gözlerinin önünde parlıyor, bakış açısına uyarak yer değiştiriyordu: «Hadi git! Adını ver! Kendini yakalat!»

Aynı biçimde, onun önünde duygulu biçimlerle dolaşıyorlarmış gibi, o zamana kadarki hayatının ikili kuralı olan iki düşünceyi de görüyordu: Adını saklamak, ruhunu kutsallaştırmak. Bu iki düşünce ona ilk kez birbirinden kesinlikle farklı, apayrı geldi, aralarındaki farkı görüyor, birinin doğru olduğunu, diğerinin

bozulabileceğini anlıyordu. Biri özveriydi, ikincisi bencillikti; ilki, «başka biri» diyordu, diğeri «ben»; biri ışıktan, ikincisi karanlıktan geliyordu.

Didişiyorlardı, bunu görüyordu. O düşündükçe, onlar aklının gözü önünde irileşmişti. Artık devasa hale gelmişlerdi. Öyle görüyordu ki, içinde bir dev, bir ilaheyle savaşıyordu.

Korkulu olmasına karşın, iyilik fikrinin önde geldiğini anlıyordu. Vicdanının, yazgısının, son aşamasına geldiğini anlıyordu. Yeni hayatının ilk devresinde izleyeceği yolu Piskopos göstermişti, Champmathieu bunun sonraki aşamasını gösteriyordu. Büyük krizler ve ardından büyük sınav.

Bunlara karşın, kısa süreliğine durulan, dinen coşkular silbaştan usulca kaplıyordu içini. Sayısız düşünce vardı aklında, tümü de verdiği kararı sağlamlaştırmaya devam ediyordu.

İçinden şöyle bir düşündü: «Belki de meseleyi sağlamca ele almıştı, bu Champmathieu hiç de kaydadeğer bir adam değildi, üstelik hırsızlık yapmıştı». Fakat hemen sonra şöyle bir karşılık verdi buna: «Bu adamın suçu birkaç elma çalmaksa, cezası bir ay hapisti. Bu cezayla kürek mahkûmluğu arasında çok fark vardı. Hem, kim nereden biliyor? Gerçekten çaldı mı acaba? Suç kanıtlandı mı? Jean Valjean adının ağırlığıyla eziliyor, kanıta gerek görmüyorlar. Bu, genel bir savcı tavrı değil mi? Onu forsa sandıklarına inandıklarından, hırsızlık yaptığından emirler.»

Şunu düşündü daha sonra: «Kendini yakalatınca, belki de tavrındaki cesareti, sekiz yıllık hayatı, bulunduğu yere kazandırdıkları için yaptığı her şeyi dikatte alıp onu bağışlayabilirlerdi de.»

Bu tezi hemen silindi, Küçük Gervais'den aldığı iki frankın suçunu ağırlaştırdığını hatırlayıp gülümsedi: bu olay kesinlikle meydana çıkarılacak, kanunun kesin maddeleri gereğince de hayat boyu küreğe mahkûm edilmesi gerekecekti.

Bütün hayallerini bıraktı, dünyadan iyice uzaklaştı, Başka yerlerde teselli aradı. Kendi kendine: «Yapması gerekeni yapması gerektiğini» söyledi. Görevini yaptıktan sonra, belki de

ondan kaçındığı zamankinden daha tiksindirici, daha zavallı olmayacaktı; «her şeyi akışına bırakırsa», Montreuil-sur-Mer'de kalsa, itibarı, ünü, iyilik işleri, saygı, sevgi, merhameti, varsıllığı, halk tarafından sevilip sayılması, erdemi bir cinayetle de kabaracaktı. Temelinde tiksinç bir şeyler olan bütün o kutsal şeylerin tadı nasıldı ki? Oysa, özverili davranırsa, kürekte, kazıkta, prangada hayat boyu esarete hükümlü forsaların yeşil başlığıyla, amansızca çalışırken, ezici utancına sürekli aynı ilahi düşünce karışmış olacaktı!

Nihayet buna mecbur olduğunu, alınyazısının bu olduğunu, Tanrı'nın yazdığını bozmanın yapacağı iş olmadığını, ne koşulda olursa olsun: Ya dışarıda fazilet, içeride sefalet; ya da içeride kutsallık, dışarıda kepazelik; ikisinden birini tercih etmesi gerektiğini kabullendi.

Bunca acı düşünceleri harmanlamakla cesareti sarsılmıyordu, sadece kafası yoruluyordu. İçgüdüyle bambaşka şeyler düşünmeye koyuldu.

Şakakları şiddetle zonkluyordu. Oda içinde gidiş-gelişlerini sürdürüyordu. Saatin çanı gece yarısını önce kilisede, ardından belediye binasında çaldı. Her iki çalışta on iki çan sesi saydı, ikisinin sesini karşılaştırdı. Bunun ardından, birkaç gün önce bir hırdavatçıda gördüğü eski bir çanı hatırladı, üzerinde şöyle yazılıydı: *Antoine Albin de Romainville.*

Üşüyordu. Ocağı yaktı, fakat penceresini kapatmak aklına gelmedi.

Şaşkınlığı sürüyordu, kilise çanı saati bildirmeden önce, aklından neler geçtiğini düşünmeye çalıştı.

«Ah, tabii ya, kendimi yakalatmaya karar vermiştim.»

Ansızın beyninde, bir şimşek çaktı: Aklına Fantine gelmişti.

«Yüce Tanrım, şu bedbaht kadını neredeyse çıkıyordu aklımdan.»

Bunu hatırlamak her yeri ışıkla doldurdu. Her şey değişmiş gibiydi. Düşündü: «Evet, fakat şimdiye dek sadece kendimi düşündüm; diyelim ki gidip teslim oldum, bu salt benimle ilgili bir şey, fakat şimdi buna o kadar hakkım olmadığına eminim. Ben-

cillik değil mi bu? Ben rahata kavuştum, gidip asıl kimliğimi açıkladım. Ya sonra? O adamı serbest bıraktılar, yerine beni kodese attıllar diyelim... Bütün bu şehir, geliştirdiğim bu sanayi, ilçe, fabrikalar ne olacak? O işçiler, geçim derdine gündoğumundan günbatımına çalışan o fakir insanlar. Bunları var eden kendi emeğim. Bacası tüten her evde, et pişen her tencerede, katkım var. Ben buradakileri rahata kavuşturdum. Ben gidersem, neler olacak, bütün bu emeklerim ziyan olacak. Hem, kızını getireceğime söz verdiğim, o kadın... Farkında olmadan onun yıkımının da nedeni olmayacak mıyım? Ben gidince, onun hali nice olur? Kadın ölür, çocuk o alçak hancıların eline kalır. İşte bir açmaz daha, kendimi yakalatmak mı? Bir şeyler yapmadan beklemek mi?»

Kendi kendisiyle atışırcasına, vicdanıyla konuşmaya tekrar başladı.

«Sesimi çıkarmadığım, bir şey yapmadığım zaman, şu biçare yaşlı köylü prangaya vurulacak. Fakat ne yapayım, o da elma çalmasaydı! Benim burada kalıp işime devam etmem en iyi şey. Doğru, burada kalıp bu ilahi görevi sürdürmeliyim. Vali Madeleine adıyla, yaşamaya mecburum. Kahrolsun Jean Valjean! Neredeyse düzeltilemez bir hata yapacak, egoistçe davranacak, tüm bir şehrin hayatını riske atacaktım. Bunların hepsini de yalnızca kendi dinginliğim için, vicdanımı rahatlatmak için yapacaktım. Hayır, burada kalır, işime gücüme bakarım, on yıl sonra elime geçecek on milyonu ihtiyaç sahiplerine dağıtırım. Buralarda fakir kimse kalmaz, iyice gönence kavuşur. Hem, Fantine de tertemiz bir hayata başlar, çocuğunu yetiştirir. Fakirlik, kadın satışı, hırsızlık, cinayet, bunların tümü giderek yok olur. Evet, haklıyım; demin düşündüklerim için çıldırmış olmam gerek. Koca bir şehrin, binlerce ocağın yıkılmasına nasıl cesaret edebilirim? Bir hırsız serbest kalsın diye bütün bunlara değer mi? Fantine'in gönlünün acıyla kırılması, günahsız bir ufaklığın sokaklara düşmesi. Olacak iş değil, düzeltilemez bir hata yapmama ramak kalmıştı, bir ananın yavrusuna kavuşmasını, bir yavrunun ana sevgisini yaşamasını engelleyecektim! Üste-

lik bütün bunlar yalnızca hırsız bir köylü için. Ayrıca, o elma hırsızı, bugüne dek daha ne günahlar işlemiştir? Susarsam, yine vicdan azabı çekeceğim, fakat bu da benim meselem, hatalı davrandığımı düşünüp üzülecek olan sadece kendim olurum... Evet, özveri ve fazilet bunda!»

Kalkıp, odadaki dolanmasına tekrar başladı, bu kez daha huzurlu gibiydi. İnsanoğlu en pahalı elmasları yerin altından bulup çıkarır. O da ruhunun karanlıklarında parlayan bir düşünce yardımıyla karara varmıştı. Ansızın, böyle bir elması, hayatın bir gerçeğinin elinde olduğuna emin oldu.

«Oh, evet, doğru bir karara varmak içimi ferahlattı!»

Biraz daha dolandı, sonra ansızın olduğu yerde kaldı.

«Karara varmak çok iyi, fakat yapılacak çok iş var. Artık ayağımız sürçmesin, gerilmeyelim. Benden fazla başkalarının çıkarları için böylesi daha doğru. Ben Madeleine'im, öyle de kalıyorum! Adı Jean Valjean olana Tanrı acısın! Ben o değilim artık. Onu tanımıyorum, kim olduğundan haberim yok, şimdi bir Jean Valjean varsa, kendi derdine yansın! Beni ilgilendirmez artık. Karanlıkta yüzen lanetlenmişliğin adıdır bu. Durur, birinin üzerine saldırır, yazık o başa!»

Ocak üstünde duran küçük aynada kendine baktı:

«Vay canına! Bir karar almak beni epey yatıştırdı! Şimdi çok farklı biriyim!» Birkaç adım yürüdü, sonra hemen durdu: «Hadi bakalım!» dedi. «Verilen kararların hiçbirinin karşısında bocalamak olmaz! Beni Jean Valjean'a bağlayan ipler duruyor daha. Onları koparmalı! Burada, bu odanın içinde bile beni suçlayacak şeyler var, tanıklık edebilecek dilsiz nesneler. Karar alındı, bunların tümü yok olmalı!»

Cebinden çıkardığı keseden küçük bir anahtar aldı.

Anahtarı, duvara gizlenmiş bir kilide soktu. Gizli bir bölme açıldı. Burada bir kasa vardı. İçinden bir şeyler çıkardı, beyaz bir önlük, yamalı bir keten pantolon ve bir çıkın, bir de uçları çivili kalın bir sopa. 1815 yılının o Ekim gününde Digne'de Jean Valjean'ı görenler, bu sefil şeyleri çok iyi hatırlardı.

O gümüş şamdanları koruması gibi korumuştu bunları da. Geçmişine dair bu nesneleri saklamakla, sürekli nereden başlayıp nereye geldiğini kendisine hatırlatmak istiyordu. Pranga kalıntılarını gizlemiş, ama Piskopos'un hediyesi olan, o kusursuz gümüş şamdanları şöminenin üstüne yerleştirmişti.

O gizli kasadan aldıklarını çıkın haline getirip, ocağa attı. Hemen sonra alevler odanın duvarlarına yansıdı. Attığı nesneler yanmıştı. O kalın sopa yanarken her yere kıvılcımlar fırlatıyordu.

Çıkın da, içindeki pılı pırtı da yanmıştı, fakat ansızın, küllerde parlayan bir şey gördü. Eğildiğinde, o baca temizleyiciden zorla aldığı o iki franklık gümüş olduğunu gördü.

Artık ocaktan yana hiç bakmadan odada tekrar gezinmeye başlamıştı. Sonra, alevlerle ışıyan o gümüş şamdanları seçti.

«Evet,» dedi. «Bunlar da Jean Valjean'dan kalma, bunları da yakmalı...»

Şamdanları aldı.

Ocak iyi yanıyordu. Hemen sonra o gümüşler eriyip külçe haline gelebilirdi. Eğildi, ateşte ellerini ısıttı: «Oh, sıcak ne güzel!» diye söylendi.

Tam o sırada içinden bir ses yükselir gibi oldu:

«Jean Valjean! Jean Valjean!»

Tüyleri ürperdi, korkutucu şeyler dinleyen birini andırıyordu: Şöyle diyordu ses:

«Evet, tamam, devam et, başladığın işi bitir. Şu şamdanları da ateşe at, anıları da... Piskopos Bienvenu'yü aklından çıkar. Olanları unut. Şu biçare ihtiyara da aldırma. Belki de hiç kabahati olmayan, sadece sen sandıkları için, prangaya vurulacak o bedbaht adamı da belleğinden sil. Evet, sen yine o saygıdeğer adam olmaya devam et. Şehirde kal, valilik etmeye devam et. Şehrini biraz daha geliştir, açları doyur ve giydir, öksüzleri yetiştir, mutlu ve faziletli hayatına devam et. Senin yerine de eli ayağı parngalı bir şanssız, zindanlarda çürüyüp gitsin. Üzerinde kırmızı kazak, o biçare senin yerine kürek sallasın, evet, niye olmasın? Ah sefil!..»

Alnından terler akıyordu, gümüş şamdanlara deli gibi baktı, fakat içindeki ses, konuşmayı sürdürüyordu:

«Jean Valjean etrafında seni kutsayacak sayısız ses duyacaksın. Şunu da unutma; kimsenin kesinlikle duyamayacağı bir ses sana sürekli ilenecek. Evet, Yaradan seni lanetleyecek!»

Derken, bu son sözleri o kadar belirgince duydu ki, odada biri daha var sanıp bakındı.

Korkuyla sordu:

«Kim var orada?»

Hemen sonra bir aptalın kahkahasıyla:

«Ne de ahmağım!» diye söylendi. «Benden başka, kim var ki?»

Başka biri vardı aslında, fakat onu kimsenin gözü göremezdi.

Şamdanları şöminenin üstüne bıraktı ve deminki gibi odada gezinmeyi sürdürdü; aşağı kattaki adamı uyandıran o monoton yürüyüşünü.

Bunu yaparak, bir yandan rahatlıyor, bir yandan da sarhoş oluyordu. Devinirse bir karara varacağını düşünüyordu, kendi kendisinden kaçmak ister gibiydi.

Bir an, demin vermiş olduğu o iki zıt karardan cayar gibi oldu. Her bir kararı diğerinden daha korkunçtu. Ulu Tanrım! Alınyazısı kendisine ne korkunç bir oyun oynuyordu? Şu Champmathieu de nereden gelmişti? Geleceği düşündü, gidip kendisini yakalatmak, Ulu Tanrım! Hayatı yaşanır yapan her şeyi terk etmek. Her şeyi arkada bırakmak. Etrafındaki sevgiye, saygıya, gün ışığına, özgürlüğe, her şeye hoşça kal diyecekti. Şöyle düşünmeye başladı: Belki de kendisini yakalatmasındaki cesaretine hayran kalanlar, yedi yıldır ettiği o iyilikleri, yıllardır yaşadığı o saygın hayatı dikkate alıp, belki onu affederlerdi.

Fakat hemen sonra, bu düşten vazgeçti. O küçük baca temizleyicisinin iki frankı, onu tekrar uçuruma itecekti... Onu kimse affedemezdi.

Özlemli bakışlarını odada dolaştırdı. Şu anda, oda ve oradaki eşyalar o kadar güzel görünüyordu ki, fakat bunlardan

vazgeçmesi gerekiyordu artık. Bir daha, bu masada yazmayacak, bu koltuğa oturup kitap okumayacak, bu ocak başında ellerini ısıtamayacaktı. Bunların yerine, yakıcı güneşlerde kırbaç altında el ve ayakları prangalı, çalışması gerekecekti. Hem, artık genç de değildi. Epey kocamıştı. Bu haliyle, herkesin ona «sen» diye hitap etmesi, kürek bekçisinin üstünü başını araması, gardiyanın dayağını yemek! Demirli ayakkabıların içinde çıplakayakla dolaşmak, gece gündüz pranganın halkasını gözden geçiren devriyenin çekicine ayağını uzatmak! Yabancılara: «Şu, ünlü Jean Valjean'dır, Montreuil-sur-Mer'de valiydi» diyecekler, o da bu yabancıların bakışlarına katlanacak! Akşamları kan ter içinde, bitkin, yeşil külahı kaşlarının üstünde, çavuşun kırbacı altında, yüzen tersane zindanının merdivenlerini ikişer ikişer çıkmak! Ah! Ne sefalet! Alınyazısı da, akıllı biri gibi kötü, insan kalbi gibi canavar haline gelebilirmiş demek!

Neyi denerse denesin, düşüncesinin kökenindeki şu yürek sızlatan açmaza düşüyordu: Cennette bir iblis mi olmalı, cehennemde bir melek mi?

Ne yapmalıydı? Yüce Tanrım, nasıl bir karara varmalıydı?

Bunca zorlukla canını kurtardığı fırtına tekrar başında patladı. Düşünceleri birbirine geçmeye başladı. Çaresizliğin verdiği o afallamış, bilinçsiz durumdaydı. Şu Romainville adı, önceleri duyduğu bir şarkının ezgileri gibi sürekli aklına takılıyordu. Bu Romainville'in Paris civarında, nisan ayında genç sevgililerin gidip leylak kopardıkları bir orman olduğunu düşlüyordu.

Her yerinden sarsılıyordu. Bırakılan küçük bir çocuk gibi yürüyordu.

Kimi zaman, bitkinliğe karşı koyup, aklını başına devşirmek için epey gayret ediyordu. Düşüne düşüne yorulduğu sorunu son kez, kesin biçimde tekrar ele almaya çalışır gibiydi. Kendini yakalatmalı mı? Susmalı mı? Hiçbir şeyi belirgince seçemez, düşünemez haldeydi. Hayalinden geçirdiği bütün düşüncelerin belirsiz görünüşleri titreşiyor, buharlaşıp uçuyordu. Fakat şunun yeterince farkındaydı ki, neye karar verirse versin, kesinlikle, uzak durması mümkün olmayan biçimde, varlığının bir

şeyleri ölecekti. Hangi yolu seçerse seçsin, bir mezara açılıyor, can vermesini bütünlüyordu, mutluluğunun ya da erdeminin can vermesi.

Üzülerek belirtelim ki, bütün bu kararsızlıklar onu tekrar kuşatmıştı. Başlangıçtan beri fazla yol aldığı söylenemezdi.

İşte bu zavallı adam endişeler içinde didinip duruyordu. Bu bahtsız adamdan bin sekiz yüz yıl önce, bütün kutsallığın, insanlığın bütün acılarının gövdesinde toplandığı esrarengiz yaratık da, zeytin ağaçları sonsuzluğunun yabanıl rüzgârında titrerken, uzun uzun, gölgelerin dans ettiği, yıldızlı derinliklerde karanlıkla dolup taşan müthiş kadehi eliyle itmişti.

Yine gezinip duruyor, yine kendisine, sürekli aynı soruları soruyordu. Kendisini yakalatmak mı? Yoksa susup beklemek mi? Kesin bir karara varamıyordu.

Henüz hiçbir karar alamamıştı. Karşıt iki güç arasında gidip geliyordu... Ne yapmalı? Ne yapmalı?..

4
UYKUDAKİ ACI

Sabahın üçünü komşu kilisenin çanı duyurmuştu. O tam beş saattir, yorulma nedir bilmeden, böyle yürüyordu. Nice sonra yorgun düştü ve sandalyeye yığıldı.

Uyudu ve kâbus gördü.

Bu kâbustan o kadar etkilendi ki, bunu daha sonra yazacaktı. Biz de bunu olduğu gibi okurlarımıza aktarıyoruz. Zarfın üstüne şunları yazmıştı:

Kâbus:

Kırdaydım, tenha ve sıkıntı verici boşluklar. Yeşil olmaması bir yana, aydınlık da sayılmazdı, alacakaranlıktı.

Kardeşimle beraber yürüyordum, uzun zamandır hiç düşünmediğim, o çocukluğumdaki erkek kardeşim. Onu hiç aklıma getirmemem bir yana, hatırlamam da.

Konuşuyor ve yolda yürüyenlerle karşılaşıyorduk. Komşumuz olan bir kadından bahsediyorduk, açık penceresinin önünde sürekli dikiş dikerdi. Biz hem konuşuyor, hem de bu açık pencereden giren soğuk yüzünden üşüyorduk.

Sonra yanımızdan bir adam geçti. Adam çırılçıplak, gri bir adamdı. Başında saç yoktu, kafatasında mavi mavi beliren damarları görebiliyorduk. Elinde bir asma dalı gibi esnek ve demir bir çubuk gibi ağır bir sopa vardı. Atlı bizimle hiç konuşmadan yanımızdan geçti.

Kardeşim bana: «Gel şuradan gidelim,» dedi.

Bu yolda ne bir çalı vardı, ne de bir ot. Ortalık toprak rengiydi, gökyüzü bile. Bir zaman sonra sorduklarıma karşılık alamadım, kardeşim yanımdan gitmişti. İlk önüme çıkan köye girdim, burası Romainville olmalıydı (bu adı niye seçtiğimi bilmiyorum).

Girdiğim ilk sokak bomboştu, başka sokağa girdim, iki sokağın birleşim yerinde duvara dayanan bir adam gördüm: «Neredeyim?» diye sordum, adam yanıt vermedi. Kapısı açık bir evden içeri girdim.

İlk oda boştu, diğerine girdim. Bu odanın kapısının arkasında sırtı duvara dayalı başka bir adam vardı. Ona sordum:

«Kimin evi burası?»

Adam karşılık vermedi. Evin arkasında bir bahçe vardı.

Evden çıkıp bahçeye girdim. Bahçe de bomboştu. İlk ağacın altında bir adam vardı. Ona sordum:

«Bu bahçenin sahibi kim? Neredeyim ben?»

Adam karşılık vermedi.

Köyde gezinirken, buranın bir şehir olduğu geldi aklıma. Bütün sokaklar boş, ev kapıları sonuna dek açıktı. Ortalıkta hiçbir canlı yoktu. Ne evlerde, ne de bahçelerde birileri vardı. Fakat her duvar arkasında, her kapı gerisinde, her ağaç altında, dikilmiş bir adam görüyordum. Bu adamlar hiç konuşmadan beni izliyorlardı.

Şehirden çıktım, tarlalara doğru vurdum.

Sonra başımı çevirdim ve ardımdan büyük bir kalabalığın geldiğini fark ettim. Demin şehirde gördüğüm o adamları tanı-

dım. Başları hayli tuhaftı. Telaşsızlardı, ama yine de, benden daha hızlı yürüyorlardı. Yürürken hiç ses çıkarmıyorlardı. Ansızın bu kalabalık bana yetişip etrafımı kuşattı. Bütün adamların yüzleri toprak rengiydi.

Şehre girdiğimde, ilk gördüğüm adam bana şunları söyledi:

«Nereye gidiyorsunuz? Siz uzun zaman önce öldünüz, bundan haberiniz yok mu?»

Ona yanıt vermek için tam konuşacaktım ki, hemen, etrafımda kimsenin olmadığını gördüm.»

Uyandığında her tarafı üşümüş, eli ayağı donmuştu, sabah ayazı pencereden sızıp perdeyi havalandırıyordu. Ocaktaki ateş de geçmişti. Adam kalktı, ortalık hâlâ karanlıktı. Havada yıldız yoktu, mumu tükendi tükenecekti.

Ansızın evinin avlusunda bazı sesler duydu. Aşağı baktı, karanlıkta parlayan iki kırmızı kocaman yıldız seçer gibi oldu:

«Ulu Tanrım, demek yıldızları gökten yere indirdiler,» diye söylendi.

Sonra, uyku mahmurluğu geçti. Deminki gürültüye benzer bir gürültüyle uykusundan iyice uyandı. Yıldız gibi görünen bu ışıkların, araba fenerleri olduğunu anladı. Merakla aşağı baktı, küçük bir kıratın çektiği iki tekerlekli arabayı gördü, fakat buna bir anlam veremedi. «Bu geç vakitte bu arabanın evimde ne işi var?» diye düşündü. «Bu kadar erken kim gelmiş olabilir?»

Tam o sırada, odasının kapısında bir ses duydu.

Her yeri titredi ve hayli korkunç bir sesle bağırdı:

«Kim o?»

«Benim, Vali Hazretleri.»

Yaşlı kapıcı kadının sesini tanıdı.

«Ne istiyorsunuz?»

«Vali Hazretleri, saat beşe geliyor.»

«Ne olmuş yani?»

«Vali Bey, araba geldi.»

«Ne arabası?»

«Kiraladığınız araba, yoksa unuttunuz mu?»

«Unutmadım.»

«Arabacı, sizi almaya geldiğini söyledi...»

«Kimin arabacısı?»

«Araba kiralayan Scaufflaire Usta'nın adamlarından biri.»

Derken yıldırım çarpmış gibi yerinden fırladı.

«Ha, evet Mösyö Scaufflaire, peki.»

Yaşlı kadın o sırada onu görebilse, korkardı.

Uzunca bir sessizlik başladı. Adam önündeki mumun alevine bakıyordu. Yaşlı kadın kapının arkasında bekliyordu. Sesini tekrar yükseltmeye cesaret etti:

«Adama ne diyeyim, efendim?»

«Beklesin, geliyorum.»

5
YOLDAKİ GÜÇLÜK

Arras Posta Arabaları İmparatorluk zamanının artığı, demode, eski arabalardı. Bunlar iki tekerlekli, içerisi kızılımsı boyalı, yaylı, iki kişilik, tek atlı, körüklü hafif arabalardı. İki koltuktan biri postacının, diğeri de yolcunundu. Tekerleklerde, bugün hâlâ Almanya yollarında karşılaşabileceğiniz, diğer arabaları yanına yaklaştırmamak niyetiyle hazırlanmış, gözdağı veren uzun aks başlıkları vardı. Verevine, dörtköşe büyücek bir kutu olan posta sandığı arabanın arkasına konulmuştu, arabanın gövdesine bitişik gibiydi. Sandık siyah, araba sarıydı.

Bugün onları hatırlatacak hiçbir şey kalmayan bu arabaların, tanımsız bir şekilsizliği, kamburluğu vardı. Onların öteden geçtiğini, görünce, insan, «beyazkarınca» denen, küçük gövdeleriyle iri bedenlerini sürükleyen böcekleri hatırlardı. Hem, epey de seri arabalardı. Paris postası gittikten sonra, her gece saat birde Arras'tan kalkan posta sabah beşten hemen önce Montreuil-sur-Mer'e ulaşırdı.

Aynı gece Montreuil-sur-Mer tarafından gelen bir Posta arabası, bir sapakta iki tekerlekli bir arabayla çarpıştı. Arabada,

kalın paltosuna sarınmış orta yaşlı, bir erkek vardı. Arabayı kendisi kullanıyordu. Araba epeyce hırpalanmıştı. Arabacı, yolcuya durmasını önerdi. Fakat yabancı adam, bu sözleri dinlemeden, yoluna gitti.

Böyle pürtelaş gitmek niyetindeki bu yolcu kimdi? Nereye gidiyordu? Yanıtı kendisi de bilemiyordu. Neden telaşlıydı? Bunu da bilmiyordu. Arras'a gidiyor olmalıydı. Belki de başka bir yere gidiyordu. Bu esrarengiz adam, acınacak haldeydi...

Bir uçuruma atlar gibi, atlamıştı, bu zindan geceye. Kendisini itip çekiştiren iki gücün ortasında bocalıyordu.

Henüz bir karara varamamıştı.

Gecenin içine dalıyordu. Bir şey onu itiyor, bir şey çekiyordu. İçinden geçenleri kimse bilemez, herkes anlar. Kim hayatında en azından bir kez, meçhulün bu karanlık mağarasına inmemiştir?

Ayrıca, hiçbir sorunu halletmemiş, hiçbir karar alamamıştı; hiçbir şey planlamamış, hiçbir şey yapmamıştı. Her zamanki gibi işinin başındaydı sanki.

Arras'a gitme sebebi neydi?

Scaufflaire'in arabasını kiralarken, aklından geçenleri tekrarlıyordu: Neye varırsa varsın, kendi gözleriyle görmesinde, kendisinin bir yargıda bulunmasında sakınca yoktu. Üstelik bu önlemli bir tavırdı, neler olacağını bilmek gerekti. Uzun uzun araştırmadan bir karara varılamazdı. İnsan uzaktan her şeyi çok abartır. Şu sefil Champmathieu'yü gördükten sonra, küreğe kendi yerine onun gitmesini daha rahat bir vicdanla karşılayabilirdi. Aslında, orada onu önceden tanıyan Javert, şu Brevet, şu Chenildieu, şu Cochepaille gibi eski mahkûmlar da olacaktı fakat onu şimdi asla tanıyamazlardı. Boş verin yahu! Bu da ne düşünce yani! Javert bu düşüncelerden millerce uzaktaydı... Bütün bu tahminler, ihtimaller Champmathieu'de düğümleniyordu, tahminler, ihtimaller kadar da üsteleyen bir şey düşünülemezdi... yani, hiçbir tehlike yoktu.

Alınyazısı kendi elindeydi. Ona hâkim olduğunu bilmek kişiyi güç katan bir şeydir.

Arras'a gitmese, ne fark ederdi? Fakat yine de gidiyordu...

Habire kıratı kamçılıyor, daha hızlı götürmeye çalışıyordu. Şafak sökerken, açık kırlarda olduğunu fark etti. Montreuil-sur-Mer'i ardında bırakalı uzun zaman olmuştu.

Kış sabahının güneşine görmeyen gözlerle baktı. Sabahın erken vakitlerinde de hayaletler dolaşır, fakat yolcu bunları görmüyordu, öteden seçtiği o yaprakları dökülmüş ağaçlar, o boz yamaçlar manzaraya kasvet eklemişti.

Yolu kenarında, seyrek çiftliklerin önünden geçerken, kendi kendisine o evlerde, uyuyan günahsız ve bahtiyar insanların olduklarını düşünüyordu.

Atın nal sesleri, koşum takımının çıngırakları, yollarda yankılanan tekerlek sesleri tatlı ve monoton bir ses veriyordu.

Hesdin köyüne geldiğinde, ortalık aydınlanmıştı. Bir hanın kapısında durup atını dinlendirdi ve yemledi.

Atın cinsi iyiydi. Görünüşü ahım şahım olmasa da, dayanıklı beygir soyundandı. İki saattir ilerlediği halde, henüz terlememişti bile. Yolcu arabasından inmemişti. Atına yulaf veren seyis sordu:

«Uzağa mı gidiyorsunuz, efendim?»

Yolcu dalgınca:

«Niye sordunuz?»

Seyis bir daha sordu:

«Uzaktan mı geliyorsunuz?»

«Epeyce uzaktan, yaklaşık beş fersahlık bir yoldan. Bunları sorma nedeniniz ne?»

Seyis eğildi, tekerleğe baktı ve kendi kendisine söylendi:

«Belki bir tekerlek beş fersah yapmıştır, fakat bundan sonra sizi beş dakika bile götüremez.»

Yolcu arabadan aşağı indi, hemen tedirginlik başlamıştı:

«Ne dediniz, dostum?»

«Bence bir hendeğe düşmeden, bunca yolu gelmeniz olur iş değil. Baksanıza.»

Tekerlek hayli çatlamıştı. Posta arabasıyla çarpışması, onu az daha ikiye ayıracaktı. Sadece iki santimlik bir yeri tutuyordu.

Yolcu, sordu:
«Dostum, buralarda bir araba tamircisi var mıdır?»
«Elbette.»
«Nerede?»
«İşte şurada, iki adımlık yol, bakın...»
«Ona haber verir misiniz?»
«Bakın kapısının önünde. Hey! Bourgaillard Usta!..»
Sahiden de, Tamirci Bourgaillard Usta kapısında dikeliyordu. Gelip tekerleği gözden geçirdi. Yolcu sordu:
«Şu tekerleği ne kadar zamanda onarırsınız?»
«Yarın, Mösyö.»
«Ne! Yarın mı? Fakat nasıl olur?»
«Tekerleğin üstünde tam bir günlük iş var, Mösyö. Aceleniz mi vardı?»
«Evet, en geç bir saat sonra, yola çıkmalıyım.»
«Mümkün değil, efendim.»
«İstediğiniz kadar para veririm!»
«Mümkün değil!»
«En azından iki saate kadar hazır olsa.»
«Bugün yetişmesi mümkün değil. Tekerleği onarmak tekrar yapmak gibidir. Fakat yarın sabah yola çıkabilirsiniz.»
«İşim o kadar beklemez. Onaracağınız yere yenisini takamaz mısınız?»
«Hazır tekerleğim yok, üstelik iki tekerlek gerekiyor.»
«O halde siz de bana iki tekerlek satın.»
«Fakat Mösyö, her tekerlek her arabaya uymaz ki...»
«Olsun deneyin bir.»
«Mümkün değil, ben burada yalnızca öküz arabalarına uyan tekerlekler satarım. Burası küçük bir yer.»
«Kiraya verecek bir arabanız yok mu?»
Araba tamircisi, adamın kullandığının kiralık bir araba olduğunu hemen anlamıştı. Omuzlarını kaldırdı:
«Size kiralanan arabaları iyi kullanıyorsunuz ama, arabam yok, olsa da kiralamazdım.»
«O halde satın.»

«Satılık arabam yok!»

«Peki şöyle kabaca bir arabanız da mı yok, herhangi bir şey ..»

«Demin de dediğim gibi burası küçük bir yer. Aslında arabalıkta dört tekerlekli bir gezme arabası var, ama bu bir kentsoylunun arabası. Ayda yılda bir kullanır. Size kiralarım, bana ne? Fakat sahibinin fark etmesini istemem, üstelik iki atın çekeceği bir araba.»

«Onları da kiralarım.»

«Nereye gidiyorsunuz?»

«Arras'a.»

«Ve bugün varmak istiyorsunuz oraya? Kiralık atlarla... Posta atlarıyla ha? Mösyö pasaportunuz var mı?»

«Evet.»

«Öyleyse şunu unutmayın ki, o posta atlarıyla yarın sabah dörtten önce Arras'a varamazsınız. Burası sapa bir yer, yollarımız kullanışsız, atlar tarlada çalışırlar. Ekin zamanı olduğundan bütün atları da sabanlara koşarlar. At da bulamazsınız. Hem epey de yavaş gidilir, hep yokuş...»

«Peki o halde ben de at sırtında giderim. Sanırım, eyer satacak birini bulurum.»

«Nasıl isterseniz, ama şu at binek atı mı ki? Her ata binilmez...»

«Evet, peki, hatırlatmanız iyi oldu, bu at binek atı değil!»

«Öyleyse?..»

«Ben de bir at kiralarım.»

«Kimse atını kiralamaz, fakat satın almak isteseniz bile, Arras'a varacak bir at bulamazsınız. Beş yüz frank değil, bin frank bile verseniz yok!»

«Öyleyse ne yapacağım?»

«En iyisi kadere boyun eğip, sabaha dek beklemek; o zamana kadar tekerleğinizi yaparım. Yepyeni olur, emin olun.»

«Evet, ama yarın çok geç... Posta arabası ne zaman geçer ki?»

«Gece yarısına doğru...»

«Yüce Tanrım, peki bütün bu ilçede, sizden başka araba tamircisi yok mu?»

Bourgaillard Usta ile seyis aynı anda:

«Hayır, yok...»

İşte o zaman yolcu, koyu bir sevince kapıldı.

Bu halde, Tanrı onun Arras'a gidip kendisini yakalatmasını istemiyordu. O Posta arabasıyla çarpışması, tekerleğin kırılması Tanrı'nın isteğiyle olmuştu. Kendisi iyi niyetle yola çıkmış, ayaza, yolun çetinliğine aldırmamıştı. Yorgunluktan ve paradan kaçınmamıştı, fakat artık gücünün üstündeki bu kudret karşısında eğilmeye mecburdu. Kadere karşı çıkılmazdı.

Bu kendi kabahati değildi, Yaradan böyle istemişti.

Rahatladı, ciğerlerini doldurup soluklandı. Javert'in ziyaretinden beri bağrını ezen o mengene, üzerinden kalkmış gibiydi.

Ama herhalde vakitsiz sevinmişti. Tam geri dönmeye hazırlanırken, demin arabacıyla konuşmasını dinleyen ve aniden ortadan kaybolan çocuk, koşarak geri döndü. Çocuğun yanında ihtiyar bir kadın da vardı. Kadın ona sordu:

«Mösyö, oğlum sizin kiralık araba aradığınızı söyledi?»

Derken, yolcunun sırtından soğuk terler boşandı. Demin kendisini yakalamaktan vazgeçen, o demir pençe tekrar onu kavramış gibiydi.

«Evet, hanımefendi, kiralık bir araba arıyordum, fakat bulamayacağımı söylediler.»

«Neden bulunmasın?» dedi kadın. «Var, işte.»

Arabacı da araya karıştı:

«Nerede bu araba?»

«Bahçemde».

Yolcu titredi, o lanetli el onu yine sıkıca yakalamıştı.

İhtiyar kadın doğru söylemişti. Sahiden bahçesindeki samanlıkta eski püskü bir arabası vardı. Fakat bu arada araba imalatçısıyla handaki seyis o yağlı müşteriyi kaçırmak istemediklerinden, bu arabanın yarım fersah bile gidemeyeceğini öne sürdüler. Yolda bozulurdu bu eski araba.

Evet, bütün bunlar doğru olabilirdi, fakat yine de iki tekerleği olan bu eski araba onu Arras'a götürebilirdi.

Yolcu istedikleri parayı ödedi. Tilbury'yi tamire bıraktı. Dönerken alırdı. Araba imalatçısına da kaparo ödedikten sonra, kıratını o eski arabaya bağlayıp tekrar yola düştü.

Bu sırada deminki o uçarı sevinci için kendi kendisini ayıpladı. Niye sevinmişti ki? O, bu yolculuğu gönüllü yapıyordu. Geri dönmek için sevinmenin ne gereği vardı ki? O salt kendi arzusuyla yola düşmüştü. Onu zorlayan yoktu ki. Artık her şeyi Tanrı'ya bırakıyordu.

Hesdin'i geride bırakmıştı ki, ansızın arkasında bir ses duydu:

«Durun! Durdurun!»

Yolcu yine umutlandı, arabayı durdurdu. Karşısında o ihtiyar kadını getiren çocuğu gördü.

«Mösyö, arabayı size ben buldum, fakat bana bahşiş vermediniz...»

Herkese bol bol para dağıtan Madeleine Baba, çocuğun bu isteğini gereksiz, korkunç buldu.

«Seni gidi yaramaz,» dedi. «Sana kuruş bile koklatmam!»

Hesdin'de epey oyalanmıştı, arabayı hızla sürdü. Fakat ne de olsa aylardan şubattı. Yollar epey kaygandı. Hem bu eski araba onun o tamire verdiği araba kadar hafif değildi, güç bela ilerliyordu.

Hesdin'den Saint-Pol'a üç saatte geldi. İlçe yolunda karşısına çıkan ilk hana girdi. Atına yem verdiklerinde, başında bekledi.

Bu arada hancının karısı, yemek isteyip istemediğini sordu.

«Elbette, kurt gibi açım.»

Güler yüzlü sarışın kadının ardı sıra yürüdü.

Kadın onu alçak tavanlı bir salona aldı. Muşambalı masalar vardı orada.

«Fakat elinizi çabuk tutun, acelem var,» dedi adam.

Tombul bir Hollandalı kız masaya takımları yerleştirdi. Yol-

cu, kıza bakarken rahatladığını hissetti, düşündü: «Açlıktan sinirlerim bozulmuş olmalı.»

Yemeği getirdiler, ekmekten bir lokma alıp hemen masaya bıraktı.

Yan masada bir arabacı yemek yiyordu, adam o arabacıya sordu:

«Ekmekleri niye bu kadar acı?»

Alman müşteri onun sözlerini anlamamıştı, karşılık vermedi.

Yolcunun iştahı kaçmıştı, getirilenlere el sürmeden, ahıra, atının yanına döndü. Bir saat sonra Saint-Pol'dan ayrılmış, beş fersah berideki Tinques ilçesine doğru gidiyordu.

Bütün bu yol boyunca neler düşünmüştü? Önünde sere serpe uzanan manzaraya, ağaçlara, saman kaplı çatılara, sürülmüş tarlalara ve her virajda değişen ortama bakıyordu. Bu izlence genellikle ruhu doyurur ve insanın farklı şeyler düşünmesinin önüne geçer. Yolculuk etmek bir bakıma, her an doğup ölmeye benzer. Sayısız şeyi ilk ve son kez görmekten, daha hüzünlü bir şey olabilir mi? Hayatın her görüntüsü hep bizden uzaklaşıyor. Gölgeler ışığa karışır, her olay yolun bir virajı gibidir ve birden yolcu, yaşlandığını düşünür. Bizi sürükleyen hayatımızın o kara atı aniden durur ve yüzü gizli, tanımadığımız birinin atımızı gölgelere sürükleyerek uzaklaştığını korku içinde görürüz.

Güneş hayli alçalmıştı. Okuldan gelen çocuklar, bu yolcunun ilçeye girdiğini gördüler. Adam daha sınırın dışına çıkmıştı ki, yolda başını kaldıran bir yol işçisi ona:

«Atınız çok yorgun görünüyor, Mösyö,» dedi. «Yoksa Arras'a mı yolunuz?»

«Evet.»

«Bu hızda gitmeyi sürdürürseniz, geceleyin yolda kalırsınız.»

Yolcu atını durdurup sordu:

«Arras buraya ne kadar uzak?»

«En azından yedi fersah.»

«Peki ama nasıl olur, haritada beş fersahtı.»

«Evet fakat o anayol haritasıydı. Şimdi bu yol tamirde. Bu yüzden Carency'ye giden o sol yola sapmanız gerecek, birkaç dakika sonra nehir boyu gideceksiniz, yol da uzayacak elbette. Camblin'e geldikten sonra, sağa sapın. İşte o yol sizi Arras'a götürür.»

«Evet ama neredeyse karanlık çökecek, üstelik buraların yabancısıyım, yolu şaşırırım.»

«Dinleyin, Mösyö,» dedi işçi. «Haddim olmayarak size bir öneride bulunayım. Atınız yorgun, gelin Tinques'e geri dönün, orada geceleyip, yarın tekrar yola koyulursunuz.»

«Hayır, bu gece Arras'da olmam gerek.»

«O zaman hana dönün ve başka bir at alın, seyis size kolay yolları söyler.»

Yolcu, işçinin önerisine uydu, geri döndü ve yarım saat sonra tekrar aynı yoldan geçiyordu. Fakat bu kez epey dayanıklı, dinlenmiş bir at kiralamıştı. Kendisine rehberlik edecek seyis yamağı da arabayı kullanıyordu.

Fakat adam vakit yitirdiğini biliyordu.

Ortalık epey kararmıştı.

O kestirme yola saptı. Ama yol çok kullanışızdı, araba durmadan hendeklere yuvarlanıyordu.

Yolcu, seyise:

«Daha hızlı, iki kat bahşiş veririm,» dedi.

Tam o sırada bir çatırtı duyuldu, arabanın falakası kırılmıştı. Seyis, «Mösyö, bu halde, yola gitmek risklidir. Tinques'e geri dönüp konaklayalım, yarın şafakla yola çıkarız.»

«Bıçağın ve bir parça ipin var mı?

Yolcunun istedikleri vardı seyiste.

Yolcu ağaçtan bir dal kesip kamçı yaptı.

Yirmi dakika boşa harcanmıştı, bu kez arabayı uçar gibi sürdüler. Ova epey kasvetliydi. Yamaçlara yoğun bulutlar inmişti. Denizden esen şiddetli bir rüzgâr, ufuklardan uğultularla esiyordu. Korkutan bir gece başlamıştı.

Yolcu kemiklerine kadar üşüyordu, bir gün öncesinden beri kursağına tek lokma yemek gitmemişti. Sekiz yıl öncesini, Digne'deki, o bomboş ovalarda kaçışını hatırladı. Bunlar, sanki dün olmuş gibi geldi. Ama sekiz yıl olmuştu. Bir ara ötedeki kiliselerden birinin çanı saati duyurdu.

Seyis yamağına:

«Saat kaç?» diye sordu.

«Saat yedi, Mösyö. Tam sekizde Arras'da oluruz. Sadece üç fersahlık yolumuz var.»

İşte o zaman, ilk kez şöyle düşündü:

«Belki de yok yere bunca zorluğu göze almıştı. Belki de duruşma vakti çoktan gelip geçmişti, belki de daha önceden bilgi alması ve ona göre yola çıkması gerekirdi. Gayesine varamayacağını bilerek böyle yola çıkması çok anlamsızdı...»

Daha sonra aklında bazı hesaplar yaptı. Çoğu zaman, Ağır Ceza Mahkemelerinin duruşmaları sabahın dokuzunda başlardı, şu elma hırsızlığı hemen halledilecek bir kovuşturmayla biterdi, daha sonra kimliğini belli etmek için birkaç tanığın dinlenmesi, yani kendisi gittiğinde her şey olup bitmiş olacaktı.

Seyis yamağı atları kırbaçlıyordu, nehri geçip Mont-Saint-Floy ilçesini epey geride bırakmışlardı.

Karanlık iyice bastırmıştı. Zindan karası bir gece başlamıştı.

6
HEMŞİRE SIMPLICIE GÜÇ DURUMDA

Bu arada Fantine, mutluluktan uçuyor gibiydi. Kötü bir gece geçirmiş, hep öksürmüş ve ateşi de çıkmıştı. Hatırlayamadığı kadar rüya görmüştü. Sabah doktorun gelme saatinde sayıklıyordu. Kaygılanan doktor, Vali bey gelir gelmez, kendisine haber vermelerini istemişti.

Fantine bütün gün bitkindi. Az konuştu. Çarşafında katlar oluşturuyor, kimi zaman anlamsız sözler ediyordu. Uzaklık öl-

çer gibi hesaplar yapıyordu. Gözleri ifadesiz, bakışları anlamsızdı.

Hemşire Simplicie, halini hatırını sorduğunda, sürekli aynı karşılığı alıyordu:

«İyiyim, Madeleine Baba'yı görmek istiyorum.»

O, artık eski varlığının gölgesi gibiydi. Şu yirmi beş yaşlarındaki kadının alnı kırışmış, yanak etleri sarkmış, ağzının kıyısında derin çizgiler oluşmuştu. Yüzü griye dönmüş, zayıflamıştı. Bir zamanlar altın sarısı olan saçları gri gri uzuyordu. Hastalık yaşlılığı hızlandırır.

Öğleyin doktor tekrar gelip birkaç ilaç daha yazdı, Vali'nin gelip gelmediğini sordu ve başını sallayıp çekip gitti.

Bay Madeleine sürekli öğlen üzeri saat tam üçte Fantine'i ziyarete gelirdi. Bu şaşmazlığı da, iyiliğin başka bir biçimi sayılırdı, sözünde durmak da iyilik olduğundan, o sürekli dakikti.

Saat iki buçuğa doğru Fantine'de bir tedirginlik başladı. Yirmi dakika içinde rahibeye tam yirmi kez aynı şeyi sordu:

«Hemşire, saat kaç?»

Saat üçü çaldı. Fantine üçücü vuruşta yatağında doğrulup oturdu, ama daha önce kolunu oynatacak hali yoktu. Ellerini birleştirdi, daha sonra hemşire onun epey kederle iç çektiğini duydu. Fantine bakışlarını kapıya çevirdi. Bu halde uzun uzun bekledi. Gelen giden yoktu. Saatin her vuruşunda Fantine yatağında doğrulup kapıya bakıyordu. Hiç yakınmıyor, kimseyi suçlamıyordu. Sadece kaygı verici biçimde öksürüyordu, yüzünde tek damla kan kalmamış, dudakları bembeyaz olmuştu. Zaman zaman gülümsüyordu.

Saat beşi vurdu, o zaman rahibe, hasta kadının çok kısık sesle:

«Mademki yarın gidiyorum, o bugün gelmemekle hata ediyor,» dediğini duydu.

Bu arada Hemşire Simplicie de Vali Bey'in bu gecikmesine bir anlam veremiyordu.

Fantine gözlerini tavana çevirdi, bir şeyleri hatırlamaya çalışır gibiydi. Ansızın, zor duyulur bir sesle, bir ninniye başladı:

Ne güzel şeyler alacağız,
Gezerken biz mahallelerde.
Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,
Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm ise sevgilerimde.
Dün akşam sobamın yanına,
Süslü kaftanıyla,
Süzülüp geldi ve dedi Meryem Ana:

«Duvağımın altında yumulu
Günün birinde benden istediğin yavru.»
Pazara koşun, bez satın alın,
İplikle yüksük eksik olmasın,
Ne güzel şeyler alacağız,
Gezerken biz varoşlarda!

Süslü beşik koydum, Kutsal Ana,
Sobamın yanı başına.
En güzel yıldızını Tanrı verir eğer,
Sunduğun çocukta var ise üstün değer.

«Şu bezi ne yapsak, hanımcağım?»
«Kundakbezi olsun o, yeni doğan yavruma.»

Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,
Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm sevgilerimde.
«Yıkayın şu bezi.»
«Nerede?»
«Derede.»

Yapın bunu bozup kirletmeden,
Bir güzel etekle bir cepken.
İşlemek isterim çiçekle dolu görmek için.

«Çocuk yok artık, efendim, ne yapalım?»
Bir kefen yapın ondan, beni gömmek için.»
Ne hoş şeyler alacağız doyunca,
Gezerken biz varoşlarda!
Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,
Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm sevgilerimde.

Ninni bu halde uzayıp gidiyordu. Fantine bir zamanlar bu eski ninniyle uyuturdu Cosette'ini. Ondan ayrıldığı şu beş yıl içinde bu eski şarkıyı şimdiye kadar hatırlamamıştı. Bunu o kadar hüzünlü bir sesle okuyordu ki, en acıklı şeylere bile alışmış olan Hemşire Simplicie gözlerinin yaşardığını duyumsadı.

Saat akşamın altısını duyurdu. Fantine, oradakilerin farkında değil gibiydi.

Hemşire Simplicie, görevli kadınlardan birini fabrikaya yollayıp Vali Bey'in gelip gelmediğini sordurttu. Kız hemen sonra, geri döndü. Yarım sesle hemşireye Vali Bey'in sabah şafak sökerken bir seyahata çıktığını, nereye gittiğini söylemediğini anlattı. Sözüm ona, bazıları onu Arras yolunda, bazıları Paris yolunda görmüş. Fakat kapıcı kadına o gece dönmeyeceğini de söylemiş.

Kadınlar arkaları Fantine'in yatağına çevrili, bunları fısıldaşırken, yakında öleceklere has bir hisse kapılan Fantine, telaşla sordu:

«Vali Bey'den söz ediyorsunuz, niye kısık sesle konuşuyorsunuz? Ne oldu, o niye gelmiyor?»

O kadar uğultulu bir sesle konuşmuştu ki, kadınlar odada bir erkek var sandılar.

Fantine bağırdı:

«Hadi konuşun...»

Hizmetçi kız mırıldandı:

«Bugün gelemeyecek o!»

Hemşire hemen yatağından fırlamak için, hareket eden Fantine'e: «Haydi yavrum sakin olun, yatın bakayım,» dedi.

Fantine durumunu değiştirmeden, ince bir sesle bağırdı:

«Niye gelemiyormuş? Siz bunun nedenini biliyorsunuz, demin aranızda fısıldaşıyordunuz. Haydi bana da söylesenize. Ben de duymak isterim.»

Hademe kadın, hemşireye fısıldadı:

«Onun bütün gün Belediye Meclisinde işi olduğunu söyleyin.»

Hemşire kızardı. Hademe kız, ona yalan söylemeyi öneri-

yordu. Öte yandan, Fantine'e gerçeği söylemek onu öldürebilirdi. Ama hemşirenin duraksaması, fazla sürmedi, bakışlarını kaldırdı ve sakince:

«Vali, bir yolculuğa çıkmış,» dedi.

Fantine yatağında epeyce doğrulup dizlerinin üstüne çöktü, ellerini kaldırdı, derken gözleri parlamaya başladı, yüzünde engin bir sevinç belirdi:

«Ulu Tanrım,» diye söylendi, «O, Cosette'i almaya gitti!»

Sonra ellerini birleştirdi, dudakları kıpırdadı. Usulca dua ediyordu.

Duasını ettikten sonra sevecen bir sesle Hemşireden af diledi:

«Bir daha olmaz, Hemşire Simplicie, ne olur beni affedin, şimdi uslu uslu yatıp Vali Bey'in dönüşünü bekleyeceğim. Aslında onun Paris'ten bile geçmesi gerekmez. Montfermeil biraz solda kalır. Hatırladınız mı, dün ona, Cosette'i sorduğumda bana, 'Çok yakında' demişti, dahası hancılara yazdığı bir mektubu da bana imzalatmıştı. Onlar da Cosette'i kuşkusuz Vali Bey'e bırakırlar. Onun gibi yüksek konumdaki birine, nasıl karşı koyarlar ki... Hemşire Simplicie, ne olur susmamı isteme. O kadar mutluyum ki, kendimi neredeyse iyileşmiş hissediyorum, artık ayağa kalkmam an meselesi, oh Cosette'imi bir görsem ne mutlu olacağım. Üstelik acıktım da. Çocuğumu görmeyeli tam beş yıl geçti. Kim bilir ne kadar gelişip serpildi. Ne alımlı bir bebekti, pembecik parmakları vardı, neredeyse yedi yaşındadır, artık o bir küçükhanım. Ben ona Cosette derim, fakat onun asıl adı Euphrasie. Bu sabah uyandığımda, sanki içime doğmuştu, şu ocaktaki küllere bakarken Cosette'i yakında göreceğimi düşündüm. İnsin yıllarca çocuğundan ayrı kalmamalı, yarın burada olur, değil mi? Ah Vali Bey, gitmekle ne iyi etti. O ne kutsal biri. Acaba dışarısı ne kadar soğuktur, Cosette, mantosunu giydi mi? Yarın burada olur değil mi? Hemşire, unutmayın yarın başıma o dantelli başlığı takın, kızımı karşılamak için güzel olmak isterim. Bir zamanlar, yıllar önce ben bütün o yolu yü-

rüyerek gitmiştim. Fakat artık Posta arabaları var ve onlar epey hızlı giderler değil mi? Evet Cosette, yarın burada olur. Burayla Montfermeil arasındaki ne kadar uzaklıklık var, biliyor musunuz, kaç fersahtır?»

Uzaklıklara dair hiç bilgisi olmayan hemşire, onu ferahlatmak istedi:

«Sabaha burada olabileceklerini sanmıyorum.»

Fantine rüyada gibi, engin bir coşku içindeydi.

«Yüce Tanrım, yarın kızımı göreceğim!» diye söylendi. «Yarın! Ah, sevgili Simplicie Hemşire, artık ben hasta falan değilim, isterseniz dans bile edebilirim, sevinç beni kanatlandırdı!»

Onu biraz önce gören, şimdi tanıyamazdı, gençleşmiş gibiydi, güzelleşmişti. Yanakları kızarmıştı, gözleri parlıyordu, yüzü gülüyordu. Ana sevinci, çocuk sevinci gibidir.

Rahibe onu yatırıp, üstünü örttü:

«Haydi bakalım, rahatladığınıza göre yatın yavrum ve konuşup kendinizi yormayın. Yarına kadar ayağa kalkmaya çabalayın.»

Fantine onun söylediklerini yaptı. Rahibe yatağın perdelerini çekti. Onun uyuyacağını düşünüyordu.

Akşam yedi ile sekiz arası doktor uğradı, hastanın uyuduğunu sanıp, sessizce perdeleri araladı. Fantine'in dinlenen gözlerle kendisine baktığını gördü.

«Doktor Bey, kızımın yanımda yatmasına izin verirsiniz, değil mi?»

Doktor, onun sayıkladığını sandı, Fantine eliyle gösterdi:

«Bakın yatak epey geniş, bol yer var.»

Doktor önce anlamamıştı. Hemşire Simplicie'yi bir kıyıya çekip, ona sordu, Hemşire ona olanları anlattı, hastanın Vali'nin kızını getirmeye gittiğine inandığını söyledi. Esasen kadın, haklı olabilirdi. Kendisi onun bu sevinicini bozmamak için, bir şey söylememişti. Aslında, o da, buna inanıyordu. Doktor, hemşireye hak verdi.

Fantine anlatmaya devam ediyordu:

«Sabah uyanır uyanmaz, sevgili çocuğumu öperek, uyandırırım, geceleri benim fazla uykum olmadığı için, onun uyumasını seyrederim.»

Doktor onun nabzını saymak istedi:

«Bana elinizi uzatın.»

Kadıncağız gülerek ona elini uzattı:

«Fakat siz bilmiyorsunuz artık, ben iyileştim. Cosette sabahleyin geliyor.»

Doktor onun ciğerlerini dinledikten sonra şaşırdı. Sahiden hasta daha iyiydi, artık o hırıltı bile yoktu, birden yeni bir enerji, bu yorgun bedeni güçlendirmişti.

Fantine:

«Doktor,» diye sordu. «Hemşire, Vali Bey'in kızımı getirmeye gittiğini söylemedi mi?»

Doktor ona fazla konuşmamasını, uyumasını önerdi, gece ateşinın çıkmasını önlemek için bir ateş düşürücü verdi ve giderken Hemşireye şöyle dedi:

«Sahiden daha iyi. Vali Bey çocukla geri dönerse bilinmez, bir süreliğine tehlikeyi atlatmış sayılabilir. Böylesi mutlulukların en ağır hastalıkları durdurduklarına tanık oldum. Belli mi olur, belki onu kurtarırız...»

7
YOLCU HEMEN DÖNMEK İÇİN HAZIRLIKLAR YAPIYOR

Saat sekizde, demin yolda bıraktığımız o kiralık araba Arras'a giriyordu. Şimdiye dek dikkatle izlediğimiz yolcu, handaki adamlara kısa ve kesin komutlar verdi, kiralık atı, seyis yamağıyla geri gönderdi, kendi kıratını ahıra götürdü, daha sonra yemek odasına gidip, bir masaya oturdu. Hesapları kötü sonuçlanmıştı. Altı saatlik yolu on dört saatte gelmişti. Bu yüzden kendisinin suçlu olmadığını biliyordu, fakat bir yandan da seviniyordu.

Ertesi sabah, geri dönerdi, bu yolculuğa yok yere çıkmıştı.

Hancı kadın sordu:

«Beyeefendi bir şeyler yemek isterler mi?»

Başıyla hayır dedi, kadın tekrar konuştu:

«Seyis atınızın epey yorgun olduğunu söyledi.»

Yolcu:

«Yarın sabah tekrar yola çıkamaz mı?»

«Mümkün değil, hiç değilse iki gün dinlenmesi gerekir.»

«Posta ofisi burada değil mi?»

«Evet, efendim.»

Kadın onu ofise götürdü. Yolcu pasaportunu uzattı ve aynı gece Montreuil-sur-Mer'e dönmesinin olanaklı olup olmadığını sordu. Gidecek olan posta arabasında boş bir yer olduğunu öğrendi, hemen biletini aldı. Ofis görevlisi:

«Araba sabah birde kalkacak, tam o saatte burada olun.»

Bundan sonra, yolcumuz çıktı ve şehrin sokaklarında aylak aylak dolaşmaya başladı.

Bir ara yolda, karşılaştığı bir adama sordu:

«Adliye Sarayı nerede?»

Adamcağız:

«Yabancısınız, galiba. Ben de o yana gidiyorum. Fakat orası şimdi tamirde olduğundan, karakola gideceksiniz, duruşmalar orada yapılıyor.»

«Ağır ceza mahkemesi de orada mı?»

«Elbette, fakat korkarım duruşmaya yetişmek için hayli geciktiniz. Genellikle duruşmalar en geç altıda bitmiş olur.»

Konuşa konuşa meydana varmışlardı, ilçe sakini, ışıklanmış pencereleri eliyle gösterip, sevinçle bağırdı:

«Şansınız varmış, tam vaktinde gelmişsiniz, baksanıza bu kez duruşma uzun sürmüş. Bakın hâlâ ışıklar yanıyor, ağır ceza davalarının görüldüğü o salonda iş uzamış olmalı. Tanıklık için mi gelmiştiniz?»

«Hayır, sadece avukatlardan biriyle, görüşecektim!»

Yol gösteren ihtiyar:

«İşte kapı, merdiveni çıkınca tam karşınıza çıkan büyük salon.»

Adam ihtiyarın söylediğini yaptı. Birkaç dakika sonra, büyük

bir kalabalığı toplandığı ve cüppeli avukatların da aralarında bulunduğu toplulukların her yerde fısıldaştığı bir salona girmişti.

Mahkeme kapılarının önünde, aralarında kısık sesle konuşan, siyah giymiş bazı adamlar görmek insanın içini hep daraltan bir şeydir. Bütün bu kelimelerden sevgi ve merhametin çıktığına az rastlanır. Çoğunlukla, önceden karar verilmiş mahkûmiyetler çıkar. Buradan geçen ve hayal kuran birine, bütün bu kalabalık, karanlık kovanları çağrıştırır. Burada, havada uçuşan çeşitli düşünceler, elbirliğiyle her türlü karanlık binanın temelini atarlar.

Tek lambayla aydınlatılmış olan bu eski salon, bir zamanlar piskoposluğun bekleme odasıydı, şimdi de mahkemelerin bekleme odasıydı. Şu anda kapalı olan iki kanatlı kapı, burayı ağır ceza mahkemesinden ayırıyordu.

Yabancı içeri girdi, merdivenleri çıktı, holde bir avukatla karşılaştı, sordu:

«Duruşma hangi aşamada?»

«Bitti,» dedi avukat.

«Bitti mi?»

O kadar şaşkınca bağırmıştı ki beriki sordu:

«Bağışlayın efendim, sanık akrabanız mıydı?»

«Yoo, hayır, benim burada tanıdığım kimse yok. Acaba sanık mahkûm oldu mu?»

«Elbette, başka türlü olamazdı.»

«Kürek cezasına mı mahkum edildi?»

«Ömür boyu.»

Adam usul sesle:

«Demek kimliği saptandı?»

Avukat:

«Ne kimliği, efendim? Kimliği zaten biliniyordu. Duruşma epey rutindi. Bu kadın çocuğunu öldürmüştü. Cinayet kanıtlandı. Jüri, kadını, ömür boyu küreğe mahkûm etti.»

«Demek, suçlu bir kadındı ha?»

«Elbette, Lomosin adlı biri. Evlilik dışı çocuğunu kendi elle-

riyle öldüren bir canavar. Fakat siz kimden söz ediyorsunuz?»

«Hiç kimseden, öyleyse neden duruşma salonu hâlâ ışıklı?»

«İki saat önce başlayan, bir duruşma için.»

«Kimin duruşması?»

«Bir sefilin, bir serserinin, eski bir kürek mahkûmunun, hırsızlık yapmış, adını bilemeyeceğim, uğursuz bir herif, yüzüne bakan onun suçunu anlar. Bana kalsa onu görür görmez prangaya gönderirdim.»

Yabancı sordu:

«Acaba duruşma salonuna girebilir miyim?»

«Sanmam, epeyce kalabalık. Fakat durun bakalım, duruşmaya ara verildi. İsterseniz deneyin...»

«Nerden girilir?»

«Şu büyük kapıdan.»

Avukat yanından ayrıldı. Yolcu, altüst haldeydi. Birkaç dakika içinde sayısız heyecan tatmıştı. Fakat deminki avukatın sözleri buzdan iğneler ve korlar gibi kalbini delik deşik etmişti. Henüz her şeyin bitmediğini öğrenmekle rahatlamıştı. Fakat bunun neden kaynaklandığını kendisi de bilemiyordu. Sevinmiş mi, üzülmüş müydü?

Birçok toplulukla karşılaştı, söylenenleri dinledi. Duyduklarına bakılırsa, sanığın suçu elma çalmaktı. Fakat henüz bunu bile kanıtlayamamışlardı. Aslında en önemli suçu, bir zamanlar Toulon Cezaevinde kalmış olmasıydı. İşte bu nedenle başı belaya girmişti ya. Soruşturma tamamlanmış, tanıklar olan üç mahkûm, Brevet Chenildieu ve Cochepaille dinlenmişlerdi. Adamın ceza alması an meselesiydi. Savcı, kurbanına rahat vermeyecek yapıda güçlü, şiir de yazan zeki bir adamdı.

Duruşma salonunun kapısında bir mübaşir vardı, yabancı ona,

«Kapı ne zaman açılır?» diye sordu.

«Açılmayacak.»

«Peki ama duruşmaya ara verildiğini duymuştum, duruşma tekrar başladığında kapı açılmaz mı?»

Mübaşir:

«Duruşma tekrar başladı, fakat kapı açılmayacak.»

«O niye?»

«Çünkü salon dolu ve boş yer yok, kimse artık giremez,» dedi ve ekledi:

«Mahkeme başkanının hemen arkasında birkaç boş yer var, fakat bunlar sadece yüksek makamlarda bulunan görevliler için!»

Mübaşir, bu sözleri söyleyip arkasını döndü.

Yabancı geri çekildi, koridoru geçip merdivenlerden indi, kendisiyle savaşır gibiydi. Merdivenin ortasındaki sahanlıkta biraz sırtını duvara verip bekledi. Sonra redingotunun cebinden bir kâğıt ve kalem çıkardı. Kâğıda, *Madeleine-Montreuil-sur-Mer Valisi* yazdı, sonra hızlı adımlarla merdivenleri çıktı. Kalabalığı yarıp mübaşire yaklaştı ve kâğıdı verdi:

«Bunu Başkan'a verin.»

Mübaşir yazılanlara baktı ve saygılı bir selamla adamın dediğini yaptı.

8
SAYGILI BİR KARŞILAMA

Kendisi de pek ayrımında değildi, fakat Montreuil-sur-Mer Valisinin oralarda epey tanındığını söylemek isteriz. Yakın çevre ve kasabalara kadar adı yayılmıştı. Ünü küçük ilçenin sınırlarını aşıp komşu şehirlere kadar yayılmıştı. Bulunduğu yerde yarattığı o gelişme, kurduğu o sanayi dışında civar şehirlere de önemli hizmetlerde bulunmuş, Boulogne'daki tül fabrikasını geliştirmiş, Frevent'deki keten fabrikasına kredi bulup fabrikayı batmaktan kurtarmıştı. Bütün bu şehirlerde adı saygıyla dillerdeydi.

Arras ve Douaililer, öyle bir valiye sahip olmak için çok şeyden vazgeçmeye hazır olduklarını defalarca söylemişlerdi.

Mahkeme Başkanı Yargıç da, herkes gibi, onun ününü duy-

muştu. Bu yüzden, mübaşirin verdiği kâğıdı alınca, merakla okudu. Hemen bir kalem alıp kâğıdın altına birkaç şey yazdı ve mübaşire, onu içeri alma buyuruğunu verdi.

Hikâyesini anlattığımız o zavallı adam, kapının önünde bekliyordu. Ansızın, saygılı bir ses duydu:

«Beyefendi benimle gelme nezaketini gösterirler mi?»

Adam aynı zamanda onu yerlere kadar eğilip selamladı ve kendisine bir pusula verdi.

Lambanın altında duran yabancı pusulada yazılanları okudu:

«*Ceza Mahkemesi Yargıcı, Bay Madeleine'e saygılarını sunar.*»

Mösyö Madeleine eline verilen o pusulayı buruşturdu ve mübaşirin ardı sıra gitti.

Birkaç dakika sonra epey sade döşeli bir çalışma odasındaydı.

Yeşil örtülü masadaki şamdanlarda, iki mum yanıyordu. Mübaşir kendisini oraya bırakmadan önce:

«Beyefendi, şu anda, duruşma salonunun yanındaki bir odadasınız, şu bronz tokmağı çevirin, kendinizi salonda, Yargıç'ın hemen arkasında bulursunuz.»

Bu sözcükler, düşüncesinde, demin geçtiği dar koridorlara, karanlık merdivenlerin belirsiz anısına karışıyordu. Mübaşir onu tek başına bırakmıştı. Kaçınılmaz an gelmişti. Aklını toplamaya çalışıyor fakat başaramıyordu. Düşüncenin bütün ipleri hayatın yürek yakan gerçeklerini bağlamak ihtiyacının en fazla hissedildiği zamanlarda beyinde kopuverir. Sayısız varlığın parçalandığı, hemen sonra kendi adının da içinde çınlayacağı, şimdi içinden alınyazısının geçtiği bu sakin, korkunç odaya bön bir sessizlikle bakıyordu. Duvarlara, sonra kendi kendine bakıyordu, buranın o oda olmasına, gördüğünün de kendisi olduğuna inanamıyordu.

Bir günden fazladır ağzına tek lokma koymamıştı, arabanın sarsıntısından yorgun düşmüştü; fakat ne açlık, ne de yorgunluk hissediyordu; bütün duyguları ölmüş gibiydi.

Duvara asılı siyah çerçeveli ve camlı bir yazıya boş gözlerle baktı. Cam altına konulmuş bir mektuptu bu; Paris Belediye Başkanı Jean Nicolas Pache'ın yazdığı bu mektuba, anlaşılan, bir yanlışlık sonucu 9 Haziran, yıl II diye tarih konulmuştu. Mektupta, Pache ellerinde bulunan tutuklu bakanlarına ve milletvekillerinin adlarını veriyordu. Bu sırada Bay Madeleine'i görüp inceleyen biri olsaydı, bu mektubu epey ilginç bir şey sanırdı, çünkü gözlerini mektuptan alamıyordu, birkaç kez okudu. Mektubu umursamadan, içeriğini anlamadan okuyordu. O sırada Fantine'le Cosette'i düşünüyordu.

Dalgınca döndü, gözleri kendisini ağır ceza mahkemesinden ayıran kapının topuzuna ilişti. Bu kapı aklından çıkmış gibiydi. Bakışları, önce epey dingin, orada durdu, bu pirinç topuza ilişik kaldı, sonra ürkekleşti, yatıştı, giderek korkuya büründü.

Saçlarının arasından iri terler beliriyor, alnından süzülüyordu. Sonra, bakışları kendisini duruşma salonundan ayıran o bronz kapının tokmağına takıldı. Derken yine içinden şöyle düşündü: «Aman Tanrım! Neden buradayım, beni kim zorladı buna?»

Girdiği kapıya göz ucuyla baktı ve bir karar almış gibi, tokmağı çevirdi, kendisini koridora attı. Artık o ufak odada değildi, uzunca bir koridordaydı. Köşeleri lambalarla aydınlanmış dönüşlerle dolu bir koridor. Geniş bir soluk aldı, kulak verdi, çıt yoktu, birden, kovalanıyormuş gibi kaçmaya başladı.

Koridorun birkaç dirseğini geçtikten sonra, yine dikkatle ortalığı dinledi. Sürekli aynı yoğun sessizlik, kendisini kuşatan o aynı gölgeler. Soluk soluğaydı, bacakları titriyor, ayakta güçlükle durabiliyordu. Sırtını taş duvara verdi. Taşın soğukluğu ürpertti, ama sırtından buz gibi terler boşanıyordu, derken olduğu yerde devindi.

O karanlık koridorda, bir daha durup düşündü.

Bütün gece düşünmüştü, bütün gün düşünmüştü, beyninde sürekli aynı yanıt yankılanıyordu: Nafile!

Birkaç dakikası böyle geçti, sonra kollarını sarkıttı. Geldiği

yoldan geri döndü. Ağır adımlarla gidiyordu, bütün gün yük taşıyan biri gibi!

Sanki kaçarken birisi onu yakalamış, geri götürüyordu.

Demin bulunduğu o odaya girdi. Gözüne ilk çarpan, kapının o bronz tokmağı oldu. Parlatılmış bu tokmak, ışıl ışıl parlıyor ve sanki büyük bir yıldız gibi ışıldıyordu. Adam büyülenmiş gibi baktı. Bir koyunun, bir kaplana bakması gibi: Ürkek ve zavallı.

Gözlerini oradan alamıyordu.

Kimi zaman, öne bir adım atıp, kapıya yaklaşıyordu.

Dinlese duruşma salonunda konuşulanları anlayabilirdi, fakat o artık hiçbir şey dinlemiyor ve duymuyordu.

Derken, nasıl olduğunu anlamadan, kapının önünde buldu kendini ve bronz tokmağa yapıştı, kapı açılmıştı.

Duruşma salonundaydı.

9
KARARLARIN SON HALİNİ ALDIĞI YER

Arkasından kapıyı kapattı ve etrafına bakındı.

İçinde bulunduğu yer loş, zaman zaman gürültülü, zaman zaman sessiz, çok geniş bir salondu.

Bulunduğu yerde, cüppeleri aşınmış yargıçlar, gözleri yarı kapalı, tırnaklarını dalgınca kemiriyorlardı. Diğer bölümde pılı pırtı giymiş bir kalabalık, sert yüzlü askerler, lekeli duvarlar. Kirli bir tavan, rengi solmuş yeşil bir örtüyle kaplı masalar, ellerle lekelenmiş kapılar, masalardaki bakır şamdanlarda bitmeye başlayan mumlar, karanlık, çirkinlik, keder ve bütün bunlardan yükselen sade ve yüce bir izlenim, çünkü burada «kanun» adlı o insanlık kuralı ve «adalet» denilen ilahi varlığın oluştuğu seziliyordu.

Bu kalabalıkta, kimse ona dikkat etmemişti. Bütün bakışlar tek bir noktaya çevriliydi. Bir kapıya dayalı tahta bir sıraya, Yargıcın sol tarafındaki duvar önüne. Birçok mumun aydınlattığı bu yerde, iki jandarmanın arasında bir adam vardı.

Bu, o adamdı.

Yolcu, onu aramadan gördü, gözleri kendiliğinden onu aramıştı. Birden kendisini görür gibi oldu. Birkaç yaş daha ihtiyar, belki yüz bütünüyle kendi yüzünün benzeri değildi, ama ifadesi ve duruşu aynı gibiydi.

Başında o kirpi gibi saçları ve o yabanıl bakışlarıyla yıllar öncesi Digne'e giren Jean Valjean'ın bir kopyasıydı. Yüreği kinle dolu bu yıllanmış kürek mahkûmu, bu korkunç düşünce ve inançları, tutuklu, esir olduğu o on dokuz yılda biriktirmişti.

Ansızın ürpertiyle düşündü: «Aman Tanrım, yine böyle mi olacağım!»

Adam hiç yoksa altmış yaşında gösteriyordu, kaba, ahmak ve korkmuş bir hali vardı.

Yabancının kapıyı açmasından çıkan sese çevrilmişti başlar. Yargıç yeni gelenin Montreuil-sur-Mer Valisi olduğunu anlar anlamaz, onu saygıyla selamlamıştı. Kendisini tanıyan Savcı da aynı şeyi yaptı. Bay Madeleine ise büyük bir heyecan yaşıyordu, bunun ayrımında bile olmadı.

Bir yargıç, kâtipler, avukatlar, meraklı başlar topluluğu. Acımasızca meraklı bakışlar, o bunları yirmi yedi yıl önce yaşamıştı, ansızın, geçmişinin o korkunç görüntülerini tamamen gözünün önüne serili buldu. İşte şuradaydılar, hareket ediyorlar, yaşıyorlardı. Bu bir bellek gücü, düşüncenin bir ışığı değildi. Bunlar sahici jandarmalarla sahici yargıçlardı, gerçek bir kalabalık, etten sinirden yapılma gerçek adamlardı. Tamamdı artık, etrafında, geçmişinin korkunç görüntülerinin, gerçeğin kapsadığı olanca dehşetle tekrar belirip yaşadığını görüyordu.

Bütün bunlar gözlerinin önünde, belirgince duruyordu. Korkuya kapıldı. Gözlerini kapattı, ruhunun derinliklerinden bağırdı: «Hayır! Asla!»

Dipsiz bir uçurum kıyısında gibiydi.

Alınyazısının çok acı bir cilvesi, kendisini delirten bir durumdu. Şu anda yargılanan kendisiydi, evet, fakat farklı bir bedende. Yargıç ve savcı Jean Valjean'ı bir daha yargılıyorlardı. Gözlerinin önünde, inanılmayacak bir görüntü, hayatının en kor-

kunç döneminin, kendi hortlağı tarafından oynanan bir temsili vardı.

Her şey tamamdı: Aynı şeyler, gecenin aynı saati, neredeyse aynı yargıç, asker ve dinleyici yüzleri. Ama başkanın başının üzerinde bir haç vardı, kendi mahkûmiyetinde, mahkemelerde böyle bir şey bulunmazdı. Onu yargıladıkları tarihte Tanrı yoktu.

Arkasındaki sandalyeye çöktü. Bu arada perişanlığını fark edecekler diye korkmuştu. Olduğu yerden görüyor, fakat görülmüyordu. Giderek kendisini toparladı, artık gerçekleri algılayabiliyordu, dinleyebilecek ölçüde sakinleşmişti.

Jüri'nin arasında Montreul-sur-Mer kentsoylularından, işsiz güçsüz o züppe Mösyö Bamatabois de vardı. Fantine'in elbisesinin içine kar atıp onu hasta eden adamdı bu.

Bakışlarıyla Javert'i aradı, göremedi. Tanıkların bulunduğu sıra, kâtibin masasıyla gizlenmişti, hem salon da epey loştu, yeterince aydınlatılmamıştı.

Bay Madeleine içeri girdiğinde, sanığın avukatı savunmasını bitiriyordu. Aslında avukat, epey ustaca konuşmuştu. Duruşma üç saattir sürüyordu. Herkesin ilgisi keskinleşmişti. Saatlerdir, mahkeme salonuna yığılan o kalabalık, bir adama, bir yabancı adama, bir sefile ya zekâ özürlü ya da çok akıllı biri olması gereken, o sanığa gözlerini çevirmişlerdi.

Bildiğimiz gibi, bu köylü elinde bir dal elmayla yakalanan serseriydi. Kimdi bu adam? Bir araştırma yapılmış, tanıklar dinlenmişti. Hepsi de aynı şeyleri söylemişti. Bu sanık sırasında elleri kelepçi duran adam sadece bir elma hırsızı değil, bir eşkiya, eski bir pranga mahkûmu, çok tehlikeli bir katildi. Bu, Jean Valjean'dı. Tekrar hırsızlık yapmıştı.

Avukat, elma hırsızlığıyla konuşmaya başlamış, aslında bu hırsızlığın kanıtlanmadığını söylemiş, müvekkilinin sadece ağaç dibine düşen bir dalı aldığında üstelemişti.

Avukat sözlerini şöyle tamamlamıştı, eğer sanık, sahiden Jean Valjean ise, müvekkilinin sabıkalı oluşunu kanıt saymıyor,

bu hırsızlık suçunu şiddetle yadsıyordu. Müvekkilinin eski suçunun bu davayla ilgisi yoktu.

Savcı, avukata yanıt verdi. Bütün savcıların yaptıkları gibi şiddetli ve gösterişli bir dil kullandı.

Önce, avukatı o güzel savunmasından dolayı tebrik etti, daha sonra onun bile müvekkilinin Jean Valjean olmadığını kanıtlayamadığını da dikkate alıp şöyle konuştu:

«Duvar dibinde, elinde bir dal elmayla yakalanan adam, adı da dahil, kimliğini inkâr ediyor. Ama tanıkların neredeyse hepsi kendisini tanıdılar. Komiser Javert ve üç kürek mahkûmu arkadaşı onun kimliğini açıkladılar. O, bu yalın gerçeğe nasıl yanıt veriyor? Sadece inkâr ediyor. Evet. Ne de yüzsüz bir suçlu! Karşınızdaki salt bir meyve hırsızı, ürün hırsızı değildir; şurada, elimizin altında sıkıca tuttuğumuz bir haydut, cezaevi firarisi bir dinsizdir, eski bir kürek mahkûmu, en tehlikeli türden bir katil, adaletin uzun süredir aradığı Jean Valjean'dır. Sekiz yıl önce Toulon Cezaevinden çıkar çıkmaz, silahla korkutup, Petit-Gervais adlı bir çocuğu soydu. Bu suç, Ceza Kanunun 383. maddesiyle belirtilmiştir. Bu suç için daha sonra ayrıca kovuşturma başlatacağız, kimliği yasal olarak kabul edilince. Yeni bir hırsızlık suçu işledi. Bu, sabıka halidir. Bu yeni olay için onu mahkûm edin; daha sonra eskisi için yargılanır.»

Savcı konuşurken, biçare sanık, şaşkınlık içinde onu dinliyordu.

Kederli ve aptallaşmış bir durumda, başını sürekli sağdan sola sallıyordu. Bir ara, yanındaki seyirciler, onun kendi kendisine konuşur gibi şu sözleri söylediğini duydular: «Mösyö Baloup'ya bir şey sormadılar?»

Nadiren konuşuyordu, sorulara sıkıntıyla yanıt veriyordu. Fakat tepeden tırnağa bütün varlığıyla inkâr ediyordu. Etrafında, savaş düzeninde gibi sıralanmış bütün bu zekâların karşısında bir aptal gibiydi, onu yakalayan bu toplumda bir yabancı gibiydi. Bu arada, onun için korkunç bir gelecek söz konusuydu, gerçeğe uygunluğu giderek artıyordu, bütün bu kalabalık, onunkinden daha derin bir kaygıyla, ağır ağır üzerine çöken bu,

belalar, yıkımlar vaat eden mahkeme kararını bekliyordu. Bir ihtimal de, kürek mahkûmiyeti dışında, ölümü bile olanaklı kılıyordu, kimliği kanıtlanır da ileride Petit-Gervais olayı bir mahkûmiyetle sonuçlanırsa... Bu adam kimdi? Bütün bu duygusuzluğu nedendi? Aptallıktan mı, yoksa şarlatanlıktan mı? Çok mu sağlam kavrıyordu, yoksa hiç mi anlamıyordu? Bu sorular halkı ikiye ayırmış, jüri üyelerini de uzlaşmazlığa düşürmüş gibiydi. Bu davada korkutup, düşündüren şeyler çoktu. Felaket sadece kaygı uyandırıcı değil, karanlıktı da.

Sanık avukatı ustaca bir savunma yapmıştı. Bu konuşmayı Paris'te olduğu gibi Romorantin'de, ya da Montbrison'da önceleri avukatların kullandığı, taşra diliyle yapmıştı. Bugün klasikleşen bu konuşma tarzı, yalnızca mahkemelerin resmi konuşmacıları tarafından kullanılır, bu da ağırbaşlı ses uyumu ve muhteşem ifadesiyle onlara epey yakışır. Bu dilde bir koca «zevc», bir karı «zevce»dir, Paris «sanatların ve uygarlıkların odağı», kral ailesi «krallarımızın yüce soyu», bir konser «müzikli tören», eyalet başkomutanı «ünlü savaşçı», papaz okulu öğrencileri «genç ruhaniler», gazetelere yüklenen yanlışlar «yayınlarının sütunlarında zehir akıtan düzmecilik»tir. Evet, avukat elma hırsızlığını anlatmakla işe koyuldu, gösterişli biçemle zor bir iştir bu. Fakat cana yakın Bossuet bile bir cenaze söylevinde bir tavuktan söz etmeye mecbur kalmıştı da, bu işten iyi sıyrılmıştı. Avukat, elma hırsızlığının kanıtlanamadığını ortaya koydu: Savunucusu olduğu için Champmathieu demekte üstelediği müvekkilini duvarı aşarken, dalı kırarken gören yoktu. Onu elinde küçük bir dalla yakalamışlardı; fakat kendisi bunu yerde bulup aldığını söylüyordu. Bunun böyle olmadığının kanıtı neredeydi? Bu meyve dalını hırsız, duvarı aşarak kırıp çalmış, sonra da korkup telaşlanarak oraya atıvermişti; kesinlikle ortada bir hırsız vardı. Ancak bu hırsızın Champmathieu olduğunu kanıtlayan neydi? Bir tek şey: Eski bir kürek mahkûmu olması. Avukat ne yazık ki bu durumun iyi belirtilip saptandığını inkâr etmiyordu; sanık Faverolles'de oturmuştu; sanık orada ağaç budama işi yapmıştı; Champmathieu adının

kökeni «Jean Mathieu» olabilirdi; bütün bunlar gerçekti; en sonunda, dört tanık da hiç bocalamadan, kesin olarak Champmathieu'nun kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu kabul ediyorlardı. Bu belirtmelere, bu tanık ifadelerine avukat yalnızca müvekkilin inkâr etmeleriyle karşı koyuyordu, bunlar da çıkarcı şeylerdi. Fakat bu adamın forsa Jean Valjean olduğu kabul edilirse, onun elma hırsızı olduğunu kanıtlar mıydı bu? Bu olsa olsa, tahmine dayanan bir hüküm olurdu; fakat bir kanıt değildi. Sanık –bu bir gerçekti ve avukat «bütün iyi niyetiyle» bunu kabul ediyordu– «kötü bir savunma yolu» tutturmuştu. Her şeyi inkâr etmekte üsteliyordu; hem hırsızlığı, hem de forsalığını. Bu son konuda bir itiraf kuşkusuz daha yerinde olurdu, yargıçları yumuşatabilirdi. Avukat bunu ona teklif etmişti ama, sanık bundan inatla kaçınmıştı. Belki de böylece hiçbir şeyi itiraf etmeden paçayı kurtaracağını sanıyordu. Bu bir hatadır. Fakat adamın zekâsının kıtlığını dikkate almak gerekmez miydi? Bu adam kesin olarak aptaldı. Uzun bir tutukluluk felaketi, tutukluluktan sonra derin bir sefalet onu ahmak haline getirmişti. Kendisini yeterince savunamıyordu. Bu, onu mahkûm etmek için bir neden midir? Petit-Gervais meselesine gelince, avukat bunu ele almıyordu, çünkü bu davanın içinde yeri yoktu. Avukat sözlerini tamamlarken, Jean Valjean kimliği onlara gerçek görünüyorsa, ona yalnızca sürgünden kaçmış bir suçluya uygulanacak bir ceza vermelerini fakat sabıkalı forsaya verilecek korkunç cezaya çarptırmamaları için Jüriyle mahkeme kuruluna yalvardı.

Savcı avukata yanıt verdi. Genellikle bütün savcılar gibi o da katı sözler ediyor, parlak sözler söylüyordu.

Savunma avukatını «dürüstlüğünden» dolayı kutladı, bundan da ustaca yararlandı.

Avukatın verdiği tüm tavizler sanığı yaraladı. Avukat, sanığın Jean Valjean olduğunu kabullenir gibi görünüyordu. Demek ki bu adam Jean Valjean'dı. Bu, savcı için iyi bir şeydi, üzerinde tartışılamazdı. Savcı burada, ustaca bir kelime oyunuyla, suçluluğun kökenlerine ve nedenlerine dek uzanarak *L'Oriflam-*

me ve *La Quotidienne* gazetelerinin eleştirmenlerinin «şeytani çığır» adını verdikleri, o zaman daha yeni ortaya çıkan duygusal çığırın ahlaksızlığını şiddetle yerdi: Champmathieu'nün, daha doğrusu Jean Valjean'ın suçunu bu ahlak bozucu edebiyatın etkisine yordu ki, bu, gerçekten o kadar da uzak olmasa gerek. Bu düşünceler bitince, Jean Valjean'ın kendisini ele aldı. Jean Valjean neydi ki? Jean Valjean'ın tanımlanması, kusulmuş bir canavar falan... Böylesi tanımların örneği, Atinalı Theramenes hikâyesinde de bulunur. Bunun trajediye faydası yoktur fakat her gün adliyeye epey fayda sağlar. Dinleyiciler de, jüri üyeleri de «ürperdiler». Tanımlama bitince, ertesi sabah yerel gazetenin derin hayranlığını uyandırmak için, bir hitabet heyecanıyla sürdürdü:

«Böyle adamlar, vs... ipsiz, dilenci, geçinme olanağı olmayan bir adam, vs... geçmişteki hayatıyla suç oluşturan davranışlara alışmış, cezaevinde yaşadığı yıllarda da çok az uslanmış. Bunu, Petit-Gervais suçu yeterince kanıtlarmış, vs... İşte böyle bir adam, anayolda, üzerinden geçtiği bir duvarın birkaç adım berisinde, elinde hâlâ çalınmış dalla suçüstü yakalanıyor da, suçüstü halini, hırsızlığı, duvar aşmayı inkâr ediyor. Her şeyi inkâr ediyor, adına kadar, kimliğine kadar. Burada tekrar söylemeye gerek görmediğimiz yüzlerce kanıttan başka, dört tanık onu tanıdı: Javert, namuslu polis komiseri Javert'le üç eski alçaklık yoldaşı: Kürek mahkûmları Chenildieu, Brevet, Cochepalle. Bu parmak ısırtan işbirliğine karşı o nasıl davranıyor? İnkâr ediyor. Ne duygusuzluk! Sizler adaleti uygulayacaksınız, sayın jüri üyeleri...»

Bu arada savcı, adamın, kurnaz bir tilki gibi olduğunu o sersemlemiş tavrıyla kendisini acındırmak istediğini söyledi ve Küçük Gervais olayını dikkate alarak suçluya ağır bir ceza verilmesini önerdi. Bu da ömür boyu kürek cezasıydı...

Sanığın avukatı yerinden kalktı, o da gelenek olduğu üzere, Savcı'yı kutladı, olanca gücüyle müvekkilini bu korkunç cezadan kurtarmaya çabaladı. Fakat giderek, daha az ikna edici oluyordu. Davayı yitirmek üzere olduğunu anlamakta gecikmedi, ayağının altındaki zemin kayıyor gibiydi.

10
İNKÂR YÖNTEMİ

Duruşmanın sonuçlandırma vakti yaklaşıyordu. Başkan, sanığa ayağa kalkma buyruğu verip, geleneksel soruyu sordu:

«Savunmanıza ekleyecek bir şeyiniz var mı?»

Adam ayakta, elindeki kirli yün başlığını çekiştirip, duymazdan geliyordu.

Yargıç sorusunu tekrarladı.

Bu kez adam duydu ve anlamış göründü. Uyanan biri gibi devindi, bakışlarını etrafında dolaştırdı. Bunun ardından, bakışlarını savcıya çevirdi. O kocaman yumruğunu bulunduğu sıranın koluna dayadı ve konuşmaya başladı. Kesik kopuk, saçma sapan şeyler anlattı. Sanki, uzun zamandır bunu bekler gibi, sözler ağzından, akmaya başladı:

«Şunu söylemek istiyorum, ben Paris'te araba ustalığı yaptım. Bu iş zordur, açık havada yapılır. Patronlar iyi kalpli, merhametli olurlarsa üzerimize yağmur-kar yağmasın diye üstü kapalı, yanları açık depolarda çalıştırırlar. Çünkü, bu iş her tarafı kapalı yerde yapılmaz, geniş saha gerekir. Kışları insan o kadar üşür ki, inanın, ellerimiz buz keser, parmaklarımızı hissetmeyiz. Isınabilmek için kollarımızı sallar, durduğumuz yerde tepiniriz. Fakat patronlar buna da izin vermez, bunun vakit kaybı olduğunu söylerler. Haydi tekrar işbaşına. Bu iş, çalışanı kısa sürede yıpratır, vaktinden önce çöktürür. İnanın, kırk yaşını geçince bu işte çalışılmaz. Fakat ben elli üçündeyim. İşçiler de hele gençleri epey kötü kalpli oluyor. Bizim gibi yaşı geçmişlere 'Moruk, bunamış' derler. Bizi küçümserler. Patron da beni yaşlı bulur, gündelik verirdi. Bu arada, ben kızıma da bakıyordum. O zavallı da ırmaklarda onun bunun çamaşırını yıkardı. İkimiz kazandığımızı uç uca getirip zar zor geçinirdik. Ah biçare kızım, o da çok çekti doğrusu. Yaşta yağmurda, yarı beline kadar su içinde çalıştı. Bir ara bir çamaşırhanede işe girmişti. Orası kapalıydı, hem musluklardan kaynar su da akardı, fakat bu kez de, buhar kızcağızımın gözlerini bozdu. Akşamları eve

yorgun argın dönerdi, saat yedi olur olmaz yatağına girerdi, ne çok yorulurdu. Hem, kocası da döverdi. Ah öldü o da, kızcağızım, bu kadar acıya dayanamadı. Hiç de mutlu olmadık aslında. Kızım melek gibiydi, akıllı usluydu. Kimseye zararı dokunmazdı. Gençliğinde baloya bile gitmemişti. Bir seferinde –hiç unutmam– karnaval şenliğinde yavrucağım, saat sekizde yatmıştı. Evet, inanın yüzü hiç gülmedi. Söylediğim her şey doğru. Bir sorsanız anlarsınız. Evet fakat Paris bir uçurum gibi çeker içinde yaşayanları. Champmathieu Baba'yı kim hatırlar ki? Evet, bakın işte Mösyö Baloup var, ona sorsanıza; o beni yakından tanır. Sözlerim bu kadar, benden istediğiniz, alıp vermediğiniz, ne?»

Adam susup bekledi. Bütün bu sözleri, kısık, acı dolu ve öfkeli bir sesle söylemişti. Hem, bir kezinde susmuş ve kalabalıkta birini selamlamıştı. Saf ve yabani bir öfkeye kapıldığı belliydi. Sustuğunda izleyiciler kahkahalarla gülmeye başladılar. Sanık da neye uğradığını bilemeden bu gülüşlere eşlik etti.

Bu hayli yürek sızlatan bir durumdu.

Tam o sırada, sabırlı ve aslında iyi kalpli biri olan Yargıç, sesini yükseltti, jüri üyelerine araba onarımcısı Bay Baloup'yu bulup bulmadıklarını sordu. Sanığın o eski işvereni, batmış, işliğini kapatmış ve izini kaybetmişti. Daha sonra yargıç tekrar sanığa dönüp, sordu:

«Sanık, durumunuzu iyi düşünmelisiniz, en ağır suçlamalarla yüz yüzesiniz. Yeterince düşünün ve bana olumlu bir karşılık verin. Önce, Pierron'un bahçesine çiti kırarak girip, elmalarını çaldınız mı? Ayrıca, şunu da doğru söyleyin. Sekiz yıl önce serbest bırakılan, pranga mahkûmu Jean Valjean mısınız? Evet mi, hayır mı?»

Sanık tam olarak anlamamış gibi birkaç kez başını öne arkaya salladı. Sonra tekrar elindeki o yamalı başlığı çekiştirip, Başkan'a döndü.

«Öncelikle...» diye başlamıştı ki, hemen susup gözlerini yere eğerek sustu.

Savcı izleyenleri ürperten bir sesle:

«Sanık sorulanlara aptalca yanıtlar veriyor, en olmayacak şeyleri sıralıyor. Sizin sahiden Champmathieu olmayıp Jean Valjean olduğunuzu kesin olarak biliyoruz. Annenizin adıyla Jean Mathie olarak Auvergne eyaletinde yaşadınız. Daha sonra, doğduğunuz yer olan Faverolles'e gidip orada rençberlik ettiniz. Pierron çiftliğine girerek elmaları çalmanız gün gibi ortada. Sayın Jüri üyeleri, bütün bunları dikkate alacaklar...»

Sanık yerine oturmuştu, savcı sözünü bitirince, zavallı adam hışımla yerinden fırladı:

«Siz çok kötü kalpli, hain birisiniz, işte bunu söyleyecektim... Daha önce sözlerimi toparlayamamıştım. Ben hiçbir şey çalmadım. Ben her gün yiyecek bulanlardan değilim, zaman zaman günlerce aç kaldığım olur. Yağmur yağmış, dere taşmıştı, tarlalarda öylesine yürürken, yerde, üstü elma dolu kırık bir dal gördüm. Düşünmeden eğilip aldım. Başıma bunca bela açacağını bilsem hiç almazdım. Yemin ederim, elim kırılsın almazdım, inanın. Sadece bu yüzden üç ay hapse atıldım. Bana habire saçma saçma sorular sordular. Aslında iyi adam olan o Jandarma çavuşu bile, 'Haydi söyle!' diyor. Ne söyleyim? Ne söylememi istiyorsunuz? Benim okumam yazmam yok, zavallı adamın biriyim. Kimse bunu anlamak istemiyor. Ben çalmadım, sadece yerde bulduğum bir dalı aldım, hepsi bu. Sürekli aynı şeyleri söylüyorsunuz, yok Jean Mathieu, ben bu kimseleri tanımam ki, sanırım bunlar köyden olmalılar. Ben Paris'te Bay Baloup'unun tamir işliğinde çalıştım, adım da Champmathieu. Bana nerede doğduğumu söylüyorsunuz, bravo yani, çok akıllısınız, ne diyeyim buna?.. Ben nerde doğduğumu bile, bilmem. Herkes dünyaya evlerde mi gelir? Aman ne bolluk! Ben de yolda doğmuşum, anam babam köyden köye gezen, nerede iş bulurlarsa çalışan gezgin rençberlermiş. Ben başka ne bilirim ki?.. Nasıl bileyim. Çockuluğumda beni 'küçük' diye çağırırlardı, ama şimdi bazıları 'ihtiyar' der, bazıları da 'baba' diye seslenir bana. Evet Auvergne'de bulundum, daha sonra Faverolles'a gittim, bu da suç mu yani? Fakat hiçbir zaman tutuklanmamıştım, üç ay öncesine kadar şu ipsiz sapsız herifler, sürekli benim

de kendileri gibi kürek mahkûmu olduğumu yineleyip duruyorlar, halbuki ben bugüne dek namusumla yaşadım. Beni kime benzetiyorlar? Anlayamadım, yemin ederim. Ben asla çalıntı mala dokunmadım, fırtına yüzünden kırılan elma dalını almaktan başka bir şey yapmadım. Onu da yerden almasam, çamurda çürüyecekti. Bir daha söylüyorum: benim adım Champmathieu Baba, bütün bu zırvalarla kafamı şişirdiniz. Herkes neden bana karşı? Benden ne istiyorsunuz ki?»

Savcı ayağa kalkmıştı, Başkana:

«Başkan Hazretleri,» dedi. «Sanık, sözüm ona, bu açıkgözce inkârlarla kendisini geri zekâlı gibi göstermek istiyor, bir kez daha Brevet, Cochepaille ve Chenildieu adlı mahkûmları dinlemek isteriz. Bu arada Polis komiseri Mösyö Javert'e de sanığın kimliğini tekrar sormamız isabetli olur.»

Yargıç:

«Savcı Bey, Bay Javert tanıklığı bitince, işinin başına dönmek üzere Montreuil-sur-Mer'e yola çıktı,» dedi.

«Öyledir, Sayın Başkan. Ama komiser Javert'in söylediklerini jüri üyelerine yeniden hatırlatmak isterim. Javert üstlerine saygılı, onların güvenlerini kazanmış, görevine sadık, namuslu bir polis memurudur. Tanıklığını şöyle özetledi:

«'Sanığı gördüğüm an, tanıdım, bu adamın adı Champmathieu değildir, kendisi epey belalı ve tehlikeli bir eşkiya olan Jean Valjean'dan başkası değildir.

«'Bu adam, hırsızlıktan tutuklanmış, birkaç kez firar etmeye kalkıştığı için, cezası artırılmış, prangaya mahkûm edilmiş, on dokuz yıl yatmış. İçeriden bırakıldıktan sonra, dağlı bir ocak temizleyicisinin parasını çaldığı gibi, kutsal bir din adamı olan Piskopos Myriel'den de gümüşler çalmış olmasından kuşkulanıyorum. Aslında o kutsal adam, gümüşleri kendisinin verdiğini söylemişti, ama bence bu işin içinde bir iş var. Toulon Cezaevinde, gardiyanlık ettiğim o gençlik günlerimden beri tanırım ben onu.'»

Savcının bu sözleri jüriyi derinden etkilemişti. Savcı sözlerini bitirirken, Javert'in yokluğu sırasında en azından, salt bu da-

va için buraya getirtilen o üç kürek mahkûmunun; Brevet, Cochepaille ve Chenildieu'nun dinlenmelerini önerdi.

Başkanın bir işaretiyle, mübaşir, Brevet'i salona aldı. Bir jandarma yardımıyla, yerini alan Brevet'ye yargıç şöyle dedi:

«Tanık Brevet, bir kürek mahkûmu olduğunuz için yemin etme hakkınız yok.»

Brevet olanca dikkatini gözlerinde toplamış gibi, sanığa baktı, sonra:

«Evet, efendim,» dedi. «Aslında onu ilk tanıyan ben oldum. İddialarımda üsteliyorum. Bu adam Jean Valjean'dır. 1796 yılında Toulon Cezaevine girdi ve 1815 yılında serbest bırakıldı. Ben de ondan bir yıl sonra serbest bırakılmıştım. Onun Jean Valjean olduğundan adım gibi eminim.»

Başkan:

«Oturun,» dedi ona ve sonra sanığa da ayakta bekleme emrini verdi.

Bu kez Chenildieu getirildi. Ömür boyu ceza almış azılı bir caniydi. Yeşil başlığı ve kırmızı kazağı, bunu gösteriyordu. Toulon zindanında bulunuyordu hâlâ ve tanıklık etmesi için Arras'a getirtilmişti.

Bu katil, kara kuru, ellisinde gösteren bir adamdı. Hastalıklı görünüşüne rağmen, gözlerinde sonsuz bir güç okunuyordu. Başkan, demin Brevet'ye söylediklerini ona da tekrarladı. Üsteleyerek kendisinden sanığı tanıyıp tanımadığı soruldu. Chenildieu, iblisçe bir kahkaha attı:

«Tanımaz olur muyum hiç! Tam beş yıl aynı prangaya bağlı kaldık. Hey, neden somurtuyorsun, dostum? Bana meydan okuma!..»

Başkan sert bir sesle:

«Yerinize geçin!» dedi.

Sonra üçüncü kürek mahkûmu Cochepaille getirtildi. Bu adam, Pyrenees dağlarında bir köyde doğmuştu, kendisi de bir dağ ayısını andırıyordu. O da Chenildieu gibi ömür boyu zindanda kalacaktı, başkan ona da aynı uyarılarda bulunmuştu. Chenildieu:

«Evet, bu adam Jean Valjean'dır.» dedi. «Adım gibi eminim. Hatta epey güçlü olduğundan ona 'Kriko' lakabını takmıştık.»

Herhalde dürüstçe konuşan bu tanıkların sözleri, salondakiler arasında büyük bir heyecan yaratmıştı ki, bu da sanığın aleyhineydi.

Tanık hepsini afallayarak dinlemişti.

Başkan sordu:

«Bir diyeceğiniz var mı?»

Adam ahmakça söylendi:

«Ne diyebilirim ki? Daha iyisi can sağlığı.»

Salondan yükselen bir uğultu, jüri heyetine de geçti. Sanığın mahvolduğunu anlamak çok kolaydı.

Başkan, mübaşirlere seslendi:

«Salonda sessizliği sağlayın, celseyi kapatıyorum!» Tam o sırada, Başkan'ın yanı başında bir kıpırdama oldu. Bir ses yükseldi:

«Brevet! Chenildieu! Cochepaille! Bu tarafa baksanıza!»

Bu sesi duyanlar, iliklerine dek titrediler. Bu epey acıklı ve yürek sızlatan bir haykırıştı.

Bütün gözler sesin geldiği tarafa çevrildi.

Başkanın hemen arkasında oturanlardan biri kalkmış, mahkeme üyelerini salondan ayıran bölmeyi itip, ta salonun ortasına dek yürümüştü.

Ceza Mahkemesi Başkanı, Savcı ve Bay Bamatabois onu tanımışlardı. Aynı anda haykırdılar:

«Bay Madeleine!»

11
CHAMPMATHİEU DAHA DA ŞAŞIRIYOR!

Sahiden de o'ydu. Tutanak yazmanının lambası yüzünü epey aydınlatıyordu. Şapkası elindeydi, kılık kıyafeti düzgündü. Redingotunun düğmelerini çenesine dek iliklemişti. Yüzü hayli solgundu. Biraz titriyordu.

Arras'a geldiğinde henüz gri olan saçları, şu son bir saat içinde beyazlamıştı. Pamuk gibi olmuştu saçları.

Bütün başlar dikleşti. Tanımsız bir heyecan almıştı oradakileri. Derken, kısa bir sessizlik oldu. Sesi fazlasıyla acıklı çıkmasına karşın, adam epey sakindi. Fakat kimse bir şey kavrayamadı. Kimin bağırdığını bile anlayamadılar. Bu kadar kendisine egemen, bu kadar sakin bir adamdan böyle canhıraş bir çığlık çıkmasına ihtimal veremediler.

Bu bocalama sadece birkaç dakika sürdü. Başkan ve savcı henüz bir kelime etmeden, jandarma ve mübaşirler tek bir hareket yapmaya olanak bulamadan, Bay Madeleine diye çağırdıkları adam, tanıklara sokulup tekrar:

«Beni tanımadınız mı?» diye sordu.

Üçü de hayret içinde, bakakalmışlardı. Fakat yine de bir baş işaretiyle onu tanımadıklarını anlattılar. Hem, ansız heyecanını bastıramayan Cochepaille, elini alnına götürüp onu bir asker gibi selamladı.

Bay Madeleine, jüriye döndü ve uysal bir sesle:

«Sayın jüri, sanığı serbest bıraktırın. Başkan Bey, beni tutuklatın. Aradığınız adam o değildir. Aradığınız kişi benim. Asıl Jean Valjean benim.»

Nefesler tutulmuştu. İlk anın şaşkınlığının ardından ölümcül bir sessizlik geldi. Salonu dinsel bir korku almıştı, bir tür itaat. Çok ulvi bir olay karşısında, izleyiciler devinmeye bile korkarak, donakalmışiardı.

Bu arada Başkan epey afallamış gibiydi. Savcıyla işaretleşti ve hemen oradakilere seslendi:

«Aranızda doktor var mı?»

Bu sözlerle ne demek istediğini herkes anladı.

Sonra, Savcı konuşmaya başladı:

«Saygıdeğer izleyiciler, şu anda duruşmayı bölen bu üzücü olay hepimizi heyecanlandırdı. Eminim ki aranızdan birçoğu Montreuil-sur-Mer Valisi olan Bay Madeleine'den söz edildiğini duymuştur. Kendisi saygıdeğer ve her bakımdan üstün ve ba-

şarılı biridir. Aranızda bir doktor varsa lütfen buraya gelsin ve Sayın Vali'ye yardımcı olarak, kendisini evine götürsün.»

Bay Madeleine, Savcının daha uzun konuşmasına fırsat vermedi. Tepeden ama epey kibarca şöyle konuştu:

«Teşekkürler Sayın Başkan, sözleriniz için size de, teşekkür ederim Sayın Savcı. Fakat ben deli değilim, keşke olsaydım. Demin, çok önemli ve giderilmesi olanaksız adli bir hata yapmak üzereydiniz. Ben sadece vicdanımın sesine uyup bir görevi yerine getiriyorum. Tanrı benim şu anda, ne kadar kötü halde olduğumu bilir, ama bu görevi boşlayamazdım. Bu adamı serbest bırakın. Aradağınız adam o değil. Aradığınız zavallı benim. Ah, ne yazık ki, bu hale düşmemek için elimden geleni yapmıştım. Adımı değiştirmiş, saygıdeğer biri olmuştum. Beni Vali yaptılar. Ben de dürüst insanların arasına katılmak, namuslu bir hayata başlamak istemiştim, fakat ne yapalım. Şimdi size her şeyi anlatacağım. Evet, Piskopos beni yakalatmadı, jandarmalara gümüşleri bana kendisinin verdiğini söyleyerek beni korudu, ama benden, dürüst biri olacağıma dair söz aldı. Ben de onun yüzünü kızartmak istemedim, sekiz yıldır, örnek bir hayat sürdüm. Maalesef, geçmişimizi tamamen silemiyoruz. Bir yerden en beklenmedik anda ortaya çıkıyor. Demin Jean Valjean'ın çok kötü ve tehlikeli bir katil olduğunu ifade edenler belki doğruyu söyledi. Gelgelelim, bütün suç kendisinde değildi. Sayın Başkan, sözlerimi dikkatle dinleyin, jüri üyeleri siz de lütfen dinleyin, belki benim kadar düşmüş birinin topluma söyleyecek sözü bulunmaz, ama beni bu kadar alçaltan sizler oldunuz. Toplum... Bir ekmek, yazda yabanda aç kalan yeğenlerimi doyurmak için tek bir ekmek çalmak suçundan on dokuz yıl zindanlarda çürüdüm. İşte orada daha da kötü oldum. Oraya girmeden önce bilgisiz, kaba saba, fakat zararsız ve dinibütün bir köy genciydim. Zindan hayatı beni baştan ayağa değiştirdi. Bilgisizlikten sıyrıldım, ama bu kez de kötü oldum. Yıllar boyunca Tanrı'yı bile yoksaydım... Fakat birden bir mucize oldu, haksızlığın kötüleştirdiği bu düşkün adamı, iyilik ve anlayış kurtar-

dı. Evet, bugün artık melekler katında olan o kutsal Monsenyör Bienvenu Myriel'in, sevgisi adam etti beni. Onun yardımıyla namuslu biri olduğum gibi, yine onun anısına olan sadakatim nedeniyle, bugün yerime suçlanan bu günahsızı kurtarıp onun yerine tutuklanmaya geldim. Evimde ocağın külleri arasında Küçük Gervais'den almış olduğum o iki franklık gümüşü bulursunuz. Evet, başka sözüm yok. Haydi Başkan Bey tutuklatın beni... Fakat niye hepiniz başını sallıyor ve beni delirmiş sanıyorsunuz. Ulu Tanrım! Hiç kimse beni tanımayacak mı? Ah niye sanki Javert burada değil? O beni tanımakta zorlanmazdı!»

Bay Madeleine bu sözleri, insanın iliklerine işleyen, içtenlikli ve acılı bir sesle söylemişti.

Ansızın yepyeni bir karara varmış gibi, kürek mahkûmlarına döndü:

«Beni nasıl hatırlamıyorsunuz!» dedi. «Oysa ben hepinizi hemen tanıdım.»

Biraz sustu, sonra tekrar konuştu:

«Hey Brevet! Hapiste taktığın o yün damalı omuz askılarını unuttun mu?»

Brevet hayretle yerinden sıçradı ve afallamış gözlerini, bu beyefendi görünümlü, gösterişli adama çevirdi.

Bay Madeleine sürdürdü:

«Chenildieu, sen de sağ omuzundaki T.F.P. harf dövmesini silmek için bütün gün mangal üstünde yatmıştın, hatırladın mı? Yanılmıyorum değil mi?»

Chenildieu:

«Doğru söylediniz!» diye karşılık verdi.

Bay Madeleine, bu kez Cochepaille'a seslendi:

«Cochepaille, dirseğinin iç kısmında İmparator'un Cannes'a girdiği günün tarihini mavi harflerle dağlatmıştın –1 Mart 1815–. Bu dövmen hâlâ duruyor mu, aç kolunu.»

Cochepaille kolunu sıyırdı. Bütün gözler ona çevrilmişti. Jandarma lambayı yaklaştırdı. Dövme duruyordu.

Zavallı adam, salondakilere döndü ve yürek sızlatan bir gülüşle:

«Gördünüz mü? Aklım başımda. Asıl Jean Valjean olduğumu kanıtladım.»

Artık bu duruşmada, yargıç ya da savcı, jandarma ya da kanun adamları yoktu. Yaşaran gözler, acılı yürekler vardı. Kimse oradaki görevini hatırlamıyordu. Savcı bile suçlamak için orada olduğunu unutmuştu.

İşin en tuhaf tarafı, kimse soru sormadı, kimse sesini çıkarmadı. Böyle eşsiz görünümler, görenleri şaşırtır, herkes sessizliğe bürünmüş, göz alan bir ışığın karşısındaymış gibi kendisini unutmuştu.

Karşılarındaki adamın asıl Jean Valjean olduğuna artık herkes emindi. Bu adamın hali tavrı şimdiye kadar sıkıntılı olan bu davaya ışık vermişti. Mahkûm ışıl ışıl parlar gibiydi. Bu sıradan dava, hemen apayrı bir niteliğe bürünmüştü. Bütün bu kalabalık, kendi yerine ceza almasına izin vermeyen, bir başkasını kurtarmak için kendisini yakalatan bu yüce ruhlu, adamın önünde neredeyse diz çökecekti.

Ne yazık ki, kısa süre sonra, bu etkili izlenim de kaybolacaktı.

Jean Valjean, salondakilere:

«Mahkemeyi daha fazla oyalamak istemiyorum. Mademki beni tutuklamıyorsunuz, şimdi acil bir iş için gitmek zorundayım. Savcı beni nerede bulacağını iyi bilir.»

Çıkışa geldiğinde, tok bir sesle:

«Hepiniz bana acıyorsunuz, değil mi? Ama ben yaptığımla gurur duyuyor, kendi kendimi kutluyorum. İsterdim ki bunlar hiç yaşanmasaydı!»

Bir saat sonra, jüri kararıyla Champmathieu serbest bırakıldı. Adamcağız bütün bu olup bitenlerle şaşkına dönmüştü, oradaki herkesi delirdi sanıp, çekip gitti.

SEKİZİNCİ KİTAP

GERİ TEPMELER

1

BAY MADELEİNE'İN SAÇLARINA BAKTIĞI AYNA

Ortalık ışımak üzereydi, Fantine bu geceyi de hasta geçirmişti. Ateşi çıkmış, uyuyamamıştı. Fakat yine de mutlu sayılırdı, sürekli güzel şeyler düşünmüştü. Sabaha karşı, biraz daldı. Gece boyunca kendisini beklemiş olan hemşire Simplicie, onun uyumasını fırsat bilip, ona ateş düşürücü bir şurup hazırlamak için yanından ayrıldı. Kadıncağız birkaç dakikadır revirin labarotuvarında, ilaç şişelerinin üzerine eğilmişti ki, bir ses duyup başını çevirdi. Kesik bir çığlık koparmaktan kendini alamadı.

«Ah! Siz miydiniz, Sayın Vali?»

Adam usul sesle sordu:

«Kadıncağız nasıl?»

«Şu anda fena değil. Fakat bizi çok korkuttu. Doktor ondan umut kesmişti dün.»

Kadın dili döndüğünce Vali'ye durumu anlatmaya çalıştı. Bir gün önce epey kötülemiş olan Fantine'in ansızın, Valinin kızını getirmeye gittiğini sanıp sevinçten nasıl iyileştiğini anlattıktan sonra, doktorun bile buna şaştığını ve kızı geldikten sonra belki bir mucize olabileceğini, kadının kurtulma olasılığının bile bulunduğunu söylediğini, ekledi. Kadın, Vali'ye bir şey sormadı, fakat onun Montfermeil'den gelmediğini sezmişti.

«Bunlar güzel haberler, Hemşire Simplicie. İyi ki, onun bu düşüncesini değiştirmeye çalışmadınız!»

«Evet fakat uyanıp da, kızını göremeyince, ne söyleyeceğiz ona?»

Adam biraz düşündü:

«Tanrı bize yol gösterir.»

Hemşire usul sesle:

«Fakat yine de yalan söyleyemeyiz!» diye fısıldadı.

Tam o sırada ortalık tamamen aydınlanmıştı. Hemşire, Bay Madeleine'in yüzünü yeterince görebiliyordu. Rastlantıya bakın ki, tam o sırada, başını kaldıran kadın hayret içinde bağırdı:

«Ulu Tanrım! Size ne oldu böyle?.. Saçlarınız apak olmuş!»

«Apak mı?» diye sordu adam.

Hemşire Simplicie'nin aynası yoktu. Doktorun bıraktığı gereç çantasından çıkardığı küçük bir aynayı ona uzattı. Adam, ölülerin soluk alıp almadığının kontrol edildiği bu aynayı kaptı. Uzun uzun yüzüne baktıktan sonra:

«Vay canına!» dedi.

Bu sözü epey umursamaz bir sesle, hiç dert etmez gibi söylemişti, sezmiş gibi ta iliklerine kadar ürperdiğini hissetti. Bay Madeleine sordu:

«Fantine'i görebilir miyim?»

Hemşire onun bu sorusuna hemen kırşılık vermedi, korkar gibi sordu:

«Efendim, acaba onun kızını getirtmeyecek misiniz?»

«Elbette getireceğim, ama bu hiç almazsa birkaç gün alır.»

Hemşire ürkerek:

«O halde bence bu süre boyunca sizi görmemesi daha iyi olur. En azından sizin kızınızı getirmeye gittiğinizi düşünerek ferahlamıştı. Fakat sizi tek başına görünce çocuğunun başına bir şey gelmesinden korkarak üzülecek. Onu oyalamak için bile yalan söyleyemeyiz ki!..»

Bay Madeleine biraz düşündü, sonra o her zamanki ağırbaşlı haliyle:

«Hayır, Hemşire,» dedi. «Onu görmeye mecburum, belki tekrar buna fırsat bulamam.»

Hemşire onun bu sözlerinin ne kadar tuhaf olduğunu anlamamış gibiydi. Bakışlarını yere eğdi ve saygılı bir sesle:

«Siz bilirsiniz, efendim,» dedi. «Şimdi uyuyor ama girmek isterseniz...»

Bay Madeleine hastanın odasına girdi ve perdeleri araladı. Kadın sakince bir uykudaydı, ama epey zor soluk aldığı boğazından çıkan hırıltıdan anlaşılıyordu. Buna rağmen yüzünde engin bir dinginlik vardı. Benzinin sarılığının yerini şeffaf bir beyazlık almıştı, yanakları kıpkırmızıydı. Eski güzelliğinden kalan tek şey olan o uzun kıvrık sarı kirpikleri biraz titriyordu. Şu anda kanatlanmaya hazır bir kuş gibiydi. Onu gören, onun can vermenin eşiğinde bir hasta olduğunu hiç anlayamazdı. Ölecek birine değil, kanatlanacak birine benziyordu.

Bay Madeleine uzun uzun bu yatağın ayak ucunda durup bekledi, kadına bakıyor sonra gözlerini onun baş ucunda asılı duran haça çeviriyordu.

Her ikisi de aynı halde bekliyorlardı. Kadın uyuyor, adam dua ediyordu. Fakat şu son iki ay içinde bir değişiklik olmuştu. Artık Fantine'in saçları uzamıştı. Ama Bay Madeleine'in saçları ağarmıştı.

Hemşire yanı sıra içeri girmemişti. Uyuyan kadın gözlerini açtı, adamı gördü ve sakince:

«Hani Cosette?» diye sordu.

2
FANTİNE MUTLU

Ne bir sevinç işareti, ne bir şaşkınlık. Sadece kısık bir sesle, sorulan «Hani Cosette?» sorusu. Öyle güvenle sorulan bu soruya Bay Madeleine bir an yanıt veremedi. Fantine sürdürdü:

«Burada olduğunuzu anlamıştım. Aslında uyuyordum, fakat bu arada sizi gördüm. Uzun zamandan beri sizi görüyorum. Bütün gece, sizinleydim. Işıktan bir haleyle kuşatılmıştınız, melekler etrafınızda kanat çırpıyorlardı.»

Adam bakışlarını duvardaki o haça çevirdi.

«Peki ama Cosette nerede? Onu neden yatağımın üstüne bırakmadınız?»

Bay Madeleine duraksıyor, ne diyeceğini bilemiyordu. O sırada kadına fısıldadığı şeyleri daha sonra hiç hatırlayamayacaktı!

Neyse ki o sırada hemşirenin çağırdığı doktor içeri girmişti. Onun yardımına koştu:

«Telaşlanmayın, telaşlanmayın, kızınız geldi!»

Genç kadının gözleri parladı, o koyu güzel mavi gözleri bütün yüzünü aydınlatmıştı. Ellerini birleştirip yalvardı:

«Oh! Oh! Yalvarırım, onu getirip yatağımın üstüne bırakın!»

Anne kalbinin yanılsaması. O yılların akışını unutmuş gibi, Cosette'i hâlâ bıraktığı bebek sanıyordu.

Doktor elini hastanın alnına götürdü:

«Hayır, daha vakit gelmedi. Biraz ateşiniz var, şu anda heyecanlanmak sizin için iyi olmaz. Kızınızı görünce epey heyecanlanacağınıza eminim. Bu da size dokunur!»

Fantine doktorun sözünü yarım bıraktı.

«Evet fakat ben iyileştim. Size iyi olduğumu söylüyorum, doktor. Yüce Tanrım şu doktor da ne ahmak... ben çocuğumu görmek istiyorum».

Doktor yatıştıran bir sesle:

«Evladım, mesele çocuğunuzu görmekle kapanmıyor ki, iyileşip onu büyütmek için yaşamalısınız. Bunun için de dikkatli olmalıyız, sizi taşkın heyecanlardan korumalıyız. Biraz daha iyileşin, yemin ederim ki Cosette'inizi göreceksiniz...»

Mutsuz anne, buna boyun eğdi.

«Doktor, bağışlayın, ben ne dediğimin farkında değilim. Ah eskiden olsa böyle kaba saba konuşur muydum? Başımdan öyle şeyler geçti ki, böyle kimi zaman ne yaptığımı bilemiyorum. Sizi çok iyi anladım, heyecanlanmanın bana zarar vereceğini söylüyorsunuz, haklısınız aslında, fakat şunu da eklemek isterim ki, onu görmek bana iyi gelecek. Onu görsem büsbütün

iyileşirdim. Dün geceden beri, her an onu bekliyorum. Onu bana getirin yalvarırım. Hiçbir şey yapmayacak, sadece onunla konuşacak, ona sarılacak, güzel saçlarını okşayacağım. Ta Montfermeil'den buralara getirtilen kızımı görmeye hakkım yok mu? Hiç de öfkeli değilim, tam aksine o kadar mutluyum ki, gece ne güzel rüyalar gördüm bilseniz. Kar gibi, güleç, bana gülümseyen melekleri gördüm. Doktor Bey, siz karar verince bana kızımı getirirsiniz, değil mi? İyileştiğime göre artık ateşim de düşmüştür. Çok iyi olduğumu biliyorum, fakat yine de sizin sözünüzden çıkmamak için yerimden bile oynamayacağım. Şu iyi kalpli hemşireleri de üzmemek için bir şey demeyeceğim. Belki beni yatışmış görünce onlar da bana kızımı getirirler, değil mi?»

Vali, kadının yanı başındaki bir sandalyeye oturmuştu. Fantine olağan görünmeye gayret ediyordu, ama buna rağmen, kalbinden yükselen sözleri söylememesi mümkün değildi.

«Yolculuğunuz iyi geçti mi, efendim? Ah sağ olun, onu bana getirmekle ne büyük bir iyilik yaptığınızı bilseniz! Onu nasıl buldunuz? Yolda yorulmadı değil mi? Ah ne yazık ki, artık o beni tanımaz. İkimiz ayrılalı onca uzun zaman oldu ki! Çocuklar kuşlara benzer, daldan dala konarlar, bugün bir şey düşünür, yarın unutur. Kılık kıyafeti nasıl, temiz çamaşırı var mı? Şu Thenardierler, ona iyi bakmışlar mı? Kızımı beğendiniz mi? Güzel mi? Cosette'im güzel değil mi?

«Geceleyin şu posta arabasında ne kadar üşüdünüz? Ah onu bir anlığına görebilsem... Siz söyleseniz onu bana getirirler, sizin sözünüzü dinlerler...»

Vali onun elini tuttu:

«Cosette güzel ve sağlıklı,» dedi. «Onu birazdan göreceksiniz, fakat doktorun sözlerini unutmayın, ben ona karşı gelemem. Fazla konuşuyorsunuz, çocuğum. Bu yorar. Kollarınızı da yorgandan çıkardınız, üşüteceksiniz; sonra yine öksürürsünüz...»

Aslında Fantine, konuştuğu zaman boyunca, öksürmüştü. Yine bir öksürük krizine yakalandı.

Genç kadın, Vali'nin sözlerine karşı çıkmadı. Yakınarak onu incitmekten korkuyordu. Bundan sonra konuyla ilgisiz sözler etti:

«Montfermeil güzel bir yer değil mi? Yazları Paris'ten oraya pikniğe gelenler olur. Şu Thenardierler'in işleri iyi mi? Aslında orası pek işlek yer değil...»

Bay Madeleine onun elini bırakmamıştı. Kendisine bir şeyler söylemeye geldiği, fakat şimdi buna cesaret edemediği ortadaydı. Hastasını kontrol eden doktor gitmişti. Yanlarında Hemşire Simplicie vardı sadece.

Ansızın bu sessizlikte Fantine bağırdı:

«Onun sesini duyuyorum, Yüce Tanrım, Cosette'im şarkı söylüyor!»

Onları da susturmak istercesine elini uzattı, sonra nefesini tutarak safi kulak kesildi.

Avluda bir çocuk oynuyordu; işçilerden birinin ya da kapıcının çocuğu olabilirdi. Bu koşuşan küçük bir kızdı. Zaman zaman, yüksek sesle bir şarkı söylüyordu. Bu da hayatı oluşturan sırlarla dolu süslerden biri olmalı... İşte hasta o küçük kızı kendi Cosette'i sanıyordu.

«Oh! Oh! Cosette, sesinden tanıdım...»

Çocuk hemen uzaklaştı, ses de duyulmazlaştı. Fantine, bir süre daha mutlu bir yüzle kulak verdi, sonra yüzü bulutlandı. Bay Madeleine onun yarım sesle söylendiğini duydu. Kadın şöyle diyordu:

«Yüce Tanrım! Şu doktor ne kadar fena, bana yavrumu niye getirmiyor ki!..»

Sonra umutsuzluktan neşeye döndü, gülerek anlatmaya koyuldu:

«Cosette geldi, Yüce tanrım! Artık çok mutlu olacağız. Küçük bir bahçemiz olur, evet Vali Bey, bana söz verdi. Kızım bahçede oyunlar oynar. Kim bilir, belki artık harfleri bile söküyordur.

Otlar arasında kelebekleri kovalar. Belki de çok yakında kilisede o 'Aşani Rabbani(*) törenine' katılır. Acaba yaşı o kadar oldu mu?»

Sonra parmaklarıyla saymaya başladı. Bir-iki-üç-dört-beş-altı-yedi. Evet, Cosette tam yedi yaşında. Evet, Papaz, onu törene hazırlar, fakat daha en azından iki yıl var. Ah o mutlu günleri yaşar mıyım? Cosette'imin başında beyaz tül duvak, ajurlu beyaz çoraplarla, kilisedeki törene katılacağı o güzel günü görebilecek miyim? Orada yavrum küçük bir geline benzeyecek.»

Ansızın gülmeye koyuldu.

Bay Madeleine, Fantine'in sözlerini düşünceli bir havayla dinlerken, gözleri yerdeydi. Sonra kadının sustuğunu fark etti ve başını kaldırdı. Fantine'in yüzü korkunç haldeydi.

Konuşmuyor, soluk almıyordu. Yatağında dirsekleri üstünde doğrulmuş, demin ışıl ışıl gülen yüzü, griye dönmüştü.

Zayıf omuzu geceliğinin dekoltesinden görünüyordu, odanın bir köşesindeki bir karartıya çevriliydi gözleri ve korkuyla yuvalarından uğramıştı.

Bay Madeleine, ona bakakaldı, sonra:

«Neyiniz var, ne oldu, Fantine?» diye bağırdı.

Kadın karşılık vermeden dik dik bakmaya devam etti. Sonra usulca onun koluna dokunup, arkasına bakmasını işaret etti.

Bay Madeleine başını çevirdi ve Javert'i gördü.

3
JAVERT MEMNUN

Neler olup bitmişti?

Bay Madeleine mahkeme salonundan ayrıldığında, vakit gece yarısını geçmişti. Posta arabasına binmiş ve sabahın al-

---

(*) Aşani Rabani: Katolik kız-erkek çocuklarının belirli bir yaşa erince katıldıkları dinsel tören.

tısında Montreuil-sur-Mer'e varmıştı. İlk işi Banker Laffitte'in mektubunu postaya vermek olmuş, bunun ardından Fantine'i ziyarete gitmişti.

Ama o mahkeme salonundan yeni ayrılmıştı ki, kendisini ilk toparlayan Savcı, o saygıdeğer Montreuil-sur-Mer Valisinin tanıklığının durumu hiç değiştirmediğini ve Champmathieu'yu savunan avukat da Bay Madeleine'in o kürek mahkûmlarını tanıyarak gösterdiği kanıtlar karşısında artık olup bitenin kuşkuya yer bırakmadığını ve müvekkilinin masum olduğunu şiddetle öne sürdü. Az daha bir yargılama hatası yapılacaktı, yargıç da onun düşüncesine katıldı ve birkaç dakika içinde sanık Champmathieu suçsuz bulunarak serbest bırakıldı.

Beri yandan Savcıya bir Jean Valjean gerekiyordu, bu yüzden kafayı Bay Madeleine'e taktı.

Yargıçla kısa bir konuşması olan savcı, Bay Madeleine'in hiç gecikmeden tutuklanmasının kesin oladuğunu söyledi. Adalet işini yapmalıydı. Bu durumda politika da bir rol alacaktı. Zeki ve açıkgöz bir adam olan Yargıç, yine de Kralcıydı. Oysa Montreuil-sur-Mer valisi Cannes'daki Elbe adasından kaçan haytadan söz ederken «İmparator» demişti aslında Buonaparte(*) diyebilirdi.

Böylece yargıç Montreuil-sur-Mer Valisinin tutuklanma tutanağını hemen yazdı. Savı bir tezkereyi özel haberciyle ilçedeki Polis komiseri Javert'e gönderdi.

Tanıklığını yaptıktan sonra Javert ilçeye dönmüştü. Ertesi sabah, işyerinde Arras'dan gelen özel haberciyle karşılaştı. Adam durumu özetleyerek Javert'e anlattı.

Savcının imzaladığı tutuklama emri şöyleydi:

Komiser Javert, Montreuil-sur-Mer Valisi Madeleine'i yakalayacak. Bugünkü duruşmada sözü geçen kimsenin serbest bırakılan Jean Valjean olduğu kabul edildi.

(*) Napoleon Bonaparte'ın Korsika şivesiyle söylenen adı. Napoleon Buonaparte onu sevmeyenlerin küçümseyerek söyledikleri bir isim.

Javert'i iyi tanımayan biri, onun revire geldiğini görse, ne düşündüğünü kesinlikle bilemezdi. Onu her zamanki gibi soğuk ve ağırbaşlı bulurdu. Merdivenleri her zamanki telaşsız, ağır adımlarla çıkmıştı. Fakat onu ilgiyle gözleyen biri, onda bir değişiklik fark edebilirdi. Javert yakasının ilk düğmesini ters iliklemişti ki, bu da onun heyecanlı olduğunu gösterirdi. Suçlulara karşı zalim olan bu görevine âşık adam, kılığına kıyafetine çok dikkat ederdi. Bir onbaşı ve dört jandarmayla revire gelmiş, onları avluda bırakmış, kapıcı kadından Fantine'in odasını sorup oraya çıkmıştı.

Kapının önüne gelen Javert kapıyı usulca itip içeri girdi. Pek girdi denemezdi, kapıda bekliyordu. Aralanmış kapının, önünde şapkası başının arkasına itili, ceketi çenesine kadar ilikli, eli o kalın bastonun süslü sapında bir an hareketsizce durdu, sonra başını kaldıran Fantine onu gördü.

Bay Madeleine'le Javert'in bakışları karşılaştığında, Javert hiç hareketsizce, korkunç bir görünüme büründü. Hiçbir duygu sevinç kadar korkunç olamaz.

Kurbanını bulan bir iblisin yüzüne benziyordu Javert'in yüzü. Jean Valjean'ı nihayet enselemiş olmanın sevinci Javert'in içindeki bütün diğer duyguları yendi. Artık onun ne kadar mutlu olduğunu söylememize gerek yok.

Yıllardır içini kemiren o kuşkuların doğrulanmış olması onu epey sevindirmişti. Bu arada sezgilerinin doğru olduğunu anlamak da, kendisine bitimsiz bir gurur veriyordu.

Korkutucu olmasına rağmen, Javert hiç de iğrendirici değildi. Javert'in sevinci, tepeden duruşuyla da anlaşılıyordu. Zafer kazanmanın biçimsizliği daracık alnında yayıldı. Bu, memnun bir yüzün verebileceği korku yayılması oldu.

Javert göklerde gibiydi. O kadar ayrımında olmadan, yine de gerekliliğin, utkunun belirsiz bir sezgisiyle o, Javert, adaleti, ışığı, gerçeği simgeliyordu. Kötüleri ezmek onların ilahi göreviydi. Her yerde, sonsuz bir derinlikte, otorite, akıl, karara bağlanmış dava, hukuk vicdanı, genel hukuk adına yapılan kovuşturma, bütün yıldızlar vardı. Düzenin koruyucusuydu, yasadan

yıldırım çıkarıyordu, toplumun intikamını alıyordu. Başarısında bir kafa tutma ve mücadele kalıntısı vardı; dimdik, kendinibeğenmiş, parlak, gökyüzüne yırtıcı bir başmeleğin doğaüstü canavarlığını yayıyordu; yaptığı işin korkunç gölgesi, kasılı elindeki toplum kılıcının belli belirsiz ışıltısını gözler önüne seriyordu. Mutlu, öfkeli suçu, fenalığı, isyanı, doğru yoldan çıkmayı, cehennemi ayağının altında tutuyordu; neşe saçıyordu, kahrediyordu, gülümsüyordu ve bu canavar Aziz Mikael'de tartışma götürmez bir yücelik vardı.

Javert için, dürüstlük, içtenlik, dindarlık ve görev aşkı için atan yüreğinde, aşağılayıcı duygulara yer yoktu. Belki de bu faziletler abartıldıklarında korkutucu olabilirler, fakat kesinlikle adileşmezler. Çünkü böylesi insanlar, vicdanlarının sesine uyan insanlardır. Bu faziletlerin tek beter yanı, bunu abartarak gaddarlığa kadar götürmek olurdu. Evet, Javert daha önce de değindiğimiz gibi faziletli olmasının kurbanıydı.

4
OTORİTE HAKKININ YENİDEN KAZANILMASI

Fantine karakoldaki o lanetli günden sonra Javert'i hiç görmemişti. Onun o korkutucu yüzüne bakmaya cesaret edemedi, elleriyle yüzünü kapattı. Ölecek gibiydi; cansız bir sesle bağırdı:

«Bay Madeleine, yalvarırım beni kurtarın!»

Jean Valjean –artık onu sürekli gerçek adıyla çağıracağız– yerinden kalktı.

Fantine'e sokuldu ve onun elini tutarak:

«Sakin ol, kızım,» dedi, «o senin için gelmedi.»

Javert'e dönerek ekledi:

«Kimi aradığınızı biliyorum.»

Javert:

«Öyleyse hiç vakit yitirmeden gidelim,» dedi.

Şimdi, bir yandan kanunlara ve vicdanına, bir yandan da,

otoriteye boyun eğen Javert, sanki ışıktan bir haleyle kuşatılmıştı. O, toplumu koruyor, onun intikamını alıyor, kanunları yıldırım gibi kullanarak, utkulu adımlarla yürüyordu.

Javert, masal canavarları gibi cinayet, fenalık ve başıbozuklukları ayağıyla ezmiş, parlıyordu.

Javert:

«Hemen gidelim,» dediğinde, Jean Valjean'a yaklaşmamış, sadece o korkunç gözleriyle bakmıştı.

Javert bir atak daha yaptı, odanın ortasına yürüyerek:

«Hey, gelecek misin sen?» dedi.

Zavallı kadın etrafına şaşkınca baktı. Odada Hemşire Simplicie, Vali, ve kendisi dışında kimse yoktu. Javert «sen» diye kime seslenebilirdi ki, sadece ona...

O sırada görülmemiş bir şey oldu.

O hafiye Javert, Vali Bey'i yakasından tutmuş, çekiştiriyordu. Vali Bey de başını eğmişti.

Bedbaht kadın, acıklı bir sesle:

«Efendim!» diye bağırdı.

Bütün dünyası bir anda yıkılmış gibiydi.

Javert, dişlerini açıkta bırakan kaplan sırıtışıyla, güldü.

«Artık efendi filan yok,» dedi.

Jean Valjean yakasındaki eli itmeye bile gerek görmeden:

«Javert, rica ederim!»

Javert:

«Bana Komiser Javert diyeceksin!» dedi. «Bay Javert!»

«Efendim, sizden bir ricam var, bunu sadece size söyleyebilirim, başka kimsenin duymasını istemem.»

«Yoo, hayır, benimle fısıldaşmak yasak, benimle yüksek sesle konuş. Gizli kapaklı işim yok.»

Jean Valjean ona yaklaştı ve epey kısık sesle:

«Bana üç gün izin vermenizi istiyorum,» dedi. «Sadece üç gün. Gidip şu biçare kadının çocuğunu getireyim. İstediğiniz kefaleti veririm, dilerseniz siz de gelin benimle.»

Javert ıslık gibi sesle:

«Alay mı deiyorsun, olacak iş değil! Benden izin istiyorsun, üstelik üç gün, şu kadının çocuğunu getirmek için, ha!»

Fantine titremeye başlamıştı:

«Çocuğum, ona ne oldu? O burada değil mi? Hemşire, ne olur söyleyin. Cosette nerede? Ben onu istiyorum. Bay Madeleine, Bay Madeleine...»

Javert topuklarını yere vurdu:

«Bir bu eksikti. Diğeri de başladı. Kapa çeneni, utanmaz kadın! Namussuz memleket! Kürek mahkûmlarını Vali yapıyorlar, kaldırım kadınlarına kontesler gibi bakılıyor.»

Javert gözlerini Fantine'e çevirdi ve Jean Valjean'in yakasına bir daha sarılıp:

«Burada Vali Bey, Bay Madeleine diye sesleneceğin biri yok. Bunu aklına yerleştir. Burda bir hırsız, bir eşkiya, bir pranga mahkûmu var. Jean Valjean adlı bu katili sonunda yakaladım. İşte olan biten bu!»

Fantine hemen yataktan fırlamak istedi. Elleriyle yatağın kıyısına tutundu, bir Jean Valjean'a, bir Javert'e, sonra kapıda duran Hemşireye baktı. Konuşmak için dudaklarını oynattı, hırıltı dışında ses çıkmadı. Telaşla kollarını uzattı, boğulan biri gibi, tutunacak dal aradı. Ellerini açtı, kapattı, sonra başı yastığa düştü. Gözleri açık ve fersizdi...

Ölmüştü.

Jean Valjean, tek hareketle kendisini kurtardı. Sonra Javert'e bakıp, bağırdı:

«Onu öldürdünüz!»

Javert epey öfkeliydi:

«Haydi artık, bu işi bitirelim,» dedi. «Buraya zırva sözlerini dinlemeye gelmedim. Nöbetçiler aşağıda, hemen gidelim, ya da kelepçe takacağım!»

Odanın bir köşesinde, gece nöbetçisi hemşirenin yattığı bir somya vardı. Jean Valjean yatağa yürüdü, somyayı çarçabuk ikiye böldü. Sonra demirden bir çubuk alıp, Javert'in üstüne yü-

rüdü: Jean Valjean gibi epey güçlü biri için bunu yapmak hiç zor değildi.

Jean Valjean elindeki demirle Fantine'in yatağına yürüdü ve sonra Javert'e korkunç gözlerle bakarak, belli belirsiz bir sesle:

«Şu anda, beni tedirgin etmenizi hiç önermem!» diye söylendi.

Javert, yaprak gibi titriyordu. Bir ara aşağı inip nöbetçileri çağırmayı düşündü, fakat sonra hemen caydı. Valjean o sırada kaçabilirdi. Bunu göze alamazdı. Bu yüzden, çenesini bastonunun kabına dayayıp, eşikte bekledi.

Jean Valjean, bir süre kımıltısız yatan Fantine'e uzun uzun baktı. Hayli zaman bu halde kaldı. Yüzünde derin bir merhamet ifadesi vardı. Birkaç dakika sonra, kadının üstüne eğilip, onun kulağına bir şeyler fısıldadı.

Ona ne söyledi? Dünyanın en acılı adamı olan Jean Valjean, demincek ölen bu kadına neler söyledi? Kimsecikler bunu duymadı. Ölü kadın duydu mu? İlahi gerçeklere benzeyen inançlar vardır. Ölü kadın onu duymuş olmalı ki, bu manzaranın tek tanığı olan Hemşire Simplicie, inanılmayacak bir şey anlattı. Jean Valjean'ın Fantine'in kulağına eğilip fısıldadığı anda, kadının o renksiz dudaklarında, usulca bir gülümseyişin belirdiğini ve ölümün ifadesizleştirdiği o gözlerde, bir sevinç ifadesi parladığını görmüştü.

Jean Valjean, sevgiyle, ölü kadının başını yastığına yatırdı. Geceliğinin kurdelelerini bağladı, saçlarını başlığının içine soktu ve sonra eliyle, gözlerini kapattı.

Fantine'in yüzü birden aydınlanmıştı.

Ölüm engin bir aydınlığa girmek demektir.

Fantine'in eli yatağından sarkmıştı, Jean Valjean eğilip, bu eli tuttu, kaldırdı ve saygıyla öptü.

Doğruldu ve Javert'e dönüp:

«Artık gidebiliriz!» dedi.

5
TUTUKLUYA UYGUN MEZAR BULUNMASI

Bay Madeleine'in tutuklanması, Montreuil-sur-Mer'de derin bir heyecan yarattı. Üzülerek belirtelim ki, onun bir zindan firarisi olduğunu duyanlar, iki saat sonra onu yadsımışlardı. O eski bir mahkûmdu... Yıllardır, buraları geliştirmek için ettiği iyilikler, yardım ettiği aileler, gönence kavuşturduğu o işçiler, hiçbiri, ama hiçbiri, artık onun adını anmayacaktı. Tam aksine ondan söverek söz edeceklerdi. O çevrelerde şöyle konuşmalar aldı yürüdü:

«Duydunuz mu? Olacak iş değil! Salıverilen bir mahkûmmuş!.. Kim mi? Bu kadar saygı duyduğumuz o Vali... Onu nasıl Vali yaptık ki?.. Hem asıl adı Madeleine değilmiş... Daha korkunç bir ad Bejan mı? Bojan mı? Bajan mı? Neyse, bilemeyeceğim... Evet, yakalanmış... Şu bizim Javert de az hafiye değil, gerçekten... Tutuklandı mı? Tabii ki, şimdi cezaevinde... Daha sonra onu küreğe gönderirler... Yıllar önce yol kesip yaptığı bir soygun yüzünden ağır cezaya çarpılmış. Orada yargılanacak, Toulon'dan geldiği söyleniyor, belki oraya tekrar gider... Tanrı bilir ya, onu hiç gözüm tutmamıştı. Ondan sürekli kuşkulandım... Gereğinden fazla iyiydi. Bu kusursuz görünen insanların geçmişlerinde sürekli karanlık yanlar olur. Kendisine verilen o madalyaları reddetmesi, yolda karşılaştığı her afacana avuç dolusu paralar dağıtması, içimi bulandırmıştı. İşin içinde bir iş olduğundan emindim...»

İşte, önceleri Madeleine Baba, sonraları Mösyö Madeleine, daha sonraları ise Vali Bey adları altında halkın saygısını kazanan bu hortlak, böylece kısa süre sonra iyice unutulacaktı. Montreuil-sur-Mer'de onun anısına bağlı olan üç-dört kişi kaldı. Kendisine hizmet eden o ihtiyar kapıcı da bunlar arasındaydı.

Aynı günün akşamı, bu iyi kalpli kadın kapıcı odasında, oturmuş bekliyordu. Neyi? Kurulmuş gibi, Vali Bey'in dönüş vaktini. Derken, içgüdüsüne uyup yerinden kalktı, onun anah-

tarını her zamanki çivisine astı, sonra mumu da yakıp, şamdanı oraya koydu. Her akşamki bu sıradan işleri hiç düşünmeden yapmıştı. Sonra ansızın kadıncağız o acı gerçeği hatırlayıp, kendi kendisine söylendi: «Yüce Tanrım, ne kadar aptalım. Bay Madeleine dönecekmiş gibi, mumunu yaktım.»

Tam o sırada odanın penceresi aralandı, bir el uzanıp, anahtarı ve yanan mumu aldı.

Kadın bu eli, bu kolu çok iyi tanırdı. Bay Madeleine geri dönmüştü.

Bir süre dilini yutmuş gibi konuşamadı, daha sonra:

«Aman Tanrım! Siz mi geldiniz?» diye bağırdı. «Ama ben sizi...»

Sonra hemen sustu, neredeyse bir saygısızlık edecekti, Jean Valjean onun için her zaman «Vali Bey» olarak kalacaktı.

Adam onun içinden geçirdiğini ifade etti:

«Benim cezaevinde bulunduğumu söylemek istiyorsunuz. Doğru. Fakat demir çubuklardan birini kırdım ve çatıdan atlayarak kaçabildim. Haydi kadınım, git, Hemşire Simplicie'yi çağır... Sanırım, şu biçare ölünün yanında.»

Yaşlı kadın, onun istediğini hemen yaptı.

Jean Valjean ona hiçbir uyarıda bulunmadı. Kadının kendisine ne kadar bağlı olduğunu, kimseye sırrını bildirmeyeceğini biliyordu.

Zaten, ona kapıyı açtırmadan, avluya nasıl geldiği hep sır olarak kaldı. O sürekli, yanında bütün kapıları açan bir maymuncuk bulundururdu. Fakat tutuklandığında, ceplerini araştırmış ve bu maymuncuğu almış olmalıydılar. Bu iş, hiçbir zaman bilinemedi.

Odasına giden basamakları tırmandı, şamdanı üst merdivende bıraktı. Kapısını usulca açtı, el yordamıyla pencere ve panjuru kapattı, daha sonra mumunu alıp odasına geri döndü.

Bu önlem gereksiz gibiydi, çünkü penceresi görünüyordu dışarıdan.

Valjean odasına, üç gündür yatmadığı yatağına baktı. Her şey epey derlitopluydu. Kapıcı odasını temizlemişti. Bu arada

küllerin içinde bulduğu o ucu demirli sopayla, iki franklık gümüşü de özenle masaya bırakmıştı. Adam, bir kâğıt aldı ve yazdı:

İşte, sözünü ettiğim ve Küçük Gervais'den çaldığım o iki franklık gümüş para ve ucu demirli sopa.

Kâğıdı masaya bıraktı ve odaya girenlerin çarçabuk görmelerini sağlamak için demir uçlu sopayla parayı da oraya bıraktı. Dolaptan eski bir gömlek aldı. Gümüş şamdanları buna sardı ve telaşsızca, avucundaki kara ekmekten birkaç lokma yedi. Bu, kaçarken cezaevinden aldığı, ekmekti.

Kapı çalındı.

Hemşire Simplicie girmişti.

Kadının benzi sararmış, gözleri şişmişti.

Yaşadığı heyecanlar, kendisini Tanrı'ya ve dinine adayan bu kadına, az da olsa bir kadın olduğunu hatırlatmıştı. Ağlamış, perişan olmuştu.

Jean Valjean, birkaç satır da, başka kâğıda yazmıştı, bunu da hemşireye verdi:

«Hemşire, bunu Papaz'a verin lütfen.»

Jean Valjean, kadına:

«İsterseniz okuyabilirsiniz,» dedi.

Kadın kâğıda baktı, şunları okudu:

Burada bıraktıklarımı size emanet ediyorum. Paramın birazını mahkeme giderlerine, kalanı şu biçare mutsuz kadının gömülmesine harcamanızı rica edeceğim. Bir şeyler kalırsa, ihtiyaç duyanlara verirsiniz.

«Şu biçare kadını tekrar görmek ister miydiniz?»

«Hayır, vakit yok, peşimdeler, kadının huzurunu bozmak istemem.»

Sözlerini yeni bitirmişti ki, merdivende bazı gürültüler oldu. Kapıcı kadının tiz sesi, ayak seslerine karıştı. Kadın üsteleyerek inkâr ediyordu:

«Hayır, Efendim. Yemin ederim ki, ben kimseyi görmedim. Sabahtan beri, bir an buradan ayrılmadım.»

Bir erkek sesi geldi:

«Peki ama yukarı odada ışık var.»

Javert'in sesini tanıdılar.

Oda öyle yapılmıştı ki, kapı açıldığında duvarın bir açısını saklıyordu. Jean Valjean mumu üfleyip kapının arkasına sindi.

Hemşire Simplicie dizlerinin üstüne çöktü, ellerini birleştirip, dua etmeye başladı.

Kapı açıldı ve içeri Javert girdi.

Aşağıdan karışık erkek sesleri ve kapıcı kadının sesi geliyordu.

Hemşire gözlerini kaldırmadı, dua etmeyi sürdürüyordu.

Ocağın üstündeki şamdan pek az ışık veriyordu.

Javert, Hemşireyi görünce olduğu yerde kaldı.

Onun kişiliğine ilişkin, biraz bilgi vermiştik. Onda, bütün otoritelere derin bir saygı vardı. Din bu bu otoritelerin en yücesi, en vazgeçilmeziydi. Aslında Javert geleneğe uymak için, dini ödevlerini yapardı. Fakat yine de dine epey saygı duyardı. Onun düşüncesine göre, bir papaz, bir rahibe, kesinlikle kötü yola sapmayan, günaha girmeyen insanlardı. Onlar asla yalan söylemezlerdi. Ruhları bu dünyaya kapalıydı, açık olan tek kapıdan, sadece gerçeği haber verirlerdi.

Javert, Hemşireyi görünce, önce geri çekilmeye davrandı.

Fakat ansızın kendisini buraya getiren işi hatırladı, bunu boşlayamazdı. Bu yüzden rastgele bir soru sormaya karar verdi.

«Hemşire, burada yalnız mıydınız?»

Müthiş bir an geçti, biçare kapıcı kadın az daha bayılacaktı. O, Hemşire Simplicie'nin kesinlikle yalan söylemediğini bilirdi. Hemşire başını kaldırdı ve sakin bir sesle yanıtladı:

«Evet!»

«Üstelememi bağışlayın, ama şu anda birini, bir adamı görmediniz mi? Elimizden kaçan bir mahkûmu, Jean Valjean adlı bir adamı arıyoruz... Kimseyi görmediniz mi?»

«Hayır, görmedim.»

O kutsal kadın, bir an bile kararsızlık göstermedi. Yalan söyledi, üstelik iki kez. Bunu, hiç düşünmeden yapmıştı, kendisini alevlere atan biri gibi.

Javert:

«Özür dilerim, Hemşire,» diyerek onu saygıyla selamlayıp gitti.

Onun bu sözleri Javert'e yetmişti. Masada, yeni söndürülmüş bir mumun tütmesinin tuhaf oluşunu bile düşünmedi.

Ey kutsal kız, siz yıllardır bu dünyada değildiniz, ışık içindeki kardeşleriniz bakirelere, erkek kardeşleriniz meleklere yetişti, dileriz bu yalan size cennet kapısında tanıklık etmiştir.

Bir süre sonra, koşaradım giden bir adam, Paris'e doğru yol alıyordu; adam Jean Valjean'dı.

Onunla yolda karşılaşan arabacıların ifadelerine göre, bu, telaşla giden adamın üstünde rengi atmış mavi bir gömlek varmış ve kolunun altında epey ağır bir çıkın tutuyormuş. Onu nereden almıştı, bunu bilen çıkmadı. Şu da var ki, birkaç hafta önce, ihtiyar bir işçi, revirde ölmüş ve eski bir gömlek bırakmıştı.

Fantine'e dair, son birkaç söz:

Hepimizin bir anası var: Toprak Ana. Fantine'i, bu ananın kucağına verdiler.

Rahip Jean Valjean'ın bıraktıklarının en önemli kısmını ihtiyaç sahiplerine ayırmakla daha isabetli davrandığını düşünmüştü. Ne de olsa bir pranga mahkûmunun arzusunu yerine getirecek değildi ya. Hem, ölen de bir kaldırım kadınıydı.

İşte bu yüzden, Fantine'in cenazesine çok az para harcadı ve onu yoksulların mezarının bir kenarına gömdürttü. Biçarenin mezarı da yatağına benzemişti.

İKİNCİ BÖLÜM

COSETTE

BİRİNCİ KİTAP

WATERLOO

1

NİVELLES'DEN GELENLERİN GÖRDÜKLERİ

1861'in güzel bir mayıs sabahında, yolcunun biri, daha doğrusu bize bu hikâyeyi anlatan kişi, yürüyerek Nivelles'den La Hulpe'e gidiyordu.

Tepelerin kuşattığı ağaçlıklı bir yolda ilerliyordu. Hayli yol almıştı. Lillois ve Bois-Seigneur Isaac'ı geride bırakmıştı. Batıda, Braine-l'alleud'ın, devrilmiş bir çanağa benzeyen kilise çan kulesini görmüştü. Geride, ağaçlı bir tepe bırakmıştı. Bir sapakta, yosun bağlamış tahta bir direkte şu yazıyı okudu:

Eski 4 Nolu çit. Sonra kapısında «Dört Rüzgârlar-Eschaheau, Yurttaş Kahvehanesi» plakası olan bir meyhaneyi geride bırakmıştı.

Yoluna gitti ve birkaç dakika sonra, bir kanalın altından akan bir dere kenarına geldi. Ağaçlar çimenlere dağılmıştı.

Yolun hemen sağında bir han vardı. Dört tekerlekli bir öküz arabası, bir saban ve çalı öbeği kapının hemen önünü sarmıştı. Eski bir deponun önünde, kırık bir merdiven ve bir saman yığını vardı. Genç bir kız bahçe belliyordu. Kapıda büyük, sarı bir afiş, komşu köylerin birindeki panayır duyurusu, rüzgârda uçuşuyordu.

Yolcumuz birkaç adım daha yürüyüp, kendisini on beşinci yüzyıldan kalma, bir kemerin önünde buldu. Sonra XIV. Louis tarzında kemerli bir kapının önünde durdu. Alınlığa dikey, bir duvar neredeyse kapıya bitişmişti. Yine kapının önünde üç saban, kır çiçeklerinin üstüne atılmıştı. Kapı kapalıydı.

Güneş sevindiriyordu, rüzgâr ormandan esiyordu. Küçük bir kuş bir aşk şarkısı söylüyordu.

Yolcu eğildi ve soldaki taşta, kocaman bir yarığa merakla baktı. Tam o sırada, o muhteşem kapı aralandı ve bir köylü kadını çıktı. Yolcunun neye baktığını fark edince anlattı:

«Bir Fransız topunun neden olduğu yarık,» dedi. Ve: «Şurada, daha yukarıda, kapıda, bir çivinin yanında görünen de, büyük bir tüfek mermisinin deliği. Mermi tahtayı delip geçemedi,» diye ekledi.

Yolcu sordu:

«Buranın adı nedir?»

Köylü kadın:

«Hougomont.»

Yolcu doğruldu, birkaç adım atıp o çalı öbeğinin üstünden baktı. Biraz ötede, ağaçların ardında bir tepecik gördü ve bu tepeciğin üstünde bir aslana benzeyen bir şekil:

Waterloo Savaş alanı.

2
HOUGOMONT

Burası tekinsiz bir yerdir. Yıkımların başladığı lanetli yer... «Avrupa'nın Oduncusu» lakabı verilen Napoleon'un, baltayı taşa vurduğu yer. Waterloo'da önüne çıkan ilk engel.

Bir zamanlar şato olan Hougomont, artık bir çiftlik. Hougomont, antikacı için «Hogomons»dur. Bu çiftlik şatosunu Somerel Bey'i Hugo yaptırmıştı. Villiers manastırının altında rahiplik ödeneğini hibe eden da aynı asil kişidir.

Yolcu, kapıyı itti. Bir sundurmanın altından yıkık bir arabaya sürtünerek geçtikten sonra avluya girdi.

Bu avluda ilgisini çeken ilk şey bir kemerin sakladığı viran bir kapı oldu. Bu, bir on altıncı yüzyıl kapısıydı. Duvarda kemer altından açılan bir başka kapı, IV. Henry çağından kalan, daha da eski bir kapı vardı. Bu kapı bir meyveliğin ağaçlarını gösteriyordu.

Kapının yanında bir gübre yığıntısı, kürek ve kazmalar, paslı kovasıyla, bir eski zaman kuyusu, oynayıp duran bir tay, tüylerini kabartan bir hindi ve çan kulesi olan küçük bir kiliseyle çiçek vermiş bir armut ağacı vardı. İşte Napoleon, bu avluyu ele geçirmeyi aklına koymuştu. Eğer bu toprak parçasını elde edebilse, dünyaları alabilirdi.

Tavuklar sağda solda eşiniyorlardı, bir hırlama sesi geldi. Bu, diş gösteren bir köpekti. Kocamış ve azılı bir köpek, İngilizler'in yerini almıştı.

İngilizler burada sahiden ustaca savaşmışlardı. Cooke'ın dört tümeni yedi saat boyunca, bir orduya yiğitçe direnmişti.

Haritaya bakılacak olsa Hougomont, bir açısı kesik bir dikdörtgen gibidir. İşte Güney Kapısı, bu dikdörtgenin pürüzlü bir yerindeydi. Hougmont'un iki kapısı vardı; şato kapısı olan Güney Kapısı ve Çiftlik Kapısı olan Kuzey Kapısı.

Napoleon, Hougomont'a saldırması için kardeşi Jerome'u görevlendirmişti. Guilleminot, Foy ve Bache'lu Tümenleri burada yenildiler, bütün Reaille Kolordusu da orada mağlup edildi. Kellermann'ın Topçuları ellerindeki gülleleri bitinceye dek, bu fethedilemez sura boşalttılar. Baudoin'in Süvari Tugayı da bütün gücüyle Hougomont'a yürüdü. O da çaresiz kaldı. Güneyden saldıran Saya Tümeni de yenildi.

Çiftlik evleri avluyu güneyden içlerine alır. Kuzey Kapısının Fransızlar tarafından kırılan kanadı hâlâ duvarda durur. Her yeri Fransız kurşunuyla delik deşiktir.

Kapının üstündeki kanlı ellerin izleri, o kurumuş kanlar, savaş sonrası yıllarda da görüldü. Bir hücum sırasında, General Baudoin burada yaralanmıştı.

Avluda hâlâ savaş izlerine rastlanır, havada hâlâ korkunun kokusu vardır. O müthiş çarpışmanın dehşeti canlanmış gibi, yaşıyor, ölüyor. Dün gibi. Duvarlar can veriyor, taşlar dökülüyor, yarıklar çığlık çığlığa, delikler birer yara, eğik ve titreyen ağaçlar, kaçmak için uğraşıyor gibi.

1851 yılında bu avluda birkaç yapı vardı. Molozları köşeler ve açılar bırakmış halde. İngilizler buraya sığınmışlardı, Fransızlar da

girdiler, fakat ne yazık ki, başarı sağlayamadılar, kovalanarak geri çekilmeye mecbur edildiler. Kilisenin yanındaki şatonun bir kanadı, ondan kalan tek şey, kurşun ve topların yarıklarıyla doludur. Şato kule yerine kullanıldı, kilise de sağlam bir koruyuculuk işlevi gördü. Fakat her şeye rağmen, Fransızlar burada tutunamadılar. Her yerden saldırmalarına rağmen, yine de geri çekilmek durumunda kaldılar.

Şatonun odalarında vuruşuyordu İngilizler. Duvarları siper etmişler, pencerelerden ateş açıyorlardı.

Her yönden, duvarların arkasından, çatıların üzerinden, mahzenlerden, bütün pencerelerden, bütün bodrum pencerelerinden, bütün taşların aralıklarından üzerlerine ateş açılan Fransızlar çalı çırpı getirdiler, duvarları, insanları yaktılar; top ateşine yangın çıkarıp karşılık verdiler.

Yıkıntıya dönen kanatta, demir korkuluklu pencerelerin arasından, şatonun tuğladan yapılma ayrı bir yapısının kırık dökük odaları seçiliyor; İngiliz nöbetçiler buralarda pusu kurmuşlardı. Alt kattan çatıya dek çatlaklar içindeki merdivenin sarmalı, kırılmış böcek kabuğunun içi gibi. Merdiven iki katlı; merdivende sarılan, üst katlara yığılan İngilizler alt basamakları kesmişlerdi. Bunlar ısırganotlarının arasında bir yığın oluşturan geniş, mavi taş basamaklardır. Ona yakın basamak hâlâ öylece duruyor; ilkinde Neptun'un üç dişli asasının resmi kazılı. Çıkılamayan bu merdivenler yuvalarında çok sağlam halde duruyorlar. Kalan bölüm, dişleri seyrelmiş çenelere benziyor. Şurada iki ihtiyar ağaç var; ilki kurumuş, ikincisi dipten yaralanmış fakat her nisanda yeşeriyor. 1815'ten beri merdivenin arasında sürgün vermeye başlamış.

Kilisede de müthiş biçimde çarpışıldı. Bugün, burada derin bir sessizlik var, fakat bu katliamdan sonra, bir daha burada dinsel tören yapılmadı. Ama mihrap yerinde, kaba taştan bir duvara dayanan kaba tahtadan bir mihraptır bu. Beyaza boyalı dört duvar, mihrabın tam karşısında bir kapı, kemerli iki ufak pencere, kapının üzerinde tahta bir haç, onun biraz üstünde bir demet kuru otla tıkanan yuvarlak bir pencere, bir köşede yerde, yıkık dökük camlı bir

çerçeve, işte kilise böyle. Mihrabın yanında on beşinci yüzyıldan kalma, tahta bir Aziz Anne mermeri çivilenmiş. İsa-çocuğun başını bir tüfek mermisi almış. Bir an kiliseyi ele geçiren, sonra oradan atılan Fransızlar burayı yaktılar. Alevler bu yıkıntıyı doldurdu; cehennem gibi: kapı yandı, zemin yandı, tahta İsa yanmadı. Ateş onun ayaklarını kemirdi, ve söndü; şimdi bu ayaklar kararmış yumrular halinde. Çevre ahalinin dediğine göre, bu bir tansık. Başı kesik Çocuk-İsa, çarmıhtaki İsa kadar mutlu olmadı. Duvarlara çeşitli yazılar yazılmış. İsa'nın haçının hemen altında, şu isim okunuyordu: *Henguinez.* Daha sonra *Conde de Rio Maior Marques Y Marquesa De Almagro* (Habana).

Ünlem işaretleriyle süslü yığınla Fransız ismi var, öfke belirtileri. 1849 yılında duvarları tekrar badana ettiler. Uluslar birbirlerine sövüp durmuştu. Bu sövgüler alçılara gömüldü.

Bu kilise kapısında elinde balta tutan bir ceset bulundu. Bu gözüpek Teğmen Legros'a aitti.

Kiliseden çıkar çıkmaz, solda bir avlu vardır, bu avluda iki kuyu bulunur. Fakat bu kuyunun ipli kovasının olmaması merak uyandırır. Uzun süredir, buradan su içilemiyor, çünkü burası kemiklerle dolu.

Kuyudan son su çeken Hougomont'un bahçıvanı olan bir köylüydü. Gulliaume Van Kylsom. 1815 yılının 18 Haziran sabahında ailesi buralardan kaçtı.

Villers manastırını içine alan o ıssız orman, uzun zaman dört bir yana dağılan bu zavallı kaçakları konuk etti. Bugün bile yanıp kül olmuş, kararmış ağaç kütükleri o firar günlerinin izlerini barındırır.

Guillaume Van Kylsom ailesiyle gitmemiş, şatoyu korumak için kalmıştı. Bir mahzene sığındı. İngilizler onu orada yakaladılar. Oradan çıkarttılar. Süngüyle tehdit ederek, ona su taşıttılar. Guillaume susamış İngilizlere su taşıyordu. Bahçıvan o kuyudan çekiyordu suyu. Askerlerin çoğu, son yudum sularını oradan içtiler. Sayısız ölünün içtiği o kuyu da ölecekti kendileri gibi.

Savaştan sonra cesetleri gömmek için bir ara verildi. Ölünün, utku hırpalamasının bir biçimi vardır, utku ardı sıra tifüs getirir. Ku-

yu derindi, içine tam üç yüz ceset atıldı. Fakat belki bunların tümü henüz ölmemişti. Söylenceler dirilerin de atıldıklarını bize anlatır. Söylenenlere bakılırsa, o gömülmeden sonra geceleyin kuyudan yakarışa benzeyen sesler gelmiş.

Söz konusu kuyu avlunun ortasında kendi başınaydı. Yarı taş, yarı tuğla, bir bölmenin kanatları gibi bükük, kare bir kuleye benzeyen üç duvar onu üç yandan kuşatır. Dördüncü yer açıktır. Suyu oradan alırlar. Alt duvarda biçimsiz bir tavan arası penceresi gibi bir şey var, bu, bir mermi deliği olabilir. Bu küçük kulenin bugün yalnızca kirişleri kalan bir tavanı vardı. Sağ duvarın dayanak demirleri haç biçimlidir. İnsan eğildiğinde, bakışları karanlık bir kütlenin doldurduğu derin bir tuğla borunun içinde yiter. Kuyunun etrafında, duvarların yamacını devedikenleri sarmıştır.

Belçika'da bulunan kuyuların üstünde enli mavi taştan bir kapak bulunur, bunda yok. Mavi kapak taşının yerini bir tahtaya dayanan, iri kemikleri andıran biçimsiz birkaç kütük almış. Artık ne kovası, ne zinciri, ne çıkrığı var. Fakat oluk görevi yapan taştan yalağı duruyor. Şimdi yağmur suları biriktiriyor. Zaman zaman, komşu ormanın kuşları gelip suyu buradan içiyor, sonra da uçup gidiyorlar.

Bütün bu yıkıntılar içindeki çiftlikevinde hâlâ kalanlar var. Evin kapısı avluya açılır.

Evde oturan ailenin dedesi, uzun süredir, bu ölen ihtiyar Guillaume Van Kylsom'du. Ağarmış saçlı bir kadın, bize şunları aktardı:

«Bugün gibi aklımda, henüz üç yaşındaydım, ablam korkmuştu, ağlıyordu. Bizi alıp ormana götürdüler. Ben annemin kucağındaydım. Herkes ses duymak için kulağını yere yapıştırıyordu. Bütün bunlar bana oyun gibi geliyordu ve top gürlemesini taklit etmek için 'Boum, boum' diye bağırıyordum.»

Avlunun soldaki kapısı meyveliğe açılır.

Bu meyve bahçesi korku salar.

Üç bölümdür. İlk bölüm bir bahçe, diğeri meyvelik, sonraki bir korudur. Bunların üçünün de tek bir duvarları vardır. Sağdaki duvar tuğla, soldaki ise taştandır. Önce bahçeye girilir. Burası Fransız beylerinin şatolarına uygun bir bahçedir. Yukarıdan aşağı uza-

nır, frenküzümü dikilmiştir, yabaniotlarla doludur. Kesme taştan, çift kabartmalı korkuluklu muhteşem bir terasla çevrilmiştir. Lenotre'dan önceki ilk Fransız tarzında bir bey bahçesiydi bu; bugünse bir yıkıntı, bir çalılık. Merdiven korkuluklarının altbaşındaki ilk çubuklarının üstünde taş güllelere benzeyen yuvarlaklar vardı. Hâlâ sağlamca duran kırk üç çubuk sayılabilir, diğeri otların arasına yuvarlanmıştır. Neredeyse hepsinde mermilerin sebep olduğu çizikler bulunur. Yıkık bir korkuluk, kırık bir bacak gibi, merdivenin yanına konmuştur.

Birkaç merdiven çıkınca, meyveliğe geçilir. Buradan daha aşağıda olan bu bahçeye giren 1. Alaydan altı hafif piyade tekrar çıkamamış, mağarasında sıkıştırılan ayılar gibi yakalanmış, bunun ardından, biri tüfeğiyle, iki Hanover birliğiyle savaşmayı kabul etmişlerdi. Hanoverliler korkuluklara dizilmiş, oradan ateş açıyorlardı. Hafif piyadeler, aşağıdan yanıt veriyorlardı, iki yüz askere karşı altı kişiydiler; frenküzümlerinden başka siperi olmayan bu cesur, yürekli, kahraman insanlar ölmek için bir süre uğraştılar.

Birkaç merdiven çıkınca, birkaç kulaçlık alanda, bin beş yüz kişi bir saatten daha kısa bir zamanda kırıldılar. Duvar savaşa tekrar başlamaya hazır gibidir. On altıncının önünde granitten iki İngiliz mezarı uzanıyor. Bir saatten kısa bir sürede, bu meyve ağaçlarının altına bin beş yüz asker düştü. İngilizlerin ateş açtıkları o otuz sekiz delik yerinde duruyor. Bu delikler güney duvarında açılmıştı; saldırı oradan başlatıldı. Fransızlar sessizce girmiş ve neredeyse hepsi şehit olmuşlardı. İşte Saye'in tümeni burada yenildi ve Waterloo mağlubiyeti de böyle başladı.

Meyveliğe Fransızlar duvardan çıkıp girmişlerdi. Merdiven yoktu, ağaçlar altında göğüs göğüse kanlı bir savaş başladı. Bütün otlar kanla sulandı. Nassau Alayı ve yedi yüz kişi burada öldü. Nassau'nun yedi yüz kişilik birliği burada mahvoldu. Kellermann'ın iki topçu bataryasının karşısına dikilen duvar, dışardan yaylım ateşle hırpalanmıştı.

Bugün artık bu meyvelik, bugün bu mayıs sabahı, kır çiçekleriyle süslü rastgele bir bahçe gibi ıssız. Dizboyu otlara basarak, yürünüyor, çamaşır kurutmak için ipler gerili. Fakat çimenliğin orta-

sında, bir kütük dikkat çekiyor. Mayjor Blackman ölmeden, o ağaca dayanmıştı. Buraya komşu diğer bir ağacın altında Alman Generali Duplat düştü. Bu general, Nantes Buyruğunun yürürlükten kalkmasında sığınan bir Fransız ailesindendi. Onun hemen yanında, saman ve balçıkla sargılanmış hasta, ihtiyar bir elma ağacı eğilir. Bütün elma ağaçları ilgisizlikten kurumuş ya da kurumak üzere. Her birinde bir ya da birkaç mermi izi görünür. Kargalar gaklayarak dallarda uçuşuyor, birkaç adım beride menekşelerin bittiği bir ağaçlık var.

Baudoin burada öldü, Foy yaralandı, yangın, kılıçtan geçirmeler; İngiliz, Alman ve Fransız kanlarından oluşan bir dere, ölülerin tıkadığı bir kuyu. Nassau ve Brunswick Alaylarının yok edilmeleri. Duptan öldürüldü, Blackman öldürüldü, İngiliz muhafız alayı çil yavrusu gibi dağıtıldı, Reile birliğinin kırk taburundan yirmi Fransız taburu kırıldı, yalnızca bu Hougomont yıkıntısında üç bin kişi kılıçtan geçirildi, parçalandı, gırtlağı kesildi, kurşuna dizildi, yandı. Hougomont avlusunda öldürülen üç bin asker ve bütün bunlar, niye? Sadece bir köylünün meraklı bir turiste: «Bayım, bana üç frank verirseniz, size Waterloo Savaşı'nı anlatırım,» demesi için.

3
1815'İN 18 HAZİRANI

Geriye dönelim, hikâyecinin haklarından biri sayılır bu geri dönüşler.

Şimdi 1815 yılındayız. Demin anlattığımız o savaşlardan hemen önce.

17 Haziran'ı 18 Haziran'a bağlayan gece, eğer yağmur yağmasaydı Avrupa'nın bütün geleceği değişirdi. Birkaç damla su Napoleon'un mağlubiyetine meydan verecekti. Waterloo'nun Napoleon'un yıkımı olmasının nedeni, birkaç saatlik bir sağanak oldu. Gökyüzündeki bir bulut, koca bir dünyanın felaketine neden olacaktı.

Waterloo Savaşı saat on bir buçukta başlamıştı. Bu da Blücher'in gelmesine olanak vermişti. Niye? Çünkü toprak ıslaktı. Top-

çuların manevra yapabilmeleri için yerlerin en azından biraz kurumasını beklemek gerekiyordu.

Napoleon bir topçu subayıydı ve bundan sürekli etkilenmişti, şimdi de bunun acısını çekecekti. Bu kusursuz komutanın temelinde, Aboukir konusunda Directuvar hükümetine sunduğu raporda: «Güllelerimizden biri altı kişiyi öldürdü» diyen adam vardı. Onun olanca savaş hazırlığı mermi, gülle içindi. Onun zaferinin anahtarı, topçu gücünü belirli bir odakta birleştirmekti. Düşman generalinin stratejisini bir kale gibi değerlendiriyor, onu toplarla hırpalıyordu. Zayıf yeri gülleyle eziyordu, savaşları topla başlatıp bitiriyordu. Zekâsında atış alanı vardı. Kuleleri hırpalamak, orduları dağıtmak, hatları yerle bir etmek, yığınları çiğnemek, karman çorman etmek, onun için tek şeyde toplanıyordu: Vurmak, habire vurmak, bu işi de gülleye havale ediyordu. Zekâyla birleşince, on beş yıl boyunca bu kaygı verici gereci savaşlarda yenilmez hale getiren müthiş yöntem.

1815'in On Beş Haziranı'nda, topçularına her zamankinden çok güveniyordu. Çünkü top sayısı epey kabarıktı. Wellington'un yüz kırk dokuz topuna karşılık, Fransızların tam iki yüz kırk topu bulunuyordu.

Zemin ıslak olmasa, kuru zeminde top arabaları rahatça oradan oraya taşınabilirdi, iki saat içinde savaş biterdi.

Bu savaşın kaybedilmesinde Napoleon'un ne tür bir hatası var? Kaza olunca, bunun bedeli pilota mı ödetilir?

Doğrusu, o yıllarda Napoleon'un sağlığı da kötülemeye başlamıştı. Yirmi yıl arılıksız savaşan bu devin bedeni de ruhu gibi yorulmuştu, başka bir deyimle kılıcı da kını gibi örselenmişti. Birçok tarihçinin daha sonra öne sürdüğü gibi bu dev, fakat bu dâhi, kendi kendisini kanıtlayarak üstünlüğünü dünyaya tekrar göstermek için mi bu maceraye atılmıştı?

İdealist dâhiler için ihtiyarlık söz konusu edilemez. Bir Michel-Angello, bir Dante gibi insanlar için ihtiyarlık, hünerlerinin giderek güçlenmesi demektir. Oysa, Annibal ve Napoleon gibi savaş devleri için, güçlerinin eksilmesi demektir.

Napoleon belki de yengi kavramını kaybetmişti... Kırk altı ya-

şındaki bu mükemmel adam, yok yere riske giren ve kadere kafa tutmak için, çılgınlıklar öncesinde gözünü budaktan esirgemeyen bir hayalci miydi?

Bilemeyeceğiz, böyle düşünemeyiz.

Doğrusu, herkesin kabullendiği bir gerçeğe göre, onun savaş planlarının hepsi şaheser olurdu. Bağlaşık orduların ortasından yürüyüp, düşman hatlarını yarmak, İngiliz bölümünü Hal civarına, Prusyalıları Tongres üzerine itmek, Welington ve Blücher'i ortadan ayırmak, Mont Saint Jean'ı fethetmek, Brüksel'i ele geçirmek. Alman'ı Rhein nehrine, İngiliz'i denize dökmek. İşte Napoleon'un, planları...

Biz burada Waterloo Savaşı'nın tarihini anlatmayacağız, ama bu savaş sahnelerinden biri, anlattığımız acıklı öyküyle ilgili olduğu için, değindik. Tarihi tarihçilere bırakalım. Biz onları kendi hallerine bırakıyoruz; çok uzak tanıklarız biz, yolu ovadan geçen bir yolcu, insan kanıyla yoğrulan bu toprağa eğilmiş bir aracıyız, belki görüntüleri gerçek olarak kabulleniyoruz. Bilim adına, içinde kuşkusuz serap bulunan olaylar topluluğuna sataşma hakkımız yok, bir sistemi kabul etmemize izin verecek askeri bilgimiz ve stratejik yeteneğimiz yok. Bizce, Waterloo'da her iki komutana da bir tesadüf zinciri hâkim oluyor. Kader, şu esrarengiz sanık, söz konusu olunca da, biz de saf yargıç halk gibi yargılıyoruz.

4
A

Waterloo Savaşı'nı hayalinde canlandırmak isteyenler, yere büyücek bir A çizmeliler. A'nın sol bacağı Nivelles yolu, sağ bacak ise Genappe'a giden yol. Harfin ortasındaki bölüm, Ohaine'den deu Braine Ve L'Allend'e giden elverişsiz yoldur. A'nın tepesi Saint-Jean tepesidir. İşte Wellington burayı tutmuştu, alt sol yan ise Hougomont'dır. Komutan Reille orada İmparator'un kardeşi Jerome'la bekliyordu. Alt sağ yön ise Napoleon Bonaparte'ın durduğu noktadır. Harfin ortasındaki bölümün biraz altında Haie-Sainte vardır. İşte savaşı bitiren söz burada edildi. İşte buraya, İmparatorluk Mu-

hafız Alayının cesaretinin sembolü olarak, o aslan yontusunu diktiler.

A harfinin üst yanındaki üçgen, Mont Saint-Jean Yaylasıdır. Buranın paylaşılması, bütün savaşı oluşturdu denilebilir.

Mont Saint-Jean'in gerisinde Soignes Ormanı vardır.

Bir savaş meydanındaki, iki düşman ordusu, iki güreşçiye benzer. Biri diğerini yenmeye çabalar. Bu beden bedene güreşten farklı değildir. Her şey tutunmaya yarar, bir çalılık, bir dayanak yeri, bir duvar açısı dayanmak için uygundur.

Bir duvar köşesi tabya siperi olur; dayanak zayıf da olsa bir istihkâm bulamayan ordu geriler, tutunamaz; ovanın bir hendeği, toprağın bir büklümü, tam yerinde bir tali yol, bir orman, bir su çukuru ordu adlı bu devin yürümesini engeller, onun gerilemesine engel olabilir. Savaş meydanına çıkan yenilir. Bu yüzden, sorumlu önderin en küçük ağaç topluluğunu incelemesi, en önemsiz çıkıntıları uzun uzun hesaplaması kaçınılmaz bir şeydir.

Her iki general de günümüzde Waterloo Ovası diye bilinen Mort Saint-Jean Ovasını incelemişlerdi ilgiyle. Daha bir yıl önceden Wellington buranın büyük çarpışma için uygun bir yer olacağına karar vermişti. Bu çarpışma ve bu düello için, bugün Wellington iyi yer seçmişti. İngiliz ordusu yükseklerde, Fransız ordusu alt bölümdeydi.

18 Haziran günü sabah erken vakitlerde, Napoleon'un görünüşünü betimlemenin fazla yararı yok. Bunu herkes görmüştür. Küçük şapkanın gölgelediği profili, beyaz yakalı koyu yeşil üniforma ceketi, apoletleri saklayan gri palto, yelek altından görülen kırmızı şerit, deri pantolon... Üzerinde kartallar ve N harfleriyle işlemeli kızıl örtünün altındaki kırat. İpek çorapların üstüne İmparator'un kısa konçlu çizmeleri, gümüş mahmuzlar, belden sallanan Marengo kılıcı. Son Sezar'ın bu görkemi bütün hayallerde canlıdır. Bazıları tarafından coşkunca alkışlanan, bazıları tarafından ayıplanan o Son Sezar. Uzun zaman aydınlıkta yüzen bu kahramanı daha sonra gölgeler bürüdü, ama zaman ve tarih onun hakkını teslim edecektir.

Tarihin bu aydınlığı zalimdir; onun tuhaf ve ilahi yanı şudur ki,

ışığa rağmen, özellikle ışık bulunduğu için, parıltı seçilen yerleri çoğunlukla karartır; aynı adamdan, farklı iki hayalet yaratır, bunların biri diğerine saldırır ve hakkını arar, tiranın karanlığı komutanın ışıltısıyla savaşır. İşte, milletlerin kesin bakışlarla değerlendirilmesinde daha gerçek bir kriter. Saldırılan Babil İskender'i küçültür, zincirlenen Roma Sezar'ı küçültür, öldürülen Kudüs Titus'u... Tiranlık zorbalığın ardı sıra gelir. Bir adam için arkasında kendi görünüşünde bir gece bırakmak, yıkımdır.

5
SAVAŞLARIN KARANLIK KESİMLERİ

Savaşın ilk aşamasını neredeyse herkes bilir. Her iki ordu için tehlikeli bir durum, ama İngilizler topun hemen ağzındaydılar.

Gece boyunca yağan yağmur, yerleri çamura bulamıştı. Çoğu yerde arabalar tekerleklerine varana dek balçığa saplanıyordu.

Beygirlerin koşumlarından sulu çamurlar akıyordu, hareket halindeki taşıma kolu kalabalığının yatırdığı buğday ve çavdarlar hendekleri doldurmayıp, tekerleklere yol açmasaydı, özellikle Papelotte yönünde her türlü manevra imkânsızlaşırdı.

Harekât geç başladı. Demin değindiğimiz gibi, Napoleon, toplarını el altında tutma huyunu edinmişti. Top arabalarının kolay gitmeleri gerekirdi, bunun için de, güneş çıkması ve yerlerin kuruması önüne geçilemez bir şeydi. Fakat güneş bir türlü görünmüyordu. İlk top ateşinde İngiliz generali Colville saatine göz attı ve on bir otuz beş olduğunu gördü.

Fransızların saldırısı Napoleon'un umduğundan daha şiddetliydi. Bu sırada İmparator Quiot Tugayını Hain-Sainte'e yöneltti ve Mareşal Ney Fransızların sağ kanadını, İngilizlerin sol kanadına sürdü.

Hougomont üstüne yapılan saldırı, bir tuzak gibiydi. Niyetleri Wellington'u oraya getirmekti; onu sola yöneltmek. Eğer dört İngiliz Muhafız Alayı ve Perponcher Tümeninin cesur Belçika askerleri mevzilerini korumasaydılar, bu plan başarılı olurdu.

Fransızların Papoletto üzerine saldırmaları, İngilizlerin sol ka-

nadını parçalamak, Brüksel yolunu kesmek, Prusyalılara geçecek yer bırakmamak, Mont Saint-Jean'ı zorlamak, Wellington'u Hougomont'a geri püskürtmek olacaktı. Birkaç ayrıntı hariç, bu plan başarıya ulaştı sayılır. Papolette ve Haine-Saint alınmıştı.

Fakat burada kimi ayrıntılardan söz etmek zorundayız. İngiliz piyadeleri arasında özellikle Kemptin Alayında, epey acemi gönüllüler vardı. Bu cesur gençler Fransız düşmanlarının karşısında yiğitçe savaştı. Hele avcıları çok başarılı oldular.

Haine-Saint'in ele geçirilmesinden sonra, savaş yön değiştirecek gibi oldu.

Aynı günün öğlesi ve ikindinin saat dördü arasında, karanlık bir kütle belirdi. Savaş günbatımımın gölgeleriyle sarılmış gibiydi. Bu koyu siste renkli resimler görünüyor. Kırmızı kalpaklar, çamurlarda yüzen silahlar, fişeklikler, süvarilerin yenleri sırmalı ceketleri, renkli kordonlarla süslü şapkalar, kırmızı konçlu çizmeler. Prusyalıların o siyah giyimli piyadelerine karışan kızıl ceketli İngiliz subayları. Deri Şapkalı Hannover Süvarileri, baldırıçıplak plili etekli o İskoç tozluklarıyla Fransız Topçular... Bütün bunlar bir savaş meydanından çok, Salvador Rosa'nın usta fırçasıyla çizilen bir tabloya benziyordu.

Savaşlara her zaman biraz fırtına karışır. Her tarihçi beğendiği kısmını kendince yazar. Generallerin düzenlemeleri ne olursa olsun, silahlı yığınların çarpışması hesap edilememiş gerilemeler doğurur; harekât sırasında iki komutanın planları iç içe geçer, birbirini bozar. Savaş meydanının şu noktası diğer noktasından daha çok asker yutar, tıpkı az ya da daha çok süngerimsi toprağa dökülen suyu daha yavaş, ya da daha hızlı emmesi gibi. Oraya istediğinden daha çok asker ayırmak mecburiyeti vardı: Hesapta olmayan harcamalar. Savaş hattı bir ip gibi dalgalanır, bükülür, kan serpintileri sel gibi akar, orduların cephesi dalgalanır, alaylar girip çıkarak körfezler, burunlar oluştururlar. Bütün bu deniz kayalıkları birbirinin önünde habire devinir: Piyadenin olduğu yere topçu gelir; topçunun olduğu yere süvariler koşar; taburlar sis gibidir. Şurada bir şey vardı, arayın, kaybolup gitmiş. Açıkhava yer değiştirir, karanlık kıvrımlanıp geriler; bir tür mezarlık rüzgârı. Göğüs göğüse

bir çarpışma nedir? Bir dalgalanma. Bir matematik yüzeyin durgunluğu, bir günü değil, bir anı belirtir. Savaşları tam olarak tanımlayabilmek için, bu karmaşayı, fırçalarıyla betimleyen ressamlar gerekir. Bu konuda Rembrandt belki Van Der Meulen'den daha iyidir. Öğleye kadar yaşanan sahneleri çizen Van Der Meulen, akşam üstü saat üçte mızıklanır. Geometri bile yanıltabilir, gerçek sadece kasırgadır. Folard'a, Polybe'e karşı koyma hakkını veren budur işte. Şunu da ekleyelim: Savaşlarda öyle bir an gelir ki, bu sanki özel bir çarpışmaya dönüşür. Piyadeler, süvari ve topçular karman çorman çarpışır.

Savaş dediğimiz bu korkunç bulutu tam olarak tanımlamak, henüz hiçbir tarihçiye nasip olmamıştır.

Bütün savaşlar için geçerli olan bu kavram, özellikle Waterloo için daha çok geçerlidir.

Bununla birlikte, öğleden sonra belirli bir saatte, savaşın geleceği kesinlikle saptanacaktı.

6
AKŞAM ÜZERİ SAAT DÖRT

Akşam üstü saat tam dörtte, İngiliz ordusu epeyce zorlanmıştı. Orange Prensi, tam merkezi yönetiyor, Hill sağ kanadı tutuyor, Pictor sol kanatta görev alıyordu.

Orange Prensi, bir ara, derin bir coşkuyla haykırdı:

«Nassau! Brunswick! Kesinlikle gerilemeyin, ileri, ileri!»

Güçten düşen Hill, Wellington'dan bir destek arayarak ona yaslanmıştı. Picton başından yara almış, yerde yatıyordu. İngilizlerin Fransızlardan 105. Tümenin sancağını aldıkları anda, Fransızlar da İngiliz generali Picton'u, başına sıktıkları bir mermiyle öldürmüşlerdi.

Wellington'a göre savaşın iki dayanak noktası vardı. Hougomont ve Sainte-Haine. Hougomont ateşler içinde olmasına rağmen, yine de direniyordu, fakat Sainte-Heine düşmüştü. Hougomont'un Fransızların eline geçmemesi İngilizler için büyük avantajdı. Onu koruyan Alman ordusundan sadece kırk iki kişi sağ kalmış-

tı. Subayların neredeyse hepsi ya ölmüş, ya da esir alınmıştı. Bu samanlıkta üç bin asker öldürülmüştü. İngiltere'nin boks şampiyonu olan bir İngiliz çavuşu, gencecik bir Fransız trampetçisi tarafından öldürülmüştü. Baring yerinden atılmış, altın kılıçla katledilmişti. Sayısız sancak yitirilmişti. Gri etekler giyen İskoçyalı tümen, ortadan silinmişti.

Ponsonby'nin o güçlü Dragon Binicileri kılıçtan geçirildiler. Bin iki yüz attan sadece altı yüz at kalmıştı. Üç İngiliz generalinden Gordon ve Marsh savaş meydanında ölmüşlerdi. Hamilton da ağır yaralıydı. Pronsonb delik deşik yerdeydi. İki tümen, beşinci ve altıncı tümenler, tamamen yok olmuşlardı.

Hougomont bir harabeye dönmüş, Sainte-Haine Fransızların olmuştu. Tek bir dayanak kalmıştı, o da merkez. Bu dayanak hâlâ yiğitçe direniyordu. Wellington, onu iyice güçlendirdi. Merbe-Braine'de bulunan Hill'i yardıma çağırdı. Braine, l'Alleud'de savaşan Chasse'i de çağırdı.

İngilizlerin orta bölümü, biraz yıkıntı olmasına rağmen, yine de çok iyi direniyordu ve Mont Saint-Jean Ovasını atış kontrolünde tutuyordu. Bu da yetmez gibi arkasını kasabaya vermişti. Güllelerin bir türlü yaramadıkları o Nivelles'nin, güçlü taş binasına yaslanmıştı. Yaylanın etrafında İngilizler, pek çok ağaç kesmişler, bataryalarını bu çalılar ve dallar arasına saklamışlardı. Böylece Fransızlara tuzak kurmuş oluyorlardı.

Bu, savaşın en önemli hilelerinden biridir. İngilizler bu işi o kadar başarıyla yapmışlardı ki, sabah, İmparator General Haxo'yu gözcü olarak yollamış ve General hiçbir şey göremeyip, geri döndüğünde Napoleon'a hiçbir engel olmadığını, Nivelles ve Gnappe yollarını kapatan iki barikat dışında engel bulunmadığını söylemişti. Ekinlerin en yüksek olduğu mevsimdi, yayla kıyısında Kempt'in 95. Piyade Tümeni, bu insan boyu başakların arasına gizlenmişlerdi.

İngiliz-Hollanda ordusu, böylece kendilerine güvenli bir yer bulmuştu.

Stratejinin en zayıf noktası Solgnes Ormanı sayılırdı. Bataklıkların olduğu bu orman kaçmaya uygun değildi. Ordu gerilemek

için, birbirinden ayrılmaya mecbur kalırdı. Topçu arabaları, o bataklıklara saplanabilirdi.

Savaş biliminden anlayanlara göre, gerileme bir mahşer gibi olurdu.

Wellington, merkezi desteklemek için, Chasse'nin bir Tugayını ekledi. Buna en sağ bölümden aldığı Winche'in Tugayına da sol bölümden kaldırdığı Clinton'ın Tümenini ekleyip, merkez noktayı epeyce güçlendirdi. Nassau'un yedeği olan Brunswick Piyadelerini, Haklette Alaylarını, Mitchel Tugayını, Kielmanseqqe'nin Hannoverliler'in, Ompteda'nın Almanlarını da İngiliz ordularına ekledi. Böylece, komutasında yirmi altı tabur vardı. Charras'ın belirttiği gibi, «sağ kanat merkezin gerisinde kırıldı.» Korkunç bir topçu bataryası, Waterloo müzesi adlı yerde, kum torbalarıyla siperlenmişti. Ayrıca, Wellington'un bir arazi kıvrımında bin dört yüz atlık Somerset Dragon Süvari Muhafızları konuşlanmıştı. Sahiden epey ünlü olan şu İngiliz süvarilerinin diğer yarısıydı bu. Ponsonby yok olmuş, Somerset kalmıştı.

Tamamlanabilseydi, bir tabya yerini alabilecek olan batarya epey alçak bir bahçe duvarının arkasına yerleştirilmişti, üstü çarçabuk kum torbaları ve eğimli geniş bir toprakla kapatılmıştı. Bu iş yarım yapılmıştı; tahta kazıklarla çevirmeye fırsat kalmamıştı.

Wellington kaygılı olmasına rağmen, sakindi. Bütün gün at sırtında, günümüzde hâlâ ayakta duran Mont Saint-Jean değirmeni civarında, bir ağacın dibinde bekledi. Çok daha sonraları savaşın ve yenginin anısı olarak bir İngiliz bu ağacı iki yüz franga satın aldı, kestirip İngiltere'ye götürdü.

Wellington her yere yağmur gibi yağan gülleleri umursamıyordu. Savaşı ustaca yönetti. Yanı başında duran yaveri Gordon, vurulup ölmüştü.

Bir ara Vellington'a yaklaşan Lord Hill, önlerine düşen bir gülleyi işaret edip:

«Lordum, burası epey tehlikeli, ölmek işten bile değil. Bize son buyruklarınızı verin!» diye söylendi.

Wellington ona şu tarihi karşılığı verdi:

«Talimatım, benim gibi yapmanız ve ölene kadar savaşmanızdır.»

Clinton'a da böylesi bir buyruk vermişti:

«Askerler, tek bir er kalıncaya kadar, burayı korumanızı emrediyorum.»

Zaman İngilizlerin aleyhine işliyordu, Wellington, eski savaş arkadaşları olan Generallere şöyle seslendi:

«Çocuklar, gerilemeyi aklınıza getirmeyin. Eski, onurlu İngilterimizi unutmayın.»

Saat dörde doğru, İngiliz kuvvetleri geri püskürtüldü. Yaylada, sadece top arabaları ve avcı subaylar kaldı. Kalanlar yok olmuştu. İngiliz ordusu Fransız saldırısı karşısında Mont Saint-Jean çiftliğine sığınmıştı. Wellington geriliyordu.

Napoleon sevinçle bağırdı:

«Bozgun başladı!»

7
NAPOLEON NEŞELİ

Napoleon, hasta olmasına ve bir yerindeki, çıban yüzünden acı çekmesine rağmen, at üstünde epey neşeli görünüyordu. Hiç bu kadar neşeli olmamıştı. 1815'in 18 Haziran'ında, bu büyük asker, etrafına ışık saçar gibiydi. Tuhaf değil mi, kendisi için bir yengiyle sonuçlanan Austerlitz'de kaygılı olan Napoleon, Waterloo'da epey neşeliydi. Oysa Austerlitz bir yengi ve Waterloo onu mahveden bir mağlubiyet olacaktı. Kaderin cilveleri ne kadar anlaşılmazdır, gelecek sadece Tanrı'nın bildiği bir sırdır.

Roma lejyonerleri «Sezar gülüyor, Pompeius ağlayacak» demişlerdi. Bu kez Pompeius ağlamayacaktı, ama Sezar'ın güldüğü, kesin bir gerçekti.

Bir gece önce, kasırga ve yağmur altında at üzerinde Rossomme'un civarındaki tepelerde bir keşif gezisi yapan İmparator, Waterloo'nun geleceğini saptamış gibiydi. Bir süre, gök gürültüsünü dinleyen İmparator, şimşeklere bakkıp, şu gizemli sözleri söyledi:

«Hava da bizim tarafımızda.»

Evet, bu kaderci böyle konuşmuştu. Bir gece önce gözünü bile

kırpmamış, geceyi uyanık ve derin bir mutluluk içinde geçirmişti. Muhafızların önlerinde durmuş, süvarilerle konuşmuştu. Sabah saat ikiye doğru, sanki ötelerden bir taburun ilerlediğini duyar gibi olmuş, Wellington'un gerilediğine inanmıştı. Hemen, yaveri Bertrand'a şunları söyledi:

«İngiliz öncüleri geriliyor, Ostende'e giren altı bin İngiliz'i esir alacağım.»

Napoleon epey neşeli görünüyordu. 17 Haziran'ı 18 Haziran'a bağlayan o tarihi gecede Wellington'la eğlenerek:

«Şu küçük İngiliz'e dersini vermek gerekiyor,» diyerek gülmüştü.

Hızını giderek çoğaltan yağmurda imparatorun sözleri boğulup gitmişti.

Maalesef, sabah saat üçü biraz geçe bir hayal kırıklığına uğrayacaktı. Kontrol etmeleri için gönderdiği öncüler düşmanın yerinden bile kıpırdamadağını haber verdiler. Hiçbir kımıltı yoktu, ateş sönmüştü. İngiliz Ordusu uyuyordu. Dünya sessizdi, sadece göklerde gürültü vardı. Saat sabahın dördünde, İmparator'un huzuruna bir köylü çıkardılar.

Bu köylü, bir İngiliz tümenine rehberlik etmişti. Saat tam beşte iki Belçikalı firari, alaylarından ayrılıp bunu kendisine duyurmaya gelmişlerdi.

Napoleon neşeyle seslendi:

«Onları püskürtmektense, darmadağın etmeyi tercih ederim!»

Sabah atından indi ve çiftlikten getirtilen tahta bir masaya haritasını yaydı.

Bir ara yanı başında emir bekleyen Soult'a gülümsedi:

«Hoş bir satranç tahtası, değil mi?»

Geceleyin yağan yağmur yüzünden erzak yetişmemiş ve asker aç kalmıştı. Islanan asker üşüyordu ve uykusuzdu.

Fakat bütün bunlar Nepoleon'un neşesini bozmadı. Mareşal Ney'e şöyle seslendi:

«Yüzde doksan şansımız var.»

Saat sekizde İmparator'a kahvaltı getirtildi. O da masasına birkaç general çağırdı. Bir yandan yiyor, bir yandan da Wellington'un

iki gece önce Richmond Düşesi'nin verdiği baloda dans ettiğini anlatıyordu.

Bir piskoposu andıran, kurt bir asker olan Soult ona şu yorumla yanıt verdi:

«Asıl balo bugün başlıyor.»

İmparator: «Wellington sizi bekleyecek kadar ahmak değil, Majeste» diyen Ney ile şakalaştı.

Napoleon'un hayatını anlatan tarihçiler, onun şakalaşmayı sevdiğini ve aslında epey neşeli bir karakteri olduğunu söylerlerdi. Fleury de Chaboulon: «Sık sık şakalaşırdı» der. Gourgaud da: «Doğasının temeli neşeliydi» der. Benjamin Constant da: «Esprili olmaktan çok, tuhaf şakalar yapardı» der. Bir dehanın bu şakaları üzerinde durulmaya değer. Muhafız kıtası erlerine «Homurdanıcılar» adını koyan odur. Zaman zaman, kendisine çok bağlı olan Grenadier(*) askerlerinin uzun bıyıklarını çekiştirir, kulaklarını okşayarak onlarla da şakalaşmaktan hoşlanırdı.

Onun eski muhafızlarından hayatta kalan biri, yıllar sonra şunları söyleyecekti: «İmparator bizimle şakalaşmayı çok severdi.»

Waterloo Savaşı'nın olacağı o tarihi günün sabahında, Napoleon kahvaltı sırasında, birkaç kere kahkahalarla güldü. 27 şubatta, Elbe adasından Fransa'ya yaptığı o esrarengiz yolculuk sırasında, deniz ortasında Fransız savaş yelkenlisi *Zephir* Napoleon'un saklandığı *İnconstant* yelkenlisiyle karşılaşıp da Napoleon'dan haber sorulduğunda, şapkasında daha o zaman Elbe adasında kullanmaya başladığı arılar serpiştirilmiş kırmızı arma bulunan İmparator gülerek ses borusunu almış, kendisi yanıt vermişti: «İmparatorun sağlığı iyidir!» Böyle gülen kişi olaylarla kaynaşmış demektir.

Kahvaltının ardından, on beş dakika kendi kendini dinlemiş, düşünceye dalmıştı. Sonra iki general samanlara oturmuşlar, dizlerine bir tomar kâğıt, ellerine birer kalem almışlardı. İmparator onlara savaş emrini yazdırmıştı.

Sabahın dokuzunda, Fransız ordusu beş bölük olarak, savaş konumu aldı. Topçular o yüksek başaklar arasında, trampetçiler en

(*) Grenadier: El bombacı askerler.

önde, kılıç ve süngülü askerler başlarında zırhlı miğferler, güzel bir manzara sergiliyorlardı. Napoleon epey heyecanlıydı, coşkun bir sesle:

«Harika! Muhteşem!» diye bağırdı.

Saat dokuzdan tam on buçuğa kadar bütün Ordu, savaş konumu almıştı. Tam altı hat vardı. Napoleon'un söylediğine göre tam altı «V» figürü. Birkaç saniye sonra İmparator üç tümenin daha ilerlediğini görüp elini general Haxo'nun omuzuna atıp:

«Şu yirmi dört güzellere baksanıza,» diyecekti.

Sonuçtan kesinlikle emindi. Mont Saint-Jean'da barikat kuracak, itfayeciler önünden geçerken, İmparator onların bölüğünü gülerek selamladı. Böylece onları iyice yüreklendirmişti. Sola baktığında, yerde serili o İskoçyalıları görünce, küçümseyen acıma sözünü, gururlu bir zevkle seslendirdi:

«Vah vah, üzüldüm!»

Daha sonra tekrar atına binerek Rossome tepesinden geçti, Brüksel yolunun sağında, kendisine bir gözleme yeri seçti.

Düşman orada onları, bir ateş sağanağına tuttu. Napoleon'un etrafına mermi yağıyordu. Neredeyse atının ayaklarının bulunduğu yerde aşınmış gülleler, eski kılıç parçaları, paslanmış mermiler buldular. Birkaç yıl önce, burada toprak altından altmışlık bir mermi çıkardılar, henüz patlamamıştı, humbarası bombanın yüzünde kırılmıştı. İmparator işte bu son durakta, bir hafif süvarinin eyerine bağlanmış, her ateş edişte ürkekçe geriye dönüp bakan ve arkasına saklanmaya çalışan ters bir köylü olan rehber Lacoste'a dönmüş:

«Dikkatli ol ahmak, sırtından vurulacaksın,» demişti.

Bu satırları kaleme alan yazar, savaştan tam kırk yıl sonra, burada, kumlar arasında yıllarla paslanmış gülle parçaları ve demir çubuklar bulacaktı.

Napoleon ile Wellington'un ölesiye savaştıkları bu Waterloo Alanı giderek çok değişti. Herkes bilir ki, bugün artık 18 Haziran 1815'teki gibi değildir. Bu hüzün verici yerden ona bir anıt dikilecek kadar malzeme götürerek, onun asıl kabartısını yok ettiler, afallayan tarih de artık burada kendini tanımıyor. Yüceltmek, övmek için onu kılıksız hale getirip, çirkinleştirdiler. Öyle ki orayı savaştan iki

yıl sonra görmeye giden Wellington şöyle diyecekti: «Aman Tanrım! Benim savaş yerimi nasıl da değiştirmişler!»

Günümüzde üzerinde aslan olan o toprak kütlesinde, o eski günlerde Nivelles'e doğru eğimlenen yalçın bır yamaç vardı. Genappe'dan Brüksel'e giden yolda, muhteşem iki mezar dikkat çeker. Yolun sağındaki İngiliz mezarlığı, soldaki Almanların mezarı. Burada Fransız mezarlığına pek rastlanmaz, bütün ova onlara mezar olmuştu. Mont Saint-Jean Tepesinden birkaç araba toprak taşındığı için, Waterloo eskisi kadar yalçın değildir.

1815 yılının o haziran gününde, aralıksız yağan yağmur ovada yürümeyi zorlaştırmıştı. Ovanın ortasında oluşan bir çukur, o gün suyla dolup bir dere olarak aktı. Bugün, burası sadece çukurlu bir yoldur.

Bu hendek neydi? Söyleyelim. Braine-l'Alleud, bir Belçika köyüdür; Ohain de diğer bir Belçika köyüdür. Toprağın bir büklümünde saklanan bu iki köy, birbirine bir buçuk fersahlık bir yolla bağlanmıştır. Bu yol ovayı dalgalanarak keser, pek çok yerde bir saban izi gibi tepelerin içine girer, saplanır. Her yol farklı noktalarda bir uçurumdur. 1815'te de, bugünkü gibi Mont-Saint-Jean ovasının tepesini Genappe-Nivelles yollarının arasından kesiyordu. Ama bugün ovayla aynı eğimdedir. Önceleri çukur bir yoldu. Onun meyilli topraklarını anıt-tepecik için aldılar. Bu yol uzun bir geçit üzerindeki siperde, yine de aynı haldedir. Bazı yerlerde on iki ayak derinliğinde bir siperdi, çok meyilli yanları, özellikle kışın, yağmur altında her yerinden çökerdi. Burada kazalar olurdu. Braine-l'Alleud girişinde yol o kadar kullanışsız ki, bir araba burada birisini ezmişti. Ölünün adını veren, mezarlığın yanına dikilen taştan bir haç anlatıyor bunu. Adamın adı: «Bay Bernard De Brye, Brüksel'de tacir», kazanın tarihi de «Şubat 1637».(*) Mont-Saint-Jean ovasında

---

(*) Mezartaşında şunlar yazar:
İYİ, YÜCE TANRI ADIYLA
BRUXELLES'DE TÜCCAR
BERNARD DE BRYE
BURADA KÖTÜ BİR KAZAYLA
ARABA ALTINDA EZİLDİ
(Okunmuyor) ŞUBAT 1637

siper o kadar derindi ki bir köylü, Mathieu Nicaise, burada 1783'te heyelandan ölmüş; toprak tarıma hazırlanırken tepesi kopan fakat devrilen kaidesi Heine-Sainte ile Mont-Saint-Jean çiftliği arasında, yolun solunda, meyilli bir çayırda bugün hâlâ duran bir başka taş haç da bunu anlatır.

Bir savaş günü, burası, hiçbir şeyin önceden duyurmadığı, Mont-Saint-Jean tepesini kuşatan, bayırın üstündeki hendek, toprağa gizlenen çukur görünmüyordu; bu yüzden tehlikeliydi.

8
İMPARATOR, KILAVUZ LACOSTE'A BİR SORU SORUYOR

Evet, demin anlattığımız gibi, o sabah Napoleon epey neşeliydi. Aslında buna hakkı da vardı. Yaptığı savaş planı ve stratejisi her açıdan mükemmeldi.

Üzülerek belirtelim ki, epey sonraları tahminlerinde yanıldığını görecekti. Savaş başladıktan sonra sayısız değişiklik olmuş, Hougomont'un direnişi, Haine-Sainte'in direnci, General Baoudlin'un yaralanması, General Foy'un savaş dışı kalması, Soye'in en olmayacak anda önünde durmaya mecbur kalıp kıstırıldığı o duvar. Barut, gülle ve mermilerini bitiren Guiiloeminot'un çaresizliği, top arabalarının çamura saplanmaları, atılan kurşunların hedefi bulmaması, çamurlara saplanarak, telef olmaları. Bütün bunlar hiç umulmadık yıkımların nedeni olmuştu. Bir yanılgı yüzünden Mareşal Ney'in hatalı hesaplayarak birliklerini konuşlandıracağı yerde bir araya getirmesi. Saldırı kolordularının çözülmesi. Bu da yetmez gibi Bourgeois, Donzolet ve Durutte'ün safdışı kalmaları ve daha böylesi sayısız aksilik birleşerek bu iyi başlayan günü mahvedecekti. Quiot püskürtülmüştü. Genappe'dan Brüksel'e giden yolun virajını kesen İngiliz barikatlarının yukardan açtıkları sağanak ateş altında Haine-Sainte kapısını baltayla zorladığı zaman, teknik üniversite mezunu, dev yapılı Teğmen Viex yaralanmış, Marcognet tümeni piyadeyle süvariler arasında sıkışmış, buğdaylar arasında Best'le Pack'ın epey yakından sağanak ateşe tutulmuş, Ponsonby

tarafından kılıçtan geçirilmişti; Erlon kontuna rağmen, Frichemont'la Smohain'i elinde tutan ve koruyan Saxe-Veimar Prensinin yedi topluk bataryası işgörmez hale gelmişti. 105. Alayın ve 45. Alayın sancağı alınmıştı. Wavre ile Plancenoit arasındaki seti döven üç yüz kişilik avcı gezici kolunun habercileri siyah bir Prusyalı süvariyi esir almıştı. Bu adamın anlattığı kaygı verici şeyler, Grouchy'nin geç kalması, meyvelikte katledilen bin beş yüz asker, Haine-Sainte civarında öldürülen bin sekiz yüz can...

Bu zorlu olaylar, Napoleon'un önünden savaş bulutları misali geçip, görüşünü fazla bulandırmamıştı. Mutlak güvenin, inancın o kusursuz yüzünü hiç gölgelememişti.

O, savaşa cesurca bakmayı biliyordu.

Yıldızından sürekli emin olan bu büyük asker moralini bozmadı. Sayıları küçümseyen bu komutan için sadece sonuçlar önemliydi. O, utkuya inanıyordu.

Savaşın zararına gelişmesini bile umursamıyordu. Talihin hep kendisiyle olacağını sanıyordu.

Işıkla gölge gibi, Napoleon iyilikle korunduğunu, fenalık için hoşgörüldüğünü, kendisine anlayışlı davranıldığını seziyordu. Yaşananlar kendisine karşı bir suçortaklığı içindeydi; belki de öyle sanıyordu.

Arkasında Beresina, Leipsick ve Fontain blueau utkularını bırakan o dâhi, altedilmez komutanın Waterloo'ya da kafa tutacağına emindi.

Wellington gerileyince, Napoleon ürperdi. Ansızın Mont-Saint Jean tepesinin bomboş kaldığını ve İngiliz ordusunun silindiğini gördü.

İngiliz ordusu birleşiyor; çekilip saklanıyordu. Komutan üzengileri üstünde biraz doğruldu. Gözlerinde zafer parıltıları vardı. Wellington, Soignes ormanına sıkıştırılıp, yok edilirse Fransa, İngiltere'yi mutlaka yenerdi. Crecy'nin, Poitiers'in, Malplaguet'nin ve Ramilies'in intikamı alınacak demekti. Marengo'nun adamı, Azincourt'u lekeliyordu.

İmparator üzengileri üzerinde, atında doğruldu, gözlerinde utku ışıkları parladı.

Wellington'un Soignes ormanına gerilemesi İngilizlerin yıkımı ve Fransızların utkusu sayılırdı. İmparator çağlar öncesinin, İngilizlerin Fransızlardan kazandığı savaşların intikamını alacaktı.

Napoleon o güçlü dürbününü savaş meydanında gezdirdi. Muhafız alayı, hemen arkasındaki ordusuna beğeniyle baktı. Düşündü, bayırları tepeleri gözden geçirdi, ağaçları, civardaki tarlaları, patikayı inceledi. Sanki her çalıyı gözleriyle deşiyordu. Her iki taraftaki ingiliz barikatlarına baktı. Eğildi ve yarım sesle Kılavuz Lacoste ile konuştu. Kılavuz başıyla «hayır» dedi. Fakat içten miydi?

İmparator tekrar doğrularak derin derin düşündü.

Wellington gerilemişti. Artık İngilizleri ezerek, bu savaşı noktalamaktan başka çare kalmıyordu.

Napoleon hemen geriledi, hızla bir haberci yollayıp, Paris'e savaşı aldığının haberini ulaştırdı...

Napoleon gökgürültüsü saçan bir dehaydı.

Ne yazık ki yıldırımla karşılaşacaktı.

Milhaud komutasındaki o zırhlı binicilere, Mont Saint-Jean Tepesine saldırın buyruğunu verdi.

9
BEKLENMEYEN

Üç bin beş yüz kişiydiler. Çeyrek fersahlık bir cephe oluşturmuşlardı. Bunlar kocaman atlar üzerindeki, çamyarması süvarilerdi. Yirmi altı bölük oluşturmuşlardı, arkalarında kendilerine destek verecek Léfébvre-Desnouettes'in tümeni vardı, bunlar da seçkin yüz altı jandarma eri, bin yüz doksan yedi kişilik hassa avcıları, sekiz yüz seksen mızraklı hassa avcıları, sekiz yüz seksen mızraklı hassa süvarileriydi. Sorguçsuz miğfer, dövme demirden zırh kuşanmışlardı, eyerbaşı tabancaları eyer çukurundaydı, uzun kılıçları vardı. Sabahleyin bütün ordu onlara hayran kalmıştı. Saat dokuzda borular çalarken, bütün mızıka «İmparatorun Huzurunu Koruyalım» marşını söylerken, sık-kol oluşturmuşlardı. Bataryalarından biri koltuk altında, diğeri ortadaydı. Genappe şosesiyle Frichemont arasında iki dizi halinde savaş yerlerini almaya gelmişlerdi. Bu ikinci hattın sol

yanında Kellermann'ın mızraklı süvarileri, sağ yanında da Miihaud'nun mızraklı süvarileri vardı, özetle, demir iki kanat.

Yaver Bernard onlara İmparatorun buyruğunu ulaştırdı. Mareşal Ney kılıcını çekip, öne geçti. O kocaman bölükler devinmeye başladı.

İşte o zaman, görkemli bir manzara oluştu. Bütün bu biniciler kılıçları yukarıda, trampet çalarak sancaklarını dalgalandıran tek adam gibi giden o kusursuz bölük, Belle-Alliance bayırından inmeye başladı.

Sayısız askerin öldüğü bu çukur yolda, ilerledikten sonra sisler arasında gözden kayboldular. Sonra gölgeden görünüp, bayırın öte tarafından ışığa çıktılar.

Düşmanın yağdırdığı gülle ve mermileri umursamadan ilerliyorlardı. İki tümene ayrılmışlardı. Sağ tümene Vathier, sol tümene Delord komuta ediyordu. Öteden sanki çelik iki dev yılanın kıvrılışını andırır bir ilerleyiş.

Moskova'nın düşmesinden beri bu kadar güzel bir görüntü olmamıştı. Aslında Murat yoktu, ama onun yerini Ney almıştı. Bir canavara dönüşen bu yığının da bir ruhu vardı.

Koyu bir duman arasında, zırhlı başlıklar, görünüyor, top sesleri çığlıklara karışıyor, atların geri teptikleri görünüyordu.

Bu çok eski zamanlardan kalma efsanevi bir görüntüydü. Yunan ve Roma Mitolojisinde geçen, o yarı at ve yarı insan yaratıklar, o insan yüzlü at gövdeli yaratıkların, Olimpos dağlarına tırmanışına benzeyen bir görüntü. İlahlarla insanların savaşı...

Kaderin inanılmaz bir cilvesi, bu yirmi altı bölük tepelerde saklanan o yirmi altı düşman taburuna saldırıyordu.

İngiliz piyadesi yaylanın arkasında, saklanan bataryanın gölgesinde, on üç kare şeklinde düzenlenmişti. Her karede iki tabur bulunuyordu, hem, iki hat üzerine de dizilmişlerdi ki, bunlardan ilkinde yedi, ikincisinde de altı piyade dipçik omuzda, nişan almak üzere sakin, sessiz, hareketsiz bekliyordu. Piyadeler zırhlı süvarileri, zırhlı süvariler de onları görmüyorlardı. Piyadeler bu insan selinin kabarışını dinliyorlardı. Üç bin atın gürültüsünün çoğalmasını, doludizgin gelen ayakların birbirini izleyen ahenkli vuruşunu, zırh-

ların hışırtısını, kılıçların şakırtısını sanki korkunç kocaman bir nefesi dinliyordu. Korkunç bir sessizlik oldu, sonra birden, tepenin üzerinden kılıçları sallayan, yukarı kalkmış uzun bir kol dizisi, miğferler, borular, sancaklar, «Yaşasın imparator!» diye bağıran kırçıl bıyıklı üç bin baş belirdi, bütün süvari birliği ovaya yayıldı, bu müthiş bir zelzelenin başlangıcı gibi oldu.

Derken ovayı korkunç bir sessizlik aldı. Sonra yalınkılıç tepeye saldıran binicilerden tek bir çığlık yükseldi:

«Yaşasın İmparator.»

Ortalık sarsıldı; zelzele olmuş gibiydi. Ne yazık ki, tam o sırada çok üzücü bir şey oldu.

İngilizlerin soluna saldıran zırhlı tümenin ön tarafında acı çığlıklar koptu. Tepenin arkasında İngiliz piyadelerini Fransız binicilerinden ayıran su dolu bir hendek belirdi. Hızla ileri atılan bu süvariler, bu hendeğe düştüler.

Uçurum kıyısındaki atlar şahlanıyor, fakat geri dönmek mümkün olmadığından, oraya düşüyorlardı.

İngilizleri yok etmeye giden bu alay, birkaç dakika içinde silinmişti.

Hiç umulmayan bu felaket yüzünden, Dubois Tümeninin üçte ikisi imha olmuştu. Savaşın kaybedilmesinin başlangıcı oldu bu.

Yöresel bir efsanede –abartıldığı kesin– der ki: O alçak çukura iki bin at, bin beş yüz insan gömülmüştür. Hiç kuşkusuz, savaşın ertesi günü uçuruma atılan başka cesetler de bu sayıya dahil.

Şunu da söyleyelim ki, bunca kıyıcı biçimde hırpalanan Dubois Tugayı, bir saat önce düşmana saldırıp Lunebourg Tugayının sancağını elde etmişti.

Napoleon bu zırhlı süvarilere saldırı buyruğu vermeden önce, aniden bir sezgiye uyup kılavuz Lacoste'a bir engel olup olmadığını sormuş ve kılavuz, «hayır» demişti. İşte bu alçak köylünün yanıtı Napoleon'un mahvına yol açacaktı.

Başka terslikler de oldu.

Napoleon'un bu savaşı kazanma umudu var mıydı? Buna hayır diyoruz. Fakat onun bu yenilgisinin nedeni ne Wellington'du, ne de Blücher. Hayır, onun yenilgisini Tanrı istemişti.

Napoleon'un utkun olması, on dokuzuncu yüzyıl yasalarına uymuyordu. Artık Napoleon'un yerinin olmadığı bir olaylar zinciri başlıyordu. Artık bu dehanın düşüş vakti gelip dayanmıştı.

Bu müthiş dâhinin, bu dev adamın yoğun ağırlığı, insanlığın kaderini bozuyordu. Bu tek adam bütün insanlığın üstünde oluşan bir yıkım sayılırdı. Böylesi insanların uzun zaman başta kalması medeniyet ve bütün evren için bir yıkım oluşturur. Artık onun bir kenara itilmesi gerekiyordu. Doğrusu, o güne dek, az mı kan akmıştı. O akan kanlar, o ağzına kadar dolan mezarlıklar, anaların bitmeyen gözyaşları, bütün bunlar Napoleon'un aleyhine hususlardır!

Napoleon bitmeyen tutkusuyla Tanrı'yı bile usandırmıştı, bu yüzden onun mahvolması kaçınılmazdı.

O, Tanrı'yı huzursuz ediyordu.

Waterloo, bir savaş değildir, bütün dünyanın değişimidir.

10
MONT SAİNT-JEAN YAYLASI

Çukurla batarya da ortaya çıkmıştı.

Altmış top ve on üç gülle, süvarileri allak bullak etti. Cesur General Delord İngiliz bataryasına askeri bir selamla yanıt verdi.

İngiliz bataryaları saldırıya ara vermiyorlardı. Zırhlı süvariler bir an bile durmadan saldırıya yanıt verdiler. O çukurda boğulan tümenlerdeki arkadaşlarının ölümü onların sayısını azaltmış, fakat cesaretlerini bilemişti. Bunlar sayıca azaldıkça, güçleri giderek artan o eşsiz askerlerdi.

Wathier bölüğü yıkımdan epey hasar görmüştü. Delord ve Ney, tümenlerini sola saptırıp felaketi önlemeyi başarabilmişlerdi. Zırhlı süvariler, İngiliz piyadelerine saldırdılar. Kılıçları dişlerinde, ellerinde tüfekleri, göğüs göğüse çarpışıyorlardı.

Savaşlarda öyle anlar yaşanır ki, ruh kişiyi taşlaştırır. İşte saldırılan o İngiliz bölükleri böyle taşlaşmış halde, kıpırdamadılar...

O anda, korkunç bir durum çıktı ortaya.

İngiliz tümenleri aynı anda saldırıya uğradı. Korkunç bir anafora yakalanmış gibilerdi. Fakat bu taşlaşmış askerler yerlerinden kı-

pırdamadılar. En öndekiler dizleri yerde, zırhlı süvarilere süngüleriyle yanıt verdiler, ikinci sıradaki İngiliz piyadeleri düşmanı ateşli silahla karşıladı, onların gerisindeki topçular gülleleri püskürtüyordu.

Zırhlı Fransız süvarileri o koca atlarıyla, düşmanı ezmeye gayret ediyordu. Maalesef gülleler onların çoğunu öldürmüştü. Bu dört canlı devler, duvar arasına soluksuz seriliyorlardı. Öte yandan, sayısız piyade at nallarının altında can verdi. Süngüler bu kocaman adamların karınlarını deşiyordu. Bu, manzara her şeyden daha korkunç bir çarpışma olmuştu. Bu İngilizlerin oluşturdukları kareler, tümenler değildi.

Bunlar alev yağdıran volkan ağızlarıydı. O zırhlı Fransız süvarileri ise süvari alayı değil, bir fırtınaydı. Her dörtgen bir bulutun saldırısına uğrayan bir volkandır. Lavlar şimşekle savaşıyordu.

Sağdaki dörtgen açıkta olduğunda hemen yutuldu. Bu dörtgen Highlander'lerin(*) 75'inci Alayını oluşturmuştu. Ortadaki gaydacı, etrafındaki arkadaşları toprağa serilirken, gözlerinde dağlarının ve göllerinin yansımaları, acıyla gayda çalmayı sürdürüyordu. Bu İskoçyalılar o canım dağlarını, orman ve göllerini düşünerek ölüyorlardı. Bir zırhlı süvari süngüsünü adamın göğsüne sapladı ve kolunu ötelere savurarak, onun çalgısını durdurdu.

Uçurum belasından beri, pek çok arkadaşlarını kaybetmelerine karşın, zırhlı süvariler, yine de cesurca çarpışıyorlardı. Her biri on savaşçıya bedeldi, bu sırada birkaç Alman tümeni gerilemeye hazırlandılar. Buna gören Wellington, hemen kendi süvarilerini düşündü. Eğer Napoleon da o lanetli anda, kendi piyadelerini gönderse, savaş kesinlikle alınırdı. Bu, onun en büyük yanlışı oldu.

Atağa geçen zırhlı Fransız süvarileri birden kuşatıldıklarını gördüler. İngiliz süvarileri onları geriden kuşatmıştı, önlerinde o dörtgenlerin oluşturduğu İngiliz savaşçıları vardı. Bir yandan da Almanlar tarafından sarılmışlardı. Fakat umursamadılar, cesaretlerini anlatacak kelime bulunmazdı.

Artık bu, savaşı da geçen bir kaosa dönüşmüştü. Ruhlarla ce-

(*) Highlander: İskoç alayı.

saretlerin yarıştığı müthiş bir tufan. Kılıçlar ve süngüler parlıyordu. Bir anda, bin dört yüzlük Dragon muhafızlarından sadece sekiz yüzü kaldı ayakta. Ney yardıma geldi, yanında mızraklı süvarileri ve avcı erlerini getirmişti. Saint-Jean Tepesi ele geçti. Verildi, tekrar alındı. Zırhlı erler, süvarilerden ayrılmış, piyadelere katılmışlardı. Dörtgenler hâlâ ayaktaydı. On iki hücum oldu. Ney'in altında dört at öldürüldü. Zırhlı süvarilerin yarısı yaylada can verdi. Bu müthiş çarpışma tam iki saat sürdü.

İngiliz ordusu, epeyce sarsılmıştı; az önce alayın yarısından çoğu o uçuruma yuvarlanmamış olsa, kuşkusuz zırhlılar zafer kazanacaklardı. Neredeyse yenilmiş sayılan Wellington bile Fransızların bu cesareti karşısında: «Mükemmel!» demişti.

Zırhlı süvariler on üç dörtgenden yedisini dağıttılar, altmış kadar top arabasını yere mıhladılar ve İngilizlerden altı sancak aldılar. Bu düşman sancaklarını, birkaç süvari Belle-Alliance çiftliğinin önünde duran imparatora götürdü.

Wellington'un durumu iyi değildi.

Savaş, ağır yaralı olmalarına rağmen, hâlâ çarpışmakta üsteleyen iki düşmanın düeollosuna benzemişti. Acaba önce hangisi gidecekti?

Yayladaki çarpışma sürüyordu.

Zırhlı süvariler nereye kadar uzanabilmişlerdi, bunu kimse bilemedi. Fakat şöyle bir şey çıktı ortaya. Savaşın ertesi günü bu cesur süvarilerden birinin atıyla beraber Mont Saint-Jean'ın arabaları tartan kantarlarının yanında delik deşik halde bulunmuşlardı.

Nivelles, Genappe, Hulpe ve Brüksel yollarının tam sapağında, demek bu cesur süvari İngiliz hatlarını geçmişti. Onun cesedini bulan adamlardan biri hâlâ Saint-Jean bayırında yaşar, adı Dehaze. O günlerde on sekizindeymiş.

Wellington mağlubiyetin yaklaştığını sezdi.

Henüz üstünlüğün kimin olduğu kesinlikle bilinmiyordu. Fransız süvarileri İngilizler'in orta kesimini daha çökertmemişti. Napoleon'un utku kazanması için oranın ele geçmesi, kaçınılmazdı.

İngilizler giderek güçten düşüyordu, kan oluk oluk akıyordu. Bir ara sol taraf sarsıldı, soldaki Kempt yardım istedi.

Wellington:

«Adamım yok, ne yapalım, ölmeyi göze alsın!» diye cevap yolladı.

Tuhaf bir tesadüf, aynı anda Ney, Napoleon'dan kendisine destek olarak bir Piyade Tümeni istedi. Napoleon'dan şu yanıtı aldı:

«Piyadem yok, yaratacak değilim ya!..»

Fakat en fazla zarar gören yine de İngilizler'di. O ağır zırhlı süvariler, piyadeyi kötü biçmişti. Alayların başlarında komutanları yoktu ya da sadece bir yüzbaşı ya da teğmen tarafından yönetiliyordu.

1811 yılında Fransızlar'la yandaş olup İspanyollar'la çarpışan ve bu çarpışmada Wellington'la beraber Fransızlar'a karşı savaşan Hollandalı Grenadier Alayı neredeyse yok olmuştu.

Subaylar da sayısız kayıp vermişti. Dizinden yaralanan Lord Uxbridge'in, ertesi sabah bacağı kesildi.

Fransız komutanlarından Delord, Lheriter, Cobert, Dnop Travers ve Blancard aslında safdışı kalmıştı, fakat buna karşılık İngiliz saflarında Alten yaralanmıştı, Barne ağır yaralıydı ve Delancey de ölmüştü. Van Merlen, Ompteda ölmüş, Wellington'un bütün kurmayı kılıçtan geçirilmişti. Aslında İngilizler bu kanlı savaşta sanki tombala çekmiş gibi, en çok zarara uğrayanlar olmuştu.

Piyade muhafızlarının 2. alayı, beş yarbay, dört yüzbaşı, üç de ulusal sancak kaybetmişti; 30. piyadenin birinci taburu yirmi dört subay, yüz on iki er kaybetmişti; 79. dağlılar alayının yirmi dört subayı yaralanmıştı, on sekiz subayı, dört yüz elli askeri ölmüştü. Başlarında, daha sonra yargılanıp rütbesi alınarak ordudan atılacak olan Albay Hacke olan Cumberland'ın Hanoverli hafif süvarileri göğüs göğüse savaşı görünce geri dönmüşler, Brüksel'e kadar bozgun halinde Soignes ormanına kaçmışlardı. Fransızların ilerlediğini, ormana yaklaştığını gören yük arabaları, istihkâm ve topçu sevk arabaları, yükler, hasta dolu taşıma arabaları her yere kaçışıyorlardı; Fransız süvarilerinin kılıçladıkları Hollandalılar telaş ve korkuyla: «İmdat!» istiyorlardı. Hâlâ sağ olan tanıkların anlattığına göre, Vert-Coucou'dan Groenendael'e kadar Brüksel'e doğru iki fersaha yakın bir uzunlukta kaçanlar topluluğunun neden olduğu

bir tıkanma vardı. Bu korku öyle bir hale geldi ki, Grand'da bulunan XVII. Louis ile Malines'deki Conde Prensine dek ulaştı. Mont-Saint-Jean çiftliğine yerleşmiş seyyar hastanenin arkasına dizilen önemsiz sayıdaki yedekler, sol kanadı koruyan Vivian ve Vandeleur tugayları sayılmazsa, artık Wellington'un hiç süvarisi kalmamıştı. Pek çok batarya dağılmıştı. Bu olayları Siborne belirgince anlatır; Pringle de yıkımı abartarak, İngiliz-Hollanda ordusunun otuz dört bin kişiye düştüğünü söylemeye kadar uzanır. Demir Dük sakindi ama, dudakları morarmıştı. İngiliz kurmay heyetine katılıp savaşta bulunan Avusturyalı savaş gözlemcisi Vincent ile İspanyol savaş gözlemcisi Alava, dükün mahvolduğunu düşünüyorlardı. Beşte Wellington'un saatini çıkardığı ve şu endişe dolu kelimeleri mırıldandığı duyuldu: «Ya Blücher ya da gece!»

Tam o sıralarda, Frishemont yönünde, yükseklerde, uzak bir süngü parladı.

Bu büyük dramın umulmadık sonucu işte buradadır.

11
NAPOLEON'A KÖTÜ, BULOW'A İYİ REHBERLİK EDEN ADAM

Napoleon yanılmıştı, o Grouchy'yi beklerken karşısına Blücher çıkmıştı, yaşamayı bekleyen birine saldıran ecel gibi. İşte kaderin acı cilvesi. İmparator, dünyayı egemenliği altına almak istemişti ama ufukta sürgün vardı... Sainte-Helene adası...

Bülow'a rehberlik eden o genç çoban, Frishemont Tepesinden gidilmesini teklif etmiş olsaydı, belki on dokuzuncu yüzyılın manzarası tamamen değişmiş olurdu. Napoleon Waterloo Savaşını kazanırdı. Pancenoit'nin altından geçilmemiş olsa, Prusya ordusu bir uçuruma düşer ve Bülow savaş alanına vaktinde yetişmezdi.

Bir saatlik bir gecikme savaşın geleceğini değiştirebilirdi. İngilizler savaşı mutlaka kaybederdi.

Bülow'un yetişmesi kaçınılmaz bir şey sayılırdı. O, şafak sökerken yola çıkmıştı. Fakat yağan yağmur, yolları yürünemez hale getirmişti. Hendekler oluşmuş, her yer çamura batmıştı. Hem o dar

köprü üzerinde Dyle nehrini aşmak gerekiyordu. Köprüye giden yolda beklemek gerekiyordu. Fransızlar buradaki evleri yakmışlardı. Alevlerin ortasından geçilmezdi. Topçu arabaları ve toplar bu yangının söndürülmesini beklediler. Bülow'un öncüleri, Capelle-Saint-Lambert'e öğlene doğru vardılar.

Savaş iki saat önce başlamış olsa, akşam üstü saat dörde doğru bitecek ve Blücher, Napoleon'un kazandığı savaşa yetişmiş olacaktı. Şu var ki, hayatımızın en önemli, en can alıcı bölümleri, pamuk ipliğine bağlıdır.

İmparator öğlene doğru, elinde o güçlü savaş dürbünü, ufuklarda ilgisini çeken bir şey görüp şöyle demişti:

«Orada taburlara benzeyen bir bulut görüyorum.» Sonra yaverine: «Siz ne görüyorsunuz Soult Chapelle-Saint Lambert yönünde?» diye sormuştu.

Mareşal da dürbününü kaparak:

«Haklısınız efendim,» demişti, «dört veya beş bin kişilik bir ordu, sanırım bize yardıma gelen Grouchy olmalı,» diye yanıtlamıştı onu.

Fakat bu koyu bulut, sisler arasında hareketsizdi. Subayların çoğu İmparatorun gösterdiği o bulutu incelemişlerdi. Bazıları bunların mola veren iki bölük olduğunu, bazıları da sadece ağaçlar olduğunu söylemişlerdi. Fakat o bulut hareketsizdi. İmparator bu karanlık yere Domon'un hafif süvari alayını keşif etmeleri için gönderdi.

Aslında Bülow kımıldamamıştı. Onun öncüleri fazla zayıf olduklarından, şu anda saldırıya cesaret edemiyorlardı. Fakat akşam üstü saat beş olduğundan, Wellington'un tehlikede olduğunu gören Blücher, saldırı buyruğu verdi ve Bülow'a şu unutulmaz sözleri söyledi:

«İngiliz ordusuna soluk aldırmak gerekir.»

Hemen sonra Losthin, Hiller, Hacke ve Ryssel tümenleri öne fırladı, Prusyalı Prens Guillaume'un süvarileri Paris ormanından çıktılar. Placenoit alevler içindeydi ve Prusya gülleleri dolu gibi yağarak, Napoleon'un ayaklarının önüne düşüyordu.

12
MUHAFIZ ALAYI

Sonrası herkesin bildiği o üzücü gerçekler. Üçüncü bir ordunun meydana çıkışı, birden gürleyen seksen altı top, Bülow'un saldırısı, Blücher'in yönettiği Zieten Süvari Alayı, geriletilen Fransızlar, Ohain yaylasından atılan Marcognet, Papelotte'dan çıkmak zorunda kalan Durutte. Gerileyen Donzelot ve Quiot, yolu kapatılan Lobau. Parçalanan bir alaya dayanan, yepyeni bir savaş.

Karanlık çökerken, parçalanan ordularımızın üzerine çöken yepyeni bir savaş. Saldırıyı canla başla sürdüren İngilizler, Fransız Ordusundaki o büyük yarık...

İngiliz topçularına katılan o Prusya topçularının birleşmelerine, cephedeki karışıklık, yıkım ve bozgun ve tam o sırada, görünen Muhafız Alayı.

Öleceğini bilen, bu yiğit askerler, aynı ağızdan: «Yaşasın İmparator!» diye bağırdılar. Ölümün eşiğinde, komutanını alkışlayan bu gözüpek kişilerin cesareti tarihe altın harflerle yazılmalıdır.

Gökyüzü gün boyunca, bulutlarla kaplıydı. Derken akşam saat sekizde ufuklar açılmış ve batan güneş büyük kırmızı bir top gibi görünmüştü. Yıllar önce, Austerlitz'de aynı güneşin doğuşunu görmüşlerdi.

Muhafız ordusunun her taburunu bir general yönetiyordu. Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan hepsi orada hazırdılar. Topçular başlarında kartalla süslü o tüylü kalpaklar sisler içinde belirdiklerinde, düşman birden Fransa'ya derin bir saygı duyarak titredi. Sanki yirmi utku birden savaş meydanına girmişti, yenenler kendilerini yenilmiş sayarak, gerilediler fakat Wellington yüksek sesle buyruk verdi:

«Ayağa kalkın muhafızlar, sağlam nişan alın!»

Çalıların arkasına sinen o kızıl ceketli İngiliz askerleri ansızın ayağa fırladılar ve mermiler bir anda üç renkli Fransız bayrağını lime lime etti. İmparator'un ordusu bozguna uğradığını anlamıştı. Deminki «Yaşasın imparator» seslenişi yerine bu kez, «Kaçın, canınızı kurtarın!» sesleri yükseldi. Fakat Muhafız ordusu buna rağ-

men, gerilemedi, her adımda düşenler çoğalıyordu. Ama onlar yine de, öne fırlamayı sürdürüyorlardı. Bu intiharda çekinen, kararsız kalan olmadı. Er, general ölçüsünde kahramandı. Adamlar sırayla göğüslerini düşman mermilerine hedef ettiler.

Şaşıran Ney(*) de, bu karmaşanın içindeydi. Beşinci atı da altında vurulup yere serildi. Ney yüzünden terler boşanarak, ceketinin düğmeleri kopuk, apoletlerin biri kılıçla koparılmış perişan halde, elinde kırık kılıcıyla, alev saçan gözlerini düşmana çevirip öne atıldı.

«Gelin! Savaş meydanında bir Fransız mareşalinin nasıl öldüğünü görün!» diye kendisinden geçmişcesine bağırıyordu.

Ama boşuna ölmedi. Çok öfkeliydi, hatta bir ara Drouet'ye şöyle seslendi: «Sen kendini öldürtmek istemez misin?»

«Yüce Tanrım, neden sanki şu İngiliz gülle ve mermileri karnıma saplanmıyor?..»

Şanssız adam, sen Fransız kurşunlarıyla vurulacaktın!..

13
FELAKET

Bu bozgun çok acıklıydı.

Ordu her taraftan kaçmaya başladı, çözülme başlamıştı. Bütün cepheler dağılmıştı. Bazıları «İhanet!» diye bağırıyor, bazıları: «Kaçın, canınızı kurtarın!» diye. Dağılan bir ordu, eriyen buzlara benzer. Her şey çatlıyor, eriyor, geriliyor, yüzüyor ve kayboluyordu.

Ney, bir at bulup bindi ve şapkasız, kravatsız, kılıçsız; orduyu toparlamak, kaçanlara engel olmak için öne sürdü atını. Bu arada şaşkınlığından İngiliz ve Belçikalıları da durduruyordu. Orduya sesleniyor, yalvarıyor, hakaret ediyordu.

Askerler «Yaşasın Mareşal Ney!» diye seslenip, onun yanından kaçışıyorlardı.

Bozgunların en korkuncu, sürüyordu. Napoleon Muhafız Ala-

(*) General Ney: 1815 yılında yargılanmış ve Kral yanlısı Fransız Savaş Divanı tarafından kurşuna dizilmişti.

yından artanları toparlamak için, yok yere çırpınmıştı. Quiot, Vivian'ın önünden geriliyor, Kellermann Vandeleur'den kaçıyordu, Lobau, Bülow tarafından sıkıştırılmıştı, Morand Firch'ten kaçmış Domon ve Subervie ise Prusyalı Prens Guiliaume'un askerleriyle kuşatılmıştı. İmparator'un Muhafız Alayını yöneten Guyot, İngiliz dragon erlerinin önünde düşmüştü. Napoleon kaçakların arkasından atını dörtnala sürüyordu, onlara öğütler veriyor, emirler dağıtıyor, yalvarıyor, gözdağı veriyordu. Sabahleyin, «Yaşasın İmparator!» diye bağıran bütün bu adamlar şimdi sanki onu tanımaz gibi yapıyorlardı. Bu arada çıkagelen Prusya Süvarileri uçarcasına ileri atılmış, karşısına çıkanları kılıçtan geçiriyor, öldürüp yok ediyordu.

Top arabalarının atlarını çözen Fransızlar, Paris yoluna vurmuşlardı. Herkes kaçmak için itişiyor, birbirini ezerek alabildiğine hızlı bu savaş alanından uzaklaşmaya bakıyordu. Yollar, patikalar, köprü ve tepeler, vadi ve ormanlar korkup kaçan insanlarla dolmuştu. Kederli inlemeler, başaklar arasına atılan heybe ve tüfekler... Artık kimse kimseyi tanımıyordu, ne komutan vardı, ne subay, ne de er!.. Tam bir mahşer... Birkaç saat önceki aslanlar, karacalara dönmüştü. İşte bu bozgunun tanımlaması.

Genappe'de bir deneme yapıldı. Düşmanı püskürtmek için Lobau üç yüz askeri toparlayarak köyün girişinde bir barikat kurdu. Ama Prusyalıların ilk gülleleri yağmaya başlayınca hepsi kaçışmaya başladı ve Lobau yakalandı. Kovalama müthiş oldu. Blücher bir katliam buyruğu verdi. Roguet, kendisine bir Prusyalı esir getirecek her Fransız erini ölümle tehdit etmişti. Aynı Muhafız Alayının generali Duhesne Genappe de bir hanın kapısına kıstırılmıştı, kılıcını bir muhafız subayına teslim etti. Subay kılıcı, alıp esire saplayarak onu öldürdü.

Zafer, yenilenlerin öldürülmeleriyle sona erdi. Kocamış Blücher şerefini kaybetti, onun gaddarlığı felaketi iyice katmerleştirdi. Bozulan ordu acılar içinde Genappe'dan yola çıkarak Dört Kol (Quatre Bras)'dan, Gosselies'den geçti, Charerol'yı geride bırakıp Thuin'i de geçerek sınırda durdu. Bu kaçan ne yazık ki Büyük Ordu'ydu.

Bu beklenmedik bozgun, bu çözülme, tarihte anılan en büyük

cesaretin çöküşü nedensiz mi oluştu? Hayır. Siyah bir gölge Waterloo'yu kapladı. Bu kader günü oldu. İnsanoğlunun gücünü aşan bir güç, o gün kendisini gösterdi. Avrupa'yı yenenler, kendileri de yenik düştüler. O günden sonra, dünyanın geleceği değişti. Waterloo, bir gong sesinin ölümü bildirişi. O büyük adamın yok olması yeniçağ için kaçınılmazdı. İşte kahramanların bile paniklemeleri bu yüzdendi. Tanrı böyle istemişti.

Karanlık bastırırken, Genappe civarlarında Bernard ve Bertrand adlı generaller atından inmiş, onu yularından çekerek düşünceli ve dalgın, nereye bastığını görmeden yürüyen bir adamı ceketinin eteğinden tutup durdurdular. Bu uyurgezer adam Waterloo'ya geri dönen Napoleon'du. O büyük hayalinin yıkılışına inanmak istemiyordu.

14
SON BÖLÜK

Muhafız Alayından birkaç bölük gece saatlerine kadar teslim olmadılar. Geceyle ölüm de gelecekti. İşte o zaman bu korkunç karartıların kendilerini kuşatmasını beklediler. Her bölük kendi alayından ayrılmıştı ve yalnız ölüyordu. Bu son direnç için, bazıları Rossonne Tepelerinde, bazıları da Mont Saint-Jean Yaylalarında konuşlanmışlardı. Orada terk edilmiş, yenilmiş bu kahramanlar, can veriyorlardı.

Orada Ulm, Wagram, Lenâ, Feriedland ölüyordu,

Gün battıktan epey sonra, gece saat dokuzda Mont Saint-Jean yaylasının yamaçlarında tek bir bölük kalmıştı. Bu bölüğe şimdiye dek adını duyurmayan bir subay komuta ediyordu: Cambronne. Her ateş açılışında bölük birkaç askerini yitiriyordu, top ateşine tüfekle yanıt veriyordu.

Bu bölükler sadece bir avuç asker kaldığında, sancakları kurşunlarla lime lime olduğunda, kurşunlarını tüketip onları sopa gibi kullanmayı düşündüklerinde, ölülerin sayısı canlıların sayısını kat kat geçtikten sonra, birden İngilizler bu cesur ölülere karşı derin bir saygı duydular. Bir an için İngiliz topları gürlemeyi bıraktı. Kısa bir

mola. Derken karanlıkta bir ses duyuldu. General Colville ya da General Maitland, onlara şöyle seslendi:

«Ey cesur Fransızlar, teslim olun!»

Cambronne şu yanıtı verdi:

«Bok!..»

15
CAMBRONNE

Fransız okur kendisine saygı gösterilmesini istediği için, belki de bir Fransız'ın söylediği en güzel kelime olan söz ona yinelenemez. Tarihte yüceliğe tanıklık yasaktır.

Bütün bu sorumluluğu üstlenip, biz bu yasağı çiğniyoruz.

Onun bu sövgüsü, tarihe geçecekti...

Bütün bu devler arasında bir Titav(*) vardı, o da Cambronne'du.

Bu sözü edip, sövdükten sonra ölmek. Bundan daha iyi bir şey düşünülebilir mi? Fakat bir gülle ile yaralanmasına rağmen, bu cesur adam ölmediyse, bu da onun kabahati değildir.

Waterloo savaşını kazanan, bozguna uğrayan Napoleon değildi, saat dörtte gerilemeye hazırlanan Wellington da olmadı. Bu savaşı kazanan cesur Cambronne'dur.

Felakette bu yanıtı vermek, alınyazısına bu küfrü haykırmak, düştükten sonra kalkmak, kaba bir küfrü yüceleştirmek, bu yengiyi tek bir kelimede özetlemek, bu sahiden çok az kişiye nasip olan bir kahramanlıktır.

Bu, yıldırıma sövmekten farksızdır.

Felakete bu karşılığı vermek, bunu geleceğe söylemek, gelecekteki aslana bu temeli, bu tabanı vermek, gecenin yağmuruna, Hougomont'un alçak duvarına, Ohain'in çukur yoluna, Grouchy'nin gecikmesine, Blücher'in gelişine bu karşılığı vermek, mezar içinde kırıc˝ alay olmak, düştükten sonra da ayakta kalacak gibi davranmak, bir hece içinde bütün Avrupa Birliğini boğmak, Caesar'lar ça-

---

(*) Titav: Devlerin ilahı. Jüpiter'le boy ölçüşmek istemiş ve onun öfkesine uğramıştı.

ğından beri bilinen ayakyolunu krallara hediye etmek, onu Fransa'nın şimşeğini katarak kelimelerin en sonuncusunu en başa geçirmek, Waterloo'yu küstahça, terbiyesizce bir karnavalla kapatmak, Leonidas'ı Rabelais ile tamamlamak, söylenmesi mümkün olmayan, olağanüstü bir kelimeyle bir zaferi özetlemek, toprak kaybedip Tarihi kazanmak, bu kanlı hesaplaşmadan sonra gülenleri kendinden tarafa çekmek çok zahmetli bir iştir.

Yıldırıma hakarettir bu; Aiskhulos'un konu aldığı yüceliğe çıkar bu.

Cambronne'un bu sövmesi bir ikilik oluşturdu. Kim yendi, Wellington mu? Hayır. Blücher yardıma yetişmese, o mahvolmuştu... Blücher mi yendi? Hayır. Wellington başlamasa o hiçbir şey yapamazdı. O İngiliz Komutanının başlattığını bitirdi. Fakat Cambronne, kimsenin adını bile bilmediği subay, can vermek üzere bulunduğu sırada, hayata alaylı bir küfür haykırıyordu... İnsan, bunun karşısında nasıl heyecanlanmaz?

Avrupa'nın bütün kralları, mutlu generaller, alev saçan savaşçılar, utku kazanmış yüz binlerce asker ve onların arkasında bir milyon asker daha var, Napoleon'u ezdiler; onun Büyük Ordu'sunu yendiler. Sadece Cambronne kaldı. Evet, işte bu adsız subay, karşı koyma cesaretini gösterdi. Karşı koydu ve bir kılıç arar gibi etkili bir söz aradı ve ağzına tükrük gibi gelen bu sövgüyü düşmanın yüzüne tükürdü. Bu hem olağanüstü, hem de fazla parlak olmayan bu utku karşısında, bu zavallı adam doğruluyor; zaferin ağırlığı altında kalıyor fakat onun hiçliğini anlıyor; onun yüzüne tükürmekten daha kötüsünü yapıyor; sayıca üstünlüğün, gücün ve malzemenin eksik ezikliği altında ruha bir ifade buluyor: Bok! Bir daha söylüyoruz: Bunu söylemek, bunu yapmak, bunu bulmak muzaffer olmaktır.

Dâhilerin ruhu bu sıradan subayın ruhuna girdi. Rouget de l'İsle in Marseilleise'yi(*) bestelemesi gibi Cambronne da o etkili küfrü buldu.

Bu sanki Tanrı'nın estirdiği bir rüzgârla olmuştu. İşte can ver-

---

(*) Marseilleise: Fransız ulusal marşı. Roufet de l'İsle bestelemişti.

meye hazır bu cesur adamlar aniden kalktılar. Biri, ulusal marşı söylüyor, diğeri korkunç bir nara atıyor. Cambronne sövüyordu. Avrupa'ya değil, bunu geçmişe fırlatmıştır. Onu duyan, bu adamda o eski mitolojik devlerin ruhunun canlandığına inanıyor; Danton ya da Kleber kükrüyormuş gibi.

Cambronne'un bu yanıtına Wellington «Ateş» emriyle karşılık verdi. Tepe gülle sesleriyle sarsıldı.

Müthiş bir duman gökyüzünde yükselen ayı, kararttı. Duman dağıldığında, hiçbir şey kalmadı. Muhafız Alayı kalmamıştı. Muhafız alayı kaybolmuştu. Bu canlı istihkâmın dört duvarı yerdeydi, cesetler arasında sağda solda tek tük kıpırtılar görünüyordu. Ve işte böylece Roma lejyonlarından daha ünlü olan Fransız alayları, Mont-Saint-Jean'da, yağmur ve kanla yıkanan toprakların üzerinde, karanlık ekinlerin arasında, şimdi sabahın dördünde ıslık çalarak, neşeyle atını kırbaçlayarak, Nivelles posta arabasını götüren Joseph'in geçtiği yerde can verdi.

16
HER ŞEY BİTTİ

Waterloo savaşı hiçbir zaman çözülmeyen bir bilmecedir. Kazananlar bile bunu hakkıyla çözemediler. Napoleon için bu bir panikti. Blücher bir şey anlayamamıştı, Wellington bir anlam veremiyordu!

Askeri raporlara bakılsa, kimse işin içinden çıkamaz. Yorumlar da allak bullak. Bazı tarihçiler, savaşı dört kısma ayırır, bazıları, üç kısımdan söz eder. Tarihçileri çoğu gözleri kamaşmış gibi kesin bir yorumda bulunamadı.

Bu müthiş savaşta insanların rolü epey önemsiz...

Wellington veya Blücher'den Waterloo'yu almak, İngiltere'den ya da Almanya'dan bir şey koparmak değildir. Halklar kılıçlarının güçlerine göre ölçülmezler. Waterloo'da, yalınkılıç düşmanlarını öldüren Almanlar'ın o günlerde «Goethe» gibi usta bir şairi, bir yazarı vardı. Wellington'un İngiltere'sinde de o yıllarda «Lord Byron» parlıyordu.

Almanya ve İngiltere kültür bakımından on dokuzuncu yüzyıla mühür basmış oldular. Waterloo'nun bu kalkınmada bir işlevi olmadı... Sadece barbar uluslar, uygarlıklarını savaşların sonuçlarına bağlar. Fakat ilkel uluslarda bir utku, ansızın kalkınma yaratır. Bu, bir fırtınayla kabaran sellerin geçici gururu, kibridir. Uygar uluslar, özellikle yaşadığımız çağda, bir komutanın iyi, ya da kötü şansıyla ne yükselir, ne de alçalır. İnsanlık içinde onların özgül ağırlığı bir çarpışmadan daha üstün bir şeyden kaynaklanır. Onurları, Tanrı'ya şükür, saygınlıkları, ışıkları, dehaları kahramanların, fatihlerin –şu kumarbazların– savaş piyangosuna koyabildikleri birer sayı değildir. Çoğu zaman kaybedilen savaş, kazanılmış ilerlemedir. Daha az şan, ün, daha fazla özgürlük. Trampet susar, akıl konuşmaya başlar. Kaybeden kazanıyor oyunu. Öyleyse, Waterloo'dan her iki taraftan da sakince söz edelim. Tesadüfün hakkını tesadüfe, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya teslim edelim. Waterloo nedir? Bir zafer mi? Hayır. Piyangodan çıkan dübeştir. Fransa'nın parasını ödediği, Avrupa'nın kazandığı bir piyango. Buraya bir aslan oturtmaya değmezdi.

Aslında Waterloo tarihin en tuhaf karşılaştırması, Napoleon ve Wellington. Onlar yalnızca düşman değil, karşıtlardı. Birbirinden bunca değişik yapıda iki insan, asla düşünülemez. Bir yandan dakiklik, kehanet, sağlanan bir gerileme, alandan faydalanan bir savaş stratejisi, bölükleri dengeleyen bir hesaplama, saat elde ayarlanan bir çarpışma. Hiçbir şeyi şansa bırakmamak, eski klasik cesaret, tam bir uygunluk. Beri yanda sezgi ve anlayış, kadere inanmak, her atılışı yerinde bir kavrayış, bir bakışla görme, bir kartal gözüyle bakan ve yıldırım gibi çarpan bir güç, bir savaşma dehası, derin bir ruhun olanca sırları. Yazgıya, nehir, ova, orman, tepe ve gölle birleşerek onları kendi denetimi altına alma inancı, savaşta acımasızlaşan bir yetke. Strateji bilimine karışan bir talihe inanç. Wellington savaşın, belki hesap uzmanıydı. Napoleon ise savaşın Michel-Angello'su. Ama bu kez hesap, dehayı yendi.

Her iki yan da kendilerine utku kazandıracak birini bekliyordu. Ama yine de doğru hesaplayan kazandı. Napoleon, Grouchy'yi bekliyordu, o gelmedi. Wellington Blücher'i bekledi, o geldi. Wel-

lington rövanşını kazanan klasik çarpışma yöntemiydi. Bonaparte yengisinin ilk günlerinde bu klasik savaşla İtalya'yı yenmişti. Yaşlı baykuş, genç atmacaya dayanamamış, kaçmıştı. Napoleon Bonaparte, eski savaş usullerini alaşağı etmiş gibiydi. Kimdi bu, yirmi altı yaşındaki genç Korsikalı? Hiçbir şeyi olmayan, yiyeceksiz, cephanesiz, topsuz, neredeyse yalınayak, adam gibi bir ordusu bile bulunmayan, bu serüvenci? Avrupa'yı kasıp kavuruyor, zafer üzerine zafer kazanıyordu. Nefes bile almadan, en güçlü krallık ve imparatorlukları deviren bu genç subay kimdi?

Kendini ne sanıyordu bu genç baldırıçıplak? Harp Okulu onu reddediyordu. Eski krallığının yeni yönetime olan kini. Ne yazık ki bu kin, son sözünü 1815'te Waterloo'da etti. Kader bu haksızlığı kabul etti. Yıpranmak üzere olan Napoleon, karşısında genç bir hasım buldu.

Waterloo ikinci sınıf bir komutanın kazandığı birinci sınıf bir savaştır. Waterloo'da İngiltere'ye, İngiliz istemine, İngiliz kanına beğeni duymak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Aslında savaşı Wellington kazanmadı, o disiplinli İngiliz Ordusu kazandı.

İngiltere Wellington'u bu kadar yüceltmekle kendisine haksızlık etmiş oldu. O vefasız Wellington, Lord Bathurst'a yolladığı bir mektupta 1815'te Waterloo zaferini kazanan ordu için, «Zayıf bir ordu» demişti. Waterloo topraklarına gömülü o cesur İngilizlerin kemikleri bu suçlamayla sızlamaz mı?

Evet Wellington, belki disiplinli ve kararlı davrandı, hiç yılmadı, direnmeyi bildi, ama savaş alanına düşenler son ana dek, gaydasını çalmaya devam eden o İskoçyalı çalgıcılar, süvariler, mermiler altında göz kırpmadan ilerleyen o Maitland ve Mitchell orduları...

Bize kalırsa Waterloo'yu İngiltere, İngiliz askerine borçludur. O Wellington'un heykelini yapacağına, İngiliz askerini simgeleyen bir heykel yaptırsa daha yerinde davranmış olurdu.

Ama kim bilir, belki yüce İngiltere, bu sözler için bize küsebilir. Onlar hâlâ monarşiye, soyaçekime, sınıf farkına inanıyorlardı. Halk olarak onlar sadece soylulara taparlar. Bir işçi aşağılanmaya boyun eğer, bir asker kamçılanmaya sesini çıkarmaz. Dedikodulara

göre, İnkermenn savaşında bir çavuş bütün bir orduyu kurtarmıştı, ama onun adı bile askeri bültende yer almamıştı, çünkü Lord Raglan, raporunda, subay olmayan hiçbir adamın adını yazmazdı.

Waterloo gibi bir savaşta, en büyük rolü kader üstlenmiştir. O yağan yağmurun çamura buladığı yollar, Hougomont'un surları, Ohain'in o çukurlu yolu, top sesini alamayan Grouchy, Napoleon'u şaşırtıp aldatan «o hain kılavuz Lacoste». Oysa Bülow'a rehberlik eden o genç çoban, onu doğru yoldan çevirmekle, ona zaferi sunmuştu. Şunu da belirtmek gerekir ki Waterloo'da savaştan çok, katliam oldu.

Cephe savaşları arasında Waterloo, savaşçı sayısına oranla en dar cephesi olan savaştır. Napoleon, üç çeyrek fersah, Wellington, yarım fersah; her iki tarafta yetmiş iki bin asker. Bu yoğunluk gırtlak gırtlağa gelmeyi oluşturdu.

Hesaplayıp şu dengeyi kurdular. İnsan kaybı: Austerlitz'de Fransızlar yüzde on dört; Ruslar yüzde otuz; Avsuturyalılar yüzde kırk dört. Wagram'da Fransızlar yüzde on üç, Avusturyalılar yüzde on dört. Moskova'da Fransızlar yüzde otuz yedi, Ruslar kırk dört. Bautzen'de Fransızlar yüzde on üç, Ruslarla Prusyalılar ön dört. Waterloo'da Fransızlar yüzde elli altı, Müttefikler otuz bir. Waterloo için genel toplam yüzde kırk bir. Yüz kırk dört bin savaşçı, altmış bin ölü.

Günümüzde Waterloo Ovası bütün diğer ovalar gibidir. Fakat geceleyin bir tür sisin bürüdüğü bu ovada, yolunu kaybeden bir yolcu korkunç şeyler görebilir. Bu yolcu tekinsiz Filibe ovalarının karşısındaki Virgilius gibi bakıyor, dinliyor, hayale dalıyorsa, felaketin sanrısı onu heyecanlandırır, sıkıca yakalar. O lanetli 18 Haziran gecesini tekrar yaşar, tepedeki o aslan heykeli silinir, savaş meydanı olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Ovada alay alay piyadeler, geçit yapar, ufuklardan nal sesleri gelir, o dalgın yolcu, kılıçların parlamasını görür, bir çukurdan bir inilti yükselir. Bütün şu gölgeler, bunlar, Napoleon'un en sevdiği askerleri o Grenadier'ler, parıltı saçanlar, o zırhlı süvariler. Bu iskelet Napoleon, şu iskelet Wellington'un ta kendisi. Geceleyin gölgeler hâlâ savaşır, uçurumlar alevler saçar, ağaçlar titrer, bulutlarda bile kızıltılar be-

lirir. Bütün bu savaş alanları Mont Saint-Jean, Hougomont, Frische Mont, Papelotte, Palcenaoit tümü de hortlakların dolaştıkları tekinsiz yerlerdir.

17
WATERLOO İÇİN DÜŞÜNMEK

Hayli liberal bir akım, Waterloo'dan nefret etmez. Biz aynı fikirde değiliz. Bizim için Waterloo hiç umulmadık bir felakettir. Bir yavru kartalın böyle bir yumurtadan çıkması akla ziyan bir olaydır.

Aslında Waterloo devrime karşı kasıtlı bir zaferdir. Fransa'ya karşı savaşan Avrupa. Petersburg, Berlin, Viyana'nın, Paris üstüne yürümeleri. Bu 18 Haziran 1815'te yıllar öncesine bir saldırı, 1789 yılının 14 Temmuzu'na bir saldırıdır.

Bu, Monarşilerin isyan edip Fransa'dan intikam almalarıdır...

Yirmi altı yıldır, coşan bir halkı sindirmektir. İşte Bruswick, Nassau, Romanoff, Hophenzollern, Habsbourg ve Bourbon Prensliklerinin birleşip monarşiyi koruma gayretleridir.

Waterloo, Tanrı adaletinin bir tecellisi olmuştur. Waterloo'nun yedeğinde kutsal hak vardır. Şurası bir gerçektir ki, imparatorluk tiran olduğundan, eşyanın olağan tepkisiyle krallık ister istemez liberal olacaktı, yenenlerin engin acısına karşın, istemeyerek, Waterloo'dan meşruti bir düzen çıktı. Çünkü Devrimi tam olarak yenmek mümkün değildir ve kesinlikle olması gerektiğinden, kaçınılmaz bir şey olduğundan sürekli meydana çıkar: Waterloo'dan önce eski tahtları deviren Bonaparte'ın karakterinde, Waterloo'dan sonra Anayasayı veren ve ona uyan XVIII. Louis'nin karakterinde.

Napoleon, Fransızlara eşitlik tanımak istemiş, ama bunda başarılı olamamıştı. Napoli tahtına bir arabacıyı geçirmiş, İsveç tahtını eski bir çavuşa emanet etmişti. Eşitliği kanıtlamak için eşitsizliği kullanmış Saint-Quen'de, XVIII. Louis İnsan Hakları Bildirgesine imza atmıştı.

Devrim'in ne olduğunu anlatmak ister misiniz? Buna gelişme de diyebilirsiniz. Gelişmenin kesin tanımını merak ederseniz, ona da yarın diyebilirsiniz. Yarın yolunu yapmakta hiç hataya düşmez.

Bugünden işe koyulur, Wellington'u kullanır. O sadece bir asker olan Foy'u bir konuşmacıya dönüştürür. Hougomont'a yenilen Foy, daha sonra kürsüde kendisini gösterecektir.

İlerleme işte böyle bir yol izler. Bu işçi için kötü gereç yoktur. Hiç şaşırmadan, Alplerin üzerinden geçen adamı da, Elyssee Babanın sarsak ihtiyar saf hastasını da kendi ilahi işine uyarlar. Komutandan olduğu gibi, bacakları hasta ihtiyardan da faydalanır; ilkinden dışarıda yararlanır; diğerinden, içerde. Waterloo, Avrupa tahtlarının devrilişini kılıçla durdurup, devrimci eylemlerin başka yönde gelişmelerinden başka bir yarar sağlayamadı. Kılıç kullananlar işlerini yaptılar, sıra bilgelere geldi. Waterloo'nun durdurmak istediği yüzyıl onun üzerinden geçti ve yoluna gitti. Bu lanetli zaferi özgürlük yendi.

Özetle ve tartışılmaz biçimde söyleyebiliriz ki, Waterloo'da üstün gelen, Wellington'un arkasında gülümseyen, söylenenlere göre Fransa'nınki de dahil, bütün Avrupa mareşallik asalarını ona getiren, aslanın kümbetini yükseltmek için kemik artıklı toprakları neşeyle arabalar dolusu taşıtan, bu altlığa fiyakayla 18 Haziran 1815 tarihini yazan, geri çekilenleri kılıçtan geçirmekte Blücher'e cesaret veren, Mont-Saint-Jean Ovasının tepesinden bir ava saldırır gibi Fransa üstüne eğilen sürekli, karşı-devrimdir. Şu haince «böl, parçala» kelimelerini mırıldanan, karşı-devrimdir. Paris'e gelince, volkan ağzını yakından gördü, bu külün ayaklarını yaktığını anladı ve fikrini değiştirdi. Bir emrin kekelemesine geri döndü.

Özetleyelim, Waterloo'nun nasıl bir etkisi oldu?

Waterloo'da olanı görmeliyiz. İstenilen bir özgürlük mü? Hayır... Aslında karşı-devrim istemeyerek liberal sayılırdı. Paradoks içeren bir deyimle Napoleon'un da istemeyerek devrimci olduğunu söyleyebiliriz. Aslında 18 Haziran 1815'te atından alaşağı edilen Napoleon değil, Robespierre'di.

18
KUTSAL HAKKIN CANLANMASI

Diktatörlüğün bitimi. Avrupa'nın bütün bir sistemi darmadağındı. İmparatorluk, Roma'nın çöküşüne benzeyen bir gölge arasında

yok oldu. Barbarlar çağında olduğu gibi uçurumdan kurtulunur. Ama şu var ki, 1815 yılının barbarlığı, daha doğru adıyla, «Karşıdevrim»in soluğu epey zayıftı, hemen tükendi. İmparatorluğun uzun bir süre matemi tutuldu. Hem de cesur insanlar tarafından. Aslında İmparatorluk zaferdi.

XVIII. Louis Paris'e girdi. 8 Temmuz günü, onun başkente girişi danslarla kutlandı. Tuilleries Sarayı'nın kubbesine asılan bayrak, bembeyaz bir bayraktı. Sürgündeki kral tahtına çıkmıştı. Hartwell'in çam masası, Kralın zambak çiçekleriyle süslü koltuğunun karşısında durdu. Austerlitz zaferi, çoktan mazide kalıp unutulmuştu. Kilise, otoritesine tekrar kavuşmuştu.

Kilise önceden olduğu gibi tahtın en güçlü dayanağı oldu. Avrupa barışa kavuşmuştu. Beyaz kokartını taktı. Trestaillon ün kazandı, Orsay köprüsündeki taş süsleri üzerinde Latince *«non Plurivus İmpar»*(*) sözleri yeniden göründü. İmparatorluk Muhafız Alayının bulunduğu yerde kızıl bir ev yapıldı.

Carrouessel Anıtı, Marango ve Arcole yengilerinden utanır gibi, bunların yerine Angoûleme Dükünün heykeliyle süslendi. Devrim kurbanlarının mezarı olan Madeleine Mezarlığı mermer ve akiklerle bezendi. Çünkü XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in naaşları oradaydı. Onları onurlandırmak gerekiyordu. Vincennes ormanında Enghien Dükünün vurulduğu yere, mermer bir sütun yapıldı. Dük'ün idamından bir ay sonra Napoleon İmparator tacını giymişti. Taç giymeyi kutsayan Papa Pie VII, bu kez de Napoleon'un düşüşünü kutsadı.

Bu arada Schonbrunn Sarayında dört yaşlarında küçük bir prens yaşıyordu. Artık kendisine Roma Kralı(**) demek yasaklandı.

Evet bütün eski krallar, hakları olan eski tahtlarına kavuştular. Bu arada Avrupa'nın egemeni bir kafese tıkılmıştı. Eski yönetim, yeni yönetim oldu. Bütün bunlar bir yaz günü, gencecik bir çoba-

---

(*) *No Plurieus impar:* diğerlerinden farklı değildir (Latince).

(**) Roma Kralı: Napoleon ile Viyanalı arşidüşes Marie-Louise'in oğlu. Daha sonra Viyana'da yaşayacak Reichtag Dükü adını alacak ve genç yaşta tüberkülozdan ölecekti.

nın bir Prusyalı generale «Bu yol kestirmedir» demesi yüzünden olmuştu.

1815 yılı, loş bir bahardır. Eski hastalıklı gerçekler, tekrar hortladı. Yalan 1789'la birleşti. İlahi Hak, yeni bir kanunla örtüldü. Önyargılar, boşinançlar, yeni bir kanun altında sözüm ona liberallik maskesiyle ışıldatıldılar. Tıpkı bir yılanın kabuk değiştirmesi gibi.

Napoleon, insanoğlunun güçlenmesinde ve aşağılanmasında rol üstlenmişti. İşte bu da, o Büyük Adam'ın, affedilmez yanlışı oldu! O, geleceği hiçe saymıştı.

Bu arada halklar da kendisini hâlâ unutamamıştı. Ondan söz ediliyordu. Nerede? Ne yapıyor? Bir yolcu Marengo gazilerinden birine «Napoleon öldü» demişti. O Gazi, o eski asker, kederli bir gülüşle:

«Hadi canım,» dedi, «o mu ölecek? Siz onu tanımazsınız, o ölmez!»

Napoleon'un yokluğu Avrupa üzerine karanlık bir gölge çökertmişti. Engin bir boşluk.

Krallar bu boşluğu doldurmak istediler. Köhne Avrupa, bir reforma karar verdi. Bir Sainte-Alliance «Kutsal Birleşme» kuruldu.

Tekrar kurulan bu eski Avrupa karşısında yepyeni bir Fransız'ın manzarası çiziliyordu. İmparatorun ciddiye almadığı gelecek göründü. Alnında özgürlük yıldızı vardı. Genç kuşakların ateşli gözleri ona döndü. Ama epey garip bir şey daha oluştu. Gençler hem özgürlük adını taşıyan geleceğe gönül indirirken, geçmişin de özlemini çektiler: Napoleon. O yüreklerde tekrar taht kurdu. Düşen Napoleon, ayaktaki Napoleon'dan daha yüce görünüyordu. Onu yenen uluslar, kendisinden korktular. İngilizler ona gardiyan olarak Hudson Lowe'u verdiler. Onun o kollarını birleştirip kafa tutan duruşu kralların kâbusu olmuştu. Rus Çarı Alexandre ondan söz ederken, onun «Uykularını kaçırdığını» söylüyordu. Evet bu hayalet eski dünyayı titretiyordu. Ufukların arkasında Sainte-Helene Adasının kayalıklarını sivrildiğini bilmek, kralları tahtlarında tedirgin ediyordu.

Napoleon Longwood'da can çekişedursun, Waterloo'da şehit

düşen o altmış bin asker, toprak altında çürüdüler. Onlardan yayılan huzur dünyayı sardı. Viyana Kongresi 1815'in yeni kanunlarını yazdı. Avrupa'da buna «Restorasyon» adı verildi.

İşte Waterloo bunu yapmıştı.

Fakat sonsuzluğun derdi mi bu! Bütün bu kasırga, bütün bu bulut, bu savaş, sonra bu barış, bu karanlık, bir dal ottan diğerine uçan kartalı eşit tutan o engin gözün parıltısını bir an bile gideremedi.

19
GECELEYİN SAVAŞ MEYDANI

Konumuza tekrar dönmek için o lanetli savaş tarihine geri dönelim. 1815 yılının 18 Haziran gecesi dolunay vardı. Bu aydınlık Blücher'in firarına yardım etmiş ve katliamı kolaylaştırmıştı.

Son top sesinden sonra Mont Saint-Jean ovası koyu bir sessizliğe büründü.

İngilizler, Fransızlar'ın bıraktığı kampı işgal ettiler. Bu da kazanılan utkuların sonucudur. Yenen her zaman yenilenin yatağında uyur. Bozgundan kaçan Prusyalılar, önceden gitmişlerdi. Wellington da Lord Bathurst'a raporunu yazmak için, Waterloo ilçesine geçti.

Doğrusu buranın savaşta o kadar rolü olmamıştı. Mont Saint-Jean'a topa tutulmuş, Hougomont, Papeloette yanmışlardı. Plancenoit da yangından yoğun zarar görmüştü. Heine-Sainte saldırıyla elde edilmişti; ama nedense bütün onur, bunda hiç işlevi olmayan Waterloo'ya gelecekti.

Bizler savaş yanlısı değiliz. Savaşın ne kadar korkunç ve dehşet verici olduğunu iyi bilirim. Savaşın hiç saklamadığımız iç kaldırıcı güzellikleri vardır; kabul edelim ki, kimi çirkinlikleri de vardır. Savaşı izleyen sabah, güneş cesetlerin üstüne doğar.

Bunu kim yapar? Utkuyu kim böyle kirletir? Utkunun cebine dalan iğrenç el kimindir? Ün ve şeref ardında oyunlar eden bu yankesiciler kimlerdir? Kimi filozoflar, bu arada özellikle Voltaire, bunu yapanların utkuyu yaratanlar olduğunu söyler. Derler ki, aynı kişi-

lerdir bunlar, değişen kimse yoktur, sağ kalanlar yerdekileri soyar. Gündüzün yiğidi gecenin uğursuzudur. Eh, sonunda, kendi yarattığı cesedi biraz soymak onun hakkıdır. Bize gelince, buna inanmıyoruz. Başarı kazanmak ve ölünün potinlerini çalmak, bu aynı el için imkânsız görünüyor bize.

Asıl olan şu ki, zaferden sonra, genellikle hırsızlar gelir. Fakat askeri, özellikle günümüzün askerini bunun dışında tutalım.

Her ordunun bir kuyruğu bulunur, asıl suçlanması gerekenler oradadır. Yarasa-insanlar, yarı eşkiya-yarı uşak, savaş adlı alacakaranlığın yarattığı her soydan basık burunlu yarasa, savaşmayan üniformalılar, yalancı hastalar, korkunç sakatlar, küçük arabalarla, bazen yanlarında eşleriyle yol alan, önceden çaldıklarını sonradan satan kaçakçı ordu kantincileri, subaylara rehberlik eden dilenciler, hainler, ürün hırsızları... önceden ilerleyen ordular –günümüzden söz etmiyoruz– bütün bunları ardı sıra götürdü; o kadar ki özel deyimiyle bunlara «nal toplayan» denirdi. Hiçbir ordu, hiçbir ulus bunlardan sorumlu değildi. İtalyanca konuşur, Almanların ardından giderdi; Fransızca konuşur İngilizlerin. Cerisoles zaferinden sonraki gece, anlaşılmaz Ficardie şivesi konuştuğu için aldanan ve onu bizimkilerden sanan Fervacques Markisi işte bu alçaklardan biri tarafından, Fransızca konuşan bir İspanyol «nal toplayıcısı» tarafından, üstelik savaş meydanında iğrenç biçimde öldürüldü ve soyuldu. Hırsızlıktan hırsız doğuyor. «Düşmandan geçinmek» adlı mide bulandıran özdeyiş, sadece sıkıdüzenli olmanın sağaltabileceği bu yarayı oluşturuyor. Aldatan ünler vardır; kimi generallerin büyük olmakla birlikte, niye bunca yaygın bir üne kavuştukları hiçbir zaman tam olarak anlaşılmaz. Talana izin verdiği için Turenne'i erleri epey severlerdi; izin verilen fenalık iyiliğin parçası olur; Turenne o kadar iyiydi ki, Palatinat'yı ateşe ve kana bulamalarına izin verdi.

Ayrıca, bir hususu daha unutmamak gerekir, bu utkulardan sonra, ölü soyucuları cesetlere dadanıp, ele geçirdiklerini ceplerine atarlar. Ama Wellington bu hususta epey katı davranmış, yakalanacak her ölüsoyucuyu kurşuna dizmekle korkutmuştu. Ama 18 Haziran'ı 19 Haziran'a bağlayan gece, ölüler soyuldular. Ya-

kalananlar bir duvar dibinde kurşuna dizilirken, gözü açık soyguncular yine de, işlerini yapmaktan geri kalmamışlardı.

Ovayı ışıtan ay tekinsiz bir ışık saçıyordu.

Gece yarısından hemen sonra, bir adam göründü, yürümüyor, sürünüyordu. Bu, bir ölü soyucusuydu. Ne Fransız, ne İngiliz, ne köylü, ne de asker. Aslında ona insan bile denemezdi, ölülerin kanlarını emen bir vampir demek daha yerinde. Leş kokusuna gelmişti. Onun için utku soygun demektir. Kaputa benzeyen bir ceket giymişti, ürkek ve cesurdu. İlerlerken habire geriye bakıyordu.

Aniden eğiliyor, yerde sessiz ve kımıltısız duran bir şeyi kurcalıyor, sonra doğrulup uzaklaşıyordu. Süzülüp gitmesi, tavırları, acele ve esrarengiz el hareketlerine bakarsak, eski Normandiya destanlarının «Alleurs» adını verdikleri ve harabelerde eğleşen, alacakaranlıkta meydana çıkan gulyabanilere benziyordu.

Gece dolaşan uzun bacaklı sukuşlarının bataklıklarda böylesi gölgeleri olur.

Bu sisi merakla inceleyen bir göz, az ötede, Nivelles yolu üzerinde, Mont-Saint-Jean'dan Braine-l'Alleud'e kıvrılan, yolun köşesinde, bir kulübenin arkasına sinmiş gibi duran, ağzındaki dizgine karşın devedikenlerini yemeye çalışan aç bir eşeğin koşulu olduğu, ziftli hasırla kaplı küçük bir ordu erzak arabasını, bunun içinde de kutuların, çıkıntıların üstünde oturan kadını andırır bir şeyi fark ederdi. Belki de bu arabayla o hırsız arasında bir ilişki vardı.

Karanlık fazla kesif değildi, ufuklarda hiç bulut yoktu. Toprağın kana bulanmış olmasından ve gökte parlayan ayın yaslı gibi bembeyaz olmasından, ne çıkar? Çayırlarda, mermilerle kopan, yere düşmeden asılı kalan dallar gece rüzgârında usulca sallanıyordu. Bir esinti, bir soluk bile çalıları oynatıyordu. Otların arasında ruhların gidişini andırır titremeler vardı.

Uzaktan, belli belirsiz, İngiliz karargâhının nöbetçi ve devriyelerinin gidiş gelişleri duyuluyordu.

Biri batıda, diğeri doğuda, iki büyücek yalım gibi, Hougomont'la Haine-Sainte tutuşup duruyordu. Bunlara, iki ucunda kı-

zıl ışıklar saçan birer değerli taş bulunan dağılmış bir yakut kolye gibi ufuktaki tepelere enli bir yarım halka halinde yayılan İngiliz ordugâhının ateş kordonu da ekleniyordu.

O alçak yolun virajını anlatmıştık. Birçok cesur insan için, bu ölümün ne olduğunu düşünmek bile insana dehşet verir.

Korkunç olan bir şey varsa, hayali aşan bir gerçek varsa o da şu: Yaşamak, güneşi görmek, erkekliğin olanca gücüne sahip olmak, zinde ve neşeli olmak, rahatça gülmek, önünde duran pırıltılı bir zafere doğru koşmak, göğsünde nefes alan bir ciğeri, atan bir yüreği, düşünen bir iradeyi duymak, konuşmak, düşünmek, beklemek, sevmek, bir annesi olmak, bir karısı olmak, çocukları, ışığı olmak ve ansızın, bir haykırış süresince, bir andan daha kısa bir sürede bir uçuruma düşmek, devrilmek, ezmek, ezilmek, buğday başaklarını, çiçekleri, yaprakları, dalları görmek, tutunamamamak, kılıcını kullanamamamak, altında insanlar, üstünden atlar, nafile bir çırpınmak, karanlıklarda rastgele bir at çiftesiyle kemikleri kırılmak, bir topuğun gözünü patlattığını hissetmek, bitimsiz bir öfkeyle atların nallarını ısırmak, boğulmak, bağırmak, kıvranmak, bunun altında olmak ve «az önce yaşıyordum!» demektir.

Bu acıklı felaketin can çekiştiği yerde şimdi sessizlik hüküm sürüyordu. Çukur yolun bayırı, birbirinden ayrılmayan atlar ve süvarilerle dolmuştu. Müthiş bir karmaşa. Bayırın bir karış toprağı görünmüyordu. Cesetler yolu ovanın düzeyine yükseltmişti, ağzına kadar doldurulan bir tahıl ölçeği gibi yolun kenarına kadar yükseliyordu. Yüksek bölümlerde bir ceset yığını, altlarda bir kan nehri: İşte 18 Haziran 1815 akşamında yol böyleydi. Kan Nivelles yoluna kadar akıyor ve orada, bugün hâlâ gösterilen bir yerde, oraları kapatan bir ağaç kütlesinin önünde, taşarak geniş bir birikim oluşturuyordu. Hatırlanacağı üzere, zırhlı süvarilerin yıkılması tam karşıda, Genappe yolunda olmuştu. Ceset yığının büyüklüğü çukur yolun derinliğiyle orantılıydı. Ortalara doğru, yolun ovayla aynı seviyede bulunduğu yerde, ölü katmanı inceliyordu.

Sürünerek uzun uzun ilerleyen bu gece hırsızı, ansızın olduğu yerde çivilenir gibi kaldı.

O çukurda ölülerin altından sivrilen bir insan eli fark etmişti. Sol elin dördüncü parmağında altın bir yüzük ışıldıyordu.

Adam eğildi, bir süre öylece çömelip kaldı, sonra doğruldu. Ölünün elindeki altın yüzük gitmişti.

Fakat tam uzaklaşacağı zaman, ansızın geri çekildiğini fark etti, az önce yüzüğü çekip aldığı el onun ceketine yapışmış, geri çekiyordu.

Namuslu bir adam olsa korkardı. Hırsız alayla güldü.

«Oh! Oh!» diye söylendi, «bu sadece ölü, oysa yakalandığımı sanmıştım. Bir hayalet bir jandarmadan daha iyidir.»

Fakat el, gücünü yitirmiş gibi onu bıraktı. Çabalamak mezardakileri yorar.

Ölü soyucu kendi kendine adamın ölmüş olup olmadığını anlamak için onun üstüne eğildi. Kolunu tuttu, başını diğer cesetlerin altından çıkardı, gövdesini çekti, birkaç dakika sonra karanlıkta ardı sıra baygın birini sürüklüyordu.

Bu bir zırhlı subayıydı, hem, yüksek rütbeliydi. Zırhın hemen altından irice bir sırma apolet görünüyordu. Bu subay miğferini kaybetmiş olmalıydı, bir kılıç yüzünde derin bir yara açmıştı, kana bulanmıştı.

Görünüşe göre, yarası ağır değildi, cesetlerin altına düşerek korunmuştu. Yine de, epey kan kaybetmiş olduğu için, gözleri kapalıydı.

Zırhının üzerinde Onur madalyası vardı: Lejyon d'onor (Légion d'Honneur).

Gümüş bir madalya.

Hırsız hemen bunu da cebine atmakta bocalamadı.

Daha sonra subayın cebinde bulduğu saati de aşırdı.

Bir para kesesi bulup, bunu da çaldıklarının yanına attı.

Can vermek üzere olan adama böylece yardım ediyordu. Sonra, yaralı gözlerini açtı, zor duyulur bir sesle:

«Teşekkürler,» diye mırıldandı.

Gecenin serin havasıyla biraz canlanmıştı.

Ölü soyucu yanıtlamadı, uzaklardan ayak sesleri duymuştu. Bu, bir devriye olacaktı.

Subay güçsüz bir sesle sordu:

«Savaşı kim kazandı?»

«İngilizler.»

Hırsızın bu yanıtına subay acı bir inlemeyle yanıt verdi. Daha sonra:

«Ceplerime bakın, bir saat ve bir para kesesi bulacaksınız. Onları alın,» dedi.

Ama sözünü ettiği şeyler çoktan hırsızın cebini boylamıştı.

Hırsız bulmak ister gibi yaptıktan sonra:

«Bir şey yok,» dedi.

«Üzüldüm, onları size verecektim!»

Ayak sesleri yaklaşıyordu. Hırsız yakalanmaktan korktu.

Gitmek ister gibi:

«Geliyorlar,» diye söylendi.

Subay dirseğinin üstüne doğrulup sordu:

«Hayatımı kurtardınız, kimsiniz?»

Hırsız çarçabuk sıvışmak istiyordu, yarım sesle:

«Ben de sizin gibi Fransız ordusundaydım. Enselenirsem beni kurşuna dizerler, hayatınızı kurtardım, bundan sonrasını siz halledin.»

«Rütbeniz neydi?»

«Çavuş.»

«Adınız?»

«Thenardier.»

Subay:

«Bu adı kesinlikle unutmayacağım,» dedi. «Siz de benim adımı unutmayın, benim adım Pontmercy.»

İKİNCİ KİTAP

ORİON SAVAŞ GEMİSİ

1

24601 NUMARA, 9430 NUMARA OLDU

Jean Valjean ele geçirilmişti.

Üzücü ayrıntıları fazla uzatmak istemiyoruz.

Sadece Montreuil-sur-Mer'de geçen o acıklı olaylardan birkaç ay sonra gazetelere çıkan haberleri alıntılamak isteriz.

1823 yılının 25 Temmuz sayılı *Ak Bayrak* gazetesinde şöyle yazılıydı:

Pas-de-Calais eyaletinin bir ilçesi, müthiş bir olaya sahne oldu. Bay Madeleine adlı bir yabancı, yıllardır kendi buluşu olan bir yöntem yardımıyla, şehirdeki sanayiyi kalkındırmış, silah-boncuk ve cam takı eşyalarının imalatını kolaylaştırıp, burayı refaha kavuşturmuştu. Kendisi de hatırısayılır bir servet biriktirmişti. Ödül olarak kendisini şehre Vali yapmışlardı. Ama o eski bir kürek mahkûmu olan Jean Valjean'dı. Polisimizin becerisiyle yakalanan bu eski katilin, metresi yaptığı bir kaldırım kadını da vardı ki, adam tutuklandığında, kadın kederinden öldü. Tutuklanmasından hemen önce Laffitte Bankasından çektiği yarım milyonu geçkin bir parayla sadece kendisinin bildiği bir yere saklanmış olmalı. Var ilinin Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanıp hüküm giymiş bulunuyor.

Aynı sayılı *Journal de Paris* başka ayrıntılar da vermişti:

Bu alçak katil, polisi bile yanıltmıştı. Kuzey şehirlerimizden biri-

ne Vali yapılan bu suçlu, aynı zamanda orada önemli bir sanayi kurmuştu. Nihayet ele geçirildi. Bunu da Emniyet'imizin düzenli çalışmalarına borçluyuz. Söz konusu suçlu, kaldırım kadınlarından biriyle dost hayatı yaşıyordu, onun tutuklanması kadının ölümüne sebebiyet verdi. İnsanüstü bir güce sahip olan bu haydut, daha önce de kaçmayı başarmıştı. Fakat bundan birkaç gün sonra polis, kendisini Paris'te, Montfermeil'e giden bir posta arabasında kıstırdı. Biriktirmiş epey yüklü bir parayı bankadan çektiğini de öğrenmiş haldeyiz, bu birkaç gün içinde, bunu kimsenin bulamayacağı bir köşeye saklamış olmalı. Var Mahkemesi onu tam sekiz yıl önce küçük bir baca temizleyici çocuğun parasını gasp etmekten yargıladı. İddianamede yazıldığına göre bu parayı sadece kendisinin bildiği bir yere gömmüş, bu yüzden bulunamamıştır. Her ne olursa olsun, Jean Valjean sekiz yıl önce Ferney'li saygıdeğer yaşlının:

«...Her yıl birçok Savoie'lı gelir,
Elleriyle usulca siler,
Kurumlanmış uzun bacaları»

diye ölümsüz dizelerle sözünü ettiği dürüst, çalışkan çocuklardan birine karşı anayolda silahlı soygun suçundan Var eyaletinin ağır ceza mahkemesine verildi. Kendini savunmayan haydut suçunu kabul etti. Bu arada Jean Valjean'ın Güney illerimizi talan eden bir eşkiya çetesiyle de işbirliği yaptığı ortaya çıktı. Bu yüzden, suçlu bulunan Jean Veljean ölüm cezasına çarptırıldı. Ama yine de adaletli kralımızın hoşgörüsü sayesinde cezası ömür boyu küreğe çevrilmiştir. Jean Valjean, daha önce on dokuz yıl kaldığı Toulon Cezaevine gönderildi.

Jean Valjean'ın epey dinibütün bir adam olduğunu tekrar hatırlatmak isteriz. Montreuil-sur-Mer'de hep kiliseye giderdi. Bazı gazeteler, onun ölüm cezasından kurtularak, ömür boyu küreğe mahkûm olmasını bir bağış sayıp, bunu rahiplerin başarısı olarak değerlendirdiler.

Jean Valjean sadece numara değiştirecekti. Yıllar önce 24601 olan numarası, artık 9430 numaraydı.

Montreuil-sur-Mer'e tekrar dönemeyeceğimiz için son bir söz:

Bay Madeleine'in tutuklanmasıyla, oranın yazgısı da değişti. O eski refah artık kaybolmuştu. Onun kurduğu sanayi baştakilerin ihtirası yüzünden yıkıldı, siyah boncuk ticareti iyice kötüledi. Rakip şirketler birbirleriyle, dalaşadursun, ustabaşları kendilerini fabrikatör sanıp sahiden yetenekli insanları işten atmışlardı. Bu yüzden, işlikler kapatıldı, fabrikalar da yok oldu. İş bulamayan yöre halkı, talihini denemek için başka yerlere gitti. Meğer, bütün bu sanayinin ruhu Bay Madeleine imiş. Onun yokluğu her şeyi altüst etmişti. Kısa süre sonra, yöre eski yoksulluğuna geri döndü.

2
BU İŞE ŞEYTAN MI KARIŞTI?

Daha ileri gitmeden, tam da o tarihlerde Montfermeil'deki, akla ziyan bir olaya değinmek isteriz.

Montfermeil'de, epey eskilere giden bir boşinanç hâlâ varlığını sürdürüyor. Bunca rağbet gören bir boşinanca, Paris'in bunca yakınında rastlanması, Sibirya'da sarısabır çiçeğine rastlamak gibi hem afallatıcı, hem de değerlidir. Nadir yetişen bitkiler türünden her şeye derin saygısı olan insanlarız. Anlatılanlara göre Şeytan, Monfermeil Ormanını definesini gömmek için seçmiş derler. Yörenin güngörmüş kadınları, günbatımında orman kenarında bir kömürcü ya da bir oduncuya benzeyen kara yüzlü bir adamın, eski bir pantolon ve solgun bir mavi önlük giymiş halde ormanda dolaştığına yeminler ederler. İşin en tuhaf yönü, adamın başında şapka yerine tam alnında iki boynuzun varlığıymış.

Onu yeterince tanıyorlardı. Bu adam, çoğu zaman yerde bir çukur kazıyormuş ve bu adamın esrarını aydınlatmanın üç çaresi varmış.

İlki, adama yaklaşıp onunla konuşmak. İşte o zaman, onun sadece bir köylü olduğu, yüzünün kara olmayıp güneşten yandığı için esmer olduğu ve onun çukur kazmadığı, sadece inekleri için ot topladığı anlaşılırdı.

Boynuz sanılan şeyin de, sırtında taşıdığı bir tırpanın ensesinin

ardında görülen dişleri olduğu hemen anlaşılırdı. Fakat bu konuşmayı yapan kişi, evine döner ve bir hafta geçmeden ölürdü.

İkinci yol, onun çukuru kazıp bitirmesini beklemek ve o gidince, o çukuru tekrar açıp saklanan defineyi çıkarmaktı. O zaman ise, o ay içinde ölünürdü.

Son çare, o adamla konuşmamak, ona yanaşmamak, ona bakmadan hemen oradan sıvışmaktı ki, bunu yapan, daha talihli sayılırdı, çünkü bir yıl içinde ölürdü.

Ne de olsa ölüm kaçınılmaz olduğuna göre ve bir an meselesi olduğuna göre, cesur kişiler en azından defineyi ele geçirme yöntemini seçiyorlardı. Hiç değilse bir ay, krallar gibi yaşayabileceklerdi.

Her ihtimalin cezbettiği cesur adamlar, söylenenlere göre, sık sık kara adamın kazdığı çukurları açmış ve şeytanı soymayı denemişler. Güya bu iş o kadar kârlı değilmiş. Daha doğrusu, destanlara ve bir de bu konuda, biraz büyücü olan Tryphon adlı Normandiyalı kötü bir papazın bıraktığı kötü bir Latinceyle yazılmış iki dizeye inanmak gerekirse. Tryphon, Rouen civarında Saint-Georges de Boscherville manastırına gömülmüştür, mezarından kurbağalar çıkar.

Özetle, halk eşsiz çabalar harcıyor. Bu çukurlar genelde epey derindir, kan ter içinde kalıyorlar, araştırıyorlar, bütün bir gece çalışıp duruyorlar, çünkü bu iş sadece gece yapılır, gömleklerini terle ıslatıyorlar, mumlarını sonuna kadar yakıyorlar, kazmalarını köreltiyorlar. En nihayet çukurun dibine ulaşıp da «hazine»ye el koyduklarında ne bulsalar iyi? Şeytanın hazinesi neydi, bilir misiniz? Bir metelik, kimi zaman bir frank, bir taş, bir iskelet, kanlı bir ceset; bazen bir çantadaki kâğıt gibi dörde katlı bir korkuluk, bazen de hiçbir şey. İşte Tryphon'un dizeleri, saygısız meraklılara bunu anlatmak ister gibi:

Kazıyor, karanlık bir çukura hazineler gömüyor: Bir metelik, metal paralar, taşlar, bir ceset, hayaller ve hiç.

Bugün, bazen mermilerin yanında bir barut kabı, sanki şeytanların kullanmış olduğu yağlı ve kirden kızarmış bazı eski iskambil kâğıtları da bulunuyormuş sözde orada. Bu son iki şeyi Tryphon

söylemiyor, fakat unutmamalı ki Tryphon XII. asırda yaşamıştı, hiç sanmam ki şeytan Roger Bacon'dan önce barutu, V. Charles'dan önce de iskambil destelerini bulmayı akletmiş olsun. Hem, bu iskambillerle oynandığı zaman, her şeyin elden gideceği tartışılamaz; kaptaki baruta gelince, onda da tüfeğinizi yüzünüze atma özelliği bulunur.

Jean Valjean'ın Montfermeil posta arabasında ele geçtiği o günlerde, bir yol işçisi olan ihtiyar Boulatruelle adlı bir köylünün de sık sık ormanda gezinmesi dikkat çekecekti.

Her yerde, Boulatruelle'in matah bir şey olmadığı, hapiste yattığı bile söylenirdi. Polis gözetiminde bulunan ihtiyar adam kolay kolay iş de bulamıyordu. Kimi zaman, yolda taş kırma işi bulurdu.

Boulatruelle kimsecikler tarafından sevilmezdi. Çok sarsak, ürkek biriydi. Herkese saygıyla selam verir, jandarmalardan epeyce korkardı. Şarap içmeye de düşkün olduğundan, hiç ayık gezmezdi.

Yöre halkı onun halinde kimi tuhaflıklar sezmişti.

Birkaç gündür, Boulatruelle, işinden tez vakit ayrılıyor ve omuzundaki kazmasıyla ormana gidiyordu. Akşamları onu en ıssız ağaçların altında görürlerdi. Bazı şifalı otlar toplamaya giden nineler, onu şeytanın ta kendisi gibi görürler, daha sonra onun Boulatreulle olduğunu anlayınca hiç de memnun kalmazlardı. Bu işin içinde bir bityeniği vardı. Boulatruelle'in ormanda gizli bir araştırma yaptığına herkes emindi.

Köyde onun için:

«Herhalde Boulatruelle yine şeytanı görmüş olmalı, bu yüzden kürek ve kazmayla ormanda dolaşıyor. Amacı Şeytanın definesini bulup el koymak... Fakat bilinmez, bakalım bu işten kim güçlü çıkacak, kim kimi yenecek, Boulatruelle şeytanı yenecek mi? Yoksa şeytan onu da mahvedecek mi?» denirdi.

Sonra ansızın Boulatruelle artık ormana gitmeyi bıraktı, eski işine geri dönüp günbatımına dek yollarda çalışmayı sürdürdü.

Yine de köylülerin çoğunun merakı giderilmemişti. Aslında hazine söz konusu olamazdı, fakat işçinin ormana gidişte bir çıkarı olmalıydı.

Onu konuşturmak için, Thenardier ile okul öğretmeni onu meyhaneye götürüp, bol bol şarap ısmarladılar. Fakat adamın ağzı epey sıkıydı. Ondan doyurucu bir açıklama alamadılar. Fakat onu o kadar zorladılar ki, adam dut gibi olduktan sonra, saçma sapan bir yığın şey anlattı.

Anlattıklarından Thenardier ile canciğer arkadaşı okul öğretmeni şu çıkarsamaya vardılar:

Bir sabah, her zamanki gibi taş kırmaya giden Boulatruelle, ormanda bir çalının önünde bir kürek ve kazma görmüştü. Bunların köyün suyunu taşıyan Six-Fours Baba'nın gereçleri olduğunu sanıp, fazla önemsememişti. Fakat aynı günün akşamı, bir yabancıyı ormana dalarken görmüştü. Hem bu adamın yüzü kendisine biraz tanıdık geliyordu (İşte o zaman Thenardier bu yabancının da Boulatruelle Baba'nın bir forsa arkadaşı olabileceğini aklından geçirdi). Evet, işte bu adamı izlemek için Boulatruelle, kalın bir ağacın ardına sığınmış ve onu izlemeye başlamış. Adam kolunun altında bir kutu ve bir çıkın taşıyormuş. Bir ara Boulatruelle adamı kaybetmiş, gece dolunay çıkınca, çalının dibinde oturup beklemeye başlamış. Sahiden birkaç saat sonra, adamı tekrar görmüş, fakat bu kez elindeki kutu ve çıkın yerine, bir kürekle, bir de kazma varmış. Boulatruelle, bu yabancıya sokulmaya korkmuş. Önce, onu epey heybetli ve güçlü görmüş. Adam, onu görünce belki saldırabilirmiş. Aslında iki eski mahkûmun duygusal karşılaşmasıymış bu; Boulatruelle bu yüzden ona görünmemiş. Fakat ertesi sabah tekrar oraya gittiğinde, o kürekle kazmayı bulamamış, gereçlerin yerinde yeller esiyormuş. İşte bu yüzden, ihtiyar Boulatruelle, yabancının ormanda bir çukur kazdığını ve elindekileri oraya koyduğunu düşünmüş. Fakat kutunun içinde ne olabilirmiş? Bu bir cesedi alamayacak ölçüde küçük bir kutuymuş. Belki de yabancı, oraya para koymuştu. Boulatruelle kürekle oraya gelmiş ve toprağın her yerini kazmış, ama yine de hiçbir şey bulamamış.

İşte taşçı bunları anlatmıştı, fakat kimse bunu fazla önemsemedi. Köyün nineleri, bunun şeytan işi olduğunda üstelediler. Sonra bu da unutuldu.

3
TEK ÇEKİÇ DARBESİNDE PRANGANIN ZİNCİRİ KIRILACAK ÖLÇÜDE İNCELDİĞİNE GÖRE, ACABA DAHA ÖNCEDEN Mİ İNCELTİLMİŞTİ?

1823'ün ekim sonlarına doğru, Toulon ahalisi bir tamirat için limanlarına *Orion* gemisinin girdiğini gördüler. Daha sonraları Brest limanında Okul-Gemi işleviyle kullanılacak bu zırhlı, o günlerde Akdeniz filosunundu.

Fırtınalar sonucu hayli örselenmiş olmasına karşın, zırhlının limana girişi çok heyecan verici oldu. Top sesleriyle karşılandı. Bu zırhlıların limanlara giriş ve çıkışları o zamanlar hep top atışlarıyla karşılanırdı. Bu da top başına, altı franktan hesap edilecek olursa, günde dokuz yüz bin frank ederdi ki, bu, yaklaşık üç yüz milyonun duman olması demekti. Bu ayrıntıyı hatırlatmak zorunda kaldık. Yılda üç yüz milyon, sis olup giderken, yoksullar açlıktan ölüyordu.

1823 yılı, Restorasyon'un «İspanya Savaşı» adını verdiği çağdı. Bu savaş tek ve epey güçlü bir özellik içinde sayısız olayı içine almış sayılırdı. Bourbon hanedanı için epey önemli bir savaştı. Fransa kolu, Madrid koluna yardım ve destek için savaşa başlamıştı. Fransa burada büyük kardeş rolüne devam etmeyi kararlaştırmıştı. Liberal gazetelerin «Andujar Kahramanı» adını taktıkları Dük d'Angouleme, sakin görünümüyle, monarşiyi anarşiye karşı koruyordu. Liberallerin hayali terörizmiyle uzlaşmayan din büyüklerinin epey gerçek eski terörizmini bastırması; dul asil hanımları alabildiğine ürküten Devrimin «baldırıçıplaklarının» (*sans-culottes*), tekrar meydana çıkması; anarşi olarak değerlendirilen ilerlemeye monarşinin ket vurması; 89 teorilerinin yıkılış karmaşası içinde ansızın kesilmesi; bütün dünyaya yayılmaya başlayan Fransız düşüncesine Avrupanın verdiği «dur!» emri; o günden beri, Charles-Albert olan Carignan Prensinin kırmızı yünden humbaracı apoletleriyle, kralların halka karşı açtıkları bu haçlı savaşına lider Fransız hanedanı prensinin yanında, gönüllü halde tekrar katılması; tekrar savaşa başlayan fakat sekiz yıllık dinlenmenin ardından köhnemiş, kederli o beyaz kokartlı imparatorluk askerleri; otuz yıl

önce Cbolentz'deki beyaz bayrak gibi, üç renkli bayrağın da yabancı diyarlarda bir avuç cesur Fransız tarafından dalgalandırılması; askerlerimize katılan papazlar; süngü yardımıyla adam edilen özgürlük ve yenilik düşüncesi; top ateşiyle yıkılan ilkeler; Fransa'nın düşüncesiyle yaptıklarını silahlarıyla bozması; ayrıca, satılık düşman komutanlar, kararsız askerler, milyonların sardığı şehirler; askeri tehlike olmasa da, patlama ihtimali olan mayın tarlaları; dökülen az kan, elde edilen önemsiz onur, bazıları için yüz karası, hiç kimseye zafer; XIV. Louis soyundan prenslerin açtığı, Napoleon yetiştirmesi generallerin idaresindeki bir savaş işte buydu. Büyük savaşı da, büyük politikayı da hatırlatmama şanssızlığına uğradı.

Kimi askeri başarılar önemliydi; bunlar arasında Trocadero'un alınması iyi bir askeri başarı; fakat sonunda, yineliyoruz, bu savaşın borazanları cırtlak sesler çıkardılar, genel olarak fazla aydınlığa kavuşmadı. Fransa'nın bu yapay zaferini kabullenmede çektiği zorluğu tarih onaylıyor. Karşı çıkmakla görevli bazı İspanyol subaylarının rahatça itaat etmeleri olağan karşılandı, bozulma düşüncesi zaferden çıktı; savaşlar değil de generaller kazanıldı ve yenilmiş askerler yüzü yerde döndü. Sahiden de yüz kızartıcı bir savaş, bayrakların büklümlerinde «Fransa Bankası» okunuyordu.

1808 savaşında üzerlerine Zaragoza'nın acıklı biçimde yıkıldığı askerler, 1823'te kalenin kolayca alınması karşısında kaş çatıyorlar ve Palafox'un hasretini duyuyorlardı. Bu da Fransa'nın alışkısıdır: Karşısında Ballesteros'u görmektense, Rostopçin'i görmeyi ister.

Bunlardan daha önemli ve üzerinde durulması gereken bir fikir açısından bakılırsa, Fransa'da eskeri fikri inciten bu savaş, demokratik düşünceyi öfkelendiriyordu. Bu bir peyk haline getirme girişimiydi. Demokrasinin oğlu Fransız askerlerinin bu savaşta gayesi, başkası adına boyunduruk ele geçirmekti. İç kaldıran bir mantıksızlık, Fransa'ya düşen, milletlerin ruhunu bozmak değil, uyandırmaktı. 1792'den beri Avrupa'daki bütün ihtilaller Fransız İhtilali'dir; özgürlük Fransa'dan yayılır. Bu güneş sistemi gibidir. Bunu görmeyen kördür! Bunu söyleyen Napoleon'dur.

Asil İspanyol ulusuna bir suikast olan 1823 savaşı, demek ki bir yandan da, Fransız İhtilaline karşı da bir suikasttır. Bu vahşice şiddet gösterisini Fransa yapıyordu; zorla; çünkü kurtarıcı savaşların dışında, orduların yaptığı bütün savaşlar zorladır. «Harfiyen itaat» sözü bunu anlatır. Bir ordu tuhaf bir birleşim başyapıtıdır; burada güç, güçsüzlerin müthiş toplamından çıkar. İnsanlığa rağmen, insanlığa karşı insanlık tarafından yapılan savaş işte böyle tarif edilebilir.

Ne yazık ki, 1823 Savaşı Bourbonlar'a iyilik getirmedi. Bunu başarı sanmakla bir düşünceyi yok etmek için buyruk vermenin ne kadar riskli olabileceğini anlayamamışlardı.

O kadar aldandılar ki kuruluşlarına, güç unsuru olarak, bir suçun engin zayıflığı, güçsüzlüğünü aldılar. Tuzak fikri onların meclislerinde güç gösterileri için, ilahi hak serüvenleri için bir kanıt oldu. Fransa, İspanya'da Saf Kralı yerleştirdiğine göre, kendi topraklarında da mutlak krallığı kurabilirdi. Askerin itaat etmesini, ulusun onayı sanmak gibi müthiş bir hataya düştüler. İşte bu güven tahtlarını yıktı. Ne zehirli ağacın gölgesinde, ne ordunun gölgesinde uyumak doğrudur.

İspanya savaşları sırasında Akdeniz'de güçlü bir Fransız donanması seyir halindeydi.

Konumuz olan *Orion*'a geri dönelim. Yukarıda değindiğimiz gibi, o sıralarda Akdeniz filosuna ait bu zırhlı Akdeniz'de seyrediyordu. Uygun olmayan hava ve bazı terslikler nedeniyle epeyce zarar görmüştü.

Her nedense bir zırhlının limana gelmesi ahaliyi hayli etkiler. Halk böyle görkemli seyirlere bayılır.

Her gün sabahtan akşama, rıhtım meraklı bir kalabalıkla doldu taştı. Bu başıboş ve işsiz güçsüz kişiler, yalnızca *Orion*'u görmek için limana sökün ediyorlardı.

Büyük bir savaş gemisi, insan dehasıyla doğa gücünün en kusursuz, en muhteşem birleşmelerindendir.

Büyük bir savaş gemisi, en ağırla en hafifin birleşmesinden oluşur: çünkü aynı zamanda maddenin üç haliyle ilgisi bulunur: Katı, sıvı, gaz. Her üçüne karşı da savaşması gerekir. Denizin dibinde-

ki kayaya tutunmak için on bir tane pençesi vardır, bulutlardaki rüzgârı yakalamak için Antil sivrisineklerinden daha fazla kanadı ve daha çok anteni vardır. Nefesi, büyük borazanlara benzeyen yüz yirmi toptan çıkar ve yıldırıma görkemle yanıt verir. Okyanus dalgalarının müthiş sinsiliği içinde onun yolunu şaşırtmak ister; fakat geminin ruhu vardır; ona öğüt veren, sürekli kuzeyi gösteren pusulası. Karanlık gecelerde sahildeki fenerler ve yıldızlar yardımcı olur. İşte böylece rüzgâra karşı halat ve yelkenbezi, suya tahta, enginliğe karşı da bir kadranı vardır.

Bir savaş gemisini meydana getiren bütün bu dev ebatlar hakkında bir fikir edinmek istenirse, Brest, ya da Toulon limanlarındaki kapalı, altı katlı gemi kızağına inmek gerek. Yapılmakta olan gemiler orada bir dalgıç haznesi içinde gibidir. Şu büyücek kalas seren direğidir; ucu-bucağı belirsiz şu yerde yatan koskoca tahta sütun mayıstra direğidir. Onu ambardaki dibinden, bulutlardaki tepesine kadar ölçersiniz boyu altmış kulaçtır. Temel çevresi üç ayaktır. İngiliz büyük mayıstra direği su düzeyinden yukarı iki yüz on yedi ayaktır. Babalarımızın donanmasında halat kullanılırdı, bizimkilerde zincir. Yüz topluk bir geminin sadece zincir demetinin boyu dört ayak, genişliği yirmi ayak, derinliği sekiz ayaktır. Ya bu gemiyi yapmak için ne kadar ağaca ihtiyaç vardır? Üç bin çeki. Yüzen koca bir ormandır bu.

Fakat şuna dikkat etmeli. Burada söz konusu olan kırk yıl önceki bir savaş gemisidir, sıradan bir yelkenli gemi; o zaman daha çocukluk çağında olan buharlı savaş gemisi denen harikaya, o günden beri yeni mucizeler eklendi. Örneğin, bugün yelkenli-pervaneli karma gemi, üç bin metrekare alanında bir yelken donatımıyla ve iki bin beş yüz beygir gücünde bir kazanla çekilen akla ziyan aygıttır.

Bu yeni harikaları bir kenara bıraksak bile, Kristof Kolomb'un ve Ruyter'in eski gemisi bile insanın eşsiz şaheserlerinden biridir. Enginlerin esintileri gibi, onun da gücü bitmez, rüzgârı yelkenlerine doldurur, dalgaların muhteşem dağılışları yüzer ve egemenlik sürer.

Fakat öyle bir an gelir ki, şu altmış ayak uzunluğundaki seren

direğini fırtına bir ceviz kabuğu gibi kırar; şu dört yüz ayak yüksekliğindeki mayıstra direğini rüzgâr çöp gibi eğer; on binlerce okka ağırlığındaki çapa, dalganın ağzında bir balıkçının turnabalığının çenesindeki yemi gibi bükülür; o devasa toplar, fırtınanın boşluğa ve gecenin içine alıp götürdüğü yakınan ve faydasız böğürtüler koparır; bütün bu güç ve görkem, daha üstün bir güç ve görkemin içinde silinir gider.

Sonsuz bir zayıflığa ermek için açılan bir güç, her seferinde insanoğlunu derin hayallere daldırır. Kendileri de bunun nedenini çok iyi anlamadıkları halde, limandaki izleyiciler bu olağanüstü savaş ve denizcilik gereçlerinin başına bu yüzden yığılır.

Böylece, her gün sabahtan akşama kadar Toulon limanının rıhtımları, dalgakıranların uçları, mendirekler, Paris diliyle ifade edersek, bütün işi gücü *Orion*'a bakmak olan sayısız aylak ve meraklıyla dolar.

Gemi uzun süredir hasta bir gemiydi. Daha önceki yolculuklarında omurgasına, hızını yarıya indirecek ölçüde kalın bir katman halinde kavkı birikmişti; geçen yıl bunları kazımak için onu kızağa çekmişlerdi, sonra tekrar denize açıldı. Ama bu kazıma omurganın vida somunlarına zarar vermişti.

Gemi tersanede bekliyordu, tamir edilmeye başlanmıştı. *Orion* aslında, uzun zamandan beri tamire ihtiyaç duyuyordu. Baleares Adaları civarında fırtınaya yakalanan geminin, tekne kısmı iyice incelmişti. Bu arada şiddetle esen rüzgâr, bu aksaklığı iyice çoğaltmış, beri yandan, öndeki direğin ip merdivenleri kopmuş, geminin çatısında kimi çatlaklar oluşmuştu.

Su alan gemi, Toulon'a dek güç bela getirildi, orada kızağa alındı.

Hemen her gün gibi, kalabalık bir hevesli topluluğu, tamir işlerini izlemeye gelirdi. Bir sabah tamiri izleyen halk müthiş bir kazanın tanığı oldu.

Tayfalar serenleri yelken direklerine sarmak için uğraşıyorlardı ki, floka yelkeninin bir köşesini tutan gabyacı ansızın dengesini kaybedip sendeledi. Az daha denize düşüyordu. Dalgakırana biriken ahalinin ağzından bir çığlık koptu.

Kazaya uğrayan tayfa dibi boylamak üzereydi; elleriyle serene tutunmak istedi, gayret etti, tutunamadı, tam düşeceği anda, can havliyle ip merdiveni sıkıca tutup, yapıştı, orada asılı kaldı. Denizden o kadar yüksekteydi ki, bu baş döndürücü yükseklikten düşmek mutlak bir ölüm demekti. Biçare adam, halata sıkıca sarılmıştı, ipin ucuna asılı gibi sallanıp duruyordu.

Yardımına koşmak korkunç bir tehlikeye göze almak demekti. Tayfalardan ve balıkçılardan hiçbiri böyle bir riske atılmaya kalkışmadı. Aslında yardım etmek istiyorlardı fakat cesaretleri yoktu.

Bu sırada, biçare gabyacı epeyce yorulmuştu. Kolları gerilmişti. Yukarı çıkabilmek için harcadığı her çaba, halat merdivenin daha da fazla sallanmasına neden oluyordu. Güç kaybetmekten korktuğundan, imdat diye bağırmaya bile cesaret edemiyordu. Her an ipi bırakabilirdi. İpi bıraktığında da ölümün kucağına atılmış olacaktı.

Sonra, bir tansık olmuş gibiydi. Geminin direğine bir adamın çıktığı görüldü. Yaban kedisi gibi tırmanıyordu bu cesur adam. Kırmızı kazaklı adamın bir pranga mahkûmu olduğu hemen anlaşıldı. Çanaklığa tırmandığında, rüzgâr, onun yeşil başlığını uçurmuş ve kar gibi apak saçları ortaya çıkmıştı. Bu gönüllü, genç biri değildi.

Gemide çalıştırılan bir kürek mahkûmu, kazayı görür görmez, nöbetçi subaya gitmiş ve kendisine izin verilirse adamı kurtarabileceğini söylemişti. Komutan bir baş işaretiyle onaylayınca, kürek mahkûmu bir çekiç almış ve tek darbede, zinciri parçalamıştı. O anda bu zincirin bunca kolay parçalanması kimsenin ilgisini çekmemişti. Çok daha sonraları bu sahneyi görenler, o anı hatırladıklarında, böyle sağlam bir zincirin tek vuruşla kopmasına şaşıracaklardı.

Kurtarıcı çarçabuk, direğin tepesinde göründü, bir an durup uzaklığı ölçmüştü. Rüzgârın gabyacıyı salladığı o dakikalar aşağıdaki kalabalığa, yüzyıllar kadar uzun geldi. Sonunda mahkûm gözlerini yukarı kaldırdı, içinden dua eder gibiydi, öne doğru bir adım yürüdü. Kalabalık rahat bir soluk aldı. Onun seren üzerinde

koşarcasına geçtiğini gördüler. Oraya geldiğinde, ipin bir ucunu oraya bağladı ve diğer ucunu sarkıtıp el yordamıyla ipe asılıp inmeye başladı. Bu arada olanı biteni izleyenlerin heyecanı, son raddesine vardı. Boşlukta sallanan bir adam yerine, artık iki adam vardı. Bir sineği yakalamak isteyen bir örümcek gibi. Fakat bu kez, örümcek ölüm değil, hayat getirecekti.

Bu ikiliye, sayısız göz çevriliydi, kimse soluk almaya bile cesaret edemiyordu. Ne bir ses, ne bir nefes. Bütün kaşlar çatılı, dudaklar soluklarını tutmak istercesine kısılmıştı. Nefeslerinin esen rüzgârın gücünü çoğaltmasından ve bu zavallıları düşürmesinden korkuyorlardı.

Mahkûm, tayfanın yanına gelmişti. Tam vaktinde bir gelişti bu. Bir an gecikse, o yorgun adam ellerini bırakıverecek, sulara düşecekti. Kürek mahkûmu, bir eliyle ipi tutup, diğerini kullanarak adamı halata sıkıca sardı, sonra onun serene tırmanıp tayfayı oraya çektiğini gördüler. Kurtardığı adamı, sonra kucağına aldı ve sanki epey hafif bir şey taşıyormuş gibi koşarak onu çanaklığa taşıdı. Oraya vardığında, kaza geçiren adamı arkadaşlarının uzanan kollarına bıraktı.

Tam o sırada coşan ahali, onu deli gibi alkışladı. Kocamış deniz kurtları bile gözyaşlarını bastıramamışlardı. Kadınlar kucaklaştı ve her ağızdan aynı istek yükseldi:

«Bu adam bağışlansın! Bu yiğit kurtarıcı bağışlansın! Onu özgür bırakın!»

Ama adam, bunları önemsemiyor, tekrar işinin başına dönmek için acele ediyordu. Aşağıdaki serenlerden birinin üzerinde hızlı adımlarla koşmaya başladı. Bütün bakışlar onu izliyordu. Bir ara korktular, çünkü adamın yorgunluk ya da baş dönmesinden sendelediğini görmüşlerdi. Şimdi, herkes onun kurtuluşu için dua ediyordu. Fakat izleyiciler kederle haykırdılar, o cesur kürek mahkûmu sulara düşmüştü.

Bu düşüş epey tehlikeli oldu. Geminin hemen bitişiğinde demirleyen bir zırhlı vardı, zavallı mahkûm iki geminin arasına düşmüştü.

Gemilerden birinin altına kaymış olması işten bile değildi.

Dört gemici, hemen bir sandala atladılar, ahali onları yüreklendirmek için bağırıyordu. Herkes kaygılıydı. Kurtarıcı işini yapmış, ama bu kendi mahvına neden olmuştu. Adam suyun yüzüne hiç çıkmadı.

Sanki bir ton zeytinyağı yığınına düşmüş gibi denizde en küçük bir iz bile bırakmadan kayboluvermişti.

Yok yere saatlerce aradılar. Dalgıçlar getirildi, daldılar. Hepsi nafileydi. Akşama kadar aradıkları halde, adamı bulamadılar.

Ertesi sabah, *Toulon* Gazetesinde şu birkaç satır vardı:

17 Kasım 1823.
Acıklı bir kaza.

*Dün, **Orion** Zırhlısı'nda tamir işlerinde çalıştırılan bir mahkûm, bir kaza yüzünden direğe asılı bir tayfayı kurtarırken, sulara düşüp boğuldu.*

Bütün aramalar sonuçsuz kaldı. Onun tersane kazıklarından birine çakılmış olmasından endişe ediliyor. Aslında çok eşsiz bir cesaret sergilemiş ve tayfayı kaçınılmaz bir ölümden kurtarmıştı. Ölen adamın 9430 no'lu Jean Valjean olduğu açıklandı.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

ÖLMÜŞ ANNEYE VERİLEN SÖZDE DURULUYOR

1

MONTFERMEİL'İN SU SORUNU

Montfermeil, Marne sahilinde bir bayırda kurulmuştur. Bugünlerde epey önemli bir yer haline geldi, ama hikâyemizin geçtiği 1823 yıllarında, orada sadece on sekizinci yüzyıldan kalma birkaç güzel şato bulunmasına rağmen, bu yöre yoksul insanların sığındığı tenha bir köydü. Bu köy orman içinde, Livry ve Chelles arasındaydı.

Emekli kumaş tacirler ve kır hayatından hoşlanan paralılar, henüz burayı keşfetmemişlerdi. Tenha ve ıssız bir yerdi, aslında bir köydü. Zorlu bir yol üzerinde bulunduğundan, fazla gelip gideni olmazdı. Hesaplı bir yerdi, az parayla geçinilirdi, ama tepeye kurulmuş bir köyün, en önemli meselesi su'ydu.

Suyu getirmek için epey uğraşmak gerekiyordu. Gagny kesiminde oturanlar su taşımak için, ormanlardaki göllere giderlerdi. Fakat köyün hemen içinde yaşayanlar, Chelles'deki bir kaynaktan sularını almaya mecbur kalırlardı.

Bu su, her ev için bir esaslı bir sorundu. Paralı insanlar köy büyükleri ve Thenardier Hanı günde birkaç metelik karşılığında sularını bir adama taşıtırlardı. Ne yazık ki, bu adam yaz aylarında akşamları saat yediye kadar ve kışın da beşe kadar çalıştığından, geceleyin susuz kalanlar, ta Chelles Ormanına dek su almaya gitmeye mecbur kalırlardı.

İşte bu su meselesi okurumuzun henüz tanımadığı ve adını

epey duyduğu o küçük kahramanımız Cosette'in kâbusuydu. Cosette'in Thenardierler'in hanında esir gibi çalıştırıldığını unutmadık. İşte bu yüzden, suları kalmadığında, gece de olsa, ormana Cosette'i göndermeye çekinmezlerdi.

1823 yılının Noel yortuları Montfermeil'de özellikle görkemli şekilde kutlanıyordu. Kışlar ılıman geçiyordu, henüz kar yağmadığı gibi don, da yoktu. Paris'ten gelen cambaz ve gezginci oyuncular, yöre valisinden barakalarını kurma iznini istemişlerdi. Bu arada Kilise Meydanında ve Fırın Caddesinde de birçok tezgâh kurulmuştu. Rengârenk çadırlar vardı... Bütün bu satıcılar hanları, meyhaneleri dolduruyor, bu durgun küçük yöreye gürültü, neşeli bir hayat sunuyordu. Hem, gerçeğe sadık bir tarihçi olmak için şunu da eklememiz gerekir ki, meydandaki tuhaflıklar arasında bir de ahır vardı. Bunun içinde pılı pırtı giyinmiş, nereden geldikleri meçhul palyaçolar, 1823'te Montfermeil köylülerine Kraliyet Müzesinin sadece 1845'ten beri sahip olduğu, gözleri üç renkli kokart olan şu korkunç Brezilya akbabalarından birini sergiliyorlaredı. Öyle sanıyorum ki, doğabilimciler bu kuşa «*Caracara Polyborus*» adını veriyorlar. Buraya yerleşen kimi ihtiyar saf Bonaparte'cı erler, gidip bu kuşu tapınırcasına bir beğeniyle izliyorlardı. Palyaçolar, üç renkli kokartı Tanrı tarafından kendi hayvanlarına bağışlanan özel bir şey, tek bir hilkat garibesi gibi gösteriyorlardı.

Thenardierler'in hanı da, bu Fırın Caddesinde olduğu için, bu yortu nedeniyle dolup dolup taşıyordu. Aslında fazla kimsenin uğramaadığı han, şu günlerde neredeyse dolu sayılırdı...

Noel akşamı Thenardierler'in hanı epey kalabalıktı. Arabacılar, işportacılar, oyuncular ve cambazlar kadeh tokuşturarak, hanın geniş salonunda yiyip içiyorlardı.

Bu salon da bütün han salonların benzeri olan bir meyhane salonuydu. Tahta masalar, çinko kupalar, şişeler, sarhoşlar, tütün içenler, şamata. Şu var ki 1823 tarihinde salonda iki yenilik vardı. Bunlar kentsoylu sınıfta modaydı. Biri, çiçek resimleri gösteren renkli dürbün, bir de tenekeden yapılma bir gaz lambası.

Madam Thenardier ateşte pişen etlere bakarken, eşi de müşterilerle şarap içip, gevezelik ediyordu.

«Süresne ve Nanterre çevresinde bu yıl şarap epey boldu, çok kâr edildi. On fıçı hesaplanan yerlerden on iki fıçı sağlandı. Sıkımlarda çok üzüm suyu aktı.» «Fakat üzümlerin olgun olması gerekmez mi?» «Buralarda bağbozumu için üzümlerin olgunlaşmasını beklemezler. Olgunlaştıktan sonra bağ bozarlarsa, şaraplar daha ilk yazda bozulur.» «Yani bunlar kalitesiz şaraplar?» «Bunlar buradaki şaraplardan daha da kalitesiz. Yeşilken bağ bozmalı...»

Ya da bir değirmenci bağırıyordu:

«Çuvalların içindekinden biz mi sorumluyuz? Bunların arasında bir yığın küçük tane buluyoruz, onları ayıklamaya ayıracak vaktimiz yok bizim, böylece hepsi değirmen taşının altından geçiyor; bu karamık, karayonca, burçak, kenevir tohumu, tilkikuyruğu ve daha bir yığın şey. Bazı buğday çuvallarından, özellikle Bretanya buğdaylarından, epeyce çıkan taşları da hesaba almalı. Hızarcılar nasıl üzerinde çivi bulunan kalasları istemezlerse, ben de Bretanya buğdayı öğütmesinden hiç hazzetmem. Bunlardan çıkan kötü tozu da varın düşünün. Ondan sonra da undan yakınıyorlar. Hatalılar. Un bizim kabahatimiz değil.»

İki pencere arasındaki masada ilkbaharda yapılacak çayır işleri için pazarlık eden arazi sahibiyle oturan bir orakçı diyordu ki: «Çayırın nemli olmasında bir sorun yoktur. Daha iyi biçilir. Her neyse, bu sizin çayır, körpe ve henüz epey zorludur. Fazla yumuşak olduğundan, orağa gelmez, eğilir...»

Cosette her zamanki yerinde, ocakbaşındaydi. Üstü başı döküntü, ayakları tahta nalınlar içinde çıplaktı. Ateşin yanına sokulmuş, özenle örgü örüyordu. Madam Thenardier kızlarına, yün çoraplar örüyordu. Bir kedi yavrusu sandalyeler altında sıçrayıp oynaşıyordu. Yan odadan bir cıvıltı yükseliyordu, çocuk sesleri! Bunlar oynayan Eponine ve Azelma idi.

Ocakbaşındaki bir çivide, bir kırbaç duruyordu.

Kimi zaman, evin uzak bir köşesinden bir bebek ağlaması sesi geliyordu. Bu ağlayan çocuk Madam Thenardier'in üç yıl önce dünyaya getirdiği bebekti. Onu emziren annesi, onu hiç sevmemişti. Çocuğun sesi şamataya döndüğünde kocası:

«Hey Kadın, oğlan yine zırlıyor...» derdi.

Beriki omuzlarını kaldırır ve:

«Aman şu piç kurusu, hiç de içimi açmıyor, boş ver, ağlasın, işim yok, ona mı bakacağım?» derdi.

Terk edilen o çaresiz yavru, karanlık köşesinde, ağlamayı sürdürürdü.

2
İKİ PORTRE

Şimdiye dek Thenardier çiftine şöyle üstünkörü değindik. Onları yakından incelemenin vakti geldi.

Bu arada geçen yıllar Thenardierler'e epey haşin davranmıştı. Bay Thenardier ellisine gelmiş, eşi otuzunu aşalı çok olmuştu. İşte bu yüzden, artık eşiyle olan yaş farkı o kadar dikkat çekmiyordu.

Okurlarımıza, daha önceki bölümlerde Madam Thenardier'den biraz olsun söz etmiştik. Boylu ve cüsseli, kızıl saçlı kemikli yüzlü, Madam Thenardier çamyarması bir yaratıktı. Ona kadın, demek o kadar kolay değildi; o bir jandarmaya benzerdi. Hem, epey güçlüydü de, yorulmak nedir bilmezdi. Hanın her işinin üstesinden gelirdi. Çevresindeki her şeyi zangırtırdı, camlar, eşyalar ve insanlar ondan ürkerlerdi. Çillerle dolu o enli suratı, tıpkı bir elek gibiydi. Bıyığı ve sakalı bile vardı. Kadın kılığındaki bir amele gibiydi.

Bir arabacı gibi söverdi, bir cevizi bir yumrukta kırmakla övünürdü. Gençliğinde okumuş olduğu o ucuz romanlar olmasa, kimse onun kadın olduğunu bilemezdi. Onun sesini duyanlar, bir jandarma der, onun içki içtiğini görenler bir arabacı der, Cosette'i dövdüğünü görenler onun cellat olduğuna yemin içerlerdi. Dinlendiği zaman, aralı dudaklarından o çıkık dişlerinden biri görünürdü.

Bay Thenardier ise, o kara kuru, zayıf, ufak tefek adamdı. Solgun ve kemikli yüzünü gören onu hasta sanırdı, oysa o da bir boğa gibi güçlüydü. Doğrusu, görünüşün tam aksi olmakla, sinsiliğini başlatmış olurdu. Habire sırıtırdı, çok nazikçe konuşurdu, metelik vermediği bir dilenciyle bile kibarca konuşurdu. Onun tek zayıflığı arabacılarla oturup içmekti. Aslında ara vermeden içmesine kar-

şın, kolay kolay da kafayı bulmazdı. Eski bir pipoyu tüttürür, önlüğünün altına siyah bir elbise giyerdi. Fazla cahil sayılmazdı, biraz okumuşluğu vardı; materyalizm ve edebiyattan söz eder ve ünlü yazarlarının adlarını sürekli anardı. Fransız düşünürleri Voltaire, Diderot ve Jan Jacques Rousseau'dan söz ederdi... Kaba ve cahil işçilerle köylüleri işte böyle etkilerdi. Ağzını doldura doldura ordudaki yararlılıklarını anlatırdı. Hatta ateş altında, ağır yaralı bir generali siper gerisine taşıyıp, onun hayatını kurtardığını da eklerdi: İşte bu yüzden, hanın kapısındaki plaka vardı ya: «Waterloo Çavuşu.»

Liberal ve klasikti. Napoleon yanlısıydı. Köyde, onun birkaç yıl seminerde ilahiyat bölümünde çalıştığı, rahip olmaya hazırlandığı söylenirdi.

Fakat bu doğru değildi, o sadece Hollanda'da birkaç ay bir hancının yanında hancılık işini öğrenmişti.

Bu haytanın aslında net bir ulusu bile yoktu. Bulunduğu ülkeye göre ulus değiştirirdi, tıpkı çıktığı ağaca göre renk değiştiren bir bukalemun gibi. Hollanda'da Flaman, Paris'de Fransız, Brüksel'de Belçikalı kesilirdi.

Waterloo'daki cesaretine gelince okur onun yaralıyı nasıl kurtardığını çok iyi bilir. O düpedüz bir ölü soyucusuydu. Oradan yakayı kurtarmış, yakalanmadan tüyebilmişti.

İşte bu hünerinden sonra Montfermeil'e gelip han açmıştı. Bunu da savaşta çaldığı o altın yüzükler, saatler ve parayla yapabilmişti. Ama haram mal lanet getirir sözleri epey doğrudur. Thenardierler'in hanı da hiç kâr bırakmıyordu. Her gün iyice batıyorlardı. Yıllardır Cosette'in annesini sızdırmışlardı.

Dış görünümü bir askerle rahip karışımı gibiydi. Aslında konuşmayı bilirdi. Çoğu kişi onu epey görgülü sanırdı. Okulun öğretmeni onun konuşmasında hatalar bulur, gramer yanlışlarını hemen fark ederdi. Thenardier, müşterilerin hesap pusulalarını hızla düzenler, genç hizmetçilere sataşmaktan geri durmazdı. İşte bu yüzden, onu çılgın gibi seven kıskanç karısı, Cosette'den başka yardımcı almamıştı evine.

Thenardier, örnek riyakârlığın gövdeleşmiş haliydi. Kimi za-

man, onun da babaları tutardı, ama duygularını hiç belli etmez; kibar görüntüsünü ve soğukkanlılığını her zaman korurdu.

Hana her giren müşterinin onları gördüğünde ilk izlenimi, «kadın evin polisi, kocası kılıbığın biri,» diye düşünmek olurdu. Ama bu epey hatalı bir yorumdu. Evin hem hanımı, hem de polisi ve beyi sadece Mösyö Thenardier'ydi. O iriyarı kadın, kendini bilir, onun önünde sinerdi. Adam manyetik bir güçle, bütün evi, eşini ve çocuklarını yönetirdi. Tek bir laf, çoğu zaman bir tek işaret ve o koca kadın sinerdi. Aslında baş başa oldukları zamanlar bile, eşine deli gibi âşık bu kadın onun kulu kölesi olur, sözünden dışarı çıkmazdı. Bu et ve şamata kütlesi, bu ufacık adamın tek bir işaretiyle hemen sinerdi.

Kadın kocasını ve kızlarını deli gibi seven korkunç bir varlıktı. O yalnızca memeli bir hayvan sayıldığı için, ana idi. Şimdilerde epey tuhaf bir kavram onun annelik'i sadece kızları için geçerliydi. Mesela, o mini mini oğlunu hiç sevmezdi. Çocuk ilgisiz, kendi kendine büyürdü.

Bu arada Bay Thenardier'in hayat gayesi paralı olmaktı.

Üzülerek söyleyeyim ki, bunda asla başarılı olamayacaktı. Montfermeil gibi bir yer Thenardier'nin rol alacağı bir sahne değildi. İsviçre ya da Pyrenee dağlarında han çalıştırsa parayı koyacak yer bulamazdı. Maalesef, o da kazığa bağlı bir keçi gibi, alınyasızının kendisini sürüklediği bu köşede otlamaya mecburdu. Ama bu yöre sahnesi onun için küçüktü.

Yaşadığı o 1823 yılında Thenardier'nin çeşitli esnaflara tam bin beş yüz franklık borcu vardı. İşte bu borç, onu koyu koyu düşündürüyordu.

Kendisine karşı alınyazısının üsteleyen haksızlığı ne olursa olsun, Thenardier ilkel toplumlarda bir fazilet, uygar toplumlarda bir meta olan şeyi, konukseverliği, daha derin, ve en çağdaş haliyle en iyi anlayanlardan biriydi. Ayrıca, kusursuz bir kaçak avcıydı, nişancılığı da namlı bir nişancılıktı. O kadar soğuk, sakin bir gülüş vardı ki, bu çok tehlikeliydi.

Hancılık için yeni tarzlar bulmak, bazen ondan şimşek gibi fışkırırdı. Eşinin aklına kazıdığı mesleki sözleri vardı. Bir gün

ona öfkeyle, kısık sesle: «Hancının işi, herhangi birine yavan yahni, dinlenme, ışık, ısınma, kirli nevresimler, hizmetçi, pireler, gülümseme satmaktır» diyordu. «Geçenleri kapmak, cılız keseleri boşaltmak, şişkinleri dürüstçe hafifletmek, yolculuk eden aileleri saygıyla konuk etmek, erkeği sızdırmak, kadını soyup soğana çevirmek, çocuğu ayıklamak; açık pencereyi, kapalı pencereyi, ocağın başını, koltuğu, sandalyeyi, iskemleyi, tahta sırayı, tüy yatağı, pamuk şilteyi, saman yığınını hesaba yazmak; gölgenin aynayı ne kadar eskittiğini bilmek, onu da hesap pusulasına eklemek, cehennemin bütün ifritleri adına, yolcudan her şeyin parasını istemek, köpeğinin yediği sineklerin parasını bile!»

Bu kadınla bu adamda birbiriyle evlenen hile ve öfkeydi: Tiksinç, korkunç bir birleşme.

Kocası aklında evirip çevirip bir şeyler kurarken, Bayan Thenardier de, ortada olmayan alacaklıları düşünmezdi, ne yarın, ne de dün için üzülürdü, bütünüyle, öfkesiyle o anı yaşardı.

Bu vahşi ruhlu yaratıklar arasında, kaderin fırlattığı o zavallı Cosette, akla hayale gelmeyen işkenceler çekerdi. Karı-koca, kızı ezmek için birbiriyle yarışırlardı. Cosette her zaman dayak yer, tekmelenir, kırbaçlanırdı. Bütün bunları ona Bayan Thenardier uygulardı. Bu arada, pılı pırtı içinde, kışın titremesini yalınayak, yarı tok gezmesini de Bay Thenardier'e borçluydu. Adam, kıza yollanan paraların hepsini cebe indirip onu bir dilenci gibi gezdirirdi.

Zavallı Cosette yüz kez merdivenden iner çıkar, yıkar, fırçalar, siler, süpürür, koşar su taşırdı. Boyundan fazlasıyla ağır eşyaları kaldırır, en zor işleri yapardı. Hanımı merhamet nedir bilmezdi. Kızcağız susardı, elinden ne gelirdi ki? Örümcek ağına düşen sinek kadar çaresizdi...

Biçare çocuk hiç karşı koymuyor, susuyordu.

Böylece, gündoğumundan beri insanlar arasında küçücük, çırılçıplak kaldıklarında, Tanrı'dan ayrılan bu canlarda, bu varlıkların içinde acaba nasıl şeyler yaşanıyor?

3
İNSANLARA ŞARAP, ATLARA SU

Dört yeni yolcu gelmişti.

Cosette derin derin düşünüyordu. Henüz sekizinde olmasına karşın, çektiği acılar onu vaktinden önce çökertmiş, olgunlaştırmıştı. O tıpkı yaşlı bir kadın gibi, başı önünde, kederle örgüsüne devam ediyordu. Gözü morarmıştı. Gaddar Madam Thenardier, onu dövdükten sonra, kahkahalar atıp:

«Şu çiroza bakın. Morarmış gözüyle ne de çirkin!» diye homurdanıp dururdu.

Cosette karanlık çökmeden müşterilerin odalarındaki ibrik ve leğenleri suyla doldurmuştu. Çeşmedeki su hayli azalmıştı, fakat belki yeterdi. Yine de kaygılanıyordu.

Handa sudan çok şarap içildiğini düşünmek, kızı biraz olsun avutuyordu. Azlında müşterilerin çoğunun bağrı yanıktı, fakat onlar şarapla serinlemeyi isterlerdi. Bu arada, hancıdan bir bardak su isteyecen bir müşteriye herkes garabetin biri gibi bakıp ayıplardı.

Cosette ansızın titredi. Bayan Thenardier çeşme musluğunu açıp ibriği altına koymuştu.

İbriğin yarısını dolduracak kadar su geldiğini gören Cosette telaşlandı. Fakat müşteri bol olduğu için neşeli olan hancı kadının, omuzlarını silkerek:

«Bu geceye yeter,» demesiyle küçük kız rahatladı.

Cosette örgü yapmaya devam ediyordu, ne yazık ki, birkaç dakika sonra korktuğu şey olacaktı.

Kimi zaman, müşterilerden biri dışarı bakıyor ve:

«Ne karanlık gece, Yüce Tanrım!» diyordu. «Böyle bir gecede çıkmak için insan delirmiş olmalı.»

İşportacılardan biri ahıra uğradıktan sonra, içeri girdi ve aksi bir sesle:

«Atımı suvarmamışsınız!» diye bağırdı.

Thenardier Ana:

«Suvarmaz mıyız, suvardık,» dedi.

Adam üsteledi:

«Ama ben hayır diyorum.»

Cosette saklandığı masanın altından çıktı:

«Atınız epeyce su içti, efendim. Hem de kocaman bir kova, ona kendim su verdim.»

Bu doğru değildi, Cosette yalan söylüyordu.

İşportacı bağırdı:

«Olur iş değil! Şu bacak kadar yumurcak, boyuna bosuna bakmadan nasıl da kıvırıyor. Ben sana atımın su içmediğini söylüyorum, piç kurusu! O susuz kaldığında burnundan solur, tıpkı şimdi olduğu gibi!»

Cosette kederle direndi:

«Ah! O kadar çok içti ki...»

Adam kesip attı:

«Haydi yeter artık, uzatmayalım, su verin, olsun gitsin.»

Cosette sürtünerek masanın altına girdi.

Madam Thenardier:

«Haklısınız, beyefendi,» dedi. «Atınız yeterince içmediyse ona su veririz, üzülmeyin.»

Kadın korkunç gözlerle etrafına bakınıp:

«Şu yumurcak yine nerelere sıvıştı?» diye kendi kendine homurdandı.

Başını eğdi, masanın altına saklanan Cosette'i gördü, hışımla bağırdı:

«Gelsene haylaz!»

Cosette yavaşça göründü.

«Haydi al kovayı su getir.»

Cosette güç işitilir bir sesle:

«Ama hanımefendi alandaki su bitti,» diye söylendi.

Madam Thenardier, sokak kapısını sonuna kadar açıp:

«Ne duruyorsun aptal, ormandaki pınardan getir, o zaman!» diye bağırdı.

Sonra çekmecesini açıp birkaç meteliklik bir metal para çıkardı:

«Al bakalım kurbağa suratlı kız. Dönüşte fırıncıdan bir de ekmek al, tazesinden.»

Cosette başını eğdi ve ocakbaşında duran bir kovanın sapını koluna taktı. Bu arada kadının verdiği o parayı da önlüğünün cebine attı. Kova öyle büyüktü ki, Cosette içinde oturabilir, ayakta bile durabilirdi.

Sonra bir ara kapının önünde bekledi, birinin kendisini kurtarmasını bekliyor gibiydi.

Hancı kadın o sert sesiyle:

«Haydi, ne bekliyorsun, gitsene!» diye bağırdı.

Cosette çıktı. Kapı kapandı.

4
BİR BEBEĞİN ARALARINA KATILMASI

Köylülerin gece yarısı duası için, kiliseye gitmeleri yüzünden, bütün vitrinler ışıl ışıldı. Mumlar, renkli kesekâğıtlarına dikilmiş, bu rengârenk iğreti şamdanlar, şu anda Thenardierler'de şarap içen öğretmenin dediği gibi, ortalığa büyülü bir manzara vermişti.

Bu dükkânlardan en sonuncusu Thenardierler'in kapılarının hemen karşısında bulunan dükkân, bir çanak-çömlek, çeşitli renkte bardaklar satan bir dükkândı. Satıcı bu camların hemen önüne bir bebek koymuştu. Bu taşbebeğin yarım metrelik boyu ve çilek pembesi bir elbisesi vardı. Başını başaklar süslüyordu. Üstelik gerçek saçları ve mavi mineden gözleri vardı.

Bütün gün, bu bebeği Montfermeil çocukları, beğeniyle izlemişti, fakat kimsede buna yetecek para yoktu. Eponine ve Anzelma da bu güzel bebeğin küçük hayranları arasındaydı. Cosette bile göz ucuyla ona bakma cesaretini bulmuştu.

Cosette elinde kovayla çıktığında, bütün kederine karşın, yine de gözlerini bu kusursuz manzaraya, bu «Prenses»e çevirmekten geri kalmadı. O, bu bebeğe «Prenses» diyordu. Zavallı çocuk bir ara çivilenmiş gibi kalakaldı. Bu bebeği şimdiye dek bunca yakından görmemişti. Bu sadece bir bebek değildi. Bu, akıllara ziyan, bir «hayal», mutluluk, servet ve ihtişam sayılırdı. Biçare acılı kıza görünen bir parıltıydı. Yaşının sağduyusu ve mantığına dayanarak Cosette, kendisini bu bebekten ayıran farkların derinliğini ölçtü.

Böyle bir bebeğe sahip olmak için insan ya kraliçe ya da prenses olmalıydı. Küçük kız, buna inandı. O, bu güzel pembe giysiye, bu başak renkli saçlara bakıyor ve içinden, «Kim bilir bu bebek ne çok mutludur!» diye geçiriyordu. Gözlerini bu nefis kızdan alamıyordu. Aslında dükkânda başka bebekler de vardı, ama onlar bu kusursuz prensesin nedimeleri olabilirlerdi. Bu güzel bebek, sadece peri kralının kızı olabilirdi. O yıkık dökük dükkânın içinde, gezinip duran esnafa gelince, Cosette'in gözünde o da Tanrı gibiydi. O kadar güçlü ve erişilmez...

Bu tapınmada her şeyi unutmuştu. O karanlık ormana gitmesi gerektiğini bile. Derken hancı kadının o aksi sesi onu gerçeğe döndürdü, dünyaya indi.

«Ne! Hâlâ burada mısın? Dur, oraya geleyim de gör gününü!»

Hancı kadın kapıda durmuş ve Cosette'in bebeği izlediğini görmüştü.

Küçük kız kovasına yapıştı ve koşaradım uzaklaştı.

5
KÜÇÜK KIZ BİR BAŞINA

Cosette su için Chelles Ormanına gitmeye mecburdu. Artık hiçbir yere bakmadan, koşarcasına gitti. Fırın Sokağı ve Kilise çevresinde bulunduğu sürece, ışıklı dükkânlar yolunu aydınlatmışlardı.

Fakat son tezgâhın da önünden geçtikten sonra, küçük kız kendisini karanlığın içinde buldu. Aniden korktu, sanki kendisine yoldaşlık etmesi için habire kovanın kulpunu çarpıp gürültü çıkarıyordu.

Kız ilerledikçe gölgeler iyice koyu hale geliyordu. Sokak artık bomboştu. Bir ara rastladığı bir köylü kadın, onu görünce şaşkınca durdu: «Yüce Tanrım! Bu saatte, bu lanet karanlıkta yollarda ne arıyor!» diye mırıldandı. «Bir cin olmasın bu!» Sonra ilgiyle bakınca kızı tanıdı.

«Ha!» dedi, «bizim Tarlakuşu.» Cosette'i köylüler bu adla çağırırlardı.

Cosette bir solukta, Montfermeil'in mezarlığa benzeyen o ka-

ranlık sokaklarından geçti. Artık ilçenin dışındaydı. Evlerin, hatta duvarların önlerinden geçtiği zaman boyunca, yine biraz olsun dayanabilmişti. Panjurlar arasından süzülen cılız bir mum ışığı, aydınlıktır. Hayatın bir parçasıdır. Fakat yol uzadıkça, kız adımlarının hızını düşürdü. Son evi de arkada bıraktıktan sonra, olduğu yerde durdu. Daha fazla yürümeyi göze alamadı, kovasını yere bıraktı. O ıssız, o zifiri karanlığa korkan gözlerle baktı. Sonra otların arasından bakındı. Montfermeil dışındaydı, tarlaların arasındaydı artık. Vahşi hayvanların ya da hayaletlerin cirit attığı bu karanlıkta, nasıl daha fazla gidebilirdi?

Beklenmedik bir karara varmış gibi kovayı koluna taktı ve hancı kadına yalan söylemeye karar verdi. Ona su kalmadığını söyleyecekti. Tekrar geriye dönüp, köyün yoluna vurdu.

Köye yaklaşmıştı ki, ansızın o cadaloz hancı kadının yüzü kızın gözünün önünde canlandı. Onun hışmı ne de ürkünç olurdu! Çocukcağız ne yapacağını bilmez gibi, biraz yere oturdu ve saçlarını çekiştirip, başını kaşıdı.

Ne yapmalıydı?.. Bir yandan kendisini korkuyla titreten o koyu karanlık, öte yandan hancı kadının o korkunç varlığı...

Derken, kadından epey korktuğunu hissetti. Hayalet ve cinlerden bile daha çok korkutuyordu o. Sonra, onun gölgesi önünde geriledi ve yerinden sıçrayıp yeniden su yoluna döndü. Bu kez artık koşuyordu, epey vakit yitirmişti. Bir ara koşmaktan soluğu kesildi. Nereye gideceğini bilmez gibiydi, yine de koşmayı bırakmadı.

Ormanla suyun arası yedi ya da sekiz dakikaydı. Gündüzleri suyu hep buradan taşıyan Cosette bunu iyi biliyordu.

Cosette soluk almaya bile çekinip, koşmaya devam etti. Koyu karanlıktı, fakat kız yolunu iyi bilirdi. Sürekli tutunduğu bir meşe fidanını eliyle arandı.

Buraya tutunarak kovasını suya daldırdı.

Burası yaklaşık iki kulaç derinliğinde bir havuzdu. Balçıkla kendiliğinden kazılmış bir tür gölet. Kaynağın etrafını yeşil otlar ve sarp kayalar bürümüştü.

Cosette kendisini apansız bitmiş hissetti. Sinirleri o kadar gergindi ki, hemen geri dönmek istedi. Fakat kovayı doldurmak için,

harcadığı emek onun olanca gücünü almıştı. Tek adım atacak gücü yoktu. Birkaç dakika oturup, dinlenmeyi düşündü.

Gözlerini kapatmıştı. Birden, nedenini bilemeden gözlerini açtı. Kovaya dolan su, beyaz alevlere benzeyen halkalar oluşturmuştu. Gökyüzü kapalıydı. Bir ara tepesinde ışıl ışıl yanan Jüpiter'i gördü. Çocuk şimdiye dek bilmediği ve kendisini korkutan bu kocaman yıldıza çekenik gözlerini dikti. Bu arada yıldızı kuşatan bulut, kızıl bir renk aldığından, Cosette, kanayan bir yaranın karşısında hissetti kendini.

Ovadan doğru serin bir rüzgâr esiyordu. Yaprakları hışırdatan bu rüzgâr, yerdeki uzun otları da havalandırdı. Çalılar silahlı kollar gibi bükülüydü. Yelin üflediği kuru yapraklar, kovalanır gibi, kızın önünden uçuştular.

Karanlık korkunç ve baş döndürücüdür. İnsanoğluna ışık gerekir. Göz görmeyince zihin de bulanır. Güneş tutulmalarından, gecelerde en güçlü kişilerin bile ruh hallerinin bozulduğu bilinir. Geceleyin karanlık bir ormandan korkmadan bir başına gidecek kahraman az bulunur. Uykuya dalan çiçeklerin düşlerine benzeyen, belirsiz ve uçucu şeylerin havalarda dalgalandıklarını algılarız. Ufuklar bir sır perdesinin arkasına siner, sanki. İnsanoğlu, arkasına bile bakmaya korkar, ama yine de ardında kimse var mı meraklanır.

Cosette neler düşündüğünü henüz bilmemesine rağmen, yine de doğanın bu koyu karanlığında, kendisini boğulur gibi hissetti. Artık şu anda, yaşadıkları korkuyu bile aşan bir şeydi. Birisi kendisine neler düşündüğünü soracak olsa, içindekileri ifade edecek kelimeleri hiç bulamazdı.

Derken, içgüdüsel bir davranışla, kendisi bile ne yaptığını bilmeden birden yüze kadar saymaya başladı. Kendi sesinden güç alır gibiydi.

Suyu çekerken ıslanan ellerinin donduğunu sezdi, oturduğu yerden kalktı. Korku, pençesini ona bir daha uzatmıştı. Sonra, tek bir şey yapması gerektiğini kavradı. Buradan alabildiğine hızla uzaklaşmalı, kaçmalıydı. Bütün gücüyle bacaklarını zorlayarak ışığa, hana dönmek istedi. En azından, şu ormandan kurtulabilseydi.

Tarlalara gitse, oradan ilçenin ışıkları seçiliyordu. Fakat yine de, korku her şeyi bastırdı, kovasını almadan buradan gidemezdi. Şu hancı cadısı, canına okurdu. İki eliyle kovanın kulpuna sarıldı ve onu güç bela yerinden oynattı.

Böylece kendisini zorlayarak birkaç adım yürüdü, ama kova o kadar ağırdı ki, yere bırakmak zorunda kaldı. Bir ara, dinlendi, sonra kovayı tekrar kaldırdı ve bu kez birkaç dakika yürüyebildi. Ama tekrar mola vermesi gerekiyordu. Tıpkı epey yaşlı bir kadın gibi öne eğilmiş, iki kat, çok ağır ilerliyordu. Kovanın ağırlığı kolunu geriyordu, bu arada o ıslak tutamak ellerini dondurmuştu. Bir-iki adımda bir, dinlenmek için duralıyordu. Fakat her duruşunda ve kovayı yere bırakışında, o buz gibi su ayaklarını ve çıplak bacaklarını ıslatıyordu. Bütün bunlar kışın en korkunç günlerinde, kimsenin bulunmadığı tenha ve karanlık bir ormanda geçiyordu.

Bu acı hikâyenin kahramanı, henüz sekiz yaşına bile girmemiş, ufak bir kız çocuğuydu.

Zavallı Cosette, ağlaya yakına ilerliyordu. Hıçkırıklar boğazında düğümleniyor, fakat ağlamaya cesaret edemiyordu. Hancı cadısı kendisini o kadar korkutmuştu ki, ondan uzak bile kalsa, onun emirlerine karşı koymaya kalkışamazdı.

Bu arada böyle giderse hana varmasının neredeyse bir saat süreceğini de biliyordu. Yorgunluktan tükenmiş halde, yine biraz dinlendi. O arada her zamankinden daha fazla dinlendi. Henüz ormandan çıkmamıştı. Sürekli dinlendiği bir kestane ağacının altına yığıldı, sonra kovasını alıp, inleyerek yola düştü.

Bir ara o kadar koyu bir acıya kapılmıştı ki, «Tanrım! Tanrım!» diye bağırmaktan kendini alamadı.

Derken, neye uğradığını bilemedi, kova artık kendisine ağırlık değildi. İrice bir el, sapından tutarak kovayı kaldırmıştı. Cosette başını çevirdi. Karanlıkta, yanı başında, uzun ve büyük bir gölge onun yanında yürüyordu. Bu usulca arkasından gelen bir adamdı. Cosette onun geldiğini duymamıştı. Bu yabancı sessizce, kovayı alıp kaldırmıştı. İçgüdülerimiz hayatın bütün rastlantılarında, bize rehberlik eder, Cosette ilk kez gördüğü bu yabancı adamdan, zerrece korkmadı.

6
YABANCI

1823 yılının Noel sabahında, fakir ama temiz giyimli bir yabancı Paris varoşlarının birinde uzun uzun dolaşmıştı.

Bir ev arıyor gibi Saint-Marceau Mahallesindeki o küçük evlere bakıyordu.

Daha sonraları bu adamın bu evlerden birinde bir oda kiraladığını göreceğiz.

Bu adamın kılık kıyafeti, hal ve tavırlarında, yoksullukla temizliğin yan yana geldiği bir birleşim dikkat çekiyordu. İşte bunca yoksul fakat onurlu insanlar çevrelerinde sürekli saygı yaratırlar.

Başına epey örselenmiş, yuvarlak bir şapka, hardal renkli yün ve sarı bir redingot ceketi, cepli bir yelek, dizleri eskimiş siyah pantolon, siyah yün çoraplar ve bakır tokalı ayakkabılar giymişti.

Sürgünden henüz dönen bir emekli öğretmen gibiydi.

Apak saçları, buruşuk alnı ve kısılı dudaklarıyla altmışını geçkin biri gibi görünüyordu. Fakat ağır olmasına karşın, atik yürüyüşü ve hareketlerinde ki kıvraklıktan yine de ellisinden çok olmadığı belliydi. Yüz ifadesinden onun akıllı ve iyi biri olduğu anlaşılıyordu. Sol eliyle bir mendile sarılı bir çıkın taşıyor, sağ elinde budaklı bir sopa tutuyordu. Bu kalın sopanın üzerinde, o kadar ustaca bir oyma yapılmıştı ki, bunu yapan kişi, kaba ağacı bir bastona benzetmişti.

Bu caddeden, hele de kışın, fazla gelip giden olmaz. Hiçbir havası bulunmayan bu adam, kalabalık arayacak yerde insanlardan uzak durur gibiydi.

O tarihte, Kral XVIII. Louis neredeyse her gün Choisy-le-Roi'ya uğrardı. En sevdiği gezintilerden biriydi bu. Saat ikiye doğru, hiç şaşmadan, saray arabasıyla atlı muhafızların Hopital Caddesinden doludizgin geçtikleri görülürdü. Bu, mahallenin: «Saat iki, işte artık Tuilleries'ye dönüyor» diyen fakir kadıncağızlara saat yerine geçerdi.

Bazıları koşar, bazıları yolu açardı, çünkü yoldan geçen bir kral sürekli bir karmaşa yaratır. Zaten, XVIII. Louis'nin görünme-

si, geçip gitmesi Paris sokaklarında hayli canlılık yaratırdı. Bu geçiş çok hızlıydı fakat muhteşemdi. Bu engelli kral doludizgin gitmeyi seviyordu; yürüyemediği için, koşmak istiyordu; bu felçli arabasına gönül hoşluğuyla at yerine yıldırım koştururdu. Yalınkılıçların arasından barışçı ve vakur bir ifadeyle geçerdi. Yaldızlara bulanmış, kapı kanatlarına büyük zambak dalları çizilmiş ağır saray arabası şamatayla giderdi. İnsan buna bir bakmaya zor fırsat bulabilirdi. Dip sağ köşede, kapitone ak atlas yastıkların üstünde, geniş, canlı, kırmızı bir yüz, yeni pudralanmış bir alın, vakur, sert, hilebaz bakışlar, bir filozof gülümseyişi, bir kentsoylu giysisinin üzerinde burmalı, yüksek apoletler, Toisson d'Or nişanı, Saint-Louis nişanı, Légion d'Honneur nişanı, Saint-Esprit gümüş nişanı, şişkin bir göbek, geniş bir mavi şerit; kraldı bu. Paris'in dışında, ak tüylü şapkasını yüksek İngiliz konçlarının sardığı dizlerinin üstünde tutardı; şehre döndüğü zaman, ortalığı az selamlar, şapkasını başına takardı. Halka karşı epey ilgisiz davranırdı, o da ona karşı aynı şekilde karşılık verirdi. Saint-Marceau Mahallesinden geçtiğinde olanca başarısı bir mahallelinin arkadaşına söylediği şu sözler oldu: «Hükümet bu şişko ha!»

Böylece, kralın aynı vakitteki bu şaşmaz geçişleri Hopital Caddesinin rutinini oluşturuyordu.

Sarı elbiseli adam belli ki bu mahalleden değildi, belki Paris'ten bile değildi, çünkü bu ayrıntıları bilmiyordu. Saat ikide kralın arabası, etrafında gümüş kordonlu bir muhafız süvari taburuyla, Salpetriere'den dönüp de caddeye girince çok şaşırdı, korktu. Ara yolda kendisi dışında kimse yoktu, hemen bir bahçe duvarının köşesine sindi fakat bu, Havre dükünün onu görmesini önleyemedi. Sayın dük o gün, muhafızların komutanı olarak, arabada kralın karşısında oturuyordu. Majestelerine: «İşte fena yüzlü bir adam!» dedi. Kralın yolunu açan görevliler de onu gördüler, aralarından biri onu izleme emri aldı. Fakat adam mahallenin bomboş, daracık sokaklarına daldı, gün de alçalmaya başladığından, memur onun izini kaybetti. Bu durum aynı akşam Paris Polis Müdürü Angles düküne verilen raporda yazılıdır.

Sarı elbiseli adam izini kaybettirince izlenip izlenmediğini anlamak için, sık sık arkasına bakarak adımlarını hızlandırdı. Saat dördü çeyrek geçe, yani karanlık bastırdığında, o gün *İki Forsa* oyunun sergilendiği Porte-Saint-Martin tiyatrosunun önünden geçiyordu. Tiyatronun lambalarıyla aydınlatılan bu duyuru gözüne çarpmıştı, çünkü her ne kadar hızlı yürüyorsa da, okumak için durdu. Biraz sonra Planchette çıkmaz sokağındaydı. O tarihte Langy arabalarının ofislerinin bulunduğu «Palat d'atin» (Kalay Sahan) hanına giriyordu. Lagny'ye araba saat dört buçukta gidecekti. Arabalar hazırdı, arabacının çağırdığı yolcular telaşla arabanın yüksek demir merdivenine çıkıyorlardı.

Saat dört civarında, adam, posta arabalarının durduğu bir çıkmaza girerek, Lagny için bir bilet sordu:

«Yeriniz var mı?»

«Evet, bir kişilik, önde, benim yanımda.»

«Tamam o bileti alıyorum.»

«Peki, binin.»

Bu arada arabacı, adamın epey sade giyimine bakarak, ondan bilet parasını peşin istedi.

Yolcu Lagny'ye kadar yol parasını verdi ve araba yola çıktı.

Şehir dışına çıktıklarında, arabacı yanındaki yolcuyla, laflamak istedi, ama adam konuşmaya hevesli değildi. Tek tük karşılıklarla yanıtlıyordu sorulanları.

Araba akşam saat altıda Chelles'ye varmıştı. Arabacı, atlarını dinlendirmek için, kısa bir mola verdi, yolcu:

«Burada ineceğim,» dedi.

Fakir görünen bu adamın bilet parasını ödediği halde, yarı yolda inmesi arabacıyı afallattı.

Yolcu çıkınını ve sopasını alıp yere indi. Hemen sonra, gözden kayboldu.

Fakat hana girmemişti. Hemen yola çıkan arabacı, bir ara adamın Chelles yönüne gittiğini şaşkınca gördü.

Adam Challes ormanlarına girdi, uzun uzun yürüdükten sonra, adımlarını yavaşlattı ve sanki kendisinden başkasının bilmediği bir yer arar gibi ağaçları ilgiyle saymaya başladı. Bir ara, yo-

lunu kaybetmiş gibi göründü ve ağaçları elleriyle yoklayarak, bir açıklığa geldi. Orada beyazlaşmış sayısız taş küme vardı.

Yolcu taş yığınına yaklaşıp, onları inceledi. Gövdesi mantarla dolu bir ağaç, bu taşların az berisinde yükseliyordu. İhtiyar adam sanki mantarları saymak ister gibi elini ağaca yasladı.

Bu ağacın hemen karşısında, kabukları dökülen bir kestane ağacı vardı. Buraya bir çinko tabela çakılmıştı. Adam parmak uçlarında yükselerek eliyle buna dokundu.

Bu ara taşlarla ağacın arasındaki toprak zeminde biraz tepindi. Sonra toprağın uzun zamandan beri kazılmamış olduğunu, kimsenin dokunmamış olduğunu anlayıp soluklandı.

Daha sonra, sağına soluna bakınarak, yönünü buldu ve tekrar yürümeye koyuldu. İşte Cosette'in az sonra karşılaşacağı adam, bu yabancıydı.

Ağaçlar arasından Montfermeil'e giderken karanlıklar içinde ilerleyen bu küçücük gölgeyi görmüştü. Kızın inlemesini duymuş ve yaklaştığında boyundan büyük bir su kovası götüren kızı görünce içi yanmıştı. Hemen elini uzatıp su kovasını sapından yakalamıştı.

8
COSETTE ORMANDA BİR YABANCIYLA BİRLİKTE

Evet, anlattığımız gibi, Cosette zerrece korkmamıştı.

Yabancı onunla konuştu, derinden ve içten bir sesle:

«Çocuğum, taşıdığın kova çok ağır, izin ver de ben taşıyayım.»

«Evet, efendim.»

«Ben taşırım senin yerine. Senin gibi bir kız için bu fazla ağır.»

Cosette kovayı adama verdi. Yabancı onun yanında yürümeye başladı.

«Küçük, kaç yaşındasın?»

«Sekizime gireceğim, efendim,»

«Uzaklardan mı geliyorsun?»
«Evet, ormandaki kaynaktan.»
«Nereye gidiyorsun? Yolun uzak mı?»
«Yaklaşık on dakika çeker.»
Yolcu bir süre konuşmadı, sonra tekrar sordu:
«Senin annen yok mu?»
«Bilmem,» diye çocuk yabancının başka soru sormasına fırsat vermeden ekledi: «Başkalarının anneleri var, ama benim hiç annem olmadı.»
Adam kovayı yere bıraktı, ıslak ellerini kızın zayıf omuzlarına koydu. Karanlıkta onu daha iyi görmek için yüzünü onun yüzüne yaklaştırdı.
Göklerden süzülen o solgun ışıkta, Cosette'in o solgun ve yorgun, ince yüzünü görebildi, tekrar sordu:
«Adın, ne senin?»
«Cosette.»
Yabancı, sanki elektrik çarpmış gibi sıçradı. Kıza tekrar ilgiyle baktı, sonra ellerini onun omzundan çekip kovayı alarak, tekrar yürümeye başladı. Birkaç saniye sonra sordu:
«Sen nerede oturuyorsun, küçük?»
«Montfermeil'de, birazdan oraya varırız.»
Kısa bir sessizliğin ardından, yine sordu:
«Böyle geç vakit, su taşımak için, ormana seni kim gönderdi?»
«Bayan Thenardier. O benim hanımımdır. Hanın sahibesi.»
Adam acılı bir gülümseyişle:
«Ya öyle mi?» dedi. «Ben de gecelemek için bir yer arıyordum, o hana gideyim. Beni oraya götür.»
«Zaten oraya gidiyoruz,» diye yanıtladı çocuk.
Yabancı, epeyce hızlı ilerliyordu. Cosette de onu rahat rahat izledi. Hiç yorgunluk duymadı. Zaman zaman, başını kaldırıp adama sakince bakıyordu. Şimdiye kadar kimse kendisine dua öğretmemiş, Tanrı'dan söz etmemişti. Fakat küçük kız, bu yeni arkadaşının yanında yürürken içinde sevinç ve umuda benzeyen duyguların canlandığını hissetti.

Birkaç dakika geçti, adam tekrar sordu:

«Handa hizmetçi yok mu?»

«Hayır, efendim, ben varım. İşleri ben yaparım.»

Yine bir sessizlikten sonra, Cosette sesini yükseltti:

«Yani, iki küçük kız daha var.»

«Kim o kızlar?»

«Ponine ve Zelma.»

Çocuk Thenardier'nin o bayıldığı romantik adları kendisince kısaltmıştı.

«Kim bu Ponine ve Zelma?»

«Onlar küçükhanımlar, yani Bayan Thenardier'nin kızları.»

«Peki, onlar ne yapar?»

«Onların güzel taşbebekleri var, altın yaldızlı oyuncakları, güzel kutuları var, onlar oynarlar, eğlenirler.»

«Gün boyunca?»

«Evet efendim.»

«Peki ya sen?»

«Ben de bütün gün çalışırım. Yıkarım, siler, süpürür, toz alırım.»

Çocuk geceleyin yaşların biriktiği görünmeyen gözlerini, adama çevirdi sonra yarım sesle:

«Bazen işimi erken bitirirsem, benim de oynamama izin verirler.»

«Neyle oynarsın?»

«Ne bulursam onunla. Benim oyuncağım yok. Ponine ve Zelma bebeklerine dokunmama izin vermezler. Benim de şu kadarcık, küçük bir kılıcım var.» Çocuk ufak parmağını gösterdi.»

«Kesiyor mu?»

«Elbette keser efendim, salatayı, otları ve sinek kafalarını kesiyor.»

Köye varmışlardı. Cosette yabancıya yol gösterdi. Fırının önünden geçtiler. Cosette ekmek almayı unuttu. Aslında on beş dakika önce kaynağa eğilirken kadının verdiği parayı otlara düşürmüş ve bunun farkında olmamıştı.

Adam soru sormaktan vazgeçmiş gibi, başı önünde yürüyor-

du. Kiliseyi arkalarında bırakmışlardı, adam o ışıklı tezgâhları görerek sordu.

«Burada panayır mı var?»

«Evet efendim, Noel yortusu için geldiler.»

Hana epey yaklaşmışlardı. Cosette usulca yeni dostunun koluna dokundu:

«Hana yaklaştık, efendim, kovayı bana verin, lütfen ben alayım.»

«Neden?»

«Madam Thenardier, bunu başkasına taşıttığımı görürse beni döver.»

Adam hiç konuşmadan kovayı ona uzattı. Birkaç saniye sonra hanın kapısına gelmişlerdi.

8
YOKSUL GÖRÜNÜMLÜ AMA, BELKİ DE PARALI BİR MÜŞTERİ

Cosette hemen karşıdaki tezgâhın o iğreti dükkânındaki o kusursuz bebeğe kaçamak bir göz attı. Bu, yabancının dikkatinden kaçmamıştı. Kız sonra hemen kapıyı tıklattı. Hancı kadın, elinde bir mumla, kapıda göründü:

«Nerede kaldın uyuşuk kız!» diye bağırdı. «Neyse ki evin yolunu buldun, kaç saattir nerelerdeydin?»

Cosette titreyerek:

«Efendim, bu bay, burada kalmak isteyen bir yolcu.»

Thenardier'nin hemen yüzü değişti. Eğri bir gülüş takarak yeni müşteriye:

«Siz misiniz efendim?»

Adam elini şapkasına atıp:

«Evet, efendim,» diye yanıtladı.

Varsıl müşteriler bu kadar nazik olmazlar. Yabancının bu saygı hareketi, eski giysisi, hancı kadının yüzündeki gülüşün kaybolmasına neden oldu.

«Buyrun, içeri,» dedi, sert bir sesle.

Adam girdi.

Beriki ona tekrar baktı, o yamalı pantolon ve eskimiş redingot midesini bulandırmıştı. Bu ara arabacılarla beraber kadeh tokuşturan kocasına baktı. Adam işaret parmağını oynatıp, dudaklarını sarkıtarak ona adamda iş olmadığını göstermeye çalıştı. Bunun üzerine Bayan Thenardier, bağırdı:

«Vah vah! İnanın çok üzüldüm, ama sahiden yerimiz yok.»

Müşteri:

«Kaygılanmayın,» dedi. «Ben tavan arasında ya da ahırda da kalabilirim. Hiç üzülmeyin, oda kirasını karşılayacak param var.»

«Kırk metelik.»

«Kırk metelik mi? Peki.»

«Tamam.»

Arabacılardan biri, usul sesle Bayan Thenardier'ye:

«Olacak şey değil, hanımefendi,» dedi. «Adamı iyi kazıkladın. Odalar yirmi metelik değil mi?»

Bayan Thenardier, kimsenin duymaması için aynı sesle yanıtladı:

«Siz karışmayın, ondan kırk metelik alacağım.»

Hancı Thenardier, eşini doğruladı:

«Kuşkusuz, hanın kalitesini düşünmeliyiz. Yoksul müşteri hanın kalitesini düşürür.»

Bu arada müşteri çıkınını ve sopasını sıranın üstüne bıraktıktan sonra masanın başına geçmişti. Cosette onun önüne bir şişe şarapla, bir bardak koydu.

Atını suvarmak isteyen işportacı kovayı aldığı gibi ahıra gitmişti. Cosette masanın altındaki yerine geçmiş, eline örgüsünü almıştı.

Dudaklarını şarapla ıslatan o yabancı adam, derin bir ilgiyle Cosette'i inceledi.

Cosette güzel sayılmazdı. Mutlu olsa belki güzel olabilirdi. İnce, nazlı bir yüzü vardı, ama bu acının çirkinleştirdiği bir yüzdü. Kız zayıf ve solgundu. Sekiz yaşında olmasına karşın, altısından çok göstermiyordu. Çukura kaçmış gözleri ağlamaktan şişmiş ve fersiz gibiydi. Dudakları acılı görünüyordu ve ağır hastalarda ol-

duğu gibi, aşağıya sarkıyordu. Elleri ise mosmordu ve soğuktan çatlamıştı.

Şimdi, kızı aydınlatan ocak ateşi, onun ne kadar zayıf olduğunu gösteriyordu. Sürekli üşüdüğü için, dizlerini bitiştirerek otururdu. Üzerinde pılı pırtı dışında elbise yoktu, hem de bunlar paramparça halde şeylerdi. Bu elbise yazın insanın içini sızlatacak, kışın ise insana korku verecek kadar kötüydü. Deliklerden kızın o çürümüş omuzları, yediği çimdikten kollarında morarmış lekeler görünüyordu. Biçare çocuk, bütün gövdesinde Bayan Thenardier'nin damgasını taşıyordu. Çıplak bacakları, çöp gibi sıska ve soğuktan morarmıştı. Bu biçare çocuğun, bütün dış görüntüsü, sesi, ürkek konuşması, bakışı, suskunlukları hepsi aynı duyguyu anlatıyordu: Korku:

Evet, korku bir örtü gibi sarmıştı onu. Korkudan dirseklerini kalçasında birleştiriyor, parmak uçlarına basıyor, mümkün olduğunca az yer kaplamaya çabalıyordu.

Cosette hanımından o kadar korkardı ki, hana girdiğinde, sırılsıklam olmasına karşın, kurumak için ateş başına geçmeye bile cesaret edememiş, hemen eski yerine sinmişti.

Henüz sekizindeki bu çocuğun bakışları zaman zaman o kadar acıklı ve fersiz olurdu ki, onu gören geri zekâlı ya da bir şeytan olmasından kuşkulanabilirdi.

Daha önce değindiğimiz gibi, o kiliseye adım atmadığından, dua etmesini de bilmiyordu.

Hardal sarısı ceketli yabancı, bakışlarını Cosette'den alamıyordu. Derken, Bayan Thenardier bir şey hatırlamış gibi eliyle alnına vurarak bağırdı:

«Ha, Cosette neredeyse unutuyordum. Ya ekmek?»

Cosette her zamanki gibi, masanın altından sürünerek çıktı. Ekmek almayı unutmuştu. Aniden korkan çocukların, hilesine baş vurdu, çarçabuk bir yalan kıvırdı:

«Madam fırın kapalıydı.»

«Kapıyı çalsaydın.»

«Çaldım, açmadılar.»

Bayan Thenardier:

«Ben şimdi senin yalan atıp atmadığını anlarım,» diye homurdandı. «Beni aldatmaya çalışıyorsan vay haline! İyice döverim seni. Peki o zaman, sana verdiğim o paraları geri ver.»

Cosette elini önlüğünün cebine attı ve ansızın yüzü bembeyaz kesildi.

«Hadi,» dedi cadı, «beni duymadın mı?»

Cosette cebini tersyüz etti, para yoktu, düşürmüş olmalıydı. Zavallı kız verecek yanıt bulamadı. Korkudan donakalmış gibiydi.

Vahşi kadın, haykırıyordu:

«Hemen söyle, paramı kaybettin mi, yoksa bir de beni dolandırmak mı istiyorsun?»

Eli ocağın başında asılı duran kırbaca uzandı.

Bu korkunç hareket Cosette'e konuşacak gücü verdi:

«Bağışlayın efendim,» diye yalvardı, «bir daha yapmam...»

Bayan Thenardier, kamçıyı kaptı, bu arada, sarılı adam, kimseye sezdirmeden cebini karıştırmıştı. Diğer yolcuların bazıları iskambil oynuyor, bazıları şaraplarını içerek konuşuyorlardı. Kimse onun ayrımında bile değildi.

Cosette köşesine sindikçe sindi. Madam Thenardier kolunu kaldırdı. Yabancı adam, kadına döndü:

«Affedersiniz efendim, istemeyerek söylediklerinizi duydum. Demin küçük kızın cebinden masanın altına bir şeylerin düştüğünü görür gibi olmuştum.»

Sonra yere eğildi ve bir şeyler arar gibi yaptı, sonra tekrar doğrularak:

«Tamam,» dedi, «işte bakın, buldum.»

Hancı kadına gümüş bir para uzattı. Kadın:

«Ha, evet,» diyerek parayı cebine attı.

Bu ona verdiği on beş metelik değildi.

Bu yirmi metelik bir gümüş paraydı. Yani tam bir frank. Oysa kadın Cosette'e on beş metelik vermişti. Fakat bu fırsatı kaçırmadı ve kıza kötü bir bakışla baktı ve onu:

«Bir daha olmasın, böyle şeyler istemem!» diye payladı.

Cosette masanın altına büzülmeden önce, şaşkın gözlerle bu

iyi kalpli yabancıya baktı. Gözlerinde derin bir ilgiyle şimdiye dek hiç tanımadığı bir duygu vardı: Güven.

Hancı kadın, yolcuya sordu:

«Bir şeyler yemek ister miydiniz?»

Adam yanıt vermedi, derin bir düşünceye dalmıştı.

Kadın dişlerinin arasından mırıldandı:

«Aman Tanrım, bu adam da neyin nesi? Herhalde meteliksizin biri. Belki yemek parası bile yok. İster misin gece kalıp oda parasını vermesin. Neyse ki o yerdeki parayı çalmayı denemedi.»

Bu arada kapı açılmış ve yan odadan Eponine ve Azelma içeri girmişlerdi.

Kızların ikisi de tatlı ve sevimli şeylerdi. Pek köylü gibi değillerdi. Zengin kızları gibi çok şık giyinmişlerdi. Büyük kızın, açık kestane renkli örgüleri, diğerinin ta beline kadar inen parlak siyah bukleleri vardı. İkisi de, sağlıklı, pembe yanaklı, parlak gözlü kızlardı.

Kızların ikisi de kalın şeyler giyinmişlerdi. Fakat ana şefkati, onları o kadar sarıp sarmalamıştı ki, kumaşların kalınlığı kılıklarını hantallaştırmamıştı. Burada, her arzuları yerine getirilen küçük eceler olduklarını her halleriyle belirtiyorlardı. Onları görünce anaları, sevginin sezildiği, sözüm ona hışım dolu bir sesle çıkıştı:

«Nerede kaldınız?»

Bu sözcüklerden onları ne kadar sevdiği anlaşılıyordu.

Daha sonra, onları sırayla yanına çağırdı, dizlerine oturtup, kurdelelerini tekrar bağladı, bu arada saçlarını okşamaktan geri durmuyordu. Sevimli bir sitemle:

«Nedir bu kılık kıyafetiniz?»

Kızlar ocağın başına geçtiler. Ellerinde birbirlerine atıp tutarak oynadıkları bir bebek vardı. Cosette kimi zaman, örgüsünden başını kaldırıp onlara imrenerek bakıyordu.

Eponine ve Azelma, kızın ayrımında bile değillerdi. Küçük hizmetçi kız onlar için köpekten bile, daha adi bir yaratıktı.

Kızların bebeği, yüz rengi solmuş, eski ve kırık bir bebekti. Yi-

ne de bütün hayatında bebek nedir görmeyen Cosette için, bu kusursuz bir oyuncaktı. Bir ara, oradan oraya seyirten Bayan Thenardier, Cosette'in kızlarına baktığını fark etti. Cosette çorap öreceğine, oynayan küçük kızları izliyordu.

Onu incitme olanağını hiç kaçırmayan cadı kadın:

«Hınzır piç kurusu!» diye seslendi, «nihayet seni yakaladım. Ben seni kamçıyla çalıştırmayı da bilirim.»

Yabancı müşteri yerinden kalkmadan kadına döndü ve ürkek bir gülümseyişle:

«Bırakın efendim, oynasın,» diye yalvardı, «o da çocuk.»

Yolcu bir tabak söğüş et yemiş, bir şişe şarap içmiş olsa, hem kılığı da bu kadar kötü olmasa, belki bu dileği bir emir sayılabilirdi. Ama bu kadar eski giyecekleri olan bir zavallının, böyle bir istekte bulunması Bayan Thenardier'yi zıvanadan çıkardı:

«Mademki ekmeğini yiyor, çalışması gerekir,» dedi. «Ben onu oynasın, diye doyurmuyorum.»

Hamal yapısı ve yoksul kılığına hiç uymayan uysal bir sesle adam, sordu:

«Peki ne yapıyor, şimdi?»

«Kızlarım için yün çoraplar örüyor.»

Adam gözlerini Cosette'in çıplak ve morarmış ayaklarına çevirdi:

«Peki bu çorapları ne zaman bitirir?»

«Çalışmasına bağlı. Bu miskin kız bunları ancak dört günde bitirir.»

«Çoraplar bitince, kaç para ederler?»

Bayan Thenardier, yolcuyu küçümseyen bir bakışla omuzlarını kaldırdı:

«Hiç değilse otuz metelik ederler.»

Yolcu sordu:

«Peki bu çorapları bana beş franka satar mısınız?»

Şişko bir arabacı, bu konuşmayı duymuştu, kaba bir gülüşle araya girdi:

«Olur şey değil, beş frank ha... Satmaz mı, efendim. Elbette satar...»

Şimdiye dek konuşmamış olan Bay Thenardier de bir şey söylemek gereğini duydu:

«Kaprisinize boyun eğeceğiz. Biz müşterilerimizi hoşnut etmekten mutluluk duyarız, onlara kesinlikle 'hayır' demeyiz.»

Hancı kadın hemen atıldı:

«Parayı hemen isterim ama!..»

Adam cebinden çıkardığı bir gümüş parayı, kadına uzattı:

«Ben bu çift çorabı alıyorum, buyrun parasını,» dedi.

Daha sonra Cosette'e dönüp:

«Hadi çocuğum, artık sen de oyna, ben emeğinin karşılığını verdim, oyna kızım,» dedi.

Ama Cosette hâlâ titriyordu. Hanımının dudaklarını öfkeyle ısırdığını ve yüzünün korkunç bir ifadeye büründüğünü gördü. Çekingen bir sesle:

«Oynayabilir miyim, efendim?» diye sordu.

Kadın korkunç bir sesle:

«Oyna... Oyna bakalım.»

Cosette:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Dudakları kadına teşekkür ederken, gözleriyle adama minnetini göstererek baktı. Şimdiye dek hiç bilmediği duygular vardı içinde.

Bay Thenardier tekrar içmeye başlamıştı. Eşi onun kulağına fısıldadı:

«Baksana, şu sarı elbiseli adam neyin nesi? Onu gözüm tutmadı.»

Adam omuz silkip kısık sesle yanıtladı:

«Hiç bilinmez, böyle gezen çok zengin gördüm.»

Cosette ördüklerini kenara bıraktı, ama masanın altından hâlâ çıkmamıştı. O mümkün olduğunca az görünmeye bakardı. Hemen yanı başındaki bir karton kutudan, paçavraları ve kurşun kılıcını çıkardı.

Eponine ve Azelma onu umursamıyorlardı. Küçük kızlar, çok önemli bir oyuna kaptırmışlardı kendilerini. Kediyi almış, onu kundaklamaya çalışıyorlardı. Kedi miyavlıyor, kaçmak istiyordu.

Bu arada, deminki bebeği bir yana fırlatmışlardı. Eponine kuş sesine benzeyen bir sesle, kardeşine şöyle dedi:

«Bak ne diyeceğim. Bu bebek, diğerinden çok daha eğlenceli. Bu canlı, kımıldıyor, soluk alıyor, haykırıyor, sıcacık bir bebek. Gel kardeşim, gel bununla eğlenelim. Bu benim minik kızım olsun. Ben bir hanım olurum, sen de beni ziyarete geldiğinde, kızıma bakarsın. Sonra onun kulaklarını ve bıyıklarını yeni görmüş gibi şaşırmış görünürsün. Sonra kuyruğunu da görünce bana: 'Aman Tanrım! Ne tuhaf bir kızınız var, böyle?' dersin. Ben de o zaman, sana: 'İnanın Madam, benim küçük kızım da böyle... Günümüzün kızları, böyle oluyorlar' diye yanıt veririm.»

Azelma beğeniyle ablasını dinliyordu.

Bu arada arabacı ve işportacılardan oluşan o kaba saba müşteriler, çok açık saçık bir şarkı söylemeye başlamışlardı. Tavanları sarsacak kadar sesli kahkahalar atıyorlardı. Hancı da, onları coşturmak için el çırptı.

Kuşların çalı çırpıdan yuva kurmaları gibi, küçük kızlar da bir hiçten, birkaç parça bezden çarçabuk bir bebek yapıverdiler. Cosette de o minik kılıcını kundaklamış, onu dizine yatırıp, çok ağır, soluk gibi bir sesle ona ninni söylüyordu.

Bebek, kız çocuklarının en olmazsaolmaz oyuncağıdır. Hem, bunun bir ihtiyaç olduğunu da söyleyebiliriz. Ona bakmak, giydirmek, soymak, tekrar giydirmek saçını taramak, öğretmek, gerektiğinde paylamak, okşamak, kucakta sallayıp uyutmak. İşte kadının geleceği, bu birkaç kelimede gizlidir.

Bebeklerine zıbınlar, etek ve hırkalar diken küçük kız, genç kız olur, kadınlaşır. İlk çocuk, son bebeğin devamıdır.

Bebeksiz bir küçük kız, neredeyse çocuksuz bir kadın gibi mutsuzdur.

Bu arada Bayan Thenardier, yeni müşterinin masasına yaklaştı. «Belki de kocam haklı,» diye düşündü. «Bu döküntü kılıklı adam, belki de Bay Laffitte olabilir. İster misin bu banker Laffitte olsun, hiç şaşırmam, şu zenginler arada bir eğlenmeyi severler.»

Dirseğini adamın masasına koyup:

«Bayım,» diye söze başladı.

Adam bu seslenmeye başını çevirdi, o zamana kadar kadın, kendisine hiç böyle seslenmemişti:

«Bakın, Bayım, ben şu çocuğun oynamasına salt sizin hatırınıza razı oldum. Aslında o uyuşuğun biridir, üstelik çalışması da gerekiyor, meteliği bile yok.»

Adam sordu:

«Yani o sizin kızınız, değil ha?»

«Daha neler!.. Hayır, hayır. Sadece acıdığımız için yanımızda tutuyoruz. Yıllar önce annesi bize bırakmıştı. Sanırım geri zekâlı olmalı. O kocaman kafasına baksanıza, beynine su mu yürüdü, nedir? Onun bakımı için elimizden geleni yaparız, ama bizler de çok zengin sayılmayız. Altı aydır, anasından da ses çıkmadı. Herhalde ölmüş...»

Adam:

«Öyle mi?» diyerek yine düşünmeye başladı.

Kadın:

«Bence şunun anası da pek sağlam ayakkabı sayılmazdı. Baksanıza, kızını bizim başımıza bela etti.»

Bu arada kendisinden söz edildiğini anlayan Cosette, Bayan Thenardier'den bakışlarını alamamıştı. Kimi zaman, konu komşudan tek tük laflar duyuyordu. Bu arada iyice kafayı bulan arabacılar, o ağır şarkılarını iyice coşmuş halde söylüyorlardı. Cosette masanın altındaki yerinde, gözlerini ocaktaki alevlere dikmişti. Aynı zamanda o kundakladığı kılıcı dizinde sallarken hep aynı sesle: «Annem öldü! Annem öldü!» diye bir ninniye başladı.

Hancı kadının üstelemeleri üzerine yolcu, nihayet bir şeyler yemeyi kabul etti.

«Beyefendi ne emrederler?»

«Ekmek ve peynir.»

Adamın bu sözleriyle yeniden hayal kırıklığına uğrayan kadın: «Bunun beş kuruşu yok,» diye düşündü. Sarhoş müşteriler yüksek sesle şarkı söylemeyi sürdürdüler.

Ansızın Cosette, elindeki kılıcı bıraktı, başını çevirdi. Küçük kızların demin yere bıraktıkları o bebeği görmüştü.

Küçük kız etrafına ürkekçe bakındı. Bayan Thenardier kocası-

nın kulağına eğilmiş ona bir şeyler fısıldıyordu. Eponine ve Azelma kedileriyle oynuyorlardı. Bazı yolcular yemek yiyor, bazıları içip kâğıt oynuyordu. Kimse onun ayrımında bile değildi. Dizlerinin üstünde sürünerek, usulca masanın altından çıktı. Bir kez daha, kimsenin kendisine bakıp bakmadığını izledikten sonra, bebeğin bulunduğu yere uzandı. Bir saniye sonra bebek kollarında, eski yerine dönmüştü. İlk kez, bir bebekle oynayacaktı. Bu öyle eşsiz bir mutluluktu ki, çok tatlı bir hayalin etkisinde gibi kendinden geçti.

Peynirle ekmeğini yiyen o yolcu dışında kimse kendisini görmemişti.

Cosette'in mutluluğu sadece on beş dakika kadar sürdü. Küçük kız dikkat etmesine karşın, yine de bebeğin bacaklarından birinin gölgesinin sivrildiğini görmemişti. Ocak alevlerinin aydınlattığı bu pembe ayak, Azelma'nın ilgisini çekti. Kız, kardeşine bir dirsek attı:

«Hey, baksana.»

Küçük kızlar şaşkınca bakıştılar. İnanılır iş değil! Cosette onların bebeğini kucağına almaya cesaret etmişti.

Eponine yerinden zıpladı ve kucağındaki kediyi bırakmadan, annesine yaklaşıp onu eteğinden çekiştirdi. «Ne oldu, beni rahat bırak!» dedi anası. Kız:

«Anne şuna bak,» dedi ve eliyle Cosette'i gösterdi.

Kendini bebeğin büyüsüne kaptıran Cosette, bir şey görmüyor, bir şey duymuyordu.

Derken, Bayan Thenardier'nin yüzü korkunç bir ifadeye büründü. Yine o cadı maskesini takmıştı. Bu kez yaralanan gururu, onun öfkesini iyice çoğaltıyordu.

Cosette kendini bilmemiş, bütün sınırları çiğneyip o pis ellerini «Küçükhanımlar»ın bebeğine değdirmişti. Bu ne cüret!.. Kadın, öfkeden kısılan bir sesle:

«Cosette!» diye bağırdı.

Kızcağız sanki deprem oluyor gibi sıçradı. Başını çevirdi. Hancı kadın: «Cosette!..»

Cosette elindeki bebeği kederle karışık bir saygıyla yere bıraktı.

Daha sonra, bakışlarını bebekten ayırmadan ellerini birleştirdi ve onun yaşında bir çocuktan umulmayacak bir kederle ellerini burktu. Sonra gözlerinden sel gibi yaşlar aktı, ağladı, hıçkıra hıçkıra ağladı. Günün korkularının hiçbiri, onu ağlatamamıştı. Ne o koyu karanlıkta ormana gidişi, ne o ağır su kovasını taşımak, ne parayı düşürmesi, ne de anasının ölüm haberini almak, onu bu kadar etkilemişti. Bu son yıkım, onun için en katlanılmazıydı.

Yolcu yerinden fırladı:

«Ne var, ne oldu?» diye sordu.

Bayan Thenardier, işaret parmağını küçük kıza uzatıp:

«Görmüyor musunuz?» diyerek yerdeki bebeği işaret etti.

«Ne olmuş?» dedi adam.

Hancı kadın, gözlerine inanmaz gibi:

«Daha ne olsun!» dedi. «O dilenci kız, çocuklarımın bebeğine dokunmaya kalkıştı.»

«Bütün şamata bu yüzden çıktı? Bebekle oynarsa, ne olur? Dünyanın sonu mu gelir?»

Hancı kadın bağırıyordu:

«O pis ellerini sürdü! O tiksinç ellerini!»

Cosette'in hıçkırıkları iyice şiddetlendi, kadın bağırdı:

«Susacak mısın?»

Adam yerinden fırladı, doğruca sokak kapısına gitti ve dışarı çıktı.

Onun yokluğundan faydalanan hancı kadın, masanın altındaki kıza bir tekme atıp hırsını çıkardı. Cosette avazı çıktığınca bağrıyordu.

Henüz birkaç dakika geçmişti ki, hanın kapısı tekrar açıldı. O yabancı adam belirdi, fakat bu kez kollarında, demin sözünü ettiğiniz o güzel bebeği, o masal prensesini tutuyordu. Bebeği Cosette'in önüne bıraktı ve:

«İşte, bu senin,» dedi.

Cosette gözlerini kaldırdı. Elinde bebekle kendisine yaklaşan o adam gözlerini kamaştırmış gibiydi. Sanki, güneşin kendisine geldiğini görür gibi oldu. Ve sonra o inanılmaz sözler: «İşte, bu senin.» Küçük bunlara inanamıyordu. Önce bebeğe, sonra adama

baktı ve sonra tekrar ağır ağır gerileyerek masanın altındaki yerine sindi.

Cosette artık ne ağlıyor, ne de yakınıyordu. Soluk almaya bile korkar gibiydi.

Thenardierler, küçük kızlar donakalmış gibilerdi. Handakiler bile, hemen sustular. Salonu koyu bir sessizlik kapladı.

Bir heykele dönüşen Bayan Thenardier, yine tahminlerde bulundu: «Yüce Tanrım! Şu ihtiyar, neyin nesi? Fakir biri olamaz. Bu bebek o kadar pahalı ki. Acaba bir milyoner mi? Kim bilir, belki de hem yoksul, hem zengin, yani hırsızın uğursuzun biridir.»

Bay Thenardier'in ise, o anda olanca karakteri yüzüne vurmuştu. Bir bebeğe, bir de yabancıya baktı. Adamda para kokusu almıştı. Hemen karısına sokuldu ve onun kulağına:

«Dinle,» dedi. «Şu oyuncak bebek, hiç yoksa otuz frank eder. Aptallığı bırak, adamın önünde diz çökelim.»

Kaba insanlar da tıpkı saf insanlar gibi hemen bir durumdan diğerine geçebilirler. Hancı kadın –sanki demin öfkelenip kızı hırpalayan kendisi değilmiş gibi– sesini tatlılaştırarak:

«Hadi Cosette, bebeğini alsana,» dedi.

Cosette sonunda ininden çıkmaya cesaret etti.

Bay Thenardier, sevecen bir sesle:

«Cosette'ciğim, evladım,» dedi. «Bak, beyefendi, bebeği sana verdi. Artık o senin al ve kendisine teşekkür et.»

Cosette bebeğe saygı dolu, inanmaz bakışlarla bakıyordu. Yüzü hâlâ gözyaşlarından parlıyordu ama gözleri ışıl ışıldı. Sabah güneşi gibi, sevincin pırıltıları bu gözleri aydınlatmıştı. Şimdi ona, «Küçük Kız, siz Fransa Kraliçesi oldunuz» deseler, bunca şaşırmazdı.

Sanki bebeğe dokunacak olsa, yer yarılacak sanıyordu.

Aslında bu tahminlerinde o kadar aldanıyor sayılmazdı. Yani en azından Thenardier'nin kendisini tekrar azarlayacağını ya da döveceğini sanıyordu.

Yine de kendisini tutamadı, bebeğe bir kez daha beğeniyle baktı ve kadına yaklaşıp, ürke çekine sordu:

«Alabilir miyim, efendim?»

O sırada küçük kızın yüzünde okunan acı, korku ve sevinci ifade edecek kelime bulunamazdı.

Kadın yumuşak bir sesle:

«Bu da sorulur mu? Tabii ki alacaksın,» dedi. «Bey sana vermedi mi? O senin.»

Cosette adama döndü:

«Öyle mi efendim? Doğru mu? Prenses benim mi?»

Yabancı adamın gözleri yaşarmıştı. Konuşsa ağlayacaktı. Bir baş hareketiyle Cosette'e bebeği alabileceğini söyledi.

Sonra bebeğin o tozpembe elini kızın eline tutuşturdu.

Cosette sanki «Prenses»in elinin dokunmasıyla eli yanacakmış gibi önce geri çekildi. Dilini çıkartıp önüne baktı. Sonra ansızın yabanıl bir hareketle bebeği kapıp bağrına bastı.

«Onun adı 'Catherine' olacak,» dedi.

Cosette'in pılı pırtıları bebeğin saten kurdelelerine ve pembe dantellerine karıştı.

Küçük kız, hanımına sordu:

«Efendim, onu bir sandalyeye oturtabilir miyim?»

Bay Thenardier aynı sevecen sesle:

«Elbette yavrum,» dedi. «İstediğin yere oturt.»

Bu arada şaşkınlıktan küçük dillerini yutmuş gibi olan Eponine ve Azelma, hasetle Cosette'e baktılar.

Cosette, Catherine'i bir sandalyeye oturttu ve onun önünde diz çöküp, ona beğeniyle baktı. Yabancı:

«Haydi çocuğum oynasana,» dedi.

Çocuk:

«Oynuyorum efendim,» dedi.

Şimdi, Cosette'e bir «Tanrı» gibi görünen bu yabancıdan Bayan Thenardier bütün varlığıyla nefret ediyordu. Fakat buna katlanmaya mecburdu. Her bakımdan kocasının buyruğunda olup, onu kendisine örnek alan, bu hain kadın, bu sahteliği de başardı; ama daha fazla katlanamayacaktı.

Cosette'i gördükçe kini çoğalıyordu. Kendi kızlarını odalarına gönderdi ve yabancı adamdan Cosette'i de uyumaya yollama iznini istedi.

Aynı zamanda kendisine hiç yakışmayan sevecen bir sesle:

«Zavallı çocuk bugün epey yoruldu,» diyordu.

Cosette, Catherine kucağında, kaldığı izbeye gitti.

Bayan Thenardier kimi zaman, eşinin bulunduğu salonun diğer ucuna gidip, ona içini döküp rahatlamak isterdi. Ona şu yeni adamı çekiştirdi. Meteliği olmayan bir zavallı, dilenci kızına, bir piç kurusuna kırk franklık bebekler almasını, hiç sindirememişti. O bile kendi şirin kızlarına böyle bir bebek alamamıştı ve alamazdı. Bu adam kimin nesiydi, acaba bir tımarhane kaçkını mı?

Eşi, anlatmaya çalıştı:

«Sandığından daha basit. Sen kızın çalışıp didinmesinden, horlanmasından keyif alıyorsun, ama o, kızın oynamasını, sevinmesini istedi. Bunda hayret edecek ne var? Sanırım adam iyi, yumuşak yürekli biri. Müşteri parasını ödedikçe her şeyi yapmaya hak kazanır. Ahmağın teki ise, bu ikimizi de ilgilendirmez. İşte hepsi bu.»

Thenardier karşı çıkılmasını istemeyen bir koca, çıkarlarına düşkün bir hancı gibi konuşmuştu.

O yabancı ise; dirseği masaya dayalı, dalgınca düşünmeyi sürdürüyordu. Diğer müşterilerin hepsi; işportacı ve arabacılar ondan uzaklaşmış, ona korkuyla karışık bir beğeniyle bakıyorlardı. Bu sade görünümlü adam cebinden frankları rahatça çıkaran bu gizemli adam, paçavralar içindeki dilenci kızlarına kusursuz bebekleri satın alabildiğine göre, herhalde epey iyi yürekli ve de saygın biri olmalıydı. Fakat neden kendisi yalnızca peynir ekmekle yetinmişti.

Böylece saatler geçti. Noel yortusunun gece yarısı duası çoktan bitmişti. Meyhane kapanmış, müşterilerin bazıları çekip gitmiş, bazıları da odalarına çekilmişlerdi. Hanın o genel salonu boşalmıştı. Ocaktaki ateş bile sönmeye başlamıştı. Yabancı hâlâ dirseği masaya dayalı, kara kara düşünmeyi sürdürüyordu.

Thenardierler kabalık olmasın diye, bir süre yolcunun karşısında oturdular. Kilise saati sabahın ikisini vurduğunda, kadın esneyerek eşine:

«Ben yatıyorum» dedi. «Sen nasıl istersen.»

Thenardier çavuş olduğu o eski zamanları hatırlayıp bir köşeye

çekildi. Mumunu yaktı ve *Le Courrier Français* adlı gazetesini cebinden çıkarıp okumaya başladı.

Bir saat kadar da böyle geçti. Hancı, gazeteyi en azından üç kez ta baştan sona okumuştu, ama yolcu hâlâ yerinden kıpırdamıyordu.

Nihayet Thenardier kıpırdadı, öksürdü, tükürdü, burnunu sildi; iskemlesini gıcırdattı. Yabancı yine hiçbir tepki göstermedi. Hancı «Acaba adam uyuyor mu?» diye düşündü. Fakat o uyumuyordu.

Hancı başlığını çıkartıp, eline alarak adama yaklaştı:

«Beyefendi dinlenmek istemezler mi?» diye sordu.

«Yatmak istemez misiniz» diye sormak kaba olurdu. Ama dinlenmek kelimesi akla lüksü ve saygıyı getiriyordu. Kırk franklık bebekler satın alan bir müşteriye, saygı göstermek gerekirdi. Hem yatmak için kiralanan bir oda, yirmi metelik ederse, dinlenilen bir oda hiç yoksa yirmi frank ederdi.

Yabancı, sanki rüyadan uyanır gibi silkindi:

«Öyle ya, haklısınız,» dedi. «Şu ahırınız nerede?» diye sorduktan sonra çıkınını ve sopasını aldı.

Hancı yaltaklanan bir gülüşle:

«Ben size yol gösteririm, efendim,» diyerek, mumu alıp onun önüne düştü.

Adamı yukarı kattaki bir odaya götürdü. Burası sahiden lüks bir odaydı. Gemi şeklinde, bir karyola, maun döşemeler ve kırmızı perdeler. Hanın hiçbir odasında bulunmayan bir lüks.

Yolcu sordu:

«Burası da ne?»

«Bizim gerdek odamız, efendim,» diye sırıttı hancı. «Biz artık eşimle daha sıradan bir odada kalıyoruz. Burayı sizin gibi değerli müşterilerimize açarız. Bu da yılda ya iki, ya da üç kez olur.»

Yabancı kederli bir gülüşle:

«Ben ahırda da rahat ederdim,» dedi.

Hancı bu sözleri duymazdan geldi.

Pirinç bir şamdanda renkli, ince uzun mumlar yaktı. Ocakta keyifle bir ateş yanıyordu. Şöminenin üstündeki, cam bir yuvarlağın içinde gümüş telli bir gelin başlığı duruyordu.

Yabancı tekrar sordu:

«Bu ne?»

Thenardier, sürekli o uysal, kibar sesiyle:

«Efendim,» dedi, «Bu eşimin gelinlik takıları, bakın portakal çiçeklerine... Hatıra olarak saklıyoruz.»

Yolcu hayretle bunlara baktı. Aşağıdaki o jandarma kılıklı cadı karının bir zamanlar masum bir gelin olabileceğine inanmak istemedi.

Thenardier yalan atıyordu. Han çalıştırmak için evi kiraladığında odayı böyle dayalı döşeli satın almıştı. Bu gelin odasının kendilerine uğur ve saygınlık getireceğini düşünmüştü.

Yolcu, başını çevirdiğinde hancının gitmiş olduğunu gördü. Hancı ertesi sabah adamı iyice sızdıracağını düşündüğünden, bu zengin müşteriyle, daha fazla içlidışlı olmak istememişti.

Hancı yatak odasına girdiğinde henüz uyumamış olan kârısı, üzerine saldırdı.

«Baksana, yarından erkeni yok Cosette'i kovuyorum!»

Hancı dondurucu bir sesle:

«Olur mu hiç?.. Amma da yaptın!» dedi.

Başka bir şey konuşmadılar. Birkaç saniye sonra, mumlarını söndürüp yattılar.

Yolcu, odanın bir köşesine sopasını ve çıkınını bırakmıştı.

Hancı gittikten sonra, bir süre ocakbaşına oturup gözlerini alevlere çevirdi. Daha sonra ayakkabılarını çıkardı; mumlardan birini söndürdü, diğerini eline aldı ve sanki bir şey aranır gibi çevresine bakındı. Sessizce aşağıya indi. Merdiven altında, bir çocuğun uyurken soluk alışına andıran bir nefes sesi duydu. Bu arada, aşağı kata inmişti. Hemen merdiven altında bir yığın hırdavat arasında toz ve örümcek ağlarının ortasında bir döşek, yırtık pırtık bir şilte ve eski bir örtü bulunuyordu.

Taşlar üzerindeki bu çarşafsız kötü yatakta, Cosette yatıyordu.

Adam yaklaştı, ona merakla baktı. Kız üşümemek için soyunmamıştı. Aslında zavallı çocuk, gündüzün bile giyinik sayılmazdı ki. Bebeğini bağrına basmış, uyuyordu.

Taşbebeğin o kocaman mavi gözleri karanlıkta parlıyordu.

Arada bir derin derin göğüs geçiren Cosette, kıvranırcasına bebeğine sarılmıştı. Yatağının önünde, o tahta nalınlardan biri duruyordu.

Cosette'in yattığı aralığa açılan bir kapı vardı. Bu kapıdan bakan adam epey geniş bir oda gördü. Odanın bir köşesinde, iki bembeyaz yatak görünüyordu. Eponine ve Azelma kalın battaniyelere sarılı, bu rahat yataklarda yatarlardı. Daha arkada, perdesiz hasır bir beşikte, bütün gece ağlayan o ufak oğlan uyuyordu.

Yabancı adam bu oda kapısının Thenardierler'in odasına açıldığını gördü. Derken gözü ocağa takıldı. Ocakta ateş yanmamıştı. Fakat Noel geleneklerine uymak için, biri küçük, birisi biraz daha büyük, iki çocuk ayakkabısı vardı. Küçük kızlar Noel Baba'nın bacadan inmesini istediklerinden, patiklerini oraya bırakmışlardı.

Adam eğilip baktı. Noel Baba, daha doğrusu kızların anneleri, orayı ziyaret etmişti. Her ayakkabının içinde pırıl pırıl bir yirmi meteliklik gümüş ışıldıyordu. Adam oradan uzaklaşıyordu ki, ansızın küller içinde şekilsiz bir şey çekti dikkatini ve üzerinde çamurların kuruduğu bir nalın gördü.

Bu, Cosette'in takunyasıydı. Mutsuz olmalarına rağmen, yine de Tanrı'dan umut kesmeyen ve sürekli bir tansık bekleyen çocukların, o sarsılmaz güveniyle Cosette de o eski nalınını şömineye koymuştu.

Adam eğildi ve yeleğinin ceplerini aranıp, Cosette'in nalınının içine, bir altın para koydu.

Daha sonra geldiği gibi sessiz, kendi odasına çekildi.

9
THENARDİER'NİN HÜNERLERİ

Ertesi sabah, gün doğmadan, bir saat kadar önce, Bay Thenardier, mumu yakmış, masa başında yolcuya bir hesap pusulası düzenliyordu. Ona tam yirmi üç franklık bir hesap çıkarmıştı.

Kadın, ayakta, onun üstüne doğru yan eğilmiş, eşini bakışlarıyla izliyordu. Tek kelime bile konuşmuyorlardı. Bir yanda derin bir düşünce, diğer yanda insan zekâsının bir olağanüstülüğünün do-

ğup gelişmesini izler gibi, adeta dinsel bir esrimeydi bu. Evde bir gürültü duyuluyordu: Tarlakuşu merdiveni süpürüyordu.

On beş dakika kadar çalışmadan, birkaç yazıp bozmadan sonra Thenardier başyapıtını ortaya çıkardı:

1 NUMARALI ODANIN HESAP PUSULASI

Akşam yemeği ....3 Frank
Oda ....10 Frank
Mum ....5 Frank
Ateş ....4 Frank
Servisse ....1 Frank

Toplam ....23 Frank

«Service» kelimesi «servisse» diye yazılmıştı.

Yanı başında ona omzunun üstünden bakan karısı, sevinçli bir hayretle:

«Müthişsin, kocacığım,» dedi. «Yirmi üç frank ha?»

«Elbette, bu az bile!»

«Bay Thenardier, yerden göğe hakkın var, bu o parayı verir. Fakat biraz fazla yazmadın mı? Bana bile kabarık göründü; bakarsın sorun çıkarır.»

Kadın, adamın sanki kızlarına nisbet yapmak ister gibi o kusursuz bebeği Cosette'e almasını asla affetmiyordu. Yolcuya da kin duyuyordu.

Hancı omuzlarını kaldırdı:

«Verir. Benim tam bin beş yüz franklık bir senedim var ya...»

Adam şöminenin yanına gitti ve ellerini yeni yanan ateşe uzatıp derin bir düşünceye daldı, karısı öfkeli bir sesle:

«Unutma, bugün Cossette'i kovuyorum,» dedi. «Bu canavara verilen o bebek, beni deli ediyor, inan. O mide bulandırıcı yaratığın bir gün daha evimde kalmasına izin veremem...»

Eşi piposunu yaktı ve dişleri arasından:

«Faturayı o ihtiyara götür,» dedi.

Daha sonra çıktı. Dışarı yeni çıkmıştı ki, yolcu aşağıya indi. Thenardier adamın arkasından süzüldü; ama karısı görebiliyordu onu.

Sarı ceketli adam çıkınını ve sopasını aldı. Bayan Thenardier sözüm ona işveli bir sesle:

«Ne kadar da erkencisiniz,» dedi, «yoksa bizden ayrılacak mısınız, efendim?»

Bu arada eşinin verdiği kâğıdı elinde döndürüp duruyordu. Yüzünde bir ürkeklik belirmişti. Bu kadar kılıksız ve fakir görünen bir adama böyle bir hesap getirilemezdi.

Üzgün ve dalgın görünen yolcu yanıtladı:

«Evet, hanımefendi gidiyorum. Aslında burada fazla işim yoktu. Geçerken uğramıştım.»

Kadın bir şey söylemeden ona pusulayı verdi. Adam kâğıdı aldı, pek umursar görünmüyordu. Sanki farklı bir şey düşünüyordu.

«Hanımefendi, şu Montfermeil köyünde işleriniz yolunda mı?»

Adamdan farklı bir tepki bekleyen kadın, şaşkındı:

«Eh, idare eder,» dedi. Daha sonra kederli bir sesle yakındı:

«Ah efendim, bilseniz her şey o kadar pahalı ki. Bizim buralarda zengin müşteriye pek rastlanmaz. Sizin gibi bonkör ve paralı müşteriler ne gezer? Masraflarımız da o kadar ağır ki. Ah bilseniz şu küçük kız bize ne kadar pahalıya geliyor?»

«Hangi küçük kız?»

«Şu Cosette. Buralarda köylüler onu 'Tarlakuşu' diye çağırırlar. Ah şu köylüler ad takmayı hiç de bilmezler. Kıza yarasa demek daha doğru, kız tarlakuşuna değil, yarasaya benziyor. Ah efendim bizim gibi yoksul kişiler kim, iyilik yapmak kim. Fazla bir kârımız yok. Hem şu vergiler de, canımızı alıyor. Siz herhalde devletin bizden nasıl haraç aldığını bilirsiniz. Sonra bizim kendi çocuklarımız var, bir başkasının kızını doyurmak bize mi kaldı?»

Adam hiç önemsemez gibi konuşmaya başladı. Fakat dikkatli biri onun sesindeki coşku titreşimlerini sezebilirdi:

«Onu başınızdan alsam, ne düşünürsünüz?»

«Kimi, şu lanet Cosette'i mi?»

«Evet, ondan söz ediyorduk ya!..»

Hancı kadının kemikli yüzünde tiksinç bir gülüş belirdi:

«Tanrı sizden razı olsun. Alın götürün onu, şımartın. Onu gönlünüzce giydirip kuşatın, yeter ki başımdan alın da... Hayat boyu size dua ederim.»

«Tamam.»

«Ciddisiniz, götüreceksiniz onu?»

«Evet.»

«Hemen, şimdi mi?»

«Şimdi, kızı getirin.»

Hancı kadın seslendi:

«Cosette!»

«Bu arada ben size borcumu vereyim. Ne kadar ödeyeceğim?»

Sonra elindeki faturaya baktı ve şaşkınca irkildi:

«Yirmi üç frank ha?»

Kadına dik dik bakarak tekrar sordu:

«Yirmi üç frank mı istiyorsunuz?»

«Evet efendim, tam yirmi üç frank.»

Yabancı adam beş tane banknotu masanın üstüne bıraktı.

Tam o sırada, Thenardier göründü.

«Bir sorun var,» dedi. «Beyefendinin hesabı yirmi altı metelik.»

Kadın şaşkındı:

«Ne yirmi altı metelik mi?» diye mırıldandı.

Thenardier dondurucu bir sesle:

«Oda yirmi metelik, yemek de altı metelik. Cosette işine gelince bunun için benim beyefendiyle biraz konuşmam gerek. Bizi yalnız bırak, karıcağım.»

Hancı kadın kocasının bir voli vurmak üzere olduğunu hemen anladı, tek kelime etmeden, çekip gitti.

Yalnız kaldıklarında Thenardier, yolcuya bir sandalye gösterdi, onu oturttu; kendisi ayakta kaldı. Derken, yüzünde epey içten ve babacan bir ifade belirmişti.

«Ah efendim, doğrusunu isterseniz ben bu küçük kızı çok severim. Şu franklarınızı geri alın. Paradan bana ne? Ben kızdan ayrılmak istemiyorum,» dedi.

Yabancı sordu:

«Kimden?»

«Kimden olacak şu bizim küçük Cosette'imizden. Size yemin ederim ki, ondan ayrılmaya bir türlü içim almıyor. Yıllardır, birlikte yaşaya yaşaya ona bağlandım. Çocuğu epey özleyeceğim, onu bebekken bize bırakmıştı annesi. Evet aslında, o bize pahalıya geliyor, eşimi çok üzüyor, dik başlı ve inatçıdır, üstelik yalan da uydurur; fakat olsun. İnanın efendim, ona hastalığında dört yüz franktan fazla doktor ve ilaç parası verdim. Fakat işte, insan iyilik yapmak ister. Biçarenin bizden başka kimsesi yok ki. Ben böyleyim işte, akıllıca düşünemem, kalbimin sesini dinlerim. Eşime gelince hemen parlar, fakat o da aslında sever küçük kızı. O kendi kızımız gibidir. Onun sesi içimizi açar.»

Yabancı ona dik dik bakmayı sürdürüyordu, hancı, devam etti:

«Bağışlayın efendim, ama insan yavrusunu böyle ilk gördüğüne vermez. Haklı değil miyim? Aslında siz çok merhametli, iyi bir insana benziyorsunuz. Hem zenginsiniz de galiba. Kızın sizinle mutlu olacağını bilsem, haydi onun için bir özveride bulunayım, fakat işte onu yerini yurdunu bilmek, ara sıra onu ziyaret etmek isterim. Bilmem, anlatabildim mi? Ben daha sizin adınızı bile bilmiyorum ki... Bizim 'Tarlakuşumuzu' götürüyorsunuz, en azından kimliğinizi görsem.»

Yabancı, onu ta iliklerine kadar ürperten zehir gibi bir sesle:

«Beni dinleyin Bay Thenardier,» dedi. «Paris'ten birkaç kilometre öteye gitmek için, kimliğe ne gerek var? Cosette'i alıp götürürsem, götürürüm hepsi bu. Size ne adımı söylerim, ne de adresimi. Aslında niyetim onu, sizden tamamen çekip almak, bu kötü hayattan kurtarmak. İşinize gelir mi? Evet mi? Hayır mı?»

Hancı, karşısındakinin karakter sahibi, biri olduğunu anlamıştı. Aslında bir gece öncesinden onu iyice incelemişti. Onun ciddi biri olduğu belliydi. Aynı zamanda Cosette'in babası da olamazdı, fakat bilinmez, belki kızın dedesi olabilirdi. Peki, o zaman adam niye adını ve kızın yakını olduğunu söylemiyordu?

Cosette'in üzerinde kanuni hakkı olmadığına göre, kim olabilirdi, bu yabancı? Bu sırada hancı, artık uzlaşma vaktinin geldiği-

ni anladı. Sanki bir kumar masasında oturur gibi, birden elini açıp kartlarını gösterdi:

«Bayım, şu anda bin beş yüz franka çok acil ihtiyacım var!»

Yabancı ceketinin cebinden aşınmış bir deri cüzdan çıkardı ve içinden aldığı üç banknotu, masaya bıraktı. Daha sonra yumruğunu masaya koyup emir verdi:

«Cosette gelsin!»

Bu arada Cosette ne yapıyordu acaba?

Küçük kız, uyanır uyanmaz, ilk işi yanındaki bebeği beğeniyle izlemek olmuş, sonra, ocakbaşına koşmuş ve o kırık nalındaki ışıl ışıl altına şaşkınca bakmıştı. O altın nedir bilmezdi. Hiç görmemişti ki. Cosette'in gözleri kamaştı, demek artık yazgısı değişiyordu.

Bütün bu kusursuz armağanlardan çok korkmuştu. Yine de inanamıyordu. O güzel bebek, onu büyülemişti, altın paradan önce korkmuştu fakat sonra bunun da çok hoş bir hediye olduğunu anlamakta gecikmedi. Aslında o yabancıya güveniyordu, ondan korkmuyordu. Onu o karanlıklarda yanı başında gördüğü an bile korkmamıştı. Gece, sabaha dek rüyalarında sürekli onu görmüş, onunla uğraşmıştı. Hırpani kılıklı, kederli yüzlü, fakat aslında çok varlıklı olan o iyi kalpli adamı. Ormandan çıkarken onunla karşılaştığı andan başlayarak, bütün hayatı değişmişti. Küçük kız, beş, altı yıldır, kendisini bildiğinden beri sürekli korku ve işkencelerle yaşamış, her an sinip, korkmuştu. Bir kanat altına sığınmak, bir ananın gölgesinde barınmak nedir bilmemişti. Yoksulluk ve sefaletin o dondurucu rüzgârında hep titremişti. Ruhu da bedeni gibi üşümüştü. Oysa, artık her şey değişmişti, içi ısınmış gibiydi. Bayan Thenardier'den bile eskisi gibi korkmuyordu artık. Tek başına değildi ki, bir koruyucusu vardı yanı başında, bir iyilik meleği...

Altını önlüğünün o delik cebine attı, gündelik işlerine başladı fakat o cebindeki altını düşündükçe, aklı başka şeylere kayıyordu. Merdivenleri düşünürken, arada bir durup cebindeki altını eline alarak bu yıldız gibi parlayan parayı izlemeye başlıyordu. Bu arada dilini çıkarmayı da unutmuyordu.

Yine böyle tatlı düşlere daldığı bir sıra, Bayan Thenardier'in yanına yaklaştığını gördü. Fakat inanılmaz şey, kadın bu kez kendisine ne bir tokat atmıştı, ne de bir tekme. Aksine kendisinden ilk kez duyduğu sevecen bir sesle:

«Cosette,» dedi, «Cosette hemen gel.»

Bir an sonra, Cosette, o basık tavanlı meyhane salonuna girdi.

Yabancı, ona getirmiş olduğu çıkından, kalın yünlüden bir elbise, bir iç eteği, bir boyun atkısı, bir kalın hırka, yün çoraplar, sağlam ayakkabılar uzattı. Bütün bunlar sekiz yaşındaki kıza göre alınmıştı. Hepsi de siyahtı. Yas rengi. Yabancı:

«Yavrum, bunları al ve hemen giy. Acele et, gidiyoruz,» dedi.

Henüz ortalık ışırken Montfermeil köylüleri, pencerelerini yeni güne açtıklarında, döküntü kılıklı bir adamın siyahlar giymiş küçük bir kızla el ele Paris yolunda yürüdüklerini gördüler. Küçük kızın kucağında, neredeyse kendi boyunda güzel bir bebek vardı.

Bunlar bizim tanıdığımız o yabancı yolcuyla Cosette idiler.

Adamı oralarda hiç kimse tanımıyordu. Pılı pırtısını handa bırakan Cosette'i ise çok kişi bu şık kılıkta tanımadı.

Cosette gidiyordu. Fakat kiminle. Bilmiyordu? Tek bildiği artık o lanet Thenardierler'in hanını arkada bıraktığıydı. Kimse kendisine «güle güle» dememişti. O da handa kimseyle vedalaşmamıştı. Bu evden içi öfkeyle dolu çıkıyordu. Oradakiler de, kendisine kin duyuyorlardı.

Cosette kendisine azap çektirilen bu evden uzaklaşırken, koruyucusunun eline daha sıkı yapıştı. Gözlerini kocaman açarak, ona minnetle baktı.

Altınını yeni önlüğünün cebine koymuştu, delik olmayan bu cepten onu düşürme ihtimali yoktu. Kimi zaman bebeğine, kimi zaman altınına göz atıyordu. Yıllardır ilk kez giyecekleri sağlamdı, üşümüyordu. Yepyeni giysilerinin içinde gururla yürürken, kendisini götüren bu iyi kalpli adama içinden dualar etti. Birden kendisini Tanrı'ya ve cennete yaklaşmış gibi mutlu buldu.

10
AZ TAMAH ÇOK ZARAR GETİRİR

Madam Thenardier, her zamanki gibi kocasının emirlerine uymuştu. Yolcu ve Cosette çekip gittikten sonra, hancı karısını bir kenara çekip ona adamdan kopardığı o banknotları gösterdi.

Kadın küçümseyerek:

«Hepsi bu mu?» diye söylendi.

Evlendiklerinden beri, ilk kez kocasının bir davranışını beğenmiyordu. Onu ayıplarcasına konuşmuştu. Bu sözü etkisini hemen gösterdi.

Adam:

«Aslında haklısın,» dedi. «Şu aptalı daha sağlam yolabilirdim, ver şu şapkamı bakalım.»

Paraları cebine atıp, telaşla çıktı. Fakat yolunu bilmediği için, şaşırıp sağa saptı, sonra komşulardan öğrendikleriyle «Tarlakuşu»nun ve koruyucusunun izlerine rastladı. Bu arada aklında planlar kuruyordu.

«Aslında epey sersemce davrandım. Bunak parababası. Kendisinden ne istesem derhal veriyor. Bin beş yüz değil, on beş bin frank istesem bile, hemen verirdi. Aman çabucak ona yetişeyim.»

Sonra ansızın kafasında bir ışık yandı. Adamın gelmeden önce kız için hazırladığı o yas giysileri, hancının içini bulandırmıştı. Demek adam, Cosette'i orada bulacağını bilerek gelmişti.

İşin içinde bir bityeniği vardı. İnsan böyle bir hazırlığı umursamadan yapamazdı. Köylünün birinin tarif ettiği yolda ilerlerken, aklından sürekli şunları geçiriyordu: «Şu sarılı adam, anasının gözü. Şu bunak sarılı adam bir parababası olmalı. Ben de ahmağın biriyim. Adam önce bir frank verdi, daha sonra gözünü kırpmadan beş frank derken elli frank ve en nihayet bin beş yüz frank. Hiç karşı çıkmadı. Tam sızdırılacak biri. Gidip ondan, on bin frank isteyeyim, sesini çıkarmadan verir. Aman yetişeyim onlara!»

Montfermeil'den çıkınca Livry'ye ulaşan sapakta yürürken, uzaklara yayılan o yayla iyice görünür. Oraya varan hancı, yolcuyla kızı göreceğine emin, bekledi. Elini gözlerine siperleyip ötelere

baktı. Hiçbir şey göremedi. Yoldan geçenlere sordu. Tarlasından dönen bir çiftçi kendisine ihtiyar bir adamla küçük bir kızın ormanlara doğru gittiklerini söyledi. Demek onlar Gagny ormanlarının yoluna vurmuşlardı. Thenardier de hemen o yöne seyirtti.

Ne de olsa Cosette hızlı yürüyemeyeceğinden onlara kesinlikle yetişirdi. Bir ara tüfeğini yanına almadığına pişman oldu. Adamın gözünü korkutabilirdi.

Şu Thenardier aslında epey enteresan bir adamdı. Yaşadığımız sürece kaç kez, onun gibi iki ruhlu insanlara rastladık. Bunlar bir ortaya çıkar, sonra ansızın yok oluverirler. Şans yüzüne gülse, bu alçak adam belki namuslu bir tüccar, hayırsever bir hancı, zararsız bir insan olabilirdi.

Fakat bilinmeyen nedenler yüzünden, ruhu allak bullak olmuş ve benliğinin en içlerinde uyuyan o kötü, o günahkâr tarafları canlanmıştı...

Bu arada göllerden geçip, koruları aştıktan sonra, Chelles Manastırı civarındaki o kaynaktan da geçtikten sonra, çıktığı tepede ta uzaklardan iki gölge görür gibi oldu. Bunlar aradığı yolculardı.

Thenardier onların oturmuş olduklarını gördü, mola vermişlerdi. Bir ağacın altındaydı. Cosette bebeğini dizlerine yatırmıştı.

Thenardier koşmaya başladı. Birden onların bulunduğu çalılar arasından çıkarak karşılarına dikildi. Soluk soluğaydı, şapkasını çıkartıp eline aldı:

«Bağışlayın efendim,» dedi, «size paranızı geri vermeye geldim.»

Bu sözleri söyleyip, o beş yüzer franklık üç banknotu uzattı. Adam sordu:

«Bu da nesi?»

Thenardier saygılı bir sesle:

«Cosette'i almaya geldim efendim,» dedi.

Küçük kız titredi, içgüdüsel bir hareketle koruyucusuna sokuldu. İhtiyar adam sözcükleri vurgulayarak sordu:

«Yanlış mı duydum, Cosette'i almaya mı geldiniz?»

«Evet efendim, onu geri götüreceğim. Bakın, siz gittikten sonra biraz daha düşündüm, onu size vermeye hakkım yok benim. Ben

namuslu bir esnafım. Annesiyle bir anlaşma yapmıştık, kız benim değil ki. Annesi onu bana emanet etti. Cosette'i annesinden başkasına veremem. Kadından imzalı bir kâğıt getirmediğiniz sürece, onu benden alamazsınız.»

Yolcu sesini çıkarmadan, elini cebine attı. Thenardier şaşkınca ona bakıyordu. Adam cebinden cüzdanını çıkardı. Hancının içi ısındı: «Oh oh bunak, yine sökülecek paraları,» diye düşündü.

Gelgelelim, yolcu aniden yalnız olup olmadıklarını anlamak istercesine, etrafına bir göz attı. Derken Thenardier'nin umduğu paraların yerine ikiye katlanmış bir kâğıdı hancıya verdi:

«Haklısınız, işte imzalı belge.»

Thenardier şunları okudu:

Bay Thenardier,

Bu pusulayı getiren kişiye lütfen Cosette'i teslim edin. Kimi harcamalarınız karşılanacak. Sizi selamlarım.

Fantine.

Montreuil-sur-Mer. 25 Mart 1823.

Yabancı sordu:

«İmzayı tanıdınız mı?»

Evet, bu Fantine'in imzasıydı. Adam bunu inkâr edemedi. Aslında görünce tanımıştı. Buna verecek yanıt bulamadı. Bu arada, içi ezildi. Hem yenik düşmüş, hem de paraları vermişti.

Thenardier oyunun kurallarına boyun eğmek zorunda kaldığını anlamıştı, zoraki bir gülümseyişle:

«Bilmem, imza taklit edilmiş gibime geldi, fakat ne yapalım, dediğiniz gibi olsun.»

Daha sonra kederin verdiği cesaretle son bir denemede bulunmak için:

«Mademki kadının yolladığı kişi sizsiniz, bir sözüm yok. Ama en azından çeşitli masraflar için fazladan bir şeyler bırakın.»

Yabancı adamın tepesi attı, sırtını dikleştirdi ve gözlerini hancıya çevirip çıkıştı:

«Buraya baksanıza! Ocak ayında çocuğun annesinin size yüz yirmi frank borcu vardı. Şubatta siz buna karşılık, beş yüz franklık

bir hesap pusulası gönderdiniz. Şubat sonunda üç yüz yirmi frank borcu vardı. Şubatta siz buna karşılık, beş yüz franklık bir hesap pusulası gönderdiniz. Şubat sonunda üç yüz frank ve Mart ayında yine üç yüz frank. O zamandan beri, tam dokuz ay geçti. Ayda on beş franktan sadece yüz otuz beş frank eder. Yüz frank da fazladan aldınız. Size yalnızca otuz beş franklık bir borcum kalmıştı, karşılığında tam bin beş yüz frank ödedim, hâlâ gözünüz doymadı mı?»

Thenardier kapana kıstırılan bir kurdun duygularına kapıldı. Son kez gayret etmeyi denedi:

«Adını bilmediğim bay, ya bin frank daha verirsin ya da kızı alırım, inan.»

Yabancı sakince:

«Benimle gel Cosette,» dedi.

Sol elini kıza uzattı ve ağacın altına bıraktığı sopasını sağ eline aldı. Thenardier aslında tabansız biriydi. O tenha dağ başında böyle görkemli bir adamla baş edemeyeceğini anlamıştı. Yolcularımız ormana yürüyedursunlar, o, orada öylece kalakaldı.

Onlar uzaklaşırken hancı güçlü ve yapılı adamın enli omuzlarına bakakalmıştı. Belki bir süre arkalarından gidebilirdi ve bunu denedi.

Bu arada tüfeğini almadığı için kendi kendisine sövüyordu.

Yabancı başını çevirip, hancının arkalarından geldiğini görünce ona, o kadar korkutan gözlerle baktı ki, alçak herif çark etmekten başka yol bulamadı.

11
9430 NUMARA TEKRAR GÖRÜNÜYOR VE COSETTE PİYANGO KAZANIYOR

Jean Valjean hayattaydı.

Denize düştüğünde, daha doğrusu kurtulmak için kendisini denize attığında, ayaklarındaki prangayı kestiğini unutmadık. Su altında bir süre görünmeden yüzerek, bir geminin sakladığı bir kurtarma sandalına kimseye görünmeden binip, branda bezlerinin altına saklandı. Oysa okurumuzun hatırlayacağı gibi kurtarma ekibi, onu

denizde aramıştı. Karanlık çöktüğü zaman, çok iyi yüzen Jean Valjean, tekrar suya atlamış ve Balaguier civarında karaya ayak basmıştı. Orada, yanında para olduğu için, kendisine kuru giyecekler satın aldı ve yollara düştü. Niyeti Paris'e gitmekti. Büyük şehirlerde saklanmak daha kolaydı. Fakat bu yolculuk tam iki ay aldı. Önce Pradeaux'da biraz dinlendi, daha sonra Briançon çevresinden geçti, sonra Alp Dağlarının köylerinde bir zaman kaldı. Sonra Paris'e vardı, kendisini demin Montfermeil'de görüp tanımıştık.

Paris'e gelir gelmez, ilk işi sekiz yaşlarında bir küçük kız için matem giysileri satın almak oldu. Bunu da yaptıktan sonra Montfermeil yoluna vurdu. Daha önce de Paris'in varoşlarından birinde bir oda kiralamıştı.

Okurlarımızın hatırlayacakları gibi, birkaç kez onun oralarda gizli gizli dolaştığı görülmüştü... Boulatruelle Baba'nın gördüğü o gizemli yabancı Jean Valjean'dan başkası değildi.

Fakat artık Jean Valjean tamamen unutulacaktı. Üstelik artık polis onu öldü sanıyordu. Toulon limanında yapılan bütün aramalara karşın onu bulamamışlardı. Böyle riskli bir düşüşten kurtulacağını kimse düşünemezdi. Bir ara dostumuz Valjean, gazetelerden birinde kendi ölüm haberini okudu, bu da onun içini ferahlattı.

Cosette'i cellatlarından kurtardığı o günün akşamı, Jean Valjean, Paris'e gidiyordu. Çocuğun elinden tutarak beraberce Monceaux kapısından şehre girdiler. Orada bir arabaya binip Hastane Alanında indiler. Arabacının parasını verdikten sonra yine kızı elinden tutup, o koyu karanlık gecede Hastane Caddesine yürüdüler.

Gün Cosette için epey renkli ve şenlikli geçmişti. Ormanlarda, çitler ardında ekmek ve sucuk yemişler, tenha meyhanelerde elma şarabı içmişlerdi. Arada bir arabaya atlamış, daha sonra yürüyerek gitmişlerdi. Aslında kızın sesi sedası çıkmamıştı, fakat yine de yorulmuştu ve Jean Valjean onun ayağını sürdüğünü anladı. Sonra kızı sırtına aldı. Cosette elinden bebeğini bırakmadan o iyi koruyucusunun sırtına sarıldı ve başını onun boynuna dayayıp rahat bir uykuya daldı.

BİRİNCİ CİLDİN SONU